

**HELENİSTİK VE ROMA DÖNEMİ
UYGARLIKLARINDA FİL KULLANIMI**

Yüksek Lisans Tezi

Nuri Can UÇAR

Eskişehir, 2019

**HELENİSTİK VE ROMA DÖNEMİ UYGARLIKLARINDA
FİL KULLANIMI**

Nuri Can UÇAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskiçağ Tarihi Tezli Yüksek Lisans Programı

Tarih (Eskiçağ) Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Erkan İZNİK

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temmuz, 2019.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Nuri Can UÇAR'ın “Helenistik ve Roma Dönemi Uygarlıklarında Fil Kullanımı” başlıklı tezi **07 Ağustos 2019** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan **Tarih** Anabilim Dalında, **yüksek lisans tezi** olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Doç.Dr.Erkan İZNİK

Üye : Doç.Dr.Hakan SİVAS

Üye : Doç.Dr.Fatma SEVİNÇ ERBAŞI

Prof.Dr.Bülent GÜNŞOY
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

HELENİSTİK VE ROMA DÖNEMİ UYGARLIKLARINDA FİL KULLANIMI

Nuri Can UÇAR

Tarih Anabilim Dalı (Eskiçağ Tarihi)

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temmuz, 2019

Danışman : Doç. Dr. Erkan İZNİK

Özü itibarıyla Asya'ya ait olan fil olgusu, Büyük İskender'in Asya Seferi ile birlikte, savaş işleviyle dâhil olduğu Batı uygarlığında kayda değer bir hızla yaygın hale gelmiştir. Gerek Helenistik dönem gerekse Roma dönemi ordularının hizmetinde savaş alanına çıktıkları pek çok mücadelede filler, sonucu doğrudan etkileyen faktörler olarak ön plana çıkmışlardır. Batı uygarlığının savaş düzenine dâhil olmalarının ardından filler, kendileriyle ilk kez karşılaşan düşman orduları karşısında, istisnasız bir şekilde mutlak başarı elde etmişlerdir. Nitekim fillerin yalnızca kaba kuvvetine bel bağlayarak, zihinsel ve fiziksel yapılarını, zafiyetlerini ya da kapasitelerini göz ardı eden pek çok komutan, zafer için mutlak şekilde fillere bel bağlanan mücadelelerde, ağır yenilgilerle karşı karşıya kalmıştır.

Helenistik ve Roma dönemlerinde, birer dönüm noktasını ifade eden pek çok savaşta, son derece önemli görevler üstlenmiş ve ortaya koydukları etkinliklerle tarihin akışında kayda değer değişikliklere neden olmuş olan savaş filleri, nihayetinde Akdeniz havzasında egemen güç haline gelen Roma uygarlığında gerçekleştirilen propaganda faaliyetlerinin önemli birer unsuru haline gelmiştir. Bu doğrultuda çalışmamız, antik çağın savaş teknolojileri içerisinde en sıra dışı örneklerden birisini ifade eden fillerin, gerek Helenistik ve Roma dönemleri ordularının dâhil oldukları savaşlardaki gerekse Roma uygarlığının sosyal yaşamındaki etkinliklerini filolojik eserler temelinde ve arkeolojik bulgular ışığında ortaya koymaktadır. Fillerin tüm yönleriyle anlaşılabilmesi doğrultusunda, çalışmamızda temelde filolojik eserler olmak üzere nümizmatik ve arkeolojik buluntular değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Fil, Helenistik, Roma, Ordu, Propaganda.

ABSTRACT
THE USAGE OF ELEPHANT BY THE CIVILIZATIONS OF HELLENISTIC
AND ROMAN PERIODS

Nuri Can UÇAR

Department of History (Ancient History)

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, July, 2019

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Erkan İZNİK

Phenomenon of war elephant which originally belongs to the Eastern World, got involved in the Werstern Civilization by Alexander The Great's Asian campaign and became widespread in a significantly rapid manner. At the service of either Hellenistic or Roman periods' armies, war elephants rose to prominence as the factors directly swinging the balance. After being involved into the Western warfare, they gained absolute successes unexceptionally against the armies which never met them before. Besides, a lot of commanders who simply relied on the brute force of these animals and ignored the physical and mental structures, weaknesses and capacities of them, faced with extreme losses.

The war elephants, which took on critical tasks and changed the course of history with their activities in a lot of battles within the Hellenistic and Roman periods, became the important figures for propaganda enterprises of Roman Civilization which became the supreme power of Mediterranean World consequently. Accordingly, our study presents the activities of the war elephants which represents one of the most extraordinary war innovations of the history, either in the battles occured during the Hellenistic and Roman periods or Roman Civilization's social life on the basis of classical sources and in consideration of archeological materials. With the intention of understanding these animals in detail, classical accounts were evaluated basically with the numismatic and archeological evidences within the context of our study.

Keywords: Elephant, Hellenistic, Rome, Army, Propaganda.

ÖNSÖZ

Karşı konulamaz şiddetteki kuvvetleri, hayranlık uyandıran zekâları ve sadakatleriyle, savaş tarihi boyunca kullanılmış en muhteşem silahlardan birisini ifade eden fillere yönelik ilgi ve merak, bu çalışmanın temel amacını ifade etmektedir. Bu hayvanların, Helen ve Roma ordularının savaş düzenleri ile Roma uygarlığının kültürel hayatı içerisinde işgal ettiği yeri ve ifade ettiği önemi tüm detaylarıyla anlayabilmek, çalışmamızın bir diğer amacıdır. Bununla birlikte, siyasi, kültürel, ekonomik ve dini pek çok hususta olduğu gibi, savaş hususunda da uygarlık tarihinin en önemli merkezlerinden birisi konumunda bulunan Anadolu’da, fillerin antik çağ boyunca ortaya koydukları askeri etkinliği, tüm detaylarıyla incelemek çalışmamızın bir diğer amacı olarak gösterilebilir.

Öncelikle, sürecin en başından itibaren, bana duyduğu güvenden, arkamdaki desteğin’den ve çalışmama olan inancından bir an dahi şüphe etmediğim, değerli hocam Doç. Dr. Erkan İznik’e, bu çalışmanın sonuca varmasını mümkün kılan rehberliği için sonsuz teşekkür ve saygıyı bir borç olarak görmekteyim.

Bununla birlikte söz konusu süreçte tavsiyeleriyle, ilgi ve alâkalarıyla ihtiyacım olan tüm anlarda destekçim olan fakültemizin saygı değer hocaları, Tarih Bölümü öğretim üyeleri Doç. Dr. Hakan Sivas ve Dr. Öğr. Üyesi Nilgün Elam’a, Arkeoloji Bölümü öğretim üyeleri Prof. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı ve Doç. Dr. Tolga Tek’e ve Felsefe Bölümü öğretim üyesi Dr. Öğretim Üyesi Serdar Uslu’ya sonsuz teşekkür ve saygılarımı sunmaktayım.

Tüm hayatım boyunca, gerekli tüm fedakârlıkları ortaya koyarak sahip olduğum her şeyi mümkün kılan, desteklerini bir an olsun esirgemeyen babama, anneme ve kardeşlerime sonsuz teşekkürlerimi sunmaktayım. Son olarak, tüm akademik hayatım boyunca, en iyi arkadaşım, en büyük destekçim ve en yeni aile ferdim olan nişanım Yağmur Ece Aydın’a sonsuz teşekkürü borç bilmekteyim.

Nuri Can UÇAR

Temmuz, 2019

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarda bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilemeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan "bilimsel intihal tespit programı"yla tarandığını ve hiçbir şekilde "intihal içermediğini" beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Nuri Can UÇAR

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GÖRSELLER DİZİNİ	xi
HARİTALAR DİZİNİ	xiv
KISALTMALAR DİZİNİ	xv
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı	1
1.2. Çalışmanın Yöntemi	3
1.3. Kaynakların Değerlendirilmesi	5
1.3.1. Filolojik eserler	5
1.3.2. Nümizmatik buluntular	16
1.3.3. Arkeolojik buluntular	17
2. SAVAŞ FİLLERİNİN TEDARİĞİ VE BAKIMI	20
2.1. Savaş Maksadıyla Kullanılan Fil Türlerinin Anatomik Özellikleri	20
2.2. Savaş Fili Yetiştirmenin Zorlukları	21
2.3. Fil Yakalama Yöntemleri	22
2.4. Fillerin Eğitimi	30

2.5. Fillerin Bakımı	31
2.6. Fil-Sürücü İlişkisi	33
3. HELENİSTİK DÖNEM ORDULARINDA SAVAŞ FİLİ KULLANIMI . . .	35
3.1. Büyük İskender'in Asya Seferi ve Savaş Filleri	35
3.1.1. Pers İmparatorluğu'nun savaş filleri	35
3.1.2. İskender ve ordusunun filler ile ilk karşılaşması: Gaugamela Meydan Muharebesi (İ.Ö. 331)	37
3.1.3. Büyük İskender'in Hindistan'daki fil kazanımları	39
3.1.4. Hydaspes Savaşı (İ.Ö. 326)	46
3.1.5. Büyük İskender'in Babil'deki fil organizasyonu	60
3.2. Diadokhlar Dönemi Ordularında Savaş Filleri	65
3.2.1. Perdikkas'ın savaş filleri (İ.Ö. 323-321)	65
3.2.2. Antigonos Monophtalmos'un savaş filleri (İ.Ö. 321-301)	68
3.2.3. Polyperchon'un savaş filleri (İ.Ö. 318)	71
3.2.4. Eumenes'in savaş filleri (İ.Ö. 317-316)	74
3.2.5. Olympias'ın savaş filleri (İ.Ö. 317-316)	80
3.2.6. Demetrius'un savaş filleri (İ.Ö. 312)	81
3.2.7. I. Seleukos Nikator'un savaş filleri (İ.Ö. 302-285)	85
3.2.8. Hellenistik dönemde savaş fili tedarikinin zorlukları	91
3.2.9. Afrikalı fillerin Hellenistik savaş düzenine katılımı	93
3.2.10. Fil nakliye gemileri: Elefantegoslar'ın ortaya çıkışı	100
3.2.11. I. Antiokhos Soter'in savaş filleri (İ.Ö. 275)	102
3.2.12. III. Antiokhos'un savaş filleri (İ.Ö. 220-200)	107
3.2.13. IV. Antiokhos Epiphanes'in savaş filleri (İ.Ö. 169-164)	112
3.2.14. V. Antiokhos Eupator'un savaş filleri (İ.Ö. 163-162)	113
3.3. Epirus Kralı Pyrrhos'un Savaş Filleri	116
3.3.1. Heraclea Savaşı (İ.Ö. 280)	118
3.3.2. Asculum Savaşı (İ.Ö. 279)	120
3.3.3. Beneventum Savaşı (İ.Ö. 275)	123
3.3.4. Sparta Kuşatması (İ.Ö. 272)	127
3.3.5. Argos Kuşatması (İ.Ö. 272)	128

4. ROMA DÖNEMİ ORDULARINDA SAVAŞ FİLİ KULLANIMI	131
4.1. Kartaca Ordularında Savaş Fili Kullanımı	131
4.1.1. Kartacalıların savaş fili tedariki	133
4.1.2. Birinci Pön Savaşı'nda Kartacalıların savaş filleri (İ.Ö. 264-241)	134
4.1.2.1. Agrigentum (İ.Ö. 262) ve Adys (İ.Ö. 255) Muharebeleri	134
4.1.2.2. Bagradas Nehri Muharebesi (İ.Ö. 255)	136
4.1.2.3. Panormus Muharebesi (İ.Ö. 250)	138
4.1.3. Kartaca İç Savaşı'nda savaş fili kullanımı (İ.Ö. 240-238)	140
4.1.4. İber Yarımadası'nda Kartacalıların savaş fili kullanımı (İ.Ö. 237-221)	143
4.1.5. İkinci Pön Savaşı'nda Kartacalıların savaş fili kullanımı (İ.Ö. 218-201)	145
4.1.5.1. Hannibal Barka'nın Alp Dağları girişimi (İ.Ö. 218)	145
4.1.5.2. Hannibal Barka'nın İtalya Seferi (İ.Ö. 218-203)	152
4.1.5.3. Hasdrubal Barka'nın savaş filleri (İ.Ö. 208-207)	157
4.1.5.4. İlipa Muharebesi (İ.Ö. 206)	160
4.1.5.5. Mago Barka'nın savaş filleri (İ.Ö. 203)	161
4.1.5.6. Zama Muharebesi (İ.Ö. 202)	163
4.2. Roma Ordularında Savaş Fili Kullanımı	167
4.2.1. Cumhuriyet Dönemi ordularında savaş fili kullanımı	168
4.2.1.1. İkinci Makedon Savaşı (İ.Ö. 200-196)	168
4.2.1.2. Suriye Savaşı (İ.Ö. 192-188)	170
4.2.1.3. Üçüncü Makedon Savaşı (İ.Ö. 171-168)	175
4.2.1.4. Hispania Savaşı (İ.Ö. 197-133)	179
4.2.1.5. Üçüncü Pön Savaşı (İ.Ö. 150-146)	180
4.2.1.6. Galya Savaşı (İ.Ö. 121)	182
4.2.1.7. Numidya Savaşı (İ.Ö. 112-106)	182
4.2.1.8. Birinci Triumvirlik Dönemi (İ.Ö. 60-53)	184
4.2.1.9. Thapsus Savaşı (İ.Ö. 46)	186
4.2.2. İmparatorluk Dönemi ordularında savaş fili kullanımı	199
4.2.2.1. İmparator Claudius'un Britanya Seferi (İ.S. 43)	199

4.2.2.2.	İmparator Alexander Severus'un Doğu Seferi (İ.S. 231-233)	200
4.2.2.3.	Nisibis Kuşatması (İ.S. 350)	203
4.2.2.4.	Amida Kuşatması (İ.S. 359)	205
4.2.2.5.	İmparator Julianus'un Doğu Seferi (İ.S. 360-363)	207
4.2.2.6.	İmparator Jovianus'un Doğu Seferi (İ.S. 363)	210
5.	ROMALILARIN PROPAGANDA FAALİYETLERİNDE FİLLER	212
5.1.	Cumhuriyet Dönemi Propaganda Faaliyetlerinde Filler	212
5.1.1.	Pompeius'un propaganda faaliyetlerinde filler	213
5.1.2.	Caesar'ın propaganda faaliyetlerinde filler	216
5.1.3.	Romalı asillerin hususi fil kullanımı	218
5.2.	İmparatorluk Dönemi Propaganda Faaliyetlerinde Filler	219
5.2.1.	Julio-Claudian Hanedanı (İ.Ö. 27 - İ.S. 68)	219
5.2.2.	Flavius Hanedanı (İ.S. 68-96)	228
5.2.3.	Nerva-Antonin Hanedanı (İ.S. 96-192)	232
5.2.4.	Severus Hanedanı (İ.S. 193-235)	236
5.2.5.	İ.S. III. yüzyıl krizi (İ.S. 235-284)	239
5.2.6.	Tetrarşi Dönemi ve Konstantin Hanedanı (İ.S. 284-364)	240
5.2.7.	Roma Uygarlığında fildişi kullanımı ve ticareti	246
6.	SONUÇ	255
	KAYNAKÇA	258
	EKLER	
	ÖZGEÇMİŞ	

GÖRSELLER DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Görsel 2.1. Asya ve Afrika türü fillerin fiziksel farklılıkları.	20
Görsel 2.2. Büyük Av Mozaïği, Villa Romana del Casale	26
Görsel 2.3. Büyük Av Mozaïği'nde Afrikalı filin gemiye yüklenişi.	27
Görsel 2.4. Büyük Av Mozaïği, güney uç kısmı.	28
Görsel 2.5. Piazzale delle Corporazioni'nin zemininde yer alan fil mozaïği, İ.S. 2. Yüzyıl, Ostia.	29
Görsel 2.6. Afrika türü bir filin nakliye gemisine yüklenişi tasvir eden mo- zaik, Veii, Roma.	29
Görsel 3.1. Hydaspes Savaşı'nın genel planı	49
Görsel 3.2. Büyük İskender ve Porus'un mücadelesini yansıtan sikke.	59
Görsel 3.3. İ.Ö. 327 dolaylarına tarihlenen Babil sikkesi üzerinde fil figürü.	63
Görsel 3.4. İ.Ö. 327 dolaylarına tarihlenen Babil sikkesi.	63
Görsel 3.5. Büyük İskender'i filler tarafından çekilen arabada tasvir eden sikke.	68
Görsel 3.6. I. Seleukos Nikator iktidarında Seleucia ve Susa'da darp edilen sikkelerde Tanrıça Athena'nın filler tarafından çekilen savaş ara- basındaki tasviri.	89
Görsel 3.7. İ.Ö. üçüncü yüzyıl sonları ile ikinci yüzyıl başlarına tarihlendiri- len Seleukos Phalerası üzerindeki fil figürü. Hermitage Müzesi, St. Petersburg.	90
Görsel 3.8. Apamea'da darp edilen Seleukos sikkelerinde fil figürleri.	92
Görsel 3.9. Galat savaşçısını ezerek öldüren savaş fili.	105
Görsel 3.10. III. Antiokhos iktidarında Apamea'da darp edilen sikkede fil fü- gürü.	108
Görsel 3.11. Phalanthos'u savaş filleriyle bir arada tasvir eden sikkeler. Ta- rentum, Calabria.	120
Görsel 3.12. Asyalı dişi fil ve kendisini takip eden yavrusu. Villa Guilia, Roma.	125
Görsel 3.13. Fil ile domuzu tasvir eden Aes Signatum. The British Museum.	126

Görsel 4.1.	İ.Ö. 221-206 yıllarında Carthago Nova’da darp edilmiş gümüş sikke üzerinde Afrikalı fil ve sürücüsünün tasviri.	132
Görsel 4.2.	Caecilia Ailesi tarafından İ.Ö. 128 yılında Roma’da, İ.Ö. 81 yılında Kuzey İtalya’da bastırılan sikkeler.	140
Görsel 4.3.	Kartacalılar tarafından İ.Ö. 237-209 yılları arasında, İberia’da bastırılan sikkeler.	144
Görsel 4.4.	İ.Ö. üçüncü yüzyılda Etruria’da basılmış sikke üzerindeki Asyalı fil figürü.	155
Görsel 4.5.	Caesar’ın Kuzey İtalya’da bastırıldığı sikke üzerinde fil figürü. . .	186
Görsel 4.6.	Legio V. Alaudae Sancağı.	189
Görsel 5.1.	Büyük İskender’i dört fil tarafından çekilen arabada tasvir eden sikke.	215
Görsel 5.2.	VI. Antiokhos’un Dionysus suretinde temsil edildiği sikke. . . .	217
Görsel 5.3.	Octavianus’u filler tarafından çekilen arabada tasvir edilen gümüş sikke.	220
Görsel 5.4.	Octavianus’un yol icraatlarına işaret eden altın sikke.	220
Görsel 5.5.	İmparator Tiberius iktidarında basılmış sikke üzerinde Octavianus’un tanrılaştırılması.	225
Görsel 5.6.	İmparator Nero ve annesi Agrippina’nın sikkeler üzerinde tanrılaştırılması.	227
Görsel 5.7.	Venus Pompeiana’nın filler tarafından çekilen arabadaki tasviri. .	229
Görsel 5.8.	İmparator Titus döneminde basılmış sikkelerde Vespasianus’un tanrılaştırılması.	230
Görsel 5.9.	İmparator Titus’un kızı Julia’nın Domitianus iktidarında basılan sikkeler üzerinde filler tarafından çekilen arabada tanrılaştırılması.	231
Görsel 5.10.	İmparator Domitianus’un zafer takı onuruna darp edilmiş sikke üzerinde fil tasviri.	232
Görsel 5.11.	İmparator Trajan ve Hadrianus iktidarlarında Alexandria’da darp edilen sikkeler üzerinde fil tasvirleri.	233
Görsel 5.12.	İmparator Trajan iktidarında darp edilmiş sikke üzerinde Marciana’nın filler tarafından çekilen arabadaki tasviri.	234

Görsel 5.13.	Yaşlı Faustina'nın Antoninus Pius iktidarında bastırılan sikkeler üzerinde tanrılaştırılması.	234
Görsel 5.14.	İmparator Marcus Aurelius iktidarında darp edilen sikke üzerinde Lucius Verus'un tanrılaştırılması	235
Görsel 5.15.	Marcus Aurelius'un Commodus iktidarında bastırılan sikkelerde tanrılaştırılması.	236
Görsel 5.16.	İmparator Gallienus iktidarında Bithynia, Nicaea'da basılmış bronz sikke.	237
Görsel 5.17.	Dionysus'un Hindistan'dan zaferle dönüşünü tasvir eden lahit. .	238
Görsel 5.18.	İmparator Philip (Arap) iktidarında darp edilmiş sikke üzerindeki fil tasviri.	240
Görsel 5.19.	Diocletianus ve Maximianus'un ortak iktidarında bastırılan altın madalyon.	241
Görsel 5.20.	İmparator Maxentius'u dört fil tarafından çekilen araba üzerinde tasvir eden Roma sikkesi.	242
Görsel 5.21.	I. Constantin ve II. Constantius'un ortak iktidarında bastırılan altın madalyon.	243
Görsel 5.22.	İmparator Julianus'un filler tarafından çekilen arabada tanrılaştırılmasını tasvir eden fildişi diptik.	245
Görsel 5.23.	Roma ile Hindistan arasındaki ticari etkileşimi ortaya koyan Octavianus dönemi sikkesi.	249
Görsel 5.24.	İ.S. ikinci yüzyıl ortalarına tarihlenen fildişinden yapılma oyuncak, Palazzo Massimo, Roma.	251
Görsel 5.25.	İ.S. birinci yüzyıla tarihlendirilen Mısır, Nikopolis'te imal edilmiş fildişi nişan, J. Paul Getty Müzesi, Los Angeles.	251
Görsel 5.26.	Roma'nın İmparatorluk dönemine tarihlenen fildişi oyun zarları, Palazzo Massimo, Roma.	252

HARİTALAR DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Harita 3.1. Güney Yunanistan	71
Harita 3.2. Persia	75
Harita 3.3. Coele Syria	82
Harita 3.4. İpsos Savaşı sonrası Helenistik Krallıklar.	88
Harita 3.5. Ptolemaiosların fil tedarik rotası	95
Harita 3.6. Galyalı İstilaları ve Helenistik Krallıklar (İ.Ö. 276).	106
Harita 3.7. Pyrrhos'un İtalya Seferi	117
Harita 4.1. Birinci Pön Savaşı'nın başladığı tarihte Batı Akdeniz	134

KISALTMALAR DİZİNİ

Genel Kısaltmalar

a.g.k. : Adı geçen kaynak

a.g.m. : Adı geçen makale

Bkz. : Bakınız

Çev. : Çeviren

km. : Kilometre

İ.Ö. : İsa'dan Önce

İ.S. : İsa'dan Sonra

s. : Sayfa

Vol. : Volume

Filolojik Kaynaklar

I Macc. : I. Maccabees, Old Testament

II Macc. : II. Maccabees, Old Testament

Ael. NA. : Aelianus, De Natura Animalium

Amm. Marc. : Ammianus Marcellinus

App. B Civ. : Appianus, Civil Wars

App. Hann. : Appianus, Hannibalic War

App. Hisp. : Appianus, Wars in Spain

App. Pun. : Appianus, Punic Wars

App. Syr. : Appianus, Syrian Wars

Arist. Hist. An.: Aristotle, Historia Animalium

Arr. Anab.	: Arrianus, Anabasis
Arr. Ind.	: Arrianus, Indica
Ath.	: Athenaeus
Aur. Vict. Caes.	: Aurelius Victor, Caesares
Caes. Afr.	: De Bello Africo
Curt.	: Q. Curtius Rufus
Dio Cass.	: Dio Cassius
Diod. Sic.	: Diodorus Siculus
Dion. Hal. Ant. Rom.	: Dionysius of Halicarnassus, Antiquitates Romanae
Etur.	: Eutropius
Flor. Epit.	: Florus, Epitome Rerum Romanorum
Frontin. Str.	: Frontinus, Strategemata
Hdn.	: Herodianus
Hor. Carm.	: Horatius, Carmina or Odes
Joseph. AJ.	: Josephus, Antiquitates Judaicae
Julian. Or.	: Julianus imperator, Orationes
Juv.	: Juvenal
Kaut.	: Kautilya, Arhashastra
Luc. Zeux.	: Lucian, Zeuxis
Mahab.	: Mahabharata Destanı
Mart. Epig.	: Martial, Epigrammata
Nep. Han.	: Cornelius Nepos, Hannibal
Ov. Met.	: Ovidius, Metamorphoses
Paus.	: Pausanias
Philostr. VA.	: Philostratus, Vita Apollonii
Phot. Bibl.	: Photius, Bibliotheca

Plin. HN. : Plinius, Naturalis Historia
 Plut. Alex. : Plutarch, Alexander
 Plut. Cam. : Plutarch, Camillus
 Plut. Demetr. : Plutarch, Demetrius
 Plut. Eum. : Plutarch, Eumenes
 Plut. Flam. : Plutarch, Titus Flamininus
 Plut. Marc. : Plutarch, Marcellus
 Plut. Pomp. : Plutarch, Pompeius
 Plut. Pyrrh. : Plutarch, Pyrrhus
 Polyaeus, Strat.: Polyaeus, Strategemata
 Polyb. : Polybius
 Sall. Iug. : Sallust, Jugurthine War
 SHA. Alex. Sev: Scriptores Historiae Augustae, Alexander Severus
 SHA. Ant. Pius: Scriptores Historiae Augustae, Antoninus Pius
 SHA. Gord. : Scriptores Historiae Augustae, Gordiani
 SHA. Hadr. : Scriptores Historiae Augustae, Hadrian
 SHA. Heliogab.: Scriptores Historiae Augustae, Heliogabalus
 SHA. Max. : Scriptores Historiae Augustae, Maximinus
 Strab. : Strabo, Geography
 Suet. Calig. : Suetonius, Divus Caligula
 Suet. Claud. : Suetonius, Divus Claudius
 Suet. Iul. : Suetonius, Divus Iulius
 Suet. Ner. : Suetonius, Nero
 Suet. Tit. : Suetonius, Divus Titus
 Livy, Epit. : Livy, Epitomae
 Verg. Aen. : Vergilius, Aeneid

Verg. Catal. : Vergilius, Catalepton

Verg. G. : Vergilius, Georgics

Zonar. : Zonaras

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Fil, insanlığın kayda değer bir savaşçı olarak, sistematik bir şekilde ve geniş ölçekte kullandığı en iri kara memelisidir. Nitekim savaşlarda kullanılan diğer iki hayvan türü atlar ve köpeklerdir. Süvari kuvvetinin temel unsuru olan atlar, katıldıkları savaşlarda önemli birer faktör olarak ön plana çıkmışlardır. Savaş köpekleri her ne kadar bazı savaşlarda yer alsalar da hiçbir savaşın sonucuna etki etmemişlerdir. Birer evcil hayvan olan atların ve köpeklerin aksine filler, her biri uzun evcilleştirme ve eğitim süreçleri gerektiren vahşi hayvanlardır.¹ Bugün varlıklarını sürdüren Asya filleri (*Elephas Maximus*) ile Afrika filleri (*Loxodonta Africana*) evrim haritasında tanımlanabilmiş yüz altmıştan fazla hortumlunun (*Proboscidea*) yaşayan temsilcileridir.²

Fillerin, savaş maksadıyla ilk kez hangi uygarlık tarafından kullanıldığı kesin bir şekilde bilinmemekle birlikte, söz konusu kullanımın Asya kıtasında gerçekleştiği kabul edilmektedir. Çalışmamız doğrultusunda kullanılan temel modern kaynaklardan birisi olan Kistler, Sanskrit dilinde yazılmış antik Hint destanı “*Mahabharata*”nın, fillerin savaş alanlardaki etkinliklerine işaret eden en eski kayıt olabileceğini ileri sürmektedir.³ Söz konusu destan, savaş fillerine işaret eden birden fazla atıfta bulunmaktadır.⁴ Bununla birlikte Mahabharata, savaş fillerinin yanı sıra kılıç ve mızrak gibi pek çok demir silahın kullanımına işaret etmektedir. Arkeolojik bulgular, Hindistan’da demir-döküm teknolojisinin İ.Ö. 1000 yılı dolaylarında gerçekleştiğini ortaya koyduğundan, Mahabharata, Hindistan’daki savaş fili kullanımının günümüzden en az üç bin yıl önce benimsendiğini ortaya koymaktadır.⁵

Tezimizin amacı, uygarlık tarihi boyunca kullanılagelmiş en sıra dışı savaş silahlarından birisini ifade eden fillerin, Helenistik ve Roma dönemi ordularında ortaya koydukları askeri hizmeti ve Romalıların propaganda faaliyetleri ile Roma uygarlığının gösteri ve eğlence dünyasında ortaya koydukları etkinlikleri sistematik bir şekilde ortaya koymaktır. Bununla birlikte, savaş tarihi boyunca filler tarafından gerçekleştirilmiş en hızlı yürüyüşe ve savaş fili katılımının en yüksek olduğu savaşa ev

¹K. Nossow (2008). *War Elephants*. Oxford: Osprey Publishing, s. 4.

²R. Sukumar (2003). *The Living Elephants: Evolutionary Ecology, Behavior and Conservation*. Oxford: Oxford University Press, s. 4.

³J.M. Kistler (2006). *War Elephants*. Westport: Praeger Publishers, s. 8.

⁴Mahab. VIII. 1, 3, 10.

⁵Kistler, a.g.k., 2006, 9.

sahipliği yapmış olma özelliğini taşıyan Anadolu coğrafyasında, savaş fillerinin antik çağ boyunca dâhil oldukları mücadeleleri, tüm detaylarıyla ortaya koymak tezimizin bir diğer amacını ifade etmektedir.

Fillerin Anadolu coğrafyasıyla ilk teması, Helenistik dönemde dâhil oldukları savaşlardan oldukça uzun bir zaman önce, Üst Paleolitik Çağ'da (İ.Ö. 50.000-12.000) gerçekleşmiştir. 2013 yılında gerçekleştirilen Karain Mağarası (Antalya) kazılarında bumerang biçimli tek delikli fildişinden tam bir kolye gün ışığına çıkarılmıştır.⁶ Söz konusu kolye, dolaylı yoldan olmakla birlikte, fillerin Anadolu coğrafyası ile ilk temasını ifade etmektedir. Nitekim bu temas, hayvanların günümüzde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasının temel nedeni olan değerli dişleri aracılığıyla gerçekleşmiştir. Neolitik Çağ'da fildişi kullanımı hakkında bilgimiz Çatalhöyük'ten gelmektedir. Çatalhöyük Neolitik Çağ kemik endüstrisi içinde fildişi kullanımı seyrek olmakla birlikte mevcuttur. Kalkolitik Çağ'da, Can Hasan I. tabakaya ait şüpheli bir fildişi bilezik parçası dışında Samsat Höyük XXVI. tabakadan ele geçen Geç Kalkolitik Çağ'a ait taştan bir damga mühür önemlidir. Mührün üstünde yuvarlak oyuklara fildişi kakma yapılmıştır. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda yoğunluk kazanan bölgelerarası ticari ilişkiler ile birlikte Anadolu'da kazılardan ele geçen fildişi eserlerde bir artış söz konusudur. Bu dönemde Mısır veya Hindistan'dan gelen fildişi Anadolu'ya hammadde olarak Mısır ve Suriye tarafından sağlanmaktadır. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kültepe/Kaniş-Karum, Acemhöyük, Hitit Krallık Çağı'nda Alacahöyük ve Hitit İmparatorluk Çağı'nda Boğazköy'de çok sayıda fildişi eser ortaya çıkartılmıştır.⁷ İ.Ö. 2. Binyılda olduğu gibi İ.Ö. 1. Binyılda da fildişi eserlerde Anadolu unsurlarının görülmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Anadolu Demir Çağı uygarlıklarından Urartu, Frig ve Lidya krallıklarına ait kent kazılarında ele geçen buluntulara bakıldığında, bir zenginlik simgesi sayılan fildişinin, daha çok heykelcik yapımında ve mobilyaya ait süsleme unsuru olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁸

Tezimizin zamansal kapsamı, Büyük İskender tarafından İ.Ö. 331 yılında Pers İmparatorluğu'na karşı gerçekleştirilen Gaugamela Savaşı ile Roma İmparatoru Jovianus'un İ.S. 363 yılında Sasani İmparatorluğu'na karşı gerçekleştirdiği mücadele

⁶Yalçınkaya, I., Taşkiran, H., Kartal, M., Özçelik, K., Kösem, M.B., Kartal, G., Aydın, Y., Karakoç, M., Fındık, B., Erbil, E. (2014). 2013 Yılı Karain Mağarası Kazıları. 36. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1, 448.

⁷Akarsu, R. (2017). Erken Dönemlerde Anadolu'da Ele Geçen Fildişi Eserler Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 38, 133.

⁸Akarsu, a.g.m., 2017, 138.

arasındaki 694 yıllık süreci ifade etmektedir. Tezimizin mekânsal kapsamı, Büyük İskender'in, Hindistan'daki Ganj Nehri'ne kadar ilerlese de burada savaş fili kullandığına işaret eden antik bir kayıt bulunmadığı göz önüne alındığında, Helenistik Krallıkların, Epirus Kralı Pyrrhos'un, Kartacalıların ve Romalıların savaş fillerini aktif bir şekilde kullandıkları Akdeniz Havzası, Kıta Avrupası ve Britanya Adası'dır. Bununla birlikte Helenistik dönem boyunca Hindistan'dan gerçekleştirilen savaş fili tedariki doğrultusunda Hindistan, Ptolemaios Krallığı'nın gerçekleştirdiği Afrikalı fil tedariki programı doğrultusunda Kızıldeniz'in batı sahilleri, ilgili bölümlerde tezimizin mekânsal kapsamına dâhil edilmiştir.

1.2. Çalışmanın Yöntemi

Fillerin tezimizin zamansal ve mekânsal kapsamı dâhilinde etkinlik gösterdikleri savaşların kronolojik olay örgüsü, savaş fillerini konu edinen filolojik eserler üzerinden oluşturulmuş, uygun görülen aşamalarda ilgili araştırmaların yorumlamalarına yer verilmiştir. Fillerin askeri kullanımları kapsamında, hayvanların fizyolojik ve anatomik özelliklerine ilişkin incelemeler, ilgili çalışmalar üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Fillerin Roma uygarlığının sosyal yaşamında ortaya koyduğu etkinlik yine filolojik eserler üzerinden aktarılmıştır. Tezimiz kapsamında kullanılan görseller ve haritalar ilgili yazılı kaynaklardan ve internet kaynaklarından elde edilmiştir. Fillerin filolojik eserler üzerinden ortaya konulan askeri ve propaganda amaçlı kullanımları nümizmatik buluntularla desteklenmiş, bu doğrultuda hayvanların sikkeler üzerindeki kullanımlarına ilişkin tasvirler, nümizmatik çalışmalar üzerinden aktarılmıştır. Tezimiz kapsamında kullanılan filolojik eserlerin kısaltmaları Oxford Classical Dictionary'nin (Oxford Antikçağ Sözlüğü) Dördüncü Edisyonundan tedarik edilmiştir.

Tezimiz, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzu doğrultusunda giriş ve sonuç bölümleri de dâhil altı ana başlık altında ele alınmakla birlikte, özü itibarıyla iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın amacı ve kapsamı, yöntemi ve çalışmada kullanılan kaynakların tanıtımı ortaya konulmuştur. İkinci ana başlık altında, tarih boyunca savaş maksadıyla kullanılmış fil türleri arasındaki anatomik farklılıklar, savaş fili yetiştirmenin zorlukları, hayvanların yakalanma yöntemleri, eğitimleri, bakımları ve sürücüleriyle olan ilişkileri ortaya

konulmuştur. Fil olgusunun Hindistan'dan batı uygarlığına dâhil oluşu, savaş işlevi üstlenmiş filler aracılığıyla gerçekleştiğinden, antik Hindistan'da savaş maksadından farklı amaçlarla ele geçirilen ve eğitilen filler çalışmamız kapsamına dâhil edilmemiş, söz konusu bölüm savaş filleri ekseninde ortaya konulmuştur.

Üçüncü ana başlık, tezimizi oluşturan iki ana bölümden ilkinin ifade etmektedir. Bu bölümde Büyük İskender ve Helenistik krallıklar döneminde savaş fillerinin dâhil oldukları mücadeleler kronolojik bir şekilde ortaya konulmuştur. Bununla birlikte Afrikalı orman fillerinin Helenistik savaş düzenine dâhil oluşunu ifade eden, Ptolemaios Krallığı tarafından Mısır'ın güneyinde gerçekleştirilen fil tedarik programı ve savaş fili olgusunu Akdeniz'in batısına taşıyan Epirus Kralı Pyrrhos'un savaş fili kullanımı kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

Tezimizin ikinci ana bölümü, dördüncü ve beşinci ana başlıklar altında, iki aşamada ele alınmıştır. Dördüncü ana başlık, Kartacalıların ve Romalıların savaş fili kullanımlarına ayrılmıştır. İki alt başlık altında ele alınan bu bölümde, öncelikle Kartaca ordularına mensup savaş fillerinin İtalya, İspanya ve Afrika topraklarında gerçekleştirilen mücadelelerdeki etkinliği ortaya konulmuştur. Bunun ardından, Kartaca'nın bertaraf edilmesiyle birlikte Akdeniz'deki egemen güç unsuru haline gelen Roma'nın, gerek Cumhuriyet gerekse İmparatorluk dönemlerinde benimsediği savaş fili kullanımı ele alınmıştır. Bölümün son aşamasında, Roma ordularının üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda Sasani ordularına mensup savaş fillerini ile gerçekleştirdikleri mücadeleler detaylı bir şekilde ortaya konulmuştur.

Beşinci ana başlık kapsamında, Cumhuriyet döneminin son aşamalarından itibaren Romalılar tarafından kullanılan etkili propaganda malzemeleri olarak ön plana çıkan fillerin, İmparator Claudius'un (İ.S. 41-54) Britanya seferi ile birlikte askeri hizmetten azledilmelerinin ardından, Roma'nın gösteri ve eğlence dünyasına dâhil oluş süreçleri ele alınmıştır. Roma arenalarındaki kullanımları, bir anlamda askeri kullanımlarının uzantısı olan fillerin, zaman içerisinde Roma uygarlığının sosyal, ticari ve dini alanlarında ortaya koydukları etkinlikler, tüm detaylarıyla ortaya konulmuştur. Son olarak fildişi konusu ele alınmış, fildişinin Roma uygarlığındaki kullanım alanları örneklerle ifade edilmiştir.

Tezimiz kapsamında hazırlanan başlıklarda, savaş fili kullanımına sahne olmuş muharebeler tek bir tarihle, birden fazla muharebeden oluşan savaşlar başlangıç ve bitiş tarihleriyle ifade edilmiştir. Bununla birlikte “*Olympias’ın Savaş Filleri*”, “*Hasdrubal Barka’nın Savaş Filleri*” gibi savaş fili kullanımının kişiler bazında ele alındığı bölümlerin başlıkları, söz konusu kişilerin savaş fillerini kullandıkları ilk ve son tarihler belirtilerek ifade edilmiştir.

1.3. Kaynakların Değerlendirilmesi

1.3.1. Filolojik eserler

Mahabharata (Tarihi bilinmiyor): Ramayana Destanı ile birlikte Antik Hindistan’da Sanskritçe yazılmış en eski iki destandan birisidir. Yazarı ve yazım tarihi bilinmemektedir. Aynı hanedana mensup iki rakip grup arasında gerçekleşen Kurukshetra Savaşı’nı, Kaurava ile Pandava Prenslерinin başından geçen hikâyeleri ve bunların tahta çıkışlarını konu edinmektedir. Çalışmamız kapsamında söz konusu destanın Antik Hindistan’daki fil etkinliğine atıfta bulunduğu kısımlardan faydalanılmıştır.

Aristoteles (İ.Ö. 384-322): İ.Ö. 384 yılında Stagira’da doğmuş olan Aristoteles, Antik Yunanistan’ın Klasik Çağ’ında yaşamış bir Yunan filozofuydu. Hocası Platon ile birlikte Batı felsefesinin babası olarak kabul edilmektedir. Biyoloji üzerine yazdığı eserin en önemli metinlerinden birisi olan “*Ton peri ta Zoia Historion*”un (Hayvanların Tarihi) fillere atıfta bulunan kısımlardan çalışmamız kapsamında faydalanılmıştır.

Makkabi Kitapları (İ.Ö. 3. Yüzyıl): Judea (Yahudiye) bölgesindeki Makkabileri, ve Seleukos Krallığı’na karşı gerçekleştirilen Yahudi İsyanı’nın liderlerini konu edinen kitaplardır. Etiyopya kaynaklarından oluşturulan kitap da dâhil toplam dokuz Makkabi kitabı bulunmaktadır. Çalışmamız kapsamında ilk iki kitabın Yahudi İsyanı sırasında Seleukos Krallığı’nın savaş fili kullanımına ilişkin bilgiler sunan kısımlarından faydalanılmıştır.

Kautilya (İ.Ö. 371-283): İ.Ö. 371 yılında Hindistan’da doğan Kautilya (Chanakya), ilk Maurya İmparatoru Sandrocottus’un danışmanı ve iktidara yükselişin mimarıdır. Hintçe yazılmış politik eser Arhashastra’nın yazarıdır. Hindistan’da politik bilimin ve ekonominin öncüsü olarak kabul edilen eserin, Hindistan’daki fil kültürüne ilişkin aktardıkları, tezimiz açısından temel teşkil etmektedir.

Polybius (İ.Ö. 208-125): İ.Ö. 208 yılında Megalopolis’te doğmuş olan Polybius, Helenistik dönemde “*Historíai*” eseriyle tanınmış Yunan tarihçidir. Eseri, İ.Ö. 264–146 arasındaki dönemi kapsamaktadır. Bununla birlikte söz konusu eser, savaş fili etkinliğinin oldukça yoğun bir şekilde gerçekleştiği, Birinci ve İkinci Pön Savaşları’na ve Hannibal Barka ile Scipio Africanus’un mücadelelerine ilişkin ortaya koyduğu detaylı tasvirlerle çalışmamız için temel filolojik eser niteliğindedir.

Cornelius Nepos (İ.Ö. 110-25): İ.Ö. 110 yılında, Kuzey İtalya’da bulunan Hostilia Köyü’nde doğan Nepos, Romalı bir biyografi yazarıydı. Ünlü Romalıların ve yabancıların yaşamlarını konu edinen “*De viris illustribus*” adlı eserinin Hannibal Barka’nın savaş fili kullanımına atıfta bulunan bölümü, çalışmamız kapsamında kullanılmıştır.

Diodorus Sicullus (İ.Ö. 90-30): İ.Ö. birinci yüzyılda yaşadığı bilinen Diodorus, “*Bibliotheca Historica*” adlı kırk kitaptan oluşan eseriyle bilinmektedir. Çalışmamız kapsamında söz konusu eserin fil etkinliğine işaret eden üçüncü, on yedinci, on sekizinci, on dokuzuncu, yirminci, yirmi birinci, yirmi üçüncü ve yirmi beşinci kitaplarından faydalanılmıştır. Gerek Helenistik dönem ordularında gerekse Roma Cumhuriyeti ile Kartaca arasında gerçekleşen mücadelelerde baş gösteren savaş fili etkinliğine ilişkin sunduğu detaylı aktarımlar, Diodorus’u tezimiz için temel bir filolojik kaynak haline getirmektedir. Bununla birlikte antik çağda yalnızca fil nakliyesi için tasarlanmış ve kullanılmış gemiler olan elefantegoslara ilişkin aktardığı tasvirler çalışmamız açısından büyük önem arz etmektedir.

Sallust (İ.Ö. 86-35): İ.Ö. 86 yılında Amiternum'da (İtalya) doğan Sallust, Romalı tarihçi ve politikacıdır. Pleb kökenli bir aileden gelen Sallust, tüm kariyeri boyunca Roma aristokrasisinin rakibi olarak görülmüş ve Cumhuriyetin iç savaşında Julius Caesar'ın destekçisi olmuştur. “*Jugurtha Savaşı*” başlığıyla kaleme aldığı eser, Roma Cumhuriyeti ile Numidia Kralı Jugurtha arasındaki savaşta (İ.Ö. 112-105) gerçekleşen savaş fiili etkinliği hususunda temel filolojik eser niteliğindedir.

Vergilius (İ.Ö. 70-19): İmparator Octavianus iktidarında eser vermiş Romalı şairdir. Latin edebiyatının en ünlü şiirlerinden üçünü kaleme almıştır. Bunlar; “Eclogues”, “Georgica” ve “Aeneas Destanı”dır. Fillere atıfta bulunan Catalepton, Georgica ve Aeneas adlı eserlerinden çalışmamız kapsamında faydalanılmıştır.

Horatius (İ.Ö. 65-8): İmparator Octavianus iktidarının öncü lirik şairi olarak dikkate alınmaktadır. Kariyeri, Roma Cumhuriyeti'nin imparatorluğa dönüştüğü sürece rastlamıştır. Lirik şiirlerden oluşan ve dört kitap halinde kalame aldığı “*Odeler*”in (Carmina) fillere atıfta bulunan dizeleri çalışmamız kapsamında kullanılmıştır.

Strabon (İ.Ö. 64-İ.S. 24): İ.Ö. 64 yılında, Amaseia'da (Amasya) doğmuş olan Strabon, Yunan coğrafyacı, filozof ve tarihçidir. Hayatının büyük bir kısmı uzak coğrafyalara gerçekleştirdiği yolculuklarla geçmiştir. Küçük Asya'daki seyahatlerinin ve Roma'da geçirdiği zamanın yanı sıra Afrika'daki Mısır ve Kush Krallıkları'na, Etiyopya'ya ve İtalya'daki Toscana kıyılarına uzun seyahatler gerçekleştirmiştir. En ünlü eseri, yaşadığı dönemde bilinen dünyanın farklı bölgelerinin ve halklarının tasvirlerini sunan “Geographica” (Coğrafya) adlı eseridir. Çalışmamız kapsamında söz konusu eserin fiili etkinliğine atıfta bulunan ikinci ve on beşinci kitapları kullanılmıştır.

Halikarnassoslu Dionysius (İ.Ö. 60-7): İmparator Octavianus iktidarında eser vermiş Yunan tarihçi ve dil bilgisi uzmanıdır. En önemli eseri Rhomike Arkhailogie adlı 20 kitaplık Roma Tarihi'dir. Eserinde Roma'nun kuruluşundan başlayıp I. Kartaca Savaşına kadar olan dönemi aktarmıştır. Çalışmamız kapsamında söz konusu eserin

Kartaca Savaşlarındaki savaş fili etkinliğine atıfta bulunan yirminci kitabından faydalanılmıştır.

Titus Livius (İ.Ö. 59-İ.S. 17): İ.Ö. 59 yılında Kuzey İtalya'daki Patavium'da doğan Livius, Roma'nın İ.Ö. 753 yılına tarihlendirilen geleneksel kuruluşundan önceki efsanelerden, yaşadığı dönemi ifade eden İmparator Octavianus iktidarına kadarki sürecin tarihini yazmış Romalı tarihçidir. Julio-Claudian Hanedanı'nın üyeleriyle ve Hatta bizzat Octavianus ile dostluk ilişkileri kurması dışında, hayatıyla ilgili detaylı bir bilgi mevcut değildir. Eserinin adı "Ab Urbe Condita Libri"dir. Çalışmamız kapsamında eserinin savaş fili etkinliğine atıfta bulunan kısımlarından yararlanılmıştır.

Ovidius (İ.Ö. 43-17/18): İmparator Octavianus iktidarında yaşamış Romalı şairdir. Vergilius ve Horatius gibi ünlü şairlerin çağdaşıdır. Roma'da büyük bir saygınlık elde etmiş fakat İmparator Octavianus tarafından, nedeni belirsiz bir şekilde, Karadeniz kıyısında bir eyalete sürgün edilmiştir. Ölümüne kadar da burada kalmıştır. Çalışmamız kapsamında "Metamorfozlar" (Değişimler) adlı on beş kitaptan oluşan eserinin fillere atıfta bulunan kısımlarından faydalanılmıştır.

De Bello Africo (İ.Ö. 40 dolayları): Julius Caesar'ın Latince kaleme alınan anlatıları De Bello Gallico, De Bello Civili ve De Bello Alexandrino'nun devam metnidir. Caesar'ın Cumhuriyetçi rakiplerine karşı Afrika topraklarında gerçekleştirdiği mücadeleyi konu edinmektedir. Yazarı bilinmemektedir. Eser, Roma Cumhuriyeti'nin yıkılışına giden süreçteki son mücadele olan Thapsus Savaşı'nda gerçekleşen savaş fili etkinliğine ilişkin aktardığı detaylarla çalışmamız için temel filolojik eser niteliğindedir.

Plinius (İ.S. 23-79): İ.S. 23 yılında İtalya'da doğan Plinius, Romalı yazar, doğa filozofu ve komutandır. Aynı zamanda İmparator Vespasianus'un arkadaşıdır. "Naturalis Historia" (Doğal Tarih) adıyla, modern ansiklopediler için model teşkil eden

ansiklopedik bir eser yazmıştır. Çalışmamız kapsamında söz konusu eserin fillere temas eden altıncı, sekizinci ve yirmi sekizinci kitaplarından yararlanılmıştır. Naturalis Historia, Helenistik ve Roma dönemi uygarlıklarında fillerin gerek savaş işleviyle gerekse savaş işlevi dışında kullanımları hususunda aktardığı bilgilerle çalışmamız için temel filolojik eser niteliğindedir.

Frontinus (İ.S. 30-103): İ.S. 30 yılı dolaylarında doğduğu tahmin edilen Frontinus, Romalı inşaat mühendisi, yazar, politikacı ve komutandı. İmparator Domitianus (İ.S. 81-96) iktidarında Britanya ve Ren ile Tuna Nehri sınırlarında Roma ordularına komuta etmiştir. Romalı komutanların kullanımı için, Yunan ve Roma tarihinin askeri taktiklerinden örnekleri bir araya getirdiği “*Strategemata*” adlı eseri kaleme almıştır. Çalışmamız kapsamında söz konusu eserin fil etkinliğine atıflarda bulunan birinci kitabından faydalanılmıştır.

Josephus (İ.S. 37-100): İ.S. 37 yılında Kudüs’te doğmuş Romalı-Yahudi tarihçidir. İ.S. 66-73 yılları arasında Roma ile Yahudiler arasında gerçekleşen Birinci Yahudi Savaşı’nda, başlangıçta Romalılara karşı savaşmıştır. İ.S. 67 yılında Vespasianus tarafından himaye edilmiş, onun İ.S. 69 yılında imparator olmasının ardından da Flavius soyadını almıştır. Çalışmamız kapsamında, İ.S. 94 yılında kaleme aldığı “*Antiquitates Judaicae*”nin (Yahudilerin Eski Çağları) fil etkinliğine atıflarda bulunan on ikinci kitabından faydalanılmıştır.

Martial (İ.S. 38/41-102/104): İ.S. 38-41 yılları arasında Hispania’da doğduğu tahmin edilen Romalı şair Martial, on iki kitaptan oluşan “*Epigramlar*” adlı eseriyle tanınmıştır. Söz konusu kitaplar, İ.S. 86-103 yılları arasında, İmparator Domitian, Nerva ve Trajan iktidarlarında yayınlanmıştır. Çalışmamız kapsamında söz konusu eserin fil etkinliğine ilişkin bilgiler sunan sekizinci kitabından faydalanılmıştır.

Plutarkhos (İ.S. 46-120): İ.S. 46 yılında Chaeronea’da (Yunanistan) dıymış olan Plutarkhos, Yunan biyografi ve deneme yazarıdır. En ünlü eseri, Yunan ve Romalı

nl kişilerin hayatlarını karşılaştırmalı bir şekilde ele aldığı “*Paralel Hayatlar*”dır. Söz konusu eserde, fil kullanımını benimsemiş ya da fillerle mücadele etmek zorunda kalmış ünlü isimleri konu edinen bölümler çalışmamız için büyük önem arz etmektedir. Bu doğrultuda eserin, İşkender, Camillus, Demetrius, Eumenes, Flamininus, Marcellus, Pompeius ve Pyrrhos’a ayrılan bölümleri çalışmamız kapsamında kullanılmıştır.

Curtius Rufus (İ.S. 1. yüzyıl): İ.S. birinci yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Romalı tarihinin bilinen ve günümüze ulaşmış tek eseri, “*Makedonyalı Büyük İşkender’in Tarihinin Tüm Mevcut Kitapları*” anlamına gelen “*Historiarum Alexandri Magni Macedonis Libri Qui Supersunt*”dur. Söz konusu eser, Büyük İşkender’in Asya Seferi sırasında Makedon ordusunun Asyalı savaş filleriyle gerçekleştirdiği mücadelelere, Büyük İşkender’in Hindistan’daki fil kazanımlarına ve Büyük İşkender’in komutanlarından Perdikkas’ın savaş fili kullanımına ilişkin aktardıklarıyla çalışmamız açısından temel filolojik eser niteliğindedir. Çalışmamız kapsamında söz konusu eserin dördüncü, beşinci, sekizinci ve on sekizinci kitaplarından faydalanılmıştır.

Suetonius (İ.S. 69-122): Equestrian sınıfına mensup olan Suetonius, İ.S. 69 yılında doğmuş, Roma’nın Erken İmparatorluk dönemi boyunca eserler vermiştir. En önemli alışması, Julius Caesar’dan İmparator Domitianus’a uzanan süreçte birbirini takip eden on iki Roma hükümdarının hayatlarını konu edinen, “*De Vita Caesarum*” (On İki Caesar’ın Yaşamı) adlı eserdir. Söz konusu eserin, fillerin etkinlik gösterdiği olaylara işaret eden Julius Caesar, Caligula, Claudius, Nero ve Titus’a ayrılmış olan bölümleri, çalışmamız kapsamında kullanılmıştır.

Florus (İ.S. 74-130): İ.. 74 yılı dolaylarında Afrika’da doğmuş, Romalı imparatorlar Trajan ve Hadrianus iktidarlarında yaşamış Romalı tarihçidir. İki kitaptan oluşan ve Roma halkına övgüler adfeden “*Roma Tarihinin z*” adlı eseri kaleme almıştır. Çalışmamız kapsamında söz konusu eserin fil etkinliğine işaret eden bölümlerinden faydalanılmıştır.

Juvenal (İ.S. 1-2. yüzyıllar): İ.S. 1. yüzyıl sonları ile 2. yüzyıl başlarında yaşadığı bilinen Romalı şairdir. Hayatı ile ilgili detaylı bir bilgi mevcut değildir. “*Satireler*” olarak bilinen hiciv (eleştiri) tekniğinde yazılmış şiir derlemesinin yazarıdır. Satireler, Roma uygarlığının propaganda faaliyetlerinde ve gösteri dünyasında etkinlik gösteren fillerin, nerede barındırıldığına ilişkin aktardığı bilgilerle çalışmamız açısından büyük önem ifade etmektedir. Bu doğrultuda onuncu ve on ikinci satirelerinden yararlanılmıştır.

Arrianus (İ.S. 92-175): İ.S. 86 yılında Nikomedia’da doğan Arrianus, Roma döneminde yaşamış bir Yunan tarihçi, filozof ve İmparator Trajan’ın (İ.S. 98-117) doğu savaşlarında hizmet etmiş tecrübeli bir Roma komutanıdır. “*Anabasis Alexandri*” adıyla Yunanca kaleme aldığı yedi kitaptan oluşan eser, Büyük İskender’in Asya seferi noktasında en kapsamlı kaynak kabul edilmektedir. Arrianus, bu eseri İskender’in komutanlarının günümüze ulaşmamış hatıralarını derleyerek oluşturmuştur. Gerek *Anabasis Alexandri* gerekse Arrianus tarafından kaleme alınmış bir diğer eser olan “*Indica*”, çalışmamız kapsamında İskender ve Diadokhlar dönemlerindeki savaş fili etkinliği için temel filolojik eser işlevi görmüştür.

Appianus (İ.S. 95-165): İ.S. 95 yılında, Alexandria’da doğmuş olan Yunan tarihçi Appianus, aynı zamanda bir Roma yurttaşıydı. 24 kitaptan oluşan *Historia Romana* adlı eseri, Roma’nın en eski devirlerinden, Roma İmparatoru Trajan’a (İ.S. 117) kadar uzanan süreci kapsamaktadır. Söz konusu eserin, Hispania, Kartaca, İliya, Suriye, Hannibal, VI. Mithridates ve Roma’nın iç savaşlarını konu edinen altıncı, yedinci, on ikinci ve on yedinci kitapların tamamı, sekizinci, dokuzuncu ve on birinci kitapların büyük çoğunluğu günümüze ulaşmıştır. Çalışmamız kapsamında, Pön Savaşları, Hispania Savaşı, Suriye Savaşı ve Roma’nın iç savaşları ile Hannibal Barka’nın girişimleri sırasında gerçekleşen savaş fili etkinliği için söz konusu eserden faydalanılmıştır.

Pausanias (İ.S. 110-180): İ.S. 110 yılında Lydia’da doğmuş olan Pausanias, Romalı imparatorlar Hadrianus, Antoninus Pius ve Marcus Aurelius iktidarlarında yaşamış, Yunan gezgin ve coğrafyacısıdır. Antik Yunanistan’ın coğrafyasını birinci elden gözlemlere dayanarak anlattığı “*Hellados Periegesis*” adlı eseriyle ünlenmiştir. Söz konusu eser, Epirus Kralı Pyrrhos’un savaş fillerinin kaynağına ilişkin mutlak bir bilgi sunan tek filolojik eserdir. Çalışmamız kapsamında eserin birinci kitabından faydalanılmıştır.

Historia Augusta (İ.S. 117-284): “*Scriptores Historiae Augustae*” ismiyle de bilinen eser, Roma imparatorları Diocletianus ve I. Konstantin iktidarlarında kaleme alınmıştır. İ.S. 117 ile 284 yılları arasındaki süreçte yaşamış imparatorların, Caesarların ve tahtı gasp edenlerin biyografilerinin Latince kaleme alınmış derlemesidir. Toplamda otuz biyografiden oluşmaktadır. Bunların çoğunluğu tek bir imparatora ait olmakla birlikte, bazıları iki ya da daha fazla kişiyi ortak başlık altında ele almaktadır.

Eserin yazarları hali hazırda altı isim altında açıklanmaktadır. Bunlar, Aelius Spartianus, Julius Capitolinus, Vulcarius Gallicanus, Aelius Lampridius, Trebellius Pollio ve Flavius Vopiscus Syracusanus’tur. Eserde işlenen Romalı imparatorlar Antoninus Pius, Hadrianus, Elagabalus, III. Gordian ve Severus Alexander’in biyografileri, fil etkinliğine ilişkin aktardıkları detaylarla çalışmamız için büyük önem arz etmektedir.

Lucian (İ.S. 125-180): İ.S. 125 yılında Samosata’da (Adıyaman) doğan Lucian, Süryani retorik ve hiciv yazarıdır. Her ne kadar ana dilinin Süryanice olduğu tahmin edilse de eserlerinin tamamını Yunanca kaleme almıştır. Çalışmamız kapsamında “*Zeuxis ya da Antiokhos*” adıyla kaleme aldığı eserin fil etkinliğine atıfta bulunan kısımlarından faydalanılmıştır. Söz konusu eser, Seleukos Kralı III. Antiokhos’un, Anadolu’daki Galyalı istilasını bertaraf ettiği İ.Ö. 275 yılındaki mücadelede gerçekleşen savaş fili etkinliğine ilişkin aktardıklarıyla çalışmamız açısından büyük önem arz etmektedir.

Polyaenus (İ.S. 2. yüzyıl): İ.S. ikinci yüzyılda yaşamış Makedonyalı yazardır. En ünlü eseri sekiz kitaptan oluşan “*Strategemata*”dır. Savaşta stratejiler anlamına gelen bu eseri, İ.S. 163 yılında, Roma imparatorları Marcus Aurelius ve Lucius Verus’a adamıştır. Çalışmamız kapsamında, söz konusu eserin fil etkinliğine atıfta bulunan dördüncü ve sekizinci kitaplarından faydalanılmıştır.

Cassius Dio (İ.S. 155-235): İ.S. 155 yılında Bithynia’da doğmuş Romalı tarihçi ve devlet adamıdır. Roma tarihini konu edinen ve seksen kitaptan oluşan “*Historia Romana*”yı kaleme almıştır. Eser, Aeneas’ın İtalya’ya ulaşmasından İ.S. 229 yılına uzanan geniş dönemi kapsamaktadır. Bununla birlikte söz konusu eser günümüze büsbütün şekilde ulaşmamıştır. İlk yirmi bir kitap, Dio’nun çalışmasını temel kaynak olarak kullanan Zonaras da dâhil, pek çok farklı yazarın fragmanları bir araya getirilerek yeniden oluşturulmuştur. Çalışmamız kapsamında, söz konusu eserin fil etkinliğine atıfta bulunan kırk dokuzuncu ve yetmiş beşinci kitapları arasındaki çok sayıda kitaptan faydalanılmıştır.

Athenaeus (İ.S. 2-3. yüzyıl): İ.S. ikinci yüzyılın ikinci yarısında doğduğu, İ.S. üçüncü yüzyılın ilk yarısında öldüğü tahmin edilen Naucratis’li (Mısır) Athenaeus, Yunan bir retorik ve dil bilgisi uzmanıydı. “*Sofra filozofları*” anlamına gelen eseri “*Deipnosophistae*”, Büyük İskender’in Babil’deki köşkünde, savaş fillerinin muhafızlık görevi üstlendiği bilgisini günümüze ulaştırmıştır.

Herodianus (İ.S. 170-240): “*Marcus’un Ölümünden İtibaren İmparatorluğun Tarihi*” adında, sekiz kitaptan oluşan ve İ.S. 180 ile 238 yılları arasındaki dönemi kapsayan eseri kaleme almıştır. Aslen Yunan’dır ve görünüşe göre uzunca bir dönem Roma’da fakat herhangi bir resmi görev üstlenmeksizin yaşamıştır. İmparator Severus Alexander’in doğu seferine ilişkin aktardıkları, dönemin tarihçileri ile mutlak şekilde ters düşmektedir. Çalışmamız kapsamında eserin altıncı kitabından faydalanılmıştır.

Philostratus (İ.S. 170-247/50): Roma'nın İmparatorluk döneminde, muhtemel bir şekilde İmparator Philippus (Arap) iktidarında yaşamış, “Atinalı” lakabıyla tanınan Yunan sofisttir. Çalışmamız kapsamında, “*Vita Apollonii*” (Tyanalı Apollonius’un Hayatı) adıyla kaleme aldığı eserin, ikinci kitabından faydalanılmıştır. Söz konusu eser, Hydaspes Savaşı’nda sıra dışı bir kahramanlık örneği sergileyen, Kral Porus’un savaş fili Ajax’ın, Hindistan coğrafyasında savaştan üç yüz elli yıl sonra dahi ortaya koyduğu etkiye ışık tutması açısından büyük önem arz etmektedir.

Aelianus (İ.S. 175-235): İ.S. 175 yılında Palestrina’da doğmuş olan Romalı yazar ve retoriktir. Yunanca’yı konuşmaktaki ustalığı vasıtasıyla “*Tatlı dilli*” lakabıyla anılmıştır. Çalışmamız kapsamında, “*De Natura Animalium*” adıyla Yunanca kaleme aldığı on yedi kitaptan oluşan eserinin, fil etkinliğinin yanı sıra hayvanların fiziksel ve zihinsel özelliklerine atıfta bulunan birinci, ikinci, altıncı, yedinci, sekizinci, onuncu, on birinci, on üçüncü ve on dördüncü kitaplarından faydalanılmıştır.

Aurelius Victor (İ.S. 320-390): İmparator Octavianus ile II. Constantius arasındaki süreci kapsayan “*De Caesaribus*” adlı kısa Roma tarihinin yazarı olan Aurelius Victor, İ.Ö. 320 yılında Tunus’ta doğmuş Romalı politikacı ve tarihçidir. Çalışmamız kapsamında söz konusu eserin fil etkinliğine atıfta bulunan yirmi dördüncü bölümünden yararlanılmıştır.

Julianus (İ.S. 330-363): İ.S. 361-363 yılları arasında hüküm sürmüş, “*Mürted Julianus*” ismiyle de bilinen Roma imparatorudur. Ceaser unvanını elde etmesinin ardından Galya’da seferde bulunduğu sırada kaleme aldığı ve İmparator II. Constantius’a övgüler dizdiği eserinin, fil etkinliğine ilişkin bilgiler sunan kısımlarından çalışmamız kapsamında faydalanılmıştır.

Ammianus Marcellinus (İ.S. 330-400): İ.S. 330 yılında, Yunanca konuşulan Suriye’de ya da Fenike’de doğduğu tahmin edilen Marcellinus, Romalı bir yazar ve askerdi. “*Res Gestae*” ismiyle bilinen ve Latince kaleme aldığı Roma tarihi, İmparator

Nerva'nın İ.S. 96 yılında tahta çıkışından İmparator Valens'in İ.S. 376 yılında Adrianopolis Savaşı'ndaki ölümüne kadar geçen süreci kapsamaktadır. Nitekim bu eserin yalnızca İ.S. 353 ile 378 yılları arasını kapsayan kısmı günümüze ulaşmıştır. Sasani İmparatoru II. Şapur'un gerçekleştirdiği Amida Kuşatması ile Romalı imparatorlar Julianus ve Jovianus'un Doğu seferleri sırasında gerçekleşen savaş fili etkinliği için bu eserden faydalanılmıştır.

Eutropius (İ.S. 4. yüzyıl): Konstantinopolis'te imparatorluk sekreteryasını (Magister Memoriae) üstlendiği ve İmparator Julian'ın İ.S. 363 yılında Sasaniler üzerine gerçekleştirdiği sefere katıldığı dışında, Eutropius hakkında detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. “*Breviarium Historiae Romanae*” (Roma Tarihinin Özeti) adlı, on bölümden oluşan ve Roma'nın kuruluşundan İmparator Valens'in (İ.S. 364-378) tahta çıkışına kadarki süreci kapsayan eseri kaleme almıştır. Çalışmamız kapsamında söz konusu eserin fil etkinliğine atıfta bulunan sekizinci bölümünden faydalanılmıştır.

Photius (İ.S. 810-893): İ.S. 858-867 yılları ile 877-886 yılları arasında Konstantinopolis'in ekümenik (tüm kiliseler tarafından kabul edilen) patrikliğini üstlenen Photius, Doğu Ortodoks Kilisesi'nde “Aziz Büyük Photius” adıyla anılmaktadır. Her ne kadar Ortaçağ tarih yazımı içerisinde kullanılan temel yazarlardan birisi olsa da çalışmamız kapsamında, Photius'un, okuduğu iki yüz yetmiş dokuz kitabın incelemesini yaparak oluşturduğu ve kardeşine adadığı “*Bibliotheca*” adlı eserinin antik çağdaki fil etkinliğine ilişkin bilgiler sunan kısımlarından faydalanılmıştır.

Zonaras (İ.S. 1074-1130): 11. ve 12. Yüzyıllarda Konstantinopolis'te yaşamış Bizanslı Vakanüvis ve din adamıdır. I. Aleksios Komnenos iktidarında imparatorun özel sekreterlik görevini üstlenmiş, onun ölümünün ardından Ege Denizi'ndeki İncir Ada'da bulunan manastıra çekilmiştir. Hayatının geri kalanını burada eser vermekle geçirmiştir. En önemli eseri, on sekiz kitaptan oluşan ve Dünyanın yaratılışından İmparator Aleksios'un ölümüne kadarki süreci kapsayan “*Epitome Historiarum*”dur. Erken dönemler büyük ölçüde Josephus'tan takip edilmiş, İ.S. üçüncü yüzyılın başlarına kadarki Roma tarihini konu edinen yedinci, sekizinci ve dokuzuncu kitaplar için

temelde Cassius Dio kullanılmıştır. Çalışmamız kapsamında söz konusu kitapların fil etkinliğine atıfta bulunan kısımlarından faydalanılmıştır. Zonaras, yaşadığı dönem itibarıyla Bizans tarihi disiplini içinde bir kaynak olarak ele alınmamakla birlikte, Cassius Dio'nun "*Historia Romana*" adlı eserinin önemli bir kısmını günümüze ulaştırmış olması nedeniyle çalışmamız açısından büyük önem ifade etmektedir.

1.3.2. Nümizmatik buluntular

A Catalogue of Greek Coins in British Museum: The Seleucid Kings of Syria, Poole tarafından düzenlenen eserden, Seleukos Krallığı tarafından darp edilen sikkelerde fil tasvirlerinin incelenmesi doğrultusunda yararlanılmıştır.

Coins of the Roman Empire in the British Museum, Vol I, Augustus to Vitellius, Mattingly tarafından düzenlenen ve British Museum'da sergilenen Roma sikkelerini konu edinen eserden, İmparator Octavianus ve İmparator Vitellius iktidarları arasındaki süreçte darp edilmiş sikkeler üzerinde yer alan fil tasvirlerinin incelenmesi doğrultusunda yararlanılmıştır.

Coins of the Roman Empire in the British Museum, Vol II, Vespasian to Domitian, Mattingly tarafından düzenlenen ve British Museum'da sergilenen Roma sikkelerini konu edinen eserden, İmparator Vespasianus ve İmparator Domitianus iktidarları arasındaki süreçte darp edilmiş sikkeler üzerinde yer alan fil tasvirlerinin incelenmesi doğrultusunda yararlanılmıştır.

Coins of the Roman Empire in the British Museum, Vol III, Nerva to Hadrian, Mattingly tarafından düzenlenen ve British Museum'da sergilenen Roma sikkelerini konu edinen eserden, İmparator Nerva ve İmparator Hadrianus iktidarları arasındaki süreçte darp edilmiş sikkeler üzerinde yer alan fil tasvirlerinin incelenmesi doğrultusunda yararlanılmıştır.

Coins of the Roman Empire in the British Museum, Vol IV, Antoninus Pius to Commodus, Mattingly tarafından düzenlenen ve British Museum’da sergilenen Roma sikkelerini konu edinen eserden, İmparator Antoninus Pius ve İmparator Commodus iktidarları arasındaki süreçte darp edilmiş sikkeler üzerinde yer alan fil tasvirlerinin incelenmesi doğrultusunda yararlanılmıştır.

The Roman Imperial Coinage, Vol VI, Sutherland ve Litt tarafından düzenlenen ve İmparator Diocletianus’un reformundan (İ.S. 294) İmparator Maximinus’un ölümüne (İ.S. 313) kadarki süreçte darp edilmiş Roma sikkelerini konu edinen eserden, söz konusu sikkeler üzerindeki fil tasvirlerinin incelenmesi doğrultusunda yararlanılmıştır.

The Roman Imperial Coinage, Vol VII, Sutherland ve Litt tarafından düzenlenen ve İ.S. 313-337 yılları arasındaki süreçte darp edilmiş Roma sikkelerini konu edinen eserden, söz konusu sikkeler üzerindeki fil tasvirlerinin incelenmesi doğrultusunda yararlanılmıştır.

1.3.3. Arkeolojik buluntular

Büyük Av Mozaïği, Sicilya’da, Piazza Armerina yakınlarındaki Villa Romana del Casale’nin zeminde bulunan mozaik, batı kısmından villaya girişi mümkün kılan avlunun doğuya bakan yüzü ile devasa büyüklükteki kabul salonunun ortasında, kuzeyden güneye ilerleyen altmış dört metre uzunluğundaki koridorun zeminini, bir halıyı andırır şekilde örtmektedir. Mozaïğin bulunduğu villaya ilişkin kabul edilen temel görüş, İmparator Diocletianus tarafından tahttan feragat etmeye zorlanan İmparator Maximianus’un 305 yılında buraya yerleştiği yönündedir. (Görsel 2.2,3,4)

Piazzale delle Corporazioni Mozaïği, İtalya’nın Ostia kentinde bulunan ve İ.S. ikinci yüzyıla tarihlendirilen mozaik, bilhassa İmparator Octavianus iktidarında imparatorluğun ticaret merkezi işlevini üstlenmiş olan Piazzale delle Corporazioni’nin zemininde yer almaktadır. (Görsel 2.5)

Veii Mozaigi, İtalya'nın Veii kentinde 1889 yılında gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda gün ışığına çıkarılan mozaik, İ.S. üçüncü-dördüncü yüzyıllara tarihlendirilmektedir. (Görsel 2.6)

Savaş fili motifli Seleukos phalerası, Rus arkeoloji ekibinin Doğu İran'da yürüttüğü kazılarda gün ışığına çıkarılmış, 1860 yılında St. Petersburg'daki Hermitage Müzesi'ne teslim edilmiştir. Halen aynı müzede sergilenmektedir. (Görsel 3.7)

Galat savaşçısını ezen pişmiş toprak savaş fili figürü, I. Antiokhos Soter'in Küçük Asya'da Galatyalılara karşı kazandığı zaferin ardından imal edildiği düşünülmektedir. Myrina (Kalabaktepe) kentinin nekropolisinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sonucunda ele geçirilmiştir. Bugün Paris'teki Louvre Müzesi'nin bünyesindedir. (Görsel 3.9)

Fil motifli renkli Capena levhası, Capena'daki nekropolis kazılarında ele geçirilmiş olan ve İ.Ö. üçüncü yüzyılın ilk yarısına tarihlenen levha bugün Roma'daki Villa Guilia'da sergilenmektedir. (Görsel 3.12)

Roma Aes Sigantumu, Roma'da basılmış olan ve İ.Ö. üçüncü yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bronz levha, ön yüzünde Asya türü fili, arka yüzünde ise yaban domuzunu tasvir etmektedir. Bugün British Museum'da sergilenmektedir. (Görsel 3.13)

Romalı tüccar Verecundus'un fil motifli tabelası, Vezüv Dağı'nın patlamasıyla büyük bir felakete uğramış olan Pompeii kentini ikiye bölen ana cadde üzerinde yer alan duvar resmidir. (Görsel 5.7)

Dionysus'un Hindistan zaferini betimleyen lahit, İ.S. 190 yılı dolaylarına tarihlenen ve sanatçısı bilinmeyen lahit, Romalıların "*Bacchus*" şeklinde adlandırdıkları Yunan Tanrısı Dionysus'un, Hindistan seferinden zaferle dönüşünü betimlemektedir. Bugün Baltimore'daki The Walters Art Museum'da sergilenmektedir. (Görsel 5.17)

İmparator Julianus'un tanrılaştırılmasını betimleyen fildişi diptik, Mürted İmparator Julianus'un tanrılaştırılmasını üç sahne halinde betimleyen, oyma tekniğiyle yapılmış fildişi diptiktir. Bugün British Museum'da sergilenmektedir. (Görsel 5.22)

Fildişi oyuncak bebek, İ.S. ikinci yüzyıl ortalarına tarihlendirilen fildişi oyuncak bugün Roma'da, Palazzo Massimo alle Terme'de sergilenmektedir. (Görsel 5.29)

Fildişi oyun zarları, Roma'nın imparatorluk dönemine tarihlendirilen fildişi oyun zarları, bugün Roma'da, Palazzo Massimo alle Terme'de sergilenmektedir. (Görsel 5.30)

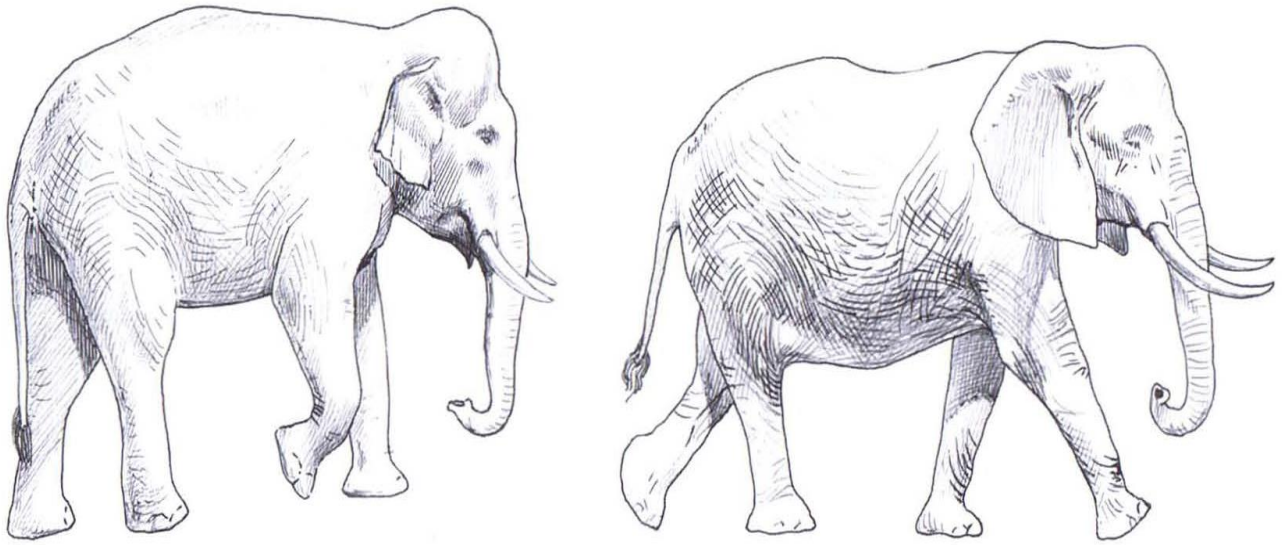
Fildişi nişan, Alexandria'nın Nikopolis bölgesine ait olduğu düşünülen ve İ.S. birinci yüzyıla tarihlendirilen nişan bugün Los Angeles'ta bulunan J. Paul Getty Museum'da sergilenmektedir. (Görsel 5.31)

2. SAVAŞ FİLLERİNİN TEDARİĞİ VE BAKIMI

2.1. Savaş Maksadıyla Kullanılan Fil Türlerinin Anatomik Özellikleri

Tarih boyunca savaş maksadıyla kullanılan yegâne fil türleri, Asya fili (*Elephas Maximus*) ve Afrika orman Fili (*Loxodonta Africana Cyclotis*) olmuştur. Afrikalı fil türünün bir diğer cinsi olan Afrika Savan Fili (*Loxodonta Africana*), Asya türleri de dâhil yeryüzünün en iri fil türüdür. Fakat Asya fillerinin ve Afrika orman filinin aksine, Afrika Savan fili evcilleştirilemez bir türdür ve hiçbir uygarlık tarafından savaş alanlarında kullanılmamıştır. Bununla birlikte Afrika orman fili, boyut açısından gerek Afrika Savan filinden gerekse Asya filinden daha küçüktür.⁹

Asya filleri iki ila beş buçuk ton ağırlık, iki ila üç buçuk metre uzunluk aralığındadır. Derileri Afrika fillerine kıyasla daha pürüssüzdür. Vücutlarının en yüksek noktası başlarının üzeridir. Sırtları tümsek ya da düz yapıdadır.¹⁰ Afrika orman filleri iki ila dört buçuk ton ağırlık, iki ila üç metre uzunluk aralığındadır. Vücutlarının en yüksek noktası omuz başlarıdır. Sırtları çukurlu yapıdadır.¹¹ (Bkz. Görsel 2.1.)

Görsel 2.1. Asya ve Afrika türü fillerin fiziksel farklılıkları.

Kaynak: Nossow, a.g.k., 2008, 8.

⁹Nossow, a.g.k., 2008, 8.

¹⁰M.E. Fowler and S.K. Mikota (2006). *Biology, Medicine, and Surgery of Elephants*. Oxford: Blackwell Publishing, s. 7.

¹¹Fowler and Mikota, a.g.k., 2006, 8.

2.2. Savaş Fili Yetiştiririnin Zorlukları

Savaş fillerinin elde edilmesi, en az hayvanların savaş alanlarında ortaya koyduğu etkinlik kadar önemli bir husustur. Bu noktada öncelikle belirtilmesi gereken, antik dönemde hiçbir uygarlığın, savaş filleri yetiştirmeyi mümkün kılacak, sabit bir çiftlik kurma yolunu benimsememiş olduğudur. Bu durum, kanımızca iki temel nedenle açıklanabilir. Bunlardan ilki zaman, diğeri ise maliyet faktörüdür. Seleukos Krallığı'nın kurucusu I. Seleukos Nikator'un (İ.Ö. 305-281), İ.Ö. 302 yılında anlaşmaya vararak çok sayıda savaş fili tedarik ettiği Hintli Kral Sandrocottus'un (İ.Ö. 321-297) baş danışmanı olan Kautilya'nın (İ.Ö. 371-283), Hindistan'daki fil tedariğine ilişkin aktardıkları tezimiz açısından büyük önem arz etmektedir:

“Fil yakalama dönemi yaz aylarıdır. Yalnızca yirmi yaşını aşmış filler yakalanmakta, genç, hastalıklı, dişsiz ve süt veren filler yakalanmamaktadır. Kırk yaşındaki filler en verimli, otuz yaşındaki filler orta verimli, yirmi beş yaşındaki filler en az verimli çağlarındadır.”¹²

Söz konusu kayıt, Helenistik dönemde etkinlik göstermiş olan savaş fillerinin tedarik edildiği Hindistan'da da, hayvanların doğal yaşamlarından koparılarak elde edildiğini ve sabit bir fil çiftliği kurma yolunun benimsenmediğini ortaya koyması açısından son derece önemlidir. Bununla birlikte söz konusu kayıt, bir savaş fili yetiştirmek için gereken zamanın, dişi bir filin hamilelik süreci de dâhil, en az yirmi iki yıl olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim filler, tek seferde yalnızca bir yavru vermekte, hamilelikleri ise on sekiz ile yirmi dört ay arasında sürmektedir.¹³ Bir savaş fili elde edebilmek doğrultusunda gözden çıkarılması gereken azami süre, fillerin mâl oldukları yüksek maliyet ile bir araya getirildiğinde, Hindistan'da benimsenmiş olan fil tedarik yöntemi anlaşılabilir bir zemine oturmaktadır.

Savaş filleri yetiştirecek sabit bir çiftlik kurma yönteminin benimsenmemesinde belirleyici olan bir diğeri temel neden, hayvanların ortaya koyduğu yüksek maliyettir. Bu maliyet en temelde fillerin tükettikleri devasa miktarlardaki yiyeceklerle ilgilidir. Modern zamanlarda gerçekleştirilmiş bir araştırma, söz konusu mali yükümlülüğün ağırlığını mutlak bir şekilde ortaya koymaktadır. Ölmüş fillerin mide içerikleri tartılabilmekte ve yiyecek geçiş oranı bilgisinden günlük tüketim miktarı hesaplanabilmektedir. Richard

¹²Kaut. II. 31.

¹³Nossow, a.g.k., 2008, 6.

Laws ve ekibi, Murchison Falls Ulusal Parkı'ndaki geniş bir seçilmiş fil örnekleminin mide içeriklerini tartarak, Uganda'daki fillerin yiyecek tüketiminin çeşitli hesaplamalarını yapmıştır. On iki saatlik geçiş zamanı kullanılarak, başlangıçta yetişkin erkeklerin vücut ağırlıklarının yaklaşık yüzde beşini, yetişkin dişilerin ise vücut ağırlıklarının yaklaşık yüzde altısını günlük taze yem olarak tükettikleri sonucuna varılmıştır. Böylece altı ton ağırlığındaki yetişkin bir fil günlük iki yüz kırk kilogram, iki bin yedi yüz kilogram olan yetişkin bir dişi ise günlük yüz altmış iki kilogram taze bitki tüketmektedir.¹⁴

Söz konusu hesaplama antik dönemlerden ziyade modern zamanlarda yapılmış olsa da aradaki zaman dilimi, fillerin beslenme alışkanlıklarında ve günlük yiyecek tüketimlerinde evrimsel bir değişim yaratacak büyüklükte değildir. Dolayısıyla bu veriler, kanımızca antik dönemde yaşamış olan filler için de söz konusudur ya da son derece benzer durumdadır. Söz konusu hesaplamadan anlaşılacağı üzere yalnızca bir yetişkin fil için gerekli olan günlük besin miktarı iki yüz kırk kilogram civarındadır ki bu yetiştirilen bir filin günde ortalama üç insan ağırlığındaki yiyeceği tüketmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla hiçbir uygarlığın, bu mali yükü göğüslemeyi tercih etmemiş oluşu kanımızca son derece makuldür.

2.3. Fil Yakalama Yöntemleri

Sabit bir fil yetiştirme programının mâl olacağı yüksek maliyet ve uzun zaman nedeniyle, fillerin doğal yaşam alanını ifade eden Hindistan coğrafyasındaki antik uygarlıklar, bu hayvanları, uygun yaşa geldiklerinde vahşi doğadan koparma yolunu benimsemiştir. Büyük İskender'in ölümünün ardından Mısır'da hüküm süren Ptolemaios Krallığı'nın, İ.Ö. üçüncü yüzyılda, II. Ptolemaios Philadelphus (İ.Ö. 283-246) iktidarında gerçekleştirdiği girişimler sonucunda, Afrikalı fillerin Helenistik savaş düzenine dâhil oluşuna kadar, savaş alanlarında boy gösteren yegâne tür Asyalı filler olmuştur. filolojik eserler, Gerek Asya'da gerekse Afrika'da benimsenmiş fil yakalama yöntemlerine ilişkin detaylı anlatımlar sunmaktadır. Söz konusu hususta en kapsamlı tasvir, Seleukos tarafından Sandrocottus'a gönderilen elçilerden birisi olan Megasthenes'e aittir. Doğrudan tecrübeye dayanan bu tasvir, Romalı tarihçi Arrianus (İ.S. 92-175) tarafından şu şekilde aktarılmaktadır:

¹⁴Sukumar, a.g.k., 2003, 196.

“Hintliler, filler dışındaki tüm vahşi hayvanları Yunanlılar ile aynı yöntemlerle avlarlar. Fakat filler diğer hayvanlara benzemediklerinden tamamıyla olağandışı bir yöntemle avlanmaktadır. Kuru topraktan oluşan düz bir araziye seçen avcılar, arazinin dört bir yanına geniş bir ordunun kamp kurabileceği büyüklükte bir alana çevreleyecek şekilde bir hendek kazarlar. Kazılan çukur 9 metre genişliğinde ve 7 metre derinliğindedir. Fakat çukuru kazdıkları sırada ortaya çıkan toprağı hendeğin iki ucuna tümsekler halinde yığarlar ve bunu bir duvar olarak kullanırlar. Ardından hendeğin dış kısmında bulunan toprağı kullanarak kendileri için barakalar inşa eden Hintliler, hem içeri ışık girmesini sağlamak hem de kapattıkları alana bir filin girip girmediğini görebilmek için bunlara mazgal delikleri açarlar. Ardından Hintliler sahip oldukları en iyi eğitilmiş üç ya da dört dişi fili, giriş ve çıkışın yalnızca hendeğin üzerine yerleştirilmiş bir köprü ile sağlanabildiği tuzak alanının içine yerleştirirler. Söz konusu köprü hayvanların tehlike sezmelerini önlemek amacıyla bol miktarda toprak ve yeşillik ile gizlenmiştir. Avcılar daha sonra alandan çıkarak topraktan yapılmış duvarlarla inşa ettikleri hücrelerine çekilirler. Filler insanların yaşadıkları yerlere gündüzleri yaklaşmazlar fakat gece olduğunda her yerde gezinirler ve tıpkı boğaları takip eden inek sürüleri gibi en güçlü ve en cesur olan filin liderliğinde sürü halinde beslenirler. Kısa zaman sonra beslenmekte olan vahşi filler, tuzak alanına yaklaşıp içerideki dişi fillerin sesini ve kokusunu algıladığında hendekle çevrilmiş alana doğru tüm hızlarıyla koşuturlar. Etrafı hendekle çevrilmiş olan tuzak alanına girişi mümkün kılan tek köprüyü bulana kadar hendeğin etrafında dolaşmaya devam eden filler söz konusu köprüyü bulduklarında ise içeri doğru hızla koşuturlar. Fillerin tuzak alanına girdiğini algılayan avcılar ise hızla harekete geçerler. Bir kısmı köprüyü kaldırırken bir kısmı ise hızla yakınlardaki köylere gidip fillerin yakalandığını haber verir. Haberi duyan köylüler ise en sadık ve en iyi eğitilmiş fillerine binerler ve derhal tuzak alanına gelirler. Fakat buraya geldiklerinde ele geçirilen filler ile derhal mücadeleye girişmek yerine, vahşi hayvanlar açlıktan ve susuzluktan zayıf düşene kadar bekleyen köylüler, hayvanların yeterince güçten düştüğünü düşündüklerinde köprüyü yeniden indirir ve içeri girerler. Evcil filler ile ele geçirilen vahşi filler arasında gerçekleşen sert bir mücadelenin ardından ise açlık ve susuzluğun etkisiyle zayıf düşmüş olan vahşi filler, beklendiği gibi evcil filler tarafından mağlup edilir. Bunun üzerine fillerinden inen köylüler son derece yorgun haldeki vahşi fillerin ayaklarına prangalar vururlar. Ardından evcil fillerini, acıları onları tüketip yere yığılmalarına neden olana kadar vahşi fillere tekrar tekrar vurmaya teşvik ederler. Bu sırada yakında bulunan avcılar ise vahşi fillerin boyunlarına kementler geçirirler ve hâlihazırda yerde uzanan hayvanların üzerlerine binerler. Öte yandan sürücülerini üzerlerinden atmalarını veya hırçınlık etmelerini engellemek için keskin bir bıçakla filin tüm boynu boyunca bir kesik açarlar ve bu kesiğin üzerine kementi bağlarlar. Açtıkları yara vasıtasıyla filin boynunu ve başını sabit tutmasını sağlarlar. Nitekim filler direnirse ve koşutmaya başlarsa, bıçakla açılmış olan yara hayvanın boynuna bağlanmış kement tarafından daha fazla incitilir. Nitekim yakalanan

filler acıya sebep olacak hareketlerden kaçınırlar ve mağlup olduklarını bilerek evcil fillerin kendilerine liderlik etmelerine izin verirler.”¹⁵

“Yaşlı Plinius” olarak bilinen Gaius Plinius Secundus (İ.S. 23- 79), Hindistan ve Afrika’daki fil yakalama yöntemlerine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“Hindistan’da fil yakalama yöntemi, avcılarının, evcilleştirilmiş bir filin üzerinde ava çıkarak, hali hazırda tek başına bulunan vahşi bir fil bulması ya da hayvanı sürüsünden ayırması esasına dayanmaktadır. Bunun ardından vahşi fil, büsbütün güçten düşüne kadar kovalanmaktadır. Nihayetinde filinden inen sürücü, tıpkı bu avı mümkün kılan evcil file yaptığı gibi, tükenmiş haldeki vahşi filin üzerine tırmanarak hayvanı kontrolü altına almaktadır. Afrika’da filler tuzak çukurları vasıtasıyla yakalanmaktadır. Sürüsünden ayrılan bir fil, bu çukurlardan birisine düştüğünde, sürünün diğer tüm filleri, onu kurtarabilmek için ellerinden gelen tüm çabayı sarf ederler. Toplayabildikleri tüm ağaç dallarını çukurun içine istifleyen sürü üyeleri, çukurun içine yuvarladıkları büyük taşlarla bir çeşit kaçış rampası oluştururlar.”¹⁶

Fillerin avlanması doğrultusunda geliştirilmiş olan bu yöntemler, söz konusu avların sorunsuz bir şekilde, mutlak bir başarıyla sonuçlanacağı anlamına gelmemektedir. Sahip oldukları devasa cüsseleri ve karşı konulamaz kuvvetleri vasıtasıyla filler, avcı gruplar tarafından kovalandıkları sırada, önlerine çıkan büyük boyutlardaki ağaçları dahi, tıpkı birer buğday başağı gibi parçalayıp geçmekteydi. Fillerin takibi gündüz saatlerinin sonuna kadar başarıya ulaşamadığında, avcılar son çare olarak ormanın bir bölümünü ateşe vermekte ve filleri yalnızca bu şekilde durdurabilmekteydi.¹⁷ Fiziksel meziyetleri bir yana, filler son derece zeki hayvanlardır. Bu hususta Plinius şunları aktarmaktadır:

“Kara üzerinde yaşayan en iri hayvanlar olan filler, zekâ konusunda insana en yakın canlılardır. Bulundukları ülkenin dilini anlayabilmekte, verilen talimatlara itaat etmekte, öğretilen görevleri hatırlamakta, kendilerine sunulan ilgi ve hediyeler karşısında memnuniyet göstermektedirler. Dahası insanlarda dahi nadir bulunan meziyetlere sahiptirler. Dürüst, bilge, âdil olmakla birlikte yıldızlara, güneşe ve aya hürmet göstermektedirler.”¹⁸

¹⁵Arr. Ind. XIII.

¹⁶Plin. HN. VIII. 8.

¹⁷Ael. NA. VII. 6.

¹⁸Plin. HN. VIII. 1.

Sonuç itibarıyla fil avları, hayvanlar için olduğu kadar avcılar için de son derece ciddi tehlikeler meydana getirmiştir. Romalı yazar Aelianus'un (İ.S. 175-235), fil avları üzerine aktardıkları bu kanıyı mutlak şekilde doğrulamaktadır:

“Filler, kendilerine kurulan tuzakları fark etmek noktasında nadiren başarısız olurlar. Örneğin, fil avcılarının gizli bir şekilde kazdıkları tuzak çukurlarına yaklaştıklarında filler, doğal bir içgüdüyle derhal durur, geri döner ve tıpkı bir savaştaymışçasına muazzam bir direnç göstererek avcı gruplarını aşmaya ve güvenli bir yere ulaşmaya çalışırlar. Tam bu noktada avcı ile av arasında amansız bir savaş başlar. Avcılar, büyük ve sağlam mızraklarını fillere fırlatır. Buna karşın filler, önlerine çıkan tüm avcıları ayakları altında çiğner, dişleriyle ölümcül yaralara sebep olur ve nihayetinde korkunç bir ölüme uğratırlar... Filler tarafından çiğnenen avcıların kırılan kemiklerinden çıkan ses uzak mesafeden dahi duyulabilir. Gözleri, burunları ve hatta kafatasları büsbütün parçalanan avcılarının vücutları, en yakın akrabaları tarafından dahi teşhis edilemez... Nihayetinde bu mücadelelerin bir kısmını filler, bir kısmını ise uyguladıkları çeşitli korkutma yöntemlerinin başarıya ulaşması sayesinde avcılar kazanır. Avcılar, hayvanları korkutabilmek amacıyla yüksek sesle bağırır, mızraklarını kalkanlarına vurarak gürültü çıkarır, yere ateş yakar ya da bu ateşi havaya kaldırarak hayvanın yüzüne doğru savururlar. Nihayetinde püskürtülen filler geri çekilir ya da önceden kazılmış olan tuzak çukurlarına düşerler.”¹⁹

Cumhuriyet döneminde Akdeniz dünyasında egemen güç unsuru haline gelen Roma, Helenistik dönemde savaş fili kullanımını en uzun süre benimsemiş olan Seleukos Krallığı'nın tüm savaş fili gücünü ve yeni fil kuvveti oluşturma olanağını ortadan kaldırarak, Akdeniz coğrafyasında ordusu bünyesinde savaş fili bulunduran yegâne güç haline gelmiştir. Nihayetinde Roma, İmparatorluk Döneminde savaş fili kullanımı tamamıyla terk etmiş, Kuzey Afrika'daki ticaret ağı vasıtasıyla elde ettiği yeni fil sürülerini gerek propaganda faaliyetlerinde gerekse gösteri ve eğlence dünyasında etkin bir şekilde kullanmıştır. Piazza Armerina (Sicilya), Ostia (Roma) ve Vei (Roma) gibi, Roma'nın ticaret dünyasında birer merkez teşkil eden yerleşimlerde bulunan arkeolojik buluntular, Roma'nın söz konusu fil tedarikine ilişkin önemli detaylar sunmaktadır.

Piazza Armerina yakınlarındaki Villa Romana del Casale'nin zeminde bulunan “Büyük Av” mozaïği, Roma circuslarında boy gösteren egzotik hayvanların tedarik ediliş biçimlerine ilişkin, bilinen tüm kalıntılardan daha fazla detay aktarmaktadır. Söz

¹⁹Ael. NA. VIII. 10.

konusu mozaik, batı kısmından villaya girişi mümkün kılan, dikdörtgen planlı sütunlu avlunun doğuya bakan yüzü ile villa sahibinin muhtemel bir şekilde misafirlerini ve müşterilerini kabul ettiği devasa büyüklükteki kabul salonunun ortasında, kuzeyden güneye ilerleyen altmış dört metre uzunluğundaki koridorun zeminini, bir halıyı andırır şekilde örtmektedir. Sahip olduğu konumu itibariyle villanın en önemli noktalarından birisini ifade eden mozağin, kuzeyden güneye ilerlemekte olan betimlemeyle ortaya koyduğu tema ise vahşi hayvanların ve kuşların avlanması, ele geçirilmesi, gemilere bindirilmesi ve gemilerden indirilmesidir.²⁰ (Bkz. Görsel 2.2)

Görsel 2.2. Büyük Av Mozağı, Villa Romana del Casale.

Kaynak: <http://www.romeacrosseurope.com/?p=5462#sthash.BmfgReAf.rDs4OSl3.dpbs> (Erişim tarihi: 20.04.2019)

Altmış dört metre uzunluğunda, geniş bir alana yayılmış olan mozağin tüm detaylarını ortaya koymak yerine, fillerin söz konusu mozaik üzerindeki tasvirlerine odaklanmak daha doğru olacaktır. Mozaik üzerindeki ilk fil figürü orta kısımdaki betimlemelerde yer almaktadır. Nitekim avcılar tarafından ele geçirildiği anlaşılan filin, yalnızca ayaklarını ve hortumunu resmeden kalıntılar günümüze ulaşmıştır. Söz konusu tasvirin sağında, iki yakasına kurulmuş rampalar aracılığıyla hayvan sevkıyatı yapmakta olan nakliye gemisi ön plana çıkmaktadır. Geminin sağ tarafında bulunan rampada ise

²⁰J.M.C. Toynbee (1973). *Animals in Roman Life and Art*. New York: Cornell University Press, s. 27.

güverteye çıkarılmakta olan bir fil bulunmaktadır. Hayvanın geniş kulakları ve çukurlu sırtı, bunun bir Afrika fili olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu filin yüklendiği gemi ise muhtemel bir şekilde, Afrika ya da Suriye sahillerinden Akdeniz'e açılan ve İtalya'daki Ostia Limanı'na hayvan sevkiyatı gerçekleştiren nakliye gemilerini temsil etmektedir.²¹ (Bkz. Görsel 2.3)

Görsel 2.3. *Büyük Av Mozaïği'nde Afrikalı filin gemiye yüklenişi.*

Kaynak: <http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRmluZTpdDaGFyZ2VtZW50XyVDMvVBOWwIQzMIQTlwaGFudC5qcGc> (Erişim tarihi: 20.04.2019)

Büyük Av Mozaïğinin bulunduğu koridorun kuzey ve güney uçlarında, yarım daire şeklinde işlenmiş birer mozaik daha bulunmaktadır. Bu mozaiklerde büyük av sırasında ele geçirilmiş olan hayvanların hangi ülkelere ait olduğu, birer figürle kişileştirilmiştir. Büyük ölçüde tahribata uğramış olan kuzey mozaïğinin aksine, güney mozaïği büyük ölçüde korunmuş durumdadır ve son derece önemli detaylar sunmaktadır. Söz konusu mozaikte, bir kayalığın üzerinde oturmakta olan kadın figürü, sağ eliyle üzerinde egzotik kuşlar barındıran bir ağacın gövdesini, sol eliyle ise asayı andıran bir fildişini tutmaktadır. Kadın figürünün solunda Arabistan'ı temsil eden bir

²¹Toynbee, a.g.k., 1973, 28-29.

Zümrüdüanka kuşu ve Afrika'yı temsil eden bir fil, sağında ise Persiya'yı ya da Hindistan'ı temsil eden dişi bir kaplan ve bir fildişi bulunmaktadır. Kadın figürün solunda bulunan fil, ana mozaikteki fil figürüne benzer bir şekilde büyük kulaklara ve çukurlu yapıda bir bele sahip olduğundan Afrika türüne işaret etmektedir.²² (Bkz. Görsel 2.4)

Görsel 2.4. Büyük Av Mozaïği, güney uç kısmı.

Kaynak: <https://earlychurchhistory.org/commerce/exotic-animal-business-in-ancient-rome/> (Erişim Tarihi: 20.04.2019)

Büyük Av Mozaïği, oldukça uzun bir dönemi kapsayan askeri hizmet sürecinin ardından fillerin, Roma İmparatorluğu'nun sivil yaşantısında işgal ettiği konumu kapsamlı bir şekilde ortaya koymasından dolayı son derece önemlidir. Mozaik üzerinde Afrika coğrafyasını temsil etmek üzere kullanılmış olması, filin Roma dünyasında ifade ettiği önemin kanıtı niteliğindedir. Bununla birlikte mozaik, fillerin diğer pek çok egzotik hayvan gibi, Roma'nın eğlence dünyasında vazgeçilmez birer figür haline geldiğini ortaya koymaktadır.

Arkeolojik buluntular, Ostia'nın Roma'ya gerçekleştirilen fil tedariği için önemli bir merkez olduğunu ortaya koymaktadır. Ostia'da bulunan ve bilhassa İmparator Octavianus iktidarında imparatorluğun ticaret merkezi işlevini üstlenen Piazzale delle Corporazioni'nin (Ticaret Forumu) zemininde, "*STAT SABRATENSIVM*" (Sabrathalılar burada!) ibaresiyle birlikte yer alan fil mozaïği, Kuzey Afrika'daki Sabratha (Tripoli) kentinden Ostia'ya gerçekleştirilen fil ve fildişi ticaretine işaret etmektedir. (Bkz. Görsel 2.5)

²²Toynbee, a.g.k., 1973, 29.

Görsel 2.5. *Piazzale delle Corporazioni*’nin zemininde yer alan fil mozaïği, İ.S. 2. Yüzyıl, Ostia.

Kaynak: <https://www.ancient.eu/image/4640/elephant-mosaic-from-ostia/> (Erişim tarihi: 05.07.2019)

Arkeolojik buluntular ışığında, Roma’nın fil tedarikinde ön plana çıkan bir diğer yerleşim, Roma’nın on altı km kuzeybatısında bulunan Veii’dir. Burada, 1889 yılında gün ışığına çıkarılan ve İ.S. üçüncü-dördüncü yüzyıllara tarihlendirilen mozaik, Afrika türü bir filin nakliye gemisine yüklenişini tasvir etmektedir. (Bkz. Görsel 2.6)

Görsel 2.6. *Afrika türü bir filin nakliye gemisine yüklenişini tasvir eden mozaik, Veii, Roma.*

Kaynak: <https://www.ancient.eu/image/3925/roman-mosaic-showing-the-transport-of-an-elephant/> (Erişim tarihi: 06.07.2019)

2.4. Fillerin Eğitimi

Vahşi doğadan koparılmalarının ardından filler, kendilerini birer savaş silahına dönüştürecek kapsamlı eğitimlere dâhil edilmişlerdir. Bu eğitimlerin başlangıç aşaması, hayvanların iradelerinin kırılması ve vahşiliklerinin yatıştırılması sürecini ifade etmektedir. Arrianus, Megasthenes’in söz konusu sürece ilişkin deneyimlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Ele geçirilen hayvanların, yaşları küçük ve eğitime elverişsiz yapıda olanlarını serbest bırakan avcılar, eğitim için uygun bulunan tüm filleri köylerine götürmekteydi. Burada gerçekleştirilen ilk iş, yemeleri için hayvanlara taze bitki vermektir. Öte yandan tüm neşelerini kaybeden filler, yemek yemeyi reddetmekteydi. Bunun üzerine hayvanların etrafında çember oluşturan Hintliler, davulları ve büyük zilleriyle oluşturdıkları müzik vasıtasıyla bunları sakinleştirmekte ve yemek yemeleri için motive etmekteydi.”²³

Plinius, fillerin eğitim sürecinin başlangıç aşamasına ilişkin şunları aktarmaktadır:

“Dişi filler, erkek cinsine göre çok daha ürkektir. Ele geçirilmelerinin ardından kontrol altına alınamayan filler, açlık ve şiddetle terbiye edilmektedir. Böyle durumlarda söz konusu fil, evcil filler tarafından iradesi kırılana kadar sık aralıklarla hırpalanmakta ve nihayetinde zincire vurulmaktadır. Bununla birlikte erkek filler, kızgınlık dönemlerinde son derece vahşileşmekte ve ahırlarını dişleriyle yıkmaktadırlar. Bu nedenle Hintliler, hayvanların çiftleşmesine engel olmakta ve dişilerle erkekleri ayrı bölümlerde bulundurmaktadır. Nihayetinde iradeleri kırılan erkek filler, savaşlarda kullanılmakta ve sırtlarında, içinde askerler bulunan kuleler taşımaktadır.”²⁴

Aelianus, başarılı bir av sonucunda ele geçirilen fillerin uysal ve evcil hale getirilmeleri için gerçekleştirilen faaliyetlere ilişkin şunları aktarmaktadır:

“Filler, öncelikle yakalandıkları çukurlara yakın mesafede bulunan ormanlık bir bölgeye getirilmektedir. Bu sırada hayvanlar kalın halatlarla bağlanmış halde bulunmakta, hızla ileriye atılmalarına, aniden durmalarına ya da geri dönmelerine izin verilmemektedir. Bunun ardından her bir fil, aralarında belirli bir mesafe bırakılarak, son derece büyük birer ağaca bağlanmaktadır. Her türlü yiyecekten mahrum bırakılan hayvanlar, açlık nedeniyle zaman içerisinde karşı konulamaz kuvvetlerini ve nihayetinde tüm dirayetlerini kaybederler. Bunun ardından fillerden sorumlu olanlar, hayvanlara yaklaşarak bizzat elleriyle bunlara yiyecekler verirler. Açlıkları nedeniyle bunları reddetmeyen filler, yiyecekleri sunan kişilere zarar vermezler. Yetişkinlik çağının ve gücünün zirvesinde

²³Arr. Ind. XIV.

²⁴Plin. HN. VIII. 9.

bulunan fillerin iradelerinin kırılması ise bunların daha uzun süre açlığa mahkûm edilmesini gerektirmektedir. Bu süreçte fillere verilen yiyecekler, büyük ekmek somunları, arpa²⁵, kurutulmuş incir, kuru üzüm, soğan, sarımsak, bol miktarlarda bal ve sakız ağacı ile palmye yapraklarından oluşmaktadır.”²⁶

Kautilya, maruz bırakıldıkları eğitimler doğrultusunda filleri dört grupta ele almaktadır. Bunlar, evcilleştirilebilir filler (Damya), savaş için eğitilen filler (Sannahya), sürmek için eğitilen filler (Aupavahya) ve huysuz (Vyala) fillerdir.²⁷ Savaş hizmeti ya da sürmek için elverişli hale getirilmiş filler kentin içerisinde, hali hazırda eğitilmeye devam eden filler ise kentin dışında tutulmaktadır.²⁸ Vahşi doğadan koparılmalarının ardından, iradeleri kırılan ve evcilleştirilen fillerin maruz bırakıldıkları askeri eğitime ilişkin, Kautilya şunları aktarmaktadır:

“Askeri eğitim yedi tür uygulamadan oluşmaktadır. Bunlar, talim, yön değiştirme, ilerleme, ayakları altına alarak çiğneme ve öldürme, diğer fillere dövüşme, kale ya da şehir savunmalarına saldırma ve savaş düzenidir. Söz konusu askeri eğitimin ön aşamaları, hayvanlara eğer takımı ile tasma giydirmek ve sürünün diğer üyeleriyle işbirliği halinde hareket etmeyi öğretmektir. Bağlama direkleri, tasmalar, eyerler, dizginler, ayak zincirleri ve göğüs prangaları hayvanları zapt etmek için kullanılmaktadır. Kanca, bambu sopa ve parkur olarak kullanılan basit makineler eğitim araç gereçleridir. Zincir zırhlar, değnekler ve ok torbaları savaş araç gereçleridir. Tüm bunların, hayvanların vücut ölçülerine uygun hale getirilmesi, veterinerlerin sorumluluğundadır.”²⁹

2.5. Fillerin Bakımı

Hindistan’da savaş filleri, hayvanların genişliğinden ve boyundan iki kat büyük ölçekteki bölümlerden oluşan ahırlarda barınmaktaydı. Hayvanların bulunduğu odaların ön kısmında bir giriş bölümü ve hayvanların bağlandığı pürüssüz direkler bulunmaktaydı. Odalar, tamamıyla pürüssüz hale getirilmiş ahşap plakalarla kaplıydı. Plakalar üzerinde ise hayvanların idrar ve dışkılarının dışarı atılmasını mümkün kılacak delikler bulunmaktaydı. Ahırların kapıları doğuya ya da kuzeye bakmaktaydı. Filler için

²⁵Plinius, ele geçirilen fillere arpa suyu verilmesi halinde, bunların hızlı bir şekilde evcilleştirildiklerine işaret etmektedir. (Plin. HN. VIII. 7).

²⁶Ael. NA. X. 10.

²⁷Kaut. II. 32.

²⁸Kaut. II. 31.

²⁹Kaut. II. 32.

gün sekize bölünmüş durumdaydı. Bu bölümler, yıkanma, beslenme, eğitim, dinlenme ve uyku gibi faaliyetlerden oluşmaktaydı.³⁰

Veterinerler, eğitimciler, uzman sürücüler, hayvanların bakımından sorumlu olanlar, yiyecek hazırlayanlar, taze bitki tedarik edenler, hayvanları direklerle bağlayanlar, ahırlarını temizleyenler ve geceleri ahırların başında nöbet tutanlar, fillerin bakımları kapsamında görevli olan kişilerdi. Tüm bu görevliler, yiyecek deposundan belirli miktarlarda günlük yiyecek almaktaydı. Fillerin veterinerleri, uzun bir yola çıkmaları, bir hastalık kapmaları, aşırı çalışma sonucunda yorulmaları, kızgınlık dönemine girmeleri ve yaşlılığa bağlı sorunları karşısında hayvanlarla bizzat ilgilenmekte ve uygun ilaçlar vermektedir.³¹ Hayvanların tıbbi bakımlarına ilişkin uygulamalar, antik çağın batı yazımında da yer bulmuştur. Aristoteles, antik çağda fillere uygulanan tedavi yöntemlerine ilişkin şunları aktarmaktadır:

*“Filler ishal hastalığına kapıldığında, bunlara içmeleri için bol miktarda sıcak su ve yemeleri için bala batırılmış kuru ot verilmekte, bu iki yöntem sorunu mutlak şekilde çözmektedir. Hayvanlar uykusuzluk sorunuyla karşı karşıya kaldıklarında, omuzlarına sıcak su, yağ ve tuzla masaj yapılır. Omuzlarındaki ağrılar, buralara uygulanan közlenmiş domuz etiyle giderilmektedir. Bazı filler sıvı yağ içer, bazıları ise içmez. Nitekim fillere içirilen sıvı yağ, hayvanların vücutlarına saplanan herhangi bir metalin çıkarılmasına büyük oranda yardımcı olur. Yağı içmeyi reddeden fillere ise, yağ ile pişirilmiş pirinç şarabı verilir.”*³²

Öte yandan Aelianus, Hindistan’da hasta fillere uygulanan tıbbi yöntemlere ilişkin şunları aktarmaktadır:

*“Hintliler, ele geçirdikleri fillerin yaralarını etkili yöntemlerle tedavi ederler. Öncelikle yaraya sıcak su uygular ve ardından bitkisel katı yağlar sürerler. Eğer yara derinse, buradaki iltihabı hali hazırda sıcak ve kanlı durumdaki domuz etini uygulayarak bastırırlar. Hayvanların göz iltihabı, ısıtılmış durumdaki inek sütünün gözlere dökülmesiyle giderilir. İltihap tamamıyla ortadan kalkana kadar, fillere banyo yaptırmaya devam edilir. Hayvanların maruz kaldığı iç hastalıklar için kızıl şarap en faydalı ilaçtır. Nitekim bu yöntem hastalığı ortadan kaldırmazsa, hayvanın yakın zamanda öleceği kabul edilir.”*³³

Plinius, fillerin flatülansa (gaz birikmesi) ya da ishale meyilli olduklarına, fakat diğer iç hastalıklara oldukça nadiren kapıldıklarına işaret etmektedir. Devasa vücutları

³⁰Kaut. II. 31.

³¹Kaut. II. 32.

³²Arist. Hist. an. VIII. 25.

³³Ael. NA. XIII. 7.

sayesinde, yüzmek konusunda son derece başarılı olan filler, aynı nedenden dolayı soğuğa karşı koymakta büyük güçlük çekmektedir. Bununla birlikte fillere saplanan oklar, hayvanlara sıvı yağ içirildiğinde kendiliğinden düşmektedir.³⁴

Hindistan'da savaş fillerinin eğitimini ve bakımını ifade eden süreçler, son derece katı bir disiplin altında yürütülmekteydi. Kautilya, bu hususta dikkat çeken kurallar aktarmaktadır. Fil ahırlarındaki atığın yeterli derecede temizlenmemesi, yeterli miktarda taze yeşillik tedarik edilmemesi, filin vücudundaki hassas noktalara vurulması, bir yabancının filleri sürmesine izin verilmesi, hayvanın su içmeye aşılması zor yollardan götürülmesi ve gür ormanlara girmesine izin verilmesi cezayla sonuçlanan faaliyetlerdi. Bu cezalar, olayın sorumlularının günlük aldıkları yiyecek miktarının azaltılmasıyla gerçekleştirilmekteydi.³⁵

Helenistik ve Roma dönemleri ordularında etkinlik gösteren savaş filleri, başlı başına bir Asya kültürü olarak, Büyük İskender'den itibaren batı dünyasına dâhil olmuştur. Bu doğrultuda hayvanların ele geçirilmesi, eğitimleri ve bakımları gibi süreçler, bunların doğal yaşam alanlarını ifade eden Hindistan coğrafyasına özgüdür. Tezimiz kapsamında incelenen filolojik eserlerin hiçbirisi, batı dünyasında ortaya konulmuş yeni bir fil yakalama ve evcilleştirme yönteminden ya da bu hayvanların bakımı noktasında ortaya konulan yeni bir yaklaşımdan bahsetmemektedir. Bunun yerine savaş fili olgusu, Hindistan'dan tedarik edilen fil uzmanları aracılığıyla, tüm kapsamıyla Asya'dan devşirilmiştir. Nitekim Ptolemaiosların Afrika'da gerçekleştirdikleri savaş fili elde etme girişimleri, Hindistan'dan getirilen uzmanlar aracılığıyla mümkün olmuştur. Roma dünyasında etkinlik gösteren savaş filleri, büyük oranda Afrikalı fillerden oluştuğundan, bu türün Roma dünyasında etkinlik göstereceği süreç, Asya'daki savaş fili birikiminin bir uzantısı olarak ifade edilebilir.

2.6. Fil-Sürücü İlişkisi

Bir filin savaştaki başarısını ya da başarısızlığını belirleyen en önemli faktör kanımızca filin sürücüsüdür. Nitekim bir savaş filinin savaş alanında etkinlik göstermeye devam edebilmesinin tek yolu, ensesinde taşıdığı sürücüsünün hayatta olması ve hayvanı yönlendirmeye devam etmesidir. Öte yandan savaş fillerinin dâhil

³⁴Plin. HN. VIII. 10.

³⁵Kaut. II. 32.

edildikleri evcilleştirme ve eğitim süreçleri, hayvanların, kendilerinden birinci derecede sorumlu olan sürücülerıyla son derece güçlü bir bağ kurduğu süreçler olmuştur. Bu konuda Megasthenes'in aktardıkları, bu kanıyı mutlak şekilde doğrulamaktadır. Arrianus, Megasthenes'in Hindistan'daki gözlemlerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Filler, tüm hayvanlar içinde en sadık ve en akıllı olanlardır. Örneğin bazıları, savaş sırasında ölen sürücülerini, hortumlarıyla kaldırıp, gömülmesi için savaş alanının dışına taşımıştır. Bazıları, savaş alanında yaralı halde yatan sürücülerini, üzerlerine koydukları kalkan vasıtasıyla korumuştur. Bazıları ise, sürücülerinin yere düşmesi üzerine, onları savunabilmek amacıyla savaşın en yoğun kısımlarına atılmıştır. Hatta bir fil, öfke halindeyken öldürdüğü sürücüsünün ardından, kendisine verilen hiçbir yiyeceği kabul etmemiş ve nihayetinde kahrından ölmüştür.”³⁶

Çalışmamız kapsamında incelenen savaşlar, Megasthenes'in söz konusu aktarımına paralel bir şekilde, filler ile sürücüler arasındaki güçlü bağ ortaya koyan örnekler sunmaktadır. Bununla birlikte filler, Helenistik ve Roma dönemlerinde etkinlik gösterdikleri pek çok savaşta, sürücülerini kaybettikleri anda tamamıyla işlevsiz hale gelmiştir. Bu örnekler tezimizin ilgili başlıkları altında, detaylarıyla ortaya konulacaktır.

³⁶Arr. Ind. XIV.

3. HELENİSTİK DÖNEM ORDULARINDA SAVAŞ FİLİ KULLANIMI

Büyük İskender'in İ.Ö. 334 yılında başlattığı Asya Seferi ile İskender'in ölümü sonrasında kurulan Helenistik krallıklar içerisinde varlığını en uzun süre koruyan Ptolemaios Krallığı'nın Roma Cumhuriyeti tarafından mağlup edilerek yıkıldığı İ.Ö. 31 yılında gerçekleşen Aktium Savaşı arasındaki dönem Helenistik dönem olarak adlandırılmaktadır. Klasik Yunan Çağı'nın ardından baş gösteren Helenistik dönem, antik çağda Yunan etkisinin zirveye ulaştığı dönemi ifade etmektedir. Bu bölümde, Büyük İskender'in Asya Seferi sırasında Makedon ordusunun Asyalı savaş filleri karşısında gerçekleştirdiği mücadeleler ve Büyük İskender'in Asya topraklarındaki fil kazanımları ortaya konulacaktır. Bununla birlikte Asya'da çok sayıda fil ele geçirmesine rağmen bunları savaş alanlarında hiç kullanmamış olan İskender'in ölümü sonrasında, generalleri tarafından kurulan Helenistik krallıkların hızlı bir şekilde benimsediği savaş fili kullanımı, söz konusu kullanımı benimseyen hükümdarlar ve komutanlar ekseninde kronolojik bir şekilde ele alınacaktır.

3.1. Büyük İskender'in Asya Seferi ve Savaş Filleri

Makedonya Kralı II. Philippos'un (İ.Ö. 359-336) beklenmedik bir suikast ile öldürülmesinin ardından, Asya seferi olarak nitelendirilen ve öncelikli olarak Pers tehdidine karşı planlanan büyük harekât planı tahtın yeni sahibi İskender'in (İ.Ö. 336-323) ellerinde ve sorumluluğundaydı.³⁷ İ.Ö. 334 yılında Çanakkale Boğazı üzerinden Küçük Asya'ya geçen Makedon ordusu, aynı yıl Pers kuvvetlerine karşı Granikos'da (Biga Çayı) elde edilen zaferin ardından Asya boyunca ilerlemeye devam etti.³⁸ Sonuçta Pers İmparatorluğu'nun Küçük Asya'daki tüm savunma kuvvetlerini ortadan kaldıran İskender, İ.Ö. 333 yılında İssos Ovası'nda Pers İmparatoru III. Darius'un (İ.Ö. 336-330) büyük ordusunu bozguna uğrattı.³⁹

3.1.1. Pers İmparatorluğu'nun savaş filleri

İskender, Pers kralı Darius'u kovalamaktansa düşmanın donanma üstlerini ele geçirmek ve Mısır'ın zenginliklerini elde etmek amacıyla güneye hareket etti. Darius ise başkenti Babil'e çekilerek doğudaki krallıkların sadık satraplarından savaşçılar talep

³⁷G. Droysen (2007). *Büyük İskender Tarihi*. (Çev: B. S. Baykal), İstanbul: Dharma Yayınları, s. 152.

³⁸Droysen, **a.g.k.**, 2007, 192.

³⁹Droysen, **a.g.k.**, 2007, 253.

etti. Bu isteğin ardından gelecek yıl boyunca Babil'e doğru ilerlemekte olan sayısız askerin ve atın arasında Batılı ordularla tanışacaklarından habersiz olan on beş savaş fili, imparatorluğu savunmak üzere Afganistan'ın dağlarını aştılar.⁴⁰ Söz konusu fillerin tedariki ise Briant'ın teorisi doğrultusunda Güney İndus Vadisindeki bir Pers görevlisi olan Samaxus (Sambus) aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.⁴¹

Curtius Rufus (İ.S. birinci yüzyıl), Arachosia bölgesindeki isyanın sorumlusu olan Barzaentes'in, kendisine ait otuz fil ve Hindistan'da küçük ölçekte bir bölgenin hükümdarı olan suç ortağı Samaxus ile birlikte, hali hazırda Hydaspes Nehri'nin doğusuna geçme hazırlıklarını sürdürmekte olan Büyük İskender'e teslim edildiğini aktarmaktadır.⁴² Öte yandan Arrianus, Sambus adlı bir kişinin, Büyük İskender tarafından Hydaspes Savaşı (İ.Ö. 326) sonrasında "*Hintli Dağlılar*"ın satrapı olarak atandığını aktarmaktadır.⁴³

Bu doğrultuda Briant, Samaxus'un, Hydaspes Savaşı sonrasında Büyük İskender tarafından yerel bir satrap olarak atanan Sambus ile aynı kişi olması halinde, onun Büyük İskender tarafından affedilmiş olduğunu ileri sürmektedir. Bununla birlikte Briant, Sambus'un, Büyük İskender'in Pers İmparatorluğu ile mücadelesini sürdürdüğü yakın geçmişte Aşağı İndus Vadisi'ndeki Hint kabilelerinin, bölgedeki Pers gücünü temsil eden Kandahar satrabına olan tabiiyet ilişkileri noktasında arabuluculuk yapan bir Pers görevlisi olabileceğini savunmaktadır. Sonuç itibarıyla Sambus, Büyük Krallar tarafından Babil'de geniş ölçeklerde beslenen ünlü savaş köpeklerinin yanı sıra Gaugamela'ya, Arrainus'un tabiriyle "*İndus'un beri (Batı) tarafındaki Hintliler*"⁴⁴ tarafından getirilen filler de dâhil pek çok askeri ödeme ve haraç toplayan, paralı askerler kiralayan, Aşağı İndus Vadisi'nde görev yapmış bir Pers görevlisi olmalıdır.⁴⁵

Geçmiş dönemlerden söz konusu zaman dilimine kadar şeytani varlıklarla ve olgularla ilişkilendirildiklerinden, filler Pers topraklarında sıcak bir karşılama görmemişlerdi. Ayrıca Pers edebiyatında ve şiirinde filin sahtekâr ve şeytani doğası oldukça açıktı. Bununla birlikte fillerin gelişi, Mecusi kutsal kitaplar, bunları basitçe

⁴⁰Arr. Anab. III. 8.

⁴¹P. Briant (2002). *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*. Winona Lake: Eisenbrauns, s. 757.

⁴²Curt. VIII. 42.

⁴³Arr. Anab. VI. 16.

⁴⁴Arr. Anab. III. 8.

⁴⁵Briant, **a.g.k.**, 2002, 757.

şeytan olarak “*Ahriman’ın Yaratıkları*” şeklinde adlandırdığından başlangıçta Persleri telaşa düşürmüştü.⁴⁶ Fakat sonuç itibarıyla filler, şeytani olsun ya da olmasın, Makedon ordusu karşısında savaş alanına çıkarılmıştı. Pers ordusunun, doğu dünyasına ait bu yeni silahı benimsemesi noktasında Kistler, kayda değer bir teori ileri sürmektedir.

Söz konusu teori doğrultusunda, Makedon ordusu karşısında İssos Savaşı’nda izlediği yanlış ve cesaretsiz strateji sonucunda paniğe kapılan ve savaş alanından kaçan Pers İmparatoru Darius’un ordusunda meydana getirdiği zafiyet, imparatorluğun savaş fili kullanımını benimsemesinde temel neden olmuştur. Bu zafiyete paralel olarak komutanları, Darius’a, bu dev yaratıkların güçlü Makedon phalanklarında gedikler açabileceğini tavsiye etmiş olmalıdır. Bununla birlikte Pers ordusunun komutanları, ordunun önünde ve merkezde konuşlandırılacak olan savaş fillerinin, İssos Savaşı’ndan kaçışıyla düzenli bir geri çekilmeyi olanaksız hale getiren Darius’un bir kez daha paniğe kapılması halinde gerçekleştirilecek, olası bir Makedon süvari hücumunu önleyeceğini umut etmiş olmalıdır.⁴⁷

Söz konusu teori oldukça makul görünmektedir. Makedon phalanksının hali hazırda gerçekleşen savaşlarda ortaya koyduğu katı ve yakın savaş düzeni karşısında, devasa cüsseleri, alışılmadık kokuları, sesleri ve kuvvetleriyle filler son derece etkili karşı önlemler olarak ele alınabilir.

3.1.2. İskender ve ordusunun filler ile ilk karşılaşması: Gaugamela Meydan Muharebesi (İ.Ö. 331)

Batı dünyasına mensup orduların, doğu dünyasına mensup savaş filleriyle aynı savaş alanını paylaştıkları mücadele, İ.Ö. 331 yılında, “*Arbela*” olarak da anılan Gaugamela Ovası’nda gerçekleşmiştir. Gaugamela, savaş için kısa bir süre içerisinde ve gelişi güzel şekilde belirlenmiş bir alan değildi. Arrianus, İssos’daki Pers mağlubiyetinin temel nedenini, Darius’un süvarisini, Makedon ordusuna kıyasla çok daha yüksek sayıdaki askeri gücünü ve okçularını etkili bir şekilde kullanabilmesine olanak tanımayan bir savaş alanını tercih etmesi ile açıklamaktadır.⁴⁸ Süvari için yeterli derecede geniş ve uygun bir alan sağlayan Gaugamela’da ise durum farklıydı. Çayırdaki herhangi bir yükselti var ise Darius bunun düzleştirilmesini ve tüm alanın düz hale

⁴⁶Kistler, **a.g.k.**, 2006, 25.

⁴⁷Kistler, **a.g.k.**, 2006, 26.

⁴⁸Arr. Anab. II. 6.

getirilmesini emretmişti.⁴⁹ Sonuç itibarıyla İssos'daki hatasından kaçınmayı planlayan Darius, savaş öncesinde, devasa boyutlardaki ordusunun Makedon ordusunu kuşatabilmesi için bolca alan sağlayacak olan geniş bir düzlüğü seçmişti.

Arrianus, Darius'un savaş planında on beş savaş filinin, merkezdeki piyade birliklerinin önünde, elli kadar tırpanlı savaş arabası ile birlikte konuşlandırıldığını aktarmaktadır.⁵⁰ Nitekim Gaugamela Savaşı'ndaki fil kullanıma işaret eden Arrianus'un aksine, söz konusu savaşı konu edinmiş olan Curtius Rufus, Plutarkhos (İ.S. 46-120) ve Diodorus (İ.Ö. 90-30) gibi antik yazarlar, mücadeleye ilişkin herhangi bir savaş fili kullanımından bahsetmemektedir. Arrianus'un, savaş sabahı Pers ordusunun ön kısmında, tırpanlı savaş arabalarıyla birlikte konuşlandırılan Asyalı on beş savaş filine yaptığı atfın ardından, hayvanlara ilişkin aktardığı bir sonraki kayıt, bunların Büyük İskender'in komutanlarından Parmenion tarafından Pers kampında başıboş halde dolaşırken ele geçirildiği yönündedir.⁵¹

Öte yandan Arrianus⁵² ve Curtius Rufus⁵³, Pers ordusunun savaş sabahının öncesindeki geceyi, Makedon ordusunun gerçekleştirebileceği ani bir gece saldırısı endişesiyle, tam teçhizatlı ve savaşa hazır halde geçirdiği hususunda ortak paydadadır. Bununla birlikte Diodorus, söz konusu gecenin sabaha yakında saatlerinde uykuya dalan İskender'in oldukça geç bir saatte uyandığından, Makedon ordusunun Pers ordusuna kıyasla daha geç bir saatte savaş düzenine geçtiğinden bahsetmektedir.⁵⁴

Bu noktada Kistler, savaş fillerinin Gaugamela'da etkinlik göstermemelerinin nedenini doğal etkenler çerçevesinde açıklamaktadır. Öncelikle filler rutinlerine son derece bağlı hayvanlardır. Alışlagelmiş aktiviteleri değiştirildiğinde kafası karışmış ya da saldırgan hale gelirler. Nitekim yaklaşmakta olan savaş için hayvanların enerjilerini canlı tutmak, müthiş bir işgücüne ve bol miktarda su ile yiyeceğe mal olmuş olmalıdır. Fillerin yanı sıra sürücülerinin de yetenekleri, uzun saatler boyunca beklemeye mecbur kaldıklarından işlevsiz hale gelmiş olmalıdır. Her ne kadar ayakta dururken uyuyabiliyor olsalar da tam teçhizatlı bir şekilde ve son derece uzun bir zaman dilimi boyunca beklemek zorunda kalmış olmaları, fillerin savaş alanındaki eksikliklerini

⁴⁹Curt. IV. 35.

⁵⁰Arr. Anab. III. 11.

⁵¹Arr. Anab. III. 15.

⁵²Arr. Anab. III. 11.

⁵³Curt. IV. 50.

⁵⁴Diod. Sic. XVII. 56.

açıklamaya yönelik en mâkul neden gibi görünmektedir. Nihayetinde gece boyunca gürültü yapar hale gelmiş ve Pers ordusunun atlarını ürkütmüş olan filler, ordunun ön hattında mutlak bir kargaşa tehlikesini ortaya çıkarmış olmalıdırlar. Dolayısıyla Darius, savaş sabahının erken saatlerinde filleri uzaklaştırmak zorunda kalmış olmalıdır.⁵⁵

Sonuç itibarıyla batı dünyasına mensup ordular ile doğu dünyasına mensup savaş filleri arasındaki ilk temas, savaş alanındaki mücadele aracılığıyla gerçekleşmemiştir. Yakın gelecekte Helenistik orduların en çok arzulanan silahları haline gelecek olan savaş filleri ile ilk tanışma, savaş alanında değil, ele geçirilmiş olan düşman kampında gerçekleşmiştir.

3.1.3. Büyük İskender'in Hindistan'daki fil kazanımları

Gaugamela düzlüklerinde elde ettiği zafer sonrasında, Pers kampında ele geçirdiği fillerin ardından İskender, bir sonraki fil kazanımını, Pers Körfezi'nin kuzeyinde bulunan Susa kentinden elde etti. Curtius Rufus söz konusu olaya ilişkin şunları aktarmaktadır:

*“Büyük İskender'in Susa kentine yaklaştığı sırada, bölgenin satrabı olan Abulites, kenti Makedonya kralına teslim etmeye hazır olduğunu bildirmesi amacıyla oğlunu yola çıkardı. İskender tarafından nezaketle karşılanan bu genç, ona Choaspes adlı yerleşime kadar rehberlik etti. Burada İskender'in huzuruna çıkan Abulites, kendisine üstün çevikliğe sahip develer ve on iki filden oluşan hediyeler sundu. Darius tarafından Hindistan'dan getirilmiş olan bu filler, Makedonlara karşı son derece itaatkârdı.”*⁵⁶

Curtius Rufus'un söz konusu fillerin itaatkâr yapısına yaptığı atıf, hayvanların savaş maksadıyla yetiştirilmiş olmalarından ziyade, Susa kentindeki bir hayvanat bahçesinin mensubu olabilecekleri ihtimalini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Aelianus'un, Hindistan'daki kraliyet ailelerine ait doğal parklara yönelik tasvirlerinde, söz konusu parkları Pers İmparatorluğu'nun Ekbatana ve Susa yerleşimlerindeki doğal alanlarla kıyaslaması, Susa kentinin sahip olduğu doğal dokuyu net bir şekilde ortaya koymaktadır.⁵⁷ Sonuç itibarıyla filolojik eserler, Susa kentindeki fillerin, doğal bir hayvanat bahçesinin mensubu oldukları yönünde kayda değer bilgiler sunmaktadır.

⁵⁵Kistler, a.g.k., 2006, 29-30.

⁵⁶Curt. V. 8.

⁵⁷Ael. NA. XIII. 18.

Bu noktada elimizde antik bir kayıt bulunmamakla birlikte İskender'in söz konusu fillerden birisini, araştırmalarına yardımcı olabilmek maksadıyla eski hocası Aristoteles'e göndermiş olması tezimizce ihtimal dâhilindedir. Nihayetinde Büyük İskender'in şair, sanatçı, filozof, üstün yetenek ve her çeşit bilimsel araştırmalar için elinin açık olduğu, bununla birlikte Aristoteles'e, doğa tarihi üzerindeki araştırmaları için sekiz yüz talent verdiği bilinmektedir.⁵⁸ Öte yandan Plinius, Büyük İskender'in Gaugamela ve Susa'da ele geçirdiği fillere ilişkin dikkat çekici bir kayıt aktarmaktadır:

“Büyük İskender'in Hindistan topraklarına ilerlediği sırada, Albania Kralı kendisine sıra dışı irilikte bir köpek hediye etmişti. Hayvanın görünümünden oldukça etkilenen İskender, önce bir ayının, sonra bir yaban domuzunun ve sonra da dişi bir geyiğin köpeğe karşı salınmasını emretti. Nitekim köpek, bunların hiçbirine aldırış etmeden kibirli bir şekilde yerde hareketsiz uzanmaya devam etti. Böylesine devasa cüssedeki bir hayvanın miskinliği karşısında rahatsız olan İskender derhal köpeğin öldürülmesini emretti. Haberler kendisine ulaştığında aynı türden bir köpeği daha İskender'e gönderen Albania Kralı, bu köpeği küçük ölçekte bir gösteride denemesinin faydasız olduğunu, karşısına bir aslan ya da fil çıkarması gerektiğini ifade etti. Bunun üzerine İskender, vakit kaybetmeksizin köpeğin karşısına bir aslan çıkardı ve köpeğin zaferine şahit oldu. Ardından fillerden birinin köpeğin karşısına çıkarılmasını emretti. Köpek, başlangıçta gerçekleştirdiği muazzam şiddetteki havlamanın ardından sıçramaya ve filin bacakları boyunca yükselmeye devam etti. Nitekim karşısındaki fil aralıksız bir koşuşturma ile kendi etrafında döne döne, yeri göğü inleyen bir çarpma ile yere yığılana kadar en önemli noktalarına sistematik bir şekilde saldırıp geri çekilmeyi sürdürdü. Hiçbir gösteri İskender'i böylesine memnun etmemişti.”⁵⁹

Büyük İskender'in, Pers topraklarında fil elde ettiği yerler Gaugamela ve Susa ile sınırlı kalmıştır. Nitekim İskender'in bir sonraki fil kazanımı Hindistan coğrafyasında, İndus Nehrinin batısında gerçekleşmiştir. İ.Ö. 327 İlkbaharının sonunda Hindistan coğrafyasını fethetmek üzere ordusuyla birlikte Baktria'dan (Baktriya) harekete geçen İskender, Nikaia'ya (Astakia) ulaştığında toprakları İndus'un batısında bulunan tüm yerel Hint hükümdarlarını huzuruna çağırdı. İndus ve Hydaspes (Jhelum) Nehirleri arasındaki bölgeyi yöneten Kral Omphis de bu hükümdarların arasındaydı. Söz konusu hükümdarlar İskender'in huzuruna çıktıklarında, Hintliler için son derece değerli hediyeleri ve o sırada yanlarında bulunan yirmi beş fili kendisine sundular.⁶⁰

⁵⁸Droysen, a.g.k., 2007, 611.

⁵⁹Plin. HN. VIII. 61.

⁶⁰Arr. Anab. IV. 22.

İskender'in bir sonraki fil kazanımı, İndus Nehrinin batısında hüküm sürmekte olan, savaşıma hazır yirmi bin süvari, otuz binden fazla piyade ve otuz savaş filinden oluşan büyük bir kuvvete sahip olduğu bildirilen Assakenialıların üzerine gerçekleştirdiği seferlerde elde edilmişti.⁶¹ Günümüzde Pakistan'da bulunan Swat Nehri havzasındaki başkent Massaga olmak üzere Bazira ve Ora adındaki üç Assakenia kentini ele geçiren İskender, kabilenin sahip olduğu bildirilen fillerin bir kısmını, gerçekleştirdiği ilk saldırıyla ele geçirdiği Ora kentinde ele geçirdi.⁶² Hali hazırda Assakenia ülkesinin başkentini ve batısını ele geçirmiş olan İskender, ardından ülkenin doğusunu batısından ayıran, Pakistan'da bulunan Aornos Dağını hâkimiyet altına aldı. Öte yandan Assakenialıların lideri Assakenos'un kardeşinin, beraberindeki fillerle ve civar bölgelerden topladığı barbarlarla birlikte ülkenin doğu topraklarındaki dağlık bölgeye sığındığı öğrenen İskender, derhal söz konusu bölgeye hareket etti.⁶³ Bu noktada Arrianus, İskender'in savaş fili elde edebilmek konusunda titiz davrandığına işaret eden bir kayıt aktarmaktadır:

“Doğu Assakenia topraklarında bulunan Dyrta'ya ulaştığında İskender, komutanlarından Nearchos ve Antiochos'u, komutalarına teslim ettiği birliklerle birlikte bölgenin doğal yapısını araştırmaları için yola çıkardı. Assakenialılara ait filleri ele geçirmek noktasında titiz davranan İskender, komutanlarına mümkün olduğu takdirde bölgedeki fillerin yerlerine ilişkin bilgi aktarabilecek barbarları yakalama talimatını verdi. Ordusuyla birlikte İndus Nehrine ilerlediği sırada ele geçirilen barbarlardan, bölgedeki Hintlilerin İndus Nehrinin karşı yakasındaki yerel bir kral olan Abisares'e sığınmak üzere kaçtıklarını, fakat filleri İndus Nehri civarındaki çayırlarda terkettiklerini öğrenen İskender, barbarlardan fillere giden yolu göstermelerini istedi. Pek çoğu fil avcısı olan barbarlar, İskender'in takdirini kazandılar ve bu olayda filleri yakalamak üzere kralın maiyetine katıldılar. Takip sırasında fillerden ikisi yüksek bir yamaçtan düşerek öldüler. Fakat ele geçirilen tüm filler, Hintlilerin üzerlerine binmesine razı oldular ve tüm bu hayvanlar Makedon ordusuna dâhil edildi.”⁶⁴

Öte yandan Diodorus'un, olay örgüsü göz önüne alındığında, aynı zaman dilimine işaret eden aktarımı, İskender'in Aornos Dağı'nı (Pakistan) fethettikten sonra gerçekleştirdiği fil kazanımının alternatifi bir tasviri olarak ön plana çıkmaktadır:

⁶¹Arr. Anab. IV. 25.

⁶²Arr. Anab. IV. 27.

⁶³Arr. Anab. IV. 30.

⁶⁴Arr. Anab. IV. 30.

*“İskender’in, ele geçirdiği Aornos Dağı’ndan indiği sırada, Aphrices adlı bir Hintli, sahip olduğu yirmi bin asker ve on beş savaş filiyle birlikte bölgede bulunuyordu. Öte yandan bazı destekçileri bu adamı öldürmüş, başını İskender’e getirmiş ve bu hizmetlerinin sonucunda canları bağışlanmıştı. İskender söz konusu Hintlileri kendi kuvvetlerine dâhil etti ve bölgede başıboş halde dolaşan tüm filleri ele geçirdi.”*⁶⁵

Farklı birer tasvir sunmakla birlikte, her iki kayıt da İskender’in Aornos Dağını fethinden kısa süre sonra gerçekleştirdiği fil kazanımına atıfta bulunmaktadır. Bu noktada kanımız, Curtius Rufus⁶⁶ tarafından Eryces ismiyle anılan ve Diodorus tarafından Aphrices olarak adlandırılan kişinin, Arrianus’un isim vermeksizin ifade ettiği, Assakenianların lideri Assakenos’un kardeşi olduğu yönündedir.

İskender’in bir sonraki fil kazanımı, İndus Nehrinin doğusuna geçmek suretiyle ulaştığı Taxila’da gerçekleşmiştir. Curtius Rufus söz konusu olayı şu şekilde aktarmaktadır:

*“Taxila Kralı Omphis, İskender’in yaklaşmakta olduğunu öğrendiğinde, tam teçhizatlı ordusuyla kendisini karşılamak üzere yola çıkmıştı. Söz konusu ordunun içerisinde, birliklerin arasında dağınık halde konuşlandırılmış, uzaktan birer kule gibi görünen savaş filleri de bulunuyordu. Yaklaşmakta olan kuvvetin bir düşman ordusu olduğunu sanan İskender, askerlerine derhal savaş düzeni almayı ve süvarisine ordunun kanatlarına konuşlanmayı emretti. Bunun üzerine Makedonyalıların kendisini yanlış anladığını fark eden Omphis, askerlerine hiçbir şekilde yerlerinden ayrılmamalarını emrederek, tek başına İskender’e doğru hareket etti. İki hükümdar arasında, bir tercüman vasıtasıyla gerçekleşen konuşmada Omphis, İskender’in karşısına düşmanca bir düşünceyle çıkmadığını, kendisini, ordusunu ve krallığını teslim etmeye hazır olduğunu bildirdi. Omphis’in dürüst tavrı karşısında hoşnut kalan İskender, kendisinin hükümdarlığını onayladı. Omphis, ordusuyla birlikte elli altı fili beraberinde getirmişti. Bu fillerin tamamını, sıradışı irilikte pek çok koyunu ve ülkenin yerel hükümdarları tarafından büyük önem verilen değerli bir türe mensup üç bin boğayı İskender’e teslim etti.”*⁶⁷

Aynı olay Diodorus tarafından da aktarılmakla birlikte, fillerin sayısına ilişkin herhangi bir bilgi sunulmamaktadır. Bununla birlikte Diodorus, Taxila hükümdarının isminin “Momphis” olduğunu ve bu ismin İskender tarafından “Taxiles” olarak değiştirildiğini aktarmaktadır.⁶⁸ Öte yandan Arrianus, İskender’in İndus Nehrine

⁶⁵Diod. Sic. XVII. 86.

⁶⁶Curt. VIII. 39.

⁶⁷Curt. VIII. 40.

⁶⁸Diod. Sic. XVII. 86.

ulaştığında, Taxiles (Omphis/Momphis) adlı Hint hükümdarının kendisine iki yüz gümüş talent, üç bin öküz, on bin koyun ve otuz savaş fili gönderdiğini aktarmaktadır. Bununla birlikte Taxiles, yedi yüz süvariden oluşan bir kuvveti, ülkesinin başkenti ve İndus ile Hydaspes Nehirleri arasındaki en büyük şehir olan Taxila'yı, İskender'e teslim ettiğini bildirmek amacıyla Makedon ordusuna tahsis etmiştir.⁶⁹

İskender'in Omphis'ten elde ettiği bir diğer kazanım ise Hydaspes Nehri'nin diğer yakasında hüküm süren ve hali hazırda Omphis ile savaş halinde bulunan Porus ve Abisares adındaki iki kralın Hydaspes'in diğer yakasında karşılarına çıkacak işgalcilerle mücadele etmeye hazır olduklarını öğrenmesi olmuştur.⁷⁰ Öte yandan Curtius Rufus, İskender'in Hydaspes Nehrinin karşısına geçme hazırlıklarına başladığı sırada, Arachosia bölgesindeki isyanın sorumlusu olan Barzaentes'in, beraberindeki otuz savaş filiyle birlikte yakalanarak kendisine teslim edildiğini aktarmaktadır. İskender bu filleri, kendisi Hydaspes Nehrine ulaşana kadar Omphis'in komutasına teslim etmiştir.⁷¹ Söz konusu fil kazanımına ışık tutmakla birlikte Curtius Rufus, savaş fillerinin dönemin Hintli ordularındaki önemi ortaya koyan ifadeler aktarmaktadır:

*“Barzaentes ile birlikte ele geçirilen savaş filleri, Makedon ordusu için Hydaspes Nehrinin karşısında bulunan Hintlilere karşı kullanılmak üzere tam zamanında elde edilmiş bir destek kuvvetti. Nihayetinde herhangi bir Hint ordusunun temel gücünü ve zafer umudunu, ordunun askerlerinden daha ziyade devasa büyüklükteki savaş filleri teşkil etmekteydi.”*⁷²

İskender'in bir sonraki fil kazanımı, Hydaspes Nehrinde Kral Porus'a karşı kazandığı zaferle gerçekleşmiştir.⁷³ Söz konusu savaşın detayları aşağıda ele alınacaktır. Hydaspes Savaşı öncesinde ordusuyla birlikte Porus'un tarafında savaşmaya hazır olan Abisares'in, İskender'in zaferinin ardından, kendisini ve tüm krallığını İskender'e teslim ettiğini bildirmek üzere yola çıkardığı elçi heyetinin beraberinde getirdiği kırk fil, İskender'in bir sonraki fil kazanımını ifade etmektedir.⁷⁴ Söz konusu fil kazanımı, İskender'in Hindistan topraklarında, doğu yönündeki ilerleyişi sırasında elde ettiği son kazanımı ifade etmektedir. Nitekim Hyphasis (Beas) Nehrine ulaştığında İskender,

⁶⁹Arr. Anab. V. 3.

⁷⁰Curt. VIII. 40.

⁷¹Curt. VIII. 42.

⁷²Curt. VIII. 42.

⁷³Arr. Anab. V. 18.

⁷⁴Arr. Anab. V. 20.

nehri'nin doğu yakasındaki coğrafyaya ilişkin haberler nedeniyle cesareti kırılmış olan ve daha fazla ilerlemek istemeyen ordusu tarafından geri dönmeye ikna edilmiştir.⁷⁵

Makedon ordusunun cesaretini kıran haberlerden birisi de Hyphasis'in doğusundaki Hintlilerin, Makedonyalıların şimdiye kadar karşılaştıkları Hintlilerden çok daha fazla savaş filine sahip olduğu ve bu hayvanların diğerlerine kıyasla çok daha cesur ve iri olduğu yönündeki haberlerdi.⁷⁶ Hyphasis Nehri'nin ötesine ilişkin bir diğer antik kayıt Curtius Rufus'a aittir. Hyphasis'in doğusunda son derece geniş çöllerin bulunduğuna işaret eden Rufus, bu çöllerin sonunda ise Hindistan'ın en geniş ve en derin nehri olan Ganges (Ganj) Nehrinin yer aldığını aktarmaktadır. Ganges'in diğer yakasına ilişkin Rufus, burada hüküm süren Agrammes adlı hükümdarın, ülkesine yaklaşacak istilacıları püskürtmek üzere yirmi bin süvari, iki yüz bin piyade, dört at tarafından çekilen iki bin savaş arabası ve üç bin savaş filine sahip olduğunu ifade etmektedir.⁷⁷ Öte yandan Diodorus, Curtius Rufus tarafından aktarılan rakamları, savaş fillerinin sayısı dışında doğrulamakta, Xandrames ismiyle aktardığı Hintli hükümdarın, dört bin savaş filine sahip olduğunu ifade etmektedir.⁷⁸

Bu doğrultuda İskender'in bir sonraki fil kazanımı dönüş yolunda gerçekleşmiştir. Hyphasis Nehrine ulaştığı yol üzerinden geri dönmekte olan İskender, önce Hydraotes (Ravi) Nehrinin, ardından da Acesines (Çenab) Nehrinin batısına geçmiştir. Bu sırada Abisares'in topraklarına komşu olan bölgenin hükümdarı Arsakes, Abisares'in kardeşi ve akrabalarıyla birlikte İskender'in huzuruna çıkmıştır. Beraberinde getirdiği pek çok değerli hediye ve otuz savaş filini İskender'e sunan söz konusu heyet, Abisares'in hastalığı nedeniyle İskender'in huzuruna çıkamadığını bildirmiştir.⁷⁹

İskender'in hali hazırda elde ettiği fillerin toplam sayısına ilişkin Arrianus iki yüz rakamını aktarmaktadır. Geri dönüş yolunda Hydaspes Nehrine ulaşan İskender, ordusunu komutanları arasında bölmüştür. Nehrin iki yakasında güney boyunca ilerleyen Makedon ordusunda, iki yüz fil, Hephaestion'un komutası altında nehrin sol

⁷⁵Arr. Anab. V. 28.

⁷⁶Arr. Anab. V. 25.

⁷⁷Curt. IX. 5.

⁷⁸Diod. Sic. XVII. 92.

⁷⁹Arr. Anab. V. 29.

(Doğu) yakası boyunca güneye ilerlemiştir.⁸⁰ Nitekim bu filler, yolculuğun ilerleyen safhasında, İskender'in Malloi adlı kabile üzerine gerçekleştireceği sefer öncesinde, Hydaspes Nehrinin sağ (Batı) yakasına geçirilmiştir.⁸¹ Bölgedeki Malloi ve Oxydrakai Kabilelerini hâkimiyet altına aldıktan sonra İskender, Hydraotes ve ardından Acesines Nehirleri boyunca güneye ilerlemiş ve İndus Nehrine ulaşmıştır. İndus Nehrinin doğu yakası, ağır teçhizatlı bir ordu için daha elverişli bir ilerleme sahası sunduğundan, bölgedeki yerel bir hükümdar olan Mousikanos'un topraklarına gerçekleştireceği sefer öncesinde İskender, hali hazırda İndus Nehrinin batı yakasında bulunan fillerini ve ordusunun önemli bir kısmını Krateros'un komutası altında doğu yakasına geçirmiştir.⁸²

İskender'in bir sonraki fil kazanımı Mousikanos'un üzerine gerçekleştirdiği seferde gerçekleşmiştir. İskender'in İndus Nehrinin güneyi boyunca gerçekleştirdiği ilerleyiş son derece hızlı bir şekilde tamamlandığından, Mousikanos, topraklarına ulaşana kadar İskender'in kendisine saldırdığını dahi öğrenememiştir. Bu durum karşısında paniğe kapılan hükümdar, Hindistan'ın sunabileceği en değerli hediyeleri ve tüm fillerini yanına alarak İskender'in huzuruna çıkmış ve hem kendisini hem de krallığını İskender'e teslim etmiştir. Söz konusu seferin ardından bölgedeki bir diğer yerel hükümdar olan Oxykanos'un üzerine harekete geçen İskender, gerçekleştirdiği ilk saldırıda Oxykanos'un hâkimiyeti altındaki en büyük iki şehri ele geçirmiştir. Söz konusu şehirlerden elde edilen ganimeti ordusuna dağıtan İskender, fillere ise bizzat el koymuştur. Bunun ardından İskender, Hintli Dağlılar'ın satrapı olarak atadığı Sambus'un üzerine harekete geçmiştir. Nitekim Sambus, hali hazırda savaş halinde bulunduğu Mousikanos'un İskender tarafından affedildiğini ve hükümdarlığının tanındığını öğrendiğinde ülkesinden kaçmıştır. Nihayetinde İskender, Sambus'un krallığının en önemli şehri olan Sindimana'ya ulaştığında, şehrin tüm kapıları kendisi için açılmıştır. Sambus'un tüm hazinesini ve fillerini yanlarına alarak İskender'in huzuruna çıkan hane halkı, Sambus'un İskender'e herhangi bir düşmanlık beslediğinden değil, Mousikanos'a bahşedilen affın korkusuyla kaçtığını bildirmiş ve tüm hediyeleri kendisine sunmuştur.⁸³

⁸⁰Arr. Anab. VI. 2.

⁸¹Arr. Anab. VI. 5.

⁸²Arr. Anab. VI. 15.

⁸³Arr. Anab. VI. 15-16.

İskender'in Hindistan'da ele geçirdiği fillere ilişkin son antik kayıt, hayvanların İskender tarafından Krateros'un komutası altında Carmania'ya (Kirman) doğru yola çıkarılan birliklere dâhil edildikleri yönündedir.⁸⁴ İskender, Gadrosia boyunca gerçekleştirdiği yürüyüşün ardından Carmania'ya ulaştığında, Krateros beraberindeki fillerle birlikte kendisine katılmıştır.⁸⁵ Nihayetinde filler, İskender tarafından Hephaestion'a teslim edilen Makedon ordusunun büyük çoğunluğu ve yük katarları ile birlikte Carmania sahili üzerinden Persia'ya yola çıkarılmıştır.⁸⁶

3.1.4. Hydaspes Savaşı (İ.Ö. 326)

Hydaspes Savaşı, Batı dünyasına mensup bir ordunun, özü itibarıyla Doğu dünyasına mensup olan savaş filleri ile savaş alanında gerçek anlamda mücadele ettiği ilk savaş olması açısından son derece önemlidir. Nitekim bu savaş, tezimizin zamansal kapsamı içerisinde, filolojik eserlerin, fillerin savaş alanındaki etkinliğine yönelik en kapsamlı ve en belirgin tasvirleri sunduğu savaş olarak ön plana çıkmaktadır. Makedon ordusu, İ.Ö. 326 yılında Hydaspes Nehrine ulaştığında, Porus adındaki kral ordusuyla birlikte nehrin diğer yakasında beklemekteydi. Curtius Rufus, söz konusu ordunun düzenine ilişkin şunları aktarmaktadır:

*“Ordusunun ön kısmında devasa büyüklük ve kuvvetteki seksen beş savaş filini konuşlandıran Porus, bunların arkasına üç yüz savaş arabası yerleştirmişti. Bununla birlikte içlerinde önemli miktarda okçu bulunan otuz bin piyade alana konuşlandırılmıştı. Porus'un kendisi ise diğer tüm fillerden daha büyük bir filin üzerinde bulunuyordu.”*⁸⁷

Makedon ordusunun nehri geçmesine engel olmak amacıyla ordusunu İskender'in kampını kurduğu yerin tam karşısında konuşlandıran Porus, nehrin geçilebilmesi mümkün olan tüm kısımlarını savunmak üzere kuvvetler göndermişti.⁸⁸ Kral Porus'un ve İskender'in orduları arasında sayısal anlamda devasa boyutta bir farklılık bulunmamaktaydı. Fakat Kral Porus'un nehrin kıyısında konuşlandığı savaş filleri, savaş için düşünülebilecek tüm plan ve stratejileri büsbütün etkilemekteydi. Bu hususta Arrianus şunları aktarmaktadır:

⁸⁴Arr. Anab. VI. 17.

⁸⁵Arr. Anab. VI. 27.

⁸⁶Arr. Anab. VI. 28.

⁸⁷Curt. VIII. 42.

⁸⁸Arr. Anab. V. 9.

“İskender, Hintli Kral Porus nehrin karşı yakasında beklediği sürece karşıya geçemeyeceğini açık bir şekilde görmüştü. Bu durumun sebebi Kral Porus’un, nehrin karşısında devasa bir orduyu geniş bir alana konuşlandırmış olmasıyla birlikte çok sayıda savaş filine sahip olmasıydı. Tüm bu kuvvetler, Makedon birlikleri karşı yakaya ayak bastıkları anda saldırıya geçmeye hazırdı. Bununla birlikte İskender, sahip olduğu atların, karşı yakaya ulaştıkları anda kendilerini karşılayacak olan savaş fillerinin korkusu nedeniyle nehri geçemeyeceklerini öngörmüştü. Nihayetinde fillerin sıra dışı görüntüsünün ve korkunç seslerinin atları dehşete düşüreceği mutlak bir gerçektir. Bunun yanı sıra İskender, nehrin karşı yakasına geçmek şöyle dursun, şişirilmiş hayvan postları üzerinde karşıya geçirilecek olan atların, filleri görebilecek kadar mesafe katettiklerinde, hayvanların korkusuyla paniğe kapılarak suya atlayacağını da düşünmüştü.”⁸⁹

Söz konusu durum, Hydaspes Nehrinin karşı yakasında konuşlandırılmış devasa Hint ordusunun içerisinde bulunan, sürücüler tarafından her an savaşa hazır halde bulundurulmuş ve çıkardıkları seslerle kulakları rahatsız eden savaş filleriyle işaret eden Curtius Rufus tarafından da doğrulanmaktadır.⁹⁰

Nihayetinde, bulunduğu noktadan nehrin karşısına geçemeyeceğine ikna olan İskender, Kral Porus’a belli etmeden, ordusunun bir bölümünü nehrin diğer bir bölgesinden karşıya geçirmeye karar verdi. Planını gece saatlerinde uygulamaya koyan İskender, süvari gücünün büyük bir kısmını nehir kıyısının farklı yönlerine göndererek, bunlara nehrin karşısına geçmeye hazırlanıyorlarmışçasına tüm kıyıda büyük bir gürültü yaratmalarını emretti. Buna karşın Porus, savaş fillerini de yanına alarak, gürültünün bulunduğu bölgenin tam karşısında savaş düzeni aldı. Söz konusu taktiğin birkaç gece boyunca tekrarlanmasının ardından Kral Porus, nihayetinde Makedon süvarisinin gerçekleştirdiği hareket karşısında kayıtsız kaldı. Böylelikle Kral Porus’un kuşularını yatıştırmayı başaran İskender, vakit kaybetmeksizin planının sonraki aşamasını uygulamaya koydu.⁹¹

Makedon kampından yaklaşık yirmi yedi km uzaklıkta, nehrin karşısına geçmeyi mümkün kılan bir bölge bulunmaktaydı. Söz konusu noktadan ordusunun bir bölümünü nehrin karşısına geçirmeye karar veren İskender, yanına aldığı kuvvetlerle birlikte gece saatlerinde bölgeye doğru yola çıktı. Bununla birlikte İskender, Makedon kampında bıraktığı kuvvetleri komutasına teslim ettiği Krateros’a, Kral Porus tüm ordusuyla

⁸⁹Arr. Anab. V. 10.

⁹⁰Curt. VIII. 43.

⁹¹Arr. Anab. V. 10.

birlikte, İskender'in üzerine harekete geçmedikçe ya da Makedon ordusunun nehrin karşısında zafer kazanması durumunda Porus'un savaş alanından kaçtığını görmedikçe, nehrin karşısına geçmeye teşebbüs etmemesini emretti. Bununla birlikte Kral Porus, savaş fillerini geride bırakarak ordusunun bir kısmıyla İskender'e doğru hareket ederse, Krateros karşıya geçme girişiminde bulunmayacaktı. Öte yandan Porus, tüm savaş fillerini yanına alarak ordusunun bir kısmını geride bırakırsa, Krateros en hızlı şekilde nehrin karşısına geçecekti. Nihayetinde Makedon ordusunun atlarını karşıya geçmekten alıkoyan yegâne unsur Porus'un savaş filleri idi. Fillerin yokluğunda ise Makedon ordusu kayda değer bir zorlukla karşılaşmaksızın nehrin karşısına geçebilirdi.⁹²

Gece boyunca devam eden fırtına ve gök gürültüsü Makedon birliklerinin gürültüsünü ve hareketini gizlediğinden, Kral Porus'un nehrin doğu yakasında konuşlandığı gözcüler durumu fark ettiklerinde, Makedon ordusu karşı yakaya geçişini tamamlamak üzereydi.⁹³ Durumu öğrendiğinde Porus, iki bin süvari ve yüz yirmi savaş arabasını komutasına teslim ettiği oğlunu, nehrin karşısına geçmekte olan Makedonların söz konusu girişimlerine engel olması amacıyla yola çıkardı. Nitekim bu kuvvet bölgeye ulaştığında, Makedon ordusu geçişini tamamlamıştı. Bölgede gerçekleşen muharebeyi kazanan İskender, Kral Porus'un oğlu da dâhil dört yüz Hint süvarisini öldürerek tüm savaş arabalarını ele geçirdi.⁹⁴

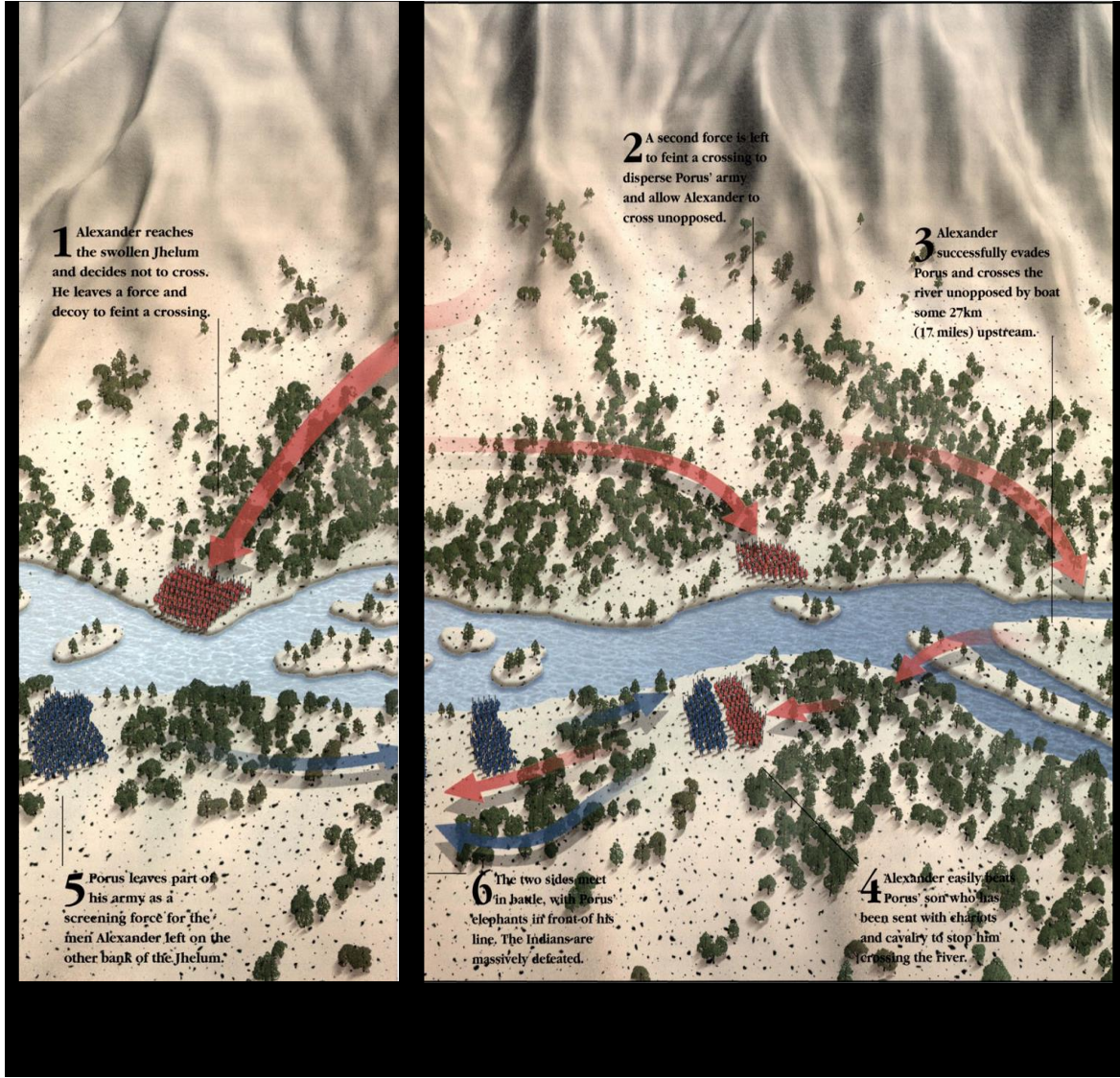
Söz konusu muharebeden kaçmayı başaran süvariler, İskender'in ordusunun en nitelikli birlikleriyle nehrin karşısına geçtiğini ve oğlunun muharebede öldürüldüğünü aktardığında Kral Porus, nasıl bir yol izleyeceği hususunda kararsız kalmıştı. Nitekim Makedon kampında bırakılan birlikler, Krateros'un komutası altında karşıya geçmeyi bekliyorlardı. Nihayetinde ordusunun tamamına yakın bir kısmını yanına alarak İskender'i karşılamak üzere yola çıkan Porus, Krateros'un komutası altındaki Makedon süvarisinin karşıya geçmesine engel olabilmek amacıyla az miktarda savaş filini ve askeri kuvveti kampında bıraktı.⁹⁵ (Bkz. Görsel 3.1)

⁹²Arr. Anab. V. 11.

⁹³Arr. Anab. V. 12.

⁹⁴Arr. Anab. V. 15.

⁹⁵Arr. Anab. V. 15.

Görsel 3.1. Hydaspes Savaşı'nın genel planı.

Kaynak: S. Anglim (2002). Fighting Techniques of the Ancient World: 3000 BC-500 AD. New York: St. Martin's Press, s. 34-35.

Aşama 1: Hydaspes kıyılarına ulaşan İskender, nehri doğrudan geçmek yerine başka bir noktadan gizlice geçmeye karar vermiş, geride bir miktar kuvvet bırakarak yola çıkmıştır.

Aşama 2: İkinci bir kuvvet, Porus'un kuvvetlerini yanıltmak ve İskender'in girişimini gizlemek amacıyla burada bırakılmıştır.

Aşama 3: İskender, ana kampının bulunduğu noktadan 27 km kadar uzaklıkta, Porus'un kuvvetleri tarafından fark edilmeksizin karşıya geçmeyi başarmıştır.

Aşama 4: İskender, Kral Porus'un, Makedon ordusunun ilerleyişini durdurmak amacıyla bir miktar süvari ve savaş arabasıyla birlikte bölgeye gönderdiği oğlunu mağlup etmeyi başarmıştır.

Aşama 5: Porus, İskender'in geride bıraktığı kuvvetlerin nehrin karşısına geçmesine engel olabilmek amacıyla bir miktar kuvveti geride bırakarak, İskender ile mücadele etmek üzere yola koyulmuştur.

Aşama 6: İki ordu arasında gerçekleşen nihai mücadeleyi Makedon ordusu kazanmıştır.

Sayıları dört bini bulan süvari kuvvetinin ve üç yüz savaş arabasının tamamını, iki yüz savaş filini ve otuz bin seçkin piyadesini yanına alan Porus, süvari kuvvetini etkin bir şekilde kullanabileceği, düz bir alana ulaştığında, ordusunu savaş için düzen altına aldı.⁹⁶ Arrianus, Kral Porus'un savaş düzenine ilişkin şu bilgileri aktarmaktadır:

“Hint ordusunun ön kısmında savaş filleri konuşlandırılmıştı. Hayvanların aralarında otuzar metrelik boşluklar bırakılmış, böylelikle tüm Hint piyadesinin önünde uzun bir hat oluşturulan fillerin, tüm savaş alanında Makedon ordusunun atlarını dehşete düşürmesi amaçlanmıştı. Porus, bilhassa at sırtındakiler olmak üzere, hiçbir Makedonyalının fillerin aralarında bulunan boşluklardan saldıramayacağını düşünmekteydi. Nitekim atların fillere duyduğu korku bilinen bir gerçektir. Öte yandan piyadeler de, savaş fillerinin arkasında bulunan ağır teçhizatlı Hint piyadesi tarafından püskürtülecek, sonrasında ise filler tarafından çiğnenerek öldürülecekti. Savaş fillerinin arkasında, ikinci bir hat oluşturacak şekilde Hint piyadesi konuşlandırılmış, fillerin aralarındaki boşluklar da söz konusu piyade gücüyle doldurulmuştu. Bununla birlikte Porus, ordusunun kanatlarında, fil hattının dahi ötesine uzanan piyade kuvvetleri konuşlandırmış, bunların yanlarına da süvari kuvvetini yerleştirmişti. Süvari gücünün ön kısmında ise savaş arabaları bulunuyordu.”⁹⁷

Arrianus'un tasvirine alternatif olarak, Kral Porus'un Hydaspes Savaşı öncesinde konuşlandığı ordusunun rakamlarına ilişkin Diodorus, elli bin piyade üç bin süvari, bin savaş arabası ve yüz otuz savaş filine işaret etmektedir.⁹⁸ Bununla birlikte Diodorus, Hint ordusunun savaş düzenine ilişkin şu bilgileri aktarmaktadır:

“Süvari gücünü ordusunun kanatlarına yerleştiren Porus, savaş fillerini ise düşman kuvvetlerinde korku ve kargaşa yaratmak amacıyla ordusunun ön kısmında, eşit aralıklarla konuşlandırdı. Fillerinin arasındaki boşluklara piyade gücünü yerleştiren Porus, bunlara hayvanları desteklemelerini ve kanatlardan gelebilecek saldırılar karşısında hayvanları korumalarını emretti. Hint ordusunun savaş düzeni bir ordudan ziyade şehre benzemektedir. Savaş filleri şehrin kulelerini, fillerin arasında konuşlanan askerler ise şehrin surlarını andırmaktaydı.”⁹⁹

⁹⁶Arr. Anab. V. 15.

⁹⁷Arr. Anab. V. 15.

⁹⁸Diod. Sic. XVII. 87.

⁹⁹Diod. Sic. XVII. 87.

Öte yandan Curtius Rufus, Arrianus ve Diodorus'a paralel bir savaş düzeni aktarmakla birlikte, bizzat savaş filine komuta eden Porus'un Makedon ordusunda uyandırdığı korkuya işaret eden bir anlatım sunmaktadır:

“Yalnızca devasa büyüklükteki filleri görüntüsü değil, bizzat Kral Porus'un kendisi de Makedonyalıların bir süre için duraklamalarına neden olmuştu. Nitekim Hint kuvvetlerinin arasına belirli boşluklarla konuşlandırılan filler, birer kuleyi andırmaktaydı. Porus'un kendisi ise insan aklının tasavvur edebileceği bir uzunluğun ötesindeydi. Üzerinde bulunduğu fil, diğer tüm fillerden daha büyük olduğundan, Porus'un ihtişamı alandaki tüm Hintlilerden daha büyüktü.”¹⁰⁰

Kral Porus'un savaş düzenine ilişkin aktarılan tüm filolojik eserler, Hint ordusunun zafer noktasında en büyük umudu savaş fillerine bağladığı yönünde ortak bir kanıda birleşmektedir. Nitekim İskender ile birlikte Hydaspes Savaşı'nda çarpışan ve yakın gelecekte onun imparatorluğunun varisleri olarak uzun soluklu mücadelelere girişecek olan komutanları, Hydaspes'te savaş fillerinin Makedon ordusunda yarattığı dehşetten son derece etkilenmiştir. Aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı üzere Antigonos Monophthalmos (İ.Ö. 306-301), Ptolemaios (İ.Ö. 305-285), Perdikkas (İ.Ö. ?-321), Eumenes (İ.Ö. 362-316) ve Seleukos gibi üst düzey komutanların, savaş fili tedarik edebilmek noktasında ortaya koydukları düşünce yapısı Hydaspes Savaşı'nda şekillenmiştir.

Öte yandan İskender, Hint ordusunun savaş düzeni içerisinde, savaş fillerinin merkezde ve ön kısımda belirli aralıklarla konuşlandırıldığını, söz konusu boşlukların ise Hint piyadesi ile doldurulduğunu fark ettiğinde, Kral Porus'un söz konusu savaş düzeninden elde edebileceği avantajın korkusuyla, düşman ordusunun merkezi üzerine doğrudan saldırıya geçmeme kararı aldı. Buna karşın süvari gücü açısından Hint ordusundan üstün olduğunu fark eden İskender, süvari kuvvetlerinin büyük bir kısmının komutasını bizzat üstlenerek, Hint ordusunun sol kanadına saldırıya geçme kararı aldı. Bununla birlikte İskender, süvari gücünün geri kalanını Koinos'un komutası altında, Hint ordusunun sağ kanadını karşılayacak şekilde konuşlandırdı. Hint ordusunun sol kanadına gerçekleştireceği şiddetli süvari saldırısı sonucunda, Kral Porus'un alandaki tüm süvari gücünü sol kanadına çekmeye mecbur kalacağını düşünen İskender, Koinos'a, sol kanada çekilecek olan Hint süvarisinin arka kısmına saldırıya geçme

¹⁰⁰Curt. VIII. 46.

talimatı verdi. Öte yandan ordunun merkezinde konuşlandırılan Makedon phalanksı, düşman piyade ve süvari kuvvetleri İskender tarafından dağıtılana kadar, savaşa dâhil olmamakla görevlendirildi.¹⁰¹

Curtius Rufus, İskender'in savaş öncesinde piyade kuvvetlerine gerçekleştirdiği konuşmayı aktarmaktadır. Söz konusu konuşma, Hint ordusunun savaş filleri bertaraf etmek noktasında, İskender'in Makedon phalanksına bel bağlamış olduğunu ortaya koyması açısından son derece önemlidir:

“...Ve siz Antigenes, Leonnatus ve Tauron, sizler düşmanın merkezine saldırmalı ve onları püskürtmelisiniz. Mızraklarımız uzun ve sağlamdır. Bizlere asla fillere ve sürücülerine karşı hizmet edeceklerinden daha iyi hizmet edemezler. Sürücülerini düşürün ve canavarları deşin. Onlar zafer için bel bağlanacak bir askeri güç değildir ve gaddarlıkları kendi saflarına karşı daha büyüktür. Çünkü sizin üzerinize enselerindeki adamların baskısı ve korkusuyla saldırırlar. Nitekim kargaşa onları kendi saflarına düşman hale getirir.”¹⁰²

Bir filin, sürücüsünden mahrum bırakıldığında piyadeler için daha kolay bir hedef haline geldiği göz önüne alındığında, İskender'in savaş öncesinde gerçekleştirdiği söz konusu konuşma, onun üstün komutanlık vasfını bir kez daha ortaya koymuştur.¹⁰³ Nitekim bu konuşma, Hydaspes'e ulaşmadan önce gerçekleştirdiği pek çok fil kazanımı, filolojik eserler tarafından net bir şekilde ortaya konulan İskender'in, fillerin doğalarına ve zaafiyetlerine ilişkin oldukça kapsamlı bir bilgi birikimine sahip olduğunun göstergesi niteliğindedir. Söz konusu bilgi birikimi, tezimizce Hydaspes öncesinde ele geçirilmiş fillerin üzerinde gerçekleştirilmiş incelemelerle elde edilmiş olmalıdır.

Savaş, İskender'in Hint sol kanadına gerçekleştirdiği şiddetli saldırıyla başlamıştır. Söz konusu saldırı üzerine, tıpkı İskender'in öngördüğü gibi, tüm Hint süvarileri, şiddetli Makedon hücumunu karşılamak üzere sol kanada yönelmiştir. Bunun ardından Koinos'un, aldığı emirler doğrultusunda, sol kanada ilerlemekte olan Hint süvarisinin arka kısmına saldırıya geçmesiyle birlikte Hint süvarisi ön ve arka cepheden iki hücumla aynı anda mücadele etmeye mecbur kalmıştır. Bunun sonucunda Hint süvarisinin büyük bir çoğunluğu İskender'i, diğer kısmı ise Koinos'un püskürtmek üzere ikiye bölünmüş, bu durum ise Hint ordusunun hatlarını ve savaş planını büyük bir

¹⁰¹Arr. Anab. V. 16.

¹⁰²Curt. VIII. 47.

¹⁰³Kistler, a.g.k., 2006, 36.

kargaşaya düşürmüştür.¹⁰⁴ Bu noktadan itibaren savaşın seyri büyük oranda savaş filleri tarafından belirlenmiştir. Arrianus savaşın sonraki aşamasına ilişkin şunları aktarmaktadır:

“Hint süvarisinin kargaşa halinde ikiye bölündüğü esnada, İskender kendisine doğru yönelen süvari kuvveti üzerine son derece şiddetli bir saldırı başlattı. Bu saldırı karşısında tutunamayan Hint süvarisi, bir müttefik duvarının arkasına kaçarmışçasına savaş fillerine doğru çekildi. Bunun üzerine fillerin sürücüleri, hayvanları Makedon süvarisi üzerine saldırıya geçirdi. Nitekim bu esnada Makedon phalanksı doğrudan fillerin üzerine saldırıya geçti. Fillerin sürücülerini ok ve mızrak yayılımına tutan Makedon piyadeleri, hayvanların her iki tarafını kuşatarak savunmasız kısımlarına saldırılar gerçekleştirdiler. Böylesi bir savaş ortamı, Makedonyalıların o güne kadar tecrübe ettiklerinden çok daha farklıydı. Devasa boyutlardaki filler, yakın bir düzen içerisinde çarpışmakta olan Makedon phalanksını pek çok noktadan yarıp geçtiler. Öte yandan Hint süvarisi, Makedon piyadesinin mücadeleye dâhil olduğunu gördüğünde, yeniden toparlanarak Makedon süvarisi üzerine saldırıya geçti. Nitekim Hint süvarisinden gerek bireysel kuvvet gerekse askeri disiplin açısından çok daha üstün olan Makedon süvarisi, bunları dağıtarak tekrar savaş fillerine doğru geri çekilmeye ve burada beklemeye mecbur bıraktı. Hali hazırda dar bir alana sıkışmış olan savaş filleri, müttefiklerine de en az düşmana verdikleri ölçüde zarar vermeye başladılar. Nitekim filler, farklı yönlerde doğru gerçekleştirdikleri her bir ilerleme girişiminde pek çok Hint askerini ayakları altında ezdiler. Bununla birlikte pek çok Hint süvarisi, son derece dar bir alanda sıkışıp kaldığı filler tarafından çiğnenerek öldürüldü. Dahası pek çok fil sürücüsü, fırlatılan ok ve mızraklarla öldürülmüştü. Bir kısmı Makedon kuvvetleri tarafından yaralanan, bir kısmı ise gerek aşırı yorgunlukları gerekse sürücülerinden mahrum kalmaları nedeniyle Hint ordusuna olan bağlılıklarını kaybeden filler ise büsbütün kontrolden çıkmıştı. Söz konusu ortamda filler, düşman ya da müttefik ayırmaksızın önlerine çıkan tüm askerleri, dişlerini geçirerek ya da ayakları altında çiğneyerek öldürmekteydi. Buna karşın hali hazırda geniş ve açık bir savaş alanında bulunan Makedonyalılar ise filler hücumu geçtiklerinde geri çekilebilmekte, hayvanlar geri döndüklerinde ise bunlara ok ve mızraklarıyla saldırılabilmekteydiler. Öte yandan fillerin arasında sıkışıp kalmış olan Hintliler, hayvanların dehşeti karşısında çok daha ağır kayıplar vermektedir. Nihayetinde fillerin enerjileri tükendiğinde ve saldırılarının şiddeti durulduğunda, hayvanlar tıpkı denize geri çekilen gemiler gibi, yüzlerini Makedon kuvvetlerine dönerek geri çekildiler.”¹⁰⁵

Öte yandan Curtius Rufus, İskender’in, beraberindeki süvari kuvvetleriyle birlikte Hint ordusunun sol kanadını dağıttığı ve Makedon phalanksının Hint piyadesine

¹⁰⁴Arr. Anab. V. 16-17.

¹⁰⁵Arr. Anab. V. 17.

üstünlük sağladığı sırada Kral Porus'un, savaş fillerini Makedon süvarisinin üzerine gönderdiğini aktarmaktadır. Fakat ağır adımlarla yürümeye yetkin olan bu hayvanlar, süvari kuvvetlerinin hızlı manevralarına yetişememiştir.¹⁰⁶ Rufus, savaşın bu noktadan itibaren seyrini şu şekilde aktarmaktadır:

“Bu sırada Kral Porus, beraberindeki cesur arkadaşlarıyla birlikte, dağılmış haldeki birliklerini topladı ve hattın önünde bulunan savaş filleriyle birlikte Makedonların üzerine saldırıya geçti. Bu hayvanlar korkunç bir kargaşaya neden oldular ve çıkardıkları sıra dışı sesler yalnızca atları değil savaşa devam eden askerleri de dehşete düşürdü. Böylece kısa bir süre önce savaşın galibi gibi görünen Makedonyalılar kaçabilecekleri güvenli bir yer aramaya başladılar. Bunun üzerine İskender, hafif teçhizatlı ve menzilli piyadeler olan Agrianları ve Trakyalıları savaş fillerinin üzerine gönderdi. Söz konusu kuvvetler savaş fillerinin ve sürücülerinin üzerine şiddetli bir menzilli saldırı başlattılar. Söz konusu saldırının filler üzerinde yarattığı kargaşayı ve dehşeti gören Makedon phalanksı ise derhal hücumla geçti. Tüm görüntülerin en korkuncu ise fillerin, kollarını ya da vücutlarını hortumlarıyla yakaladıkları Makedonyalı askerleri, öldürmesi için enselerinde bulunan sürücülerine doğru havaya kaldırdıkları anlardı. Nihayetinde Makedonyalıların zaman zaman filleri kovaladığı, zaman zamansa geri çekildiği sonucu belirsiz savaş günün ilerleyen saatlerine kadar devam etti. Daha sonra Makedonyalılar, bizzat bu amaç için hazırladıkları baltalarla fillerin bacaklarını, tırpanı andıracak şekilde eğimli hale getirdikleri kılıçlarla da hayvanların hortumlarını kestiler. Hayvanların Makedonyalılarda yarattığı korku, onları eşi benzeri duyulmamış gaddarlıklara mecbur bırakmıştı. Zamanla aldıkları yaralar nedeniyle tükenen filler, kendi hatları arasında korkunç bir kargaşaya neden oldular. Enselerindeki sürücülerini yere fırlatan hayvanlar, bunları ayakları altında çiğnediler. Nihayetinde mutlak bir kargaşaya teslim olan filler, tıpkı bir koyun sürüsü gibi savaş alanından geri çekildiler.”¹⁰⁷

Asyalı savaş fillerinin bertaraf edilmesinin ardından İskender, tüm süvari gücüyle birlikte, hali hazırda büyük bir kargaşa halinde bulunan Hint ordusunun etrafını sardı ve piyadesine de phalanks düzeni içerisinde Hint ordusunun üzerine harekete geçme emri verdi. Birkaç istisna dışında tüm Hint süvarisi öldürüldü. Makedon saldırısı tüm yönlerden gerçekleştiğinden Hint piyadesi de benzer kaderi paylaştı. Bu sırada İskender'in Makedon kampında bıraktığı Krateros, Makedon ordusunun büyük bir zafer kazandığını fark ettiğinde, komutasındaki kuvvetlerle birlikte nehrin karşısına geçti. Hali hazırda Hint ordusunu takibi sürdürmekte olan, yorgun durumdaki Makedon

¹⁰⁶Curt. VIII. 47.

¹⁰⁷Curt. VIII. 47-48.

birliklerinin yerini alan bu dinç birlikler, geri çekilmekte olan Hintlilerin pek çoğunu katlettiler.¹⁰⁸

Öte yandan Kral Porus, savaşın tüm seyri boyunca, bir komutan olduğu kadar cesur bir asker gibi çarpışarak üzerine düşen görevleri asil bir şekilde yerine getirmişti. Nitekim süvarisinin ve piyadesinin büyük bir kısmının katledildiğini, savaş fillerinin bir kısmının cansız bir şekilde yerde uzandığını ve geriye kalanların sürücülerinden mahrum bir şekilde savaş alanında başıboş dolaştığını gördüğünde, Pers İmparatoru Darius'un Gaugamela'da izlediği yolu benimsemedi. Buna karşın Hint kralı, birlikleri tek bir vücut halinde savaşmaya devam ettiği sürece, savaş filinin sırtında mücadelesini sürdürdü.¹⁰⁹ Plutarkhos, Kral Porus ile savaş fili arasındaki ilişkinin net bir şekilde anlaşılabilmesi noktasında son derece önemli bir kayıt sunmaktadır:

“Porus’un savaş fili, tüm savaş boyunca kral için özel bir itina ve basiretin olağanüstü birçok örneğini sergilemiş, onu büyük bir cesaretle savunarak, üzerine saldıran düşmanları püskürtmüştü. Porus’un savaşta aldığı sayısız yaranın ve kendisine fırlatılan çok sayıda ok ile mızrağın etkisiyle güçten düştüğünü algıladığında ise, düşmesine engel olmak amacıyla yavaşça diz çökmüş ve kralın vücuduna saplanmış ok ile mızrakları hortumuyla nazik bir şekilde çekmişti.”¹¹⁰

Öte yandan Curtius Rufus, Kral Porus’un ve bizzat komuta ettiği savaş filinin Hydaspes Savaşı’nda ortaya koyduğu sıra dışı mücadeleye ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...Kuvvetlerinin büyük bir kısmı kendisini savaş alanında terk ettiğinde Kral Porus, üzerinde bulunduğu savaş filinden etrafını sarmakta olan Makedonyalıları mızraklar fırlatmaya başladı. Birçok düşman askerini yaralamayı başarsa da, etrafında bulunan tüm düşman askerlerinin ortak hedefi haline gelmişti. Göğsünde ve sırtında hali hazırda dokuz yara bulunuyordu. Çok fazla kan kaybetmişti ve güçsüz düşen kolu artık mızrak fırlatmaya yetmiyordu. Öte yandan gözü dönmüş durumdaki savaş fili, henüz yara almamıştı ve karşı konulamaz bir hiddetle düşman hatlarına saldırmaya devam ediyordu. Bu durum filin sürücüsünün, Kral Porus’un tamamıyla güçten düştüğünü ve gözlerinin kapandığını fark etmesine kadar sürdü. Bunun ardından sürücü, fili savaş alanından uzaklaştırdı.”¹¹¹

Kral Porus’un savaş filiyle birlikte kaçtığı sırada İskender, Hintli müttefik Kral Taxiles’in kardeşini, teslim olmasını talep etmek amacıyla Porus’a gönderdi. Bu elçiyi filinin üzerinden fırlattığı bir mızrakla öldüren Porus, savaş alanından çekilmeye devam

¹⁰⁸Arr. Anab. V. 17-18.

¹⁰⁹Arr. Anab. V. 18.

¹¹⁰Plut. Alex. 60. 7.

¹¹¹Curt. VIII. 48.

etti. Fakat bu sırada tıpkı kendisi gibi pek çok yara almış ve tüm enerjisi tükenmiş olan savaş fili durakladığından, Kral Porus, geri çekilmekten vazgeçerek elinde kalan tüm piyade kuvvetiyle birlikte takibi sürdüren Makedonyalıları karşıladı. Bu sırada bölgeye ulaşan İskender, Porus'un son derece inatçı olduğunu bildiğinden, direnç gösteren hiçbir Hintliye merhamet gösterilmemesini emretti.¹¹² Curtius Rufus'un bu noktada ortaya koyduğu anlatı, savaş fillerinin Hindistan coğrafyasında sahip oldukları köklü geleneği ve savaş alanına birlikte çıktıkları askerlere duydukları bağlılığı ortaya koyması açısından son derece önemlidir:

“...Savaş filinin üzerinde bulunan Kral Porus ve beraberindeki piyade kuvveti, dört bir taraftan şiddetli bir ok ve mızrak yayılımına maruz kalmıştı. Bu saldırıya daha fazla karşı koyamayan Porus, filinin üzerinden kaymaya başladı. Kralının yere inmek istediğini düşünen fil sürücüsü, hayvanın diz çökmesini sağladı. Bunu gören diğer savaş filleri, krala ait olan fil diz çöktüğünde teslim olmaları yönünde eğitildiklerinden, derhal diz çöktüler. Böylelikle Kral Porus ve tüm askerleri bütünü halde İskender'in merhametine teslim oldu. Porus'un öldüğünü düşünen İskender, zırhının çıkarılmasını emretti. Makedonyalı askerler Porus'un zırhını ve kaftanını çıkarmak üzere harekete geçtiğinde, savaş fili, sahibini koruyabilmek amacıyla yaklaşmakta olan askerlere saldırdı. Ardından bedenini yerden kaldırarak bir kez daha sırtına yerleştirdi. Bunun üzerine dört bir taraftan mızrak yayılımına tutulan fil, nihayetinde öldürüldü ve üzerinde bulunan Porus esaret altına alındı.”¹¹³

Kral Porus'un ve savaş filinin Hydaspes Savaşı'nın son aşamasındaki etkinliğine ilişkin filolojik eserler birbirinden farklılık göstermektedir. Nitekim Arrianus, Kral Porus'un ortaya koyduğu cesareten son derece etkilenen İskender'in, hayatını kurtarabilmek amacıyla kendisine birbiri ardına elçiler gönderdiğini aktarmaktadır. Söz konusu elçilerin sonuncusu, Porus'un eski bir dostu olan Meroes adındaki Hintlidir. Meroes kendisine ulaştığında hali hazırda susuzluğuna teslim olmuş olan Porus, savaş filini durdurarak üzerinden inmiş, susuzluğunu gidererek Meroes'e kendisini İskender'e götürmesini söylemiştir.¹¹⁴ Öte yandan Diodorus, Kral Porus'un ve savaş filinin savaştaki son etkinliğine ilişkin şunları ifade etmektedir:

“...Kral Porus, benzersiz bir cesaretle savaşmaya devam etti. Fakat aldığı çok sayıda yaranın neden olduğu kan kaybıyla bitkin düştü. Nihayetinde destek alabilmek için filine yaslandı. Bunun üzerine hayvan, Porus'u nazik bir şekilde yere indirdi. Krallarının

¹¹²Curt. VIII. 49.

¹¹³Curt. VIII. 49-50.

¹¹⁴Arr. Anab. V. 18.

öldüğüne dair haberin yayılmasıyla birlikte Hintlilerin tamamı savaş alanından kaçtı... Savaşın sonunda hâla hayatta olan Porus, yaralarının iyileştirilmesi için Hintlilere teslim edildi.”¹¹⁵

Kısmi farklılıklar göstermekle birlikte Hydaspes Savaşı'na atıfta bulunan tüm filolojik eserler, savaş fillerinin Hint ordularında ifade ettiği önemi net bir şekilde ortaya koymaktadır. Arrianus'un aktarımı doğrultusunda Hydaspes Savaşı'nda Kral Porus'un ordusuna mensup yirmi bin piyade, üç bin süvari öldürülmüş, tüm savaş arabaları parçalanmıştır. Tüm savaş fillerinin ve savaş arabalarının sürücüleri katledilmiştir. Savaştan sağ çıkmayı başaran tüm filler ele geçirilmiştir. Buna karşın İskender, seksen kadar piyade ve iki yüz otuz süvari kaybetmiştir.¹¹⁶ Bununla birlikte Diodorus, on iki binden fazla Hintlinin öldürüldüğünü, dokuz binden fazlasının ve seksen savaş filinin ele geçirildiğini aktarmaktadır. Buna karşın Makedonyalılar iki yüz seksen süvari ve yedi yüzden fazla piyade kaybetmiştir.¹¹⁷ Plutarkhos savaşın sekiz saat sürdüğünü aktarmaktadır.¹¹⁸

İskender'in Hydaspes Savaşı'nda savaş fili kullanımını benimsememiş olması dikkat çekici bir husustur. Nitekim Makedon ordusunun Hindistan'daki ilerleyişine atıfta bulunan Arrianus, Curtius Rufus ve Diodorus gibi filolojik eserler, İskender'in Hydaspes Savaşı öncesinde farklı yerleşimlerden savaş fili elde ettiğini doğrulamaktadır. Söz konusu kazanımlar, İskender'in Hydaspes Savaşı öncesinde yüzden fazla savaş filine sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Kistler, İskender'in Hydaspes Savaşı'nda savaş fili kullanımını tercih etmemesine ilişkin mâkul nedenler ileri sürmektedir. Öncelikle Kral Porus Hydaspes'in karşı yakasında iki yüz kadar savaş fili konuşlandığından, İskender'in sahip olduğu fil sayısı Hint ordusuna kıyasla çok daha azdır. Assakenia'dan ele geçirilen filler, sürücüleri ve teçhizatları olmaksızın arazide başıboş dolaşırken yakalanmıştır ki bundan dolayı yeni sürücüler ve zırhlar gerektirmişlerdir. Sayıca az bırakılmış ve belki de tecrübe açısından eksik olan İskender'in fil kuvveti, Porus'ununkine kıyasla yetersiz durumda kalmış ve bu durum riskleri arttırmıştır. Bununla birlikte İskender'in süvarisinin fillerle birlikte çalışabilmek için yeteri kadar eğitilip eğitilmediği noktasında

¹¹⁵Diod. Sic. XVII. 88-89.

¹¹⁶Arr. Anab. V. 18.

¹¹⁷Diod. Sic. XVII. 89.

¹¹⁸Plut. Alex. 60. 6.

kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Gaugamela'dan ele geçirilen fillerle birkaç yıl geçirmiş olsa da, İskender bu zamanın çoğunu Kral Darius'un peşinde, Baktria içlerine yürüyerek harcamış, filler ise muhtemel bir şekilde bu seferde yer almamışlardır. İskender'in kendi savaş fili bölüklerini Hydaspes Savaşı için mevzilendirmemesinin ana nedeni ise filleri nehrin karşısına geçirmenin olanaksızlığıdır. Her ne kadar İskender filleri karşı yakaya taşımaya yetecek tekne ve sallara sahip olsa da, nehrin karşısından başlatılacak bezdirici bir ok ve mızrak yayılımının böylesine bir hamleyi felakete dönüştüreceği aşikârdır. Ayrıca İskender'in, gece saatlerinde gerçekleştirilecek yürüyüşle, nehrin karşısına gizli bir şekilde geçme planı savaş filleri için uygun görünmemektedir. Gök gürültülü fırtınanın yanıp sönen ışıkları altında, düşman gözcülerinin bir fil bölüğünün gürültülü yürüyüşünü fark etmemeleri mümkün görünmemektedir.¹¹⁹

Sonuç olarak Hydaspes'in doğusuna geçtikten ve Porus'un öncü kuvvetini mağlup ettikten sonra Hint ordusunun karşısına çıktığında, İskender'in komutası altında savaş fili bulunmamaktaydı. Hydaspes Savaşı, İskender'in önceki savaşlarından oldukça farklıydı. Filler karşısında eğitimsiz olan atları, hayvanlara karşı koyamayacağından, Porus'un süvari birliklerini mağlup etmenin ve savaşın dışında tutmanın ötesinde ordusu için yapabileceği çok fazla şey yoktu. Savaşlarının çoğunda, kurtarabileceği tüm askerlerini zekâsını kullanarak kurtarmıştı. Fakat Porus'un iki yüz savaş filine karşı İskender'in bir seçeneği yoktu. Tüm yapabileceği en iyi piyadelerinin bir kısmını hizaya sokmak ve filleri onlara bırakmaktı. Nitekim Makedon piyadeleri filleri mağlup ettiler, fakat bu apaçık şekilde korkunç bir çarpışmaydı. Askerler bir daha asla aynı olmadılar.¹²⁰

Atinalı Filozof Lucius Flavius Philostratus'un (İ.S. 170-250) "*Tyana'lı Apollonius'un Hayatı*" adlı eserinde aktardıkları, yüzyıllar öncesinde gerçekleşmiş olan Hydaspes Savaşı'nın bölgede yarattığı güçlü etkiyi halen sürdürdüğünü açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İ.S. 15 ile 100 yılları arasında yaşamış olan Apollonius'un, öğrencisi Damis ile birlikte Hindistan'a gerçekleştirdiği yolculuk sırasında karşılaştıkları oldukça dikkat çekicidir:

¹¹⁹Kistler, a.g.k., 2006, 39-40.

¹²⁰W. W. Tarn (1930). *Hellenistic Military & Naval Developments*. Londra: Cambridge University Press, s. 93-94.

“...(Apollonius ve Damis) İndus Vadisinin en büyük kenti olan Taxila’ya ulaştıklarında, bölgenin yerlileri tarafından mür yağı ile kaplanmış ve renkli şeritlerle süslenmiş yaşlı bir fil ile karşılaştılar. Yerliler, bu filin Hydaspes Savaşı’nda Kral Porus’un yanında Büyük İskender’e karşı savaşılan fillerden birisi olduğunu, hayvanın ortaya koyduğu cesareten son derece etkilenen İskender’in onu Güneş’e adadığını söylediler. Filin dişlerinde bulunan altın halkalarda ise, “İskender, Zeus’un oğlu, Ajax’ı Güneşe adamaktadır” ifadesi bulunmaktaydı. İskender, ortaya koyduğu cesaret karşısında hayran kaldığı bu hayvanın görkemli bir ismi hak ettiğine inanmıştı. Yerliler, Hydaspes Savaşı’na katıldığı gün kaç yaşında olduğunu dikkate almaksızın, Ajax’ın üç yüz elli yıldır hayatta olduğuna inanmaktaydı.”¹²¹

Söz konusu aktarımın yanı sıra arkeolojik veriler, Hydaspes Savaşı’nın bölgede ifade ettiği önemi mutlak şekilde ortaya koymaktadır. İskender’in ölümünden kısa süre sonra, Babil’de basıldığı tahmin edilen bir sikke, ön yüzünde İskender’i, Kral Porus’un filini kovalarken resmetmektedir. Sikkenin arka yüzünde Yunan Tanrısı Zeus görünümündeki İskender, ayakta durur şekilde ve sağ elinde yıldırım tutarken resmedilmiştir.¹²² (Bkz. Görsel 3.2.)

Görsel 3.2. Büyük İskender ve Porus’un mücadelesini tasvir eden Babil sikkesi.

Kaynak: https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?partid=1&assetid=31104001&objectid=1274498 (Erişim tarihi: 20.05.2019)

¹²¹Philostr. VA. II. 12.

¹²²C.T. Seltman (1928). *The Cambridge Ancient History, Volume of Plates II*. New York: The Macmillan Company, s. 10.

3.1.5. Büyük İskender'in Babil'deki fil organizasyonu

Savaş filleri, İ.Ö. 325 yılında Hindistan'dan Babil'e dönen Büyük İskender tarafından, kuvvetle muhtemel şekilde düşman kabileler üzerinde mutlak bir otorite sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Söz konusu kullanımın temel dayanağı İ.S. ikinci yüzyılın sonları ile İ.S. üçüncü yüzyılın başlarında yaşamış olan Yunan retorik Athanaeus'un, İ.Ö. üçüncü yüzyılın sonlarında yaşamış ve eserleri bugüne ulaşmamış olan Yunan tarihçi Phylarchus'a gerçekleştirdiği atıftır:

“...(Babil’de bulunan) Çadırın ortasında altın bir taht yer almaktaydı. İskender, etrafı muhafızlarla çevrili olan bu tahtta oturur ve idari işlerini yürütürdü. Dış kısımda ise çadırın etrafını tamamiyle saracak şekilde konuşlanmış, tam teçhizatlı halde nöbet tutan savaş filleri bulunmaktaydı.”¹²³

Acil durumlar istisna olmak kaydıyla, iki yüz filin tamamının muhafızlık görevi için hazırda bekliyor olmasından ziyade, hayvanların gündüz saatleri boyunca vardiyalar halinde görev yapmış olmaları oldukça muhtemeldir. Kavurucu Mezopotamya güneşinden korunmaları amacıyla, sırtlarındaki kulelere gölgelik görevi üstlenecek örtüler yerleştirilmiş olan filler, köşkün etrafını ürkütücü seslerle ve çirkin kokularla kaplamış olmalıdır. Doğal yaşam alanlarını ifade eden Hindistan'da yüzyıllar boyunca Hint krallarının hâkimiyeti altında tutulan filler, tam teçhizatlı şekilde üstlendikleri bu yeni görevle birlikte, Mezopotamya'da gücün yeni ve etkileyici sembolü haline gelmiştir.¹²⁴

Büyük İskender'in söz konusu girişimi, gelecekte Helenistik krallıklar arasında ve bilhassa Roma uygarlığında önemli bir yer edinecek olan, fillerin yalnızca tanrılara ve tanrılaştırılmış kişiliklere hizmet ettiği yönündeki anlayışın ilk dayanak noktası olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte İskender'in, savaş fillerini yeni bir güç ve iktidar sembolü olarak kullanmak noktasındaki düşüncesi, muhtemel bir şekilde Hindistan'da geçirdiği yıllar boyunca şekillenmiştir. Arrianus'un, Hintlilerin toplumsal yapısı içerisindeki binek hiyerarşisine ilişkin aktardıkları bu tezi güçlendirmektedir:

“...Hintliler genellikle develere, atlara ve eşeklere binerler. Buna karşın zengin olanlar fillere binmektedir. Nitekim filler, Hindistan coğrafyasında kraliyet hayvanlarıdır.

¹²³Ath. XII. 55.

¹²⁴Kistler, a.g.k., 2006, 41.

İtibar açısından fillerden sonra dört at tarafından çekilen arabalar gelir. Bunları ise develer takip eder. Yalnızca bir ata binmek alt tabakaya özgüdür.”¹²⁵

Öte yandan filler, söz konusu organizasyonda sıra dışı sorunlar ortaya koymuş olmalıdır. Bir fil bölüğünün ihtiyaç duyacağı devasa miktarda besinin yanı sıra, hayvanlar devasa miktarlarda biyolojik atık üretmişlerdir. Fillerin basit sindirim sistemleri, tüketilen besinin yarısından azını sindirmekte, geri kalanı ise olduğu gibi çıkarılmaktadır. Modern araştırmalarda, ortalama bir filin salgıladığı katı ve sıvı dışkının miktarı ve sıklığı hesaplanmıştır. Bu doğrultuda ortalama bir fil, iki saatte bir beş ila on litre arasında idrar çıkarmaktadır. Her yüz dakikada bir beş ila yedi topak katı dışkı çıkarmakta, her gün toplamda yaklaşık olarak yüz on kg dışkılamaktadır.¹²⁶ Bu noktada yapılacak basit bir hesap dahi, filler ile ortaya konulan gövde gösterisinin mâl olduğu muazzam iş gücünü gözler önüne serecektir.

İki yüzden fazla filin yeterli bir şekilde beslendiği ve buna paralel bir şekilde dışkıladığı hesaba katılırsa, İskender’in Babil’deki köşkünün civarında her gün yirmi iki tondan fazla fil dışkısının biriktiği sonucu ortaya çıkacaktır. Fillerin yediğinin yarısından azını sindirdiği göz önüne alındığında, söz konusu miktarın yaklaşık iki katının Babil’e fil besini olarak nakledilmesi gerekliliği ortaya çıkacaktır. Daha en başından bu besinin nakliyesinde, fil dışkılarının çevreden temizlenmesinde, şehir dışına götürülmek üzere yüklenmesinde ve tekrar şehir dışına nakledilmesinde ortaya konulması gereken işgücü müthiş boyutlarda olmalıdır. Buna bir de yüksek miktardaki yükleri nakletmek üzere kullanılan yük hayvanlarının ortaya koyduğu maliyet eklendiğinde, İskender’in geleceğe yönelik askeri planlarında savaş fillerinin de yer aldığı ve tüm bu iş yükünün yalnızca ihtişam için göğüslenmediği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan Kistler, İskender’in, Babil’deki fil kuvvetinin başına “*Fillerin Komutanı*” anlamına gelen bir “*Elephantarch*” atadığını ileri sürmekte, böylelikle fillerin Makedon ordusuna resmen dâhil edildiğine işaret etmektedir.¹²⁷ Helenistik dönemde savaş fili birliklerinin birer komutana sahip oldukları bilinmektedir.

¹²⁵Arr. Ind. XVII .

¹²⁶Kistler, **a.g.k.**, 2006, 42.

¹²⁷J. M. Kistler (2011). *Animals in the Military; From Hannibal’s Elephants to the Dolphins of The U.S. Navy*. California: ABC-CLIO, s. 63.

Plutarkhos'un, Makedonya Kralı I. Demetrius Poliorketes'e (İ.Ö. 294-288) yaptığı atıf, bu durumun temel dayanağı niteliğindedir:

“...Demetrius, kendisi ya da babası (Antigonos Monophtalmos) dışında herhangi bir kişiyi kral olarak selamlayanlarla alay ederdi. Nihayetinde Peloponnesos Yarımadasında tertiplendiği ziyafetlerde gerçekleşen bir olay kendisini son derece memnun etmişti. Mahiyetindekiler, kral olarak kendisinin ve babasının onuruna kadeh kaldırdıktan sonra, Elephantarch (Fillerin Efendisi) unvanıyla Seleukos'un, Baş Amiral olarak Ptolemaios'un, Hazinesdar olarak Lysimachos'un ve Sicilya Adası'nın valisi olarak Agathocles'in sağlığına kadeh kaldırdılar.”¹²⁸

Makedonya Kralı Demetrius'un, diğer tüm Helenistik hükümdarların kralı olduğuna işaret eden mahiyeti, söz konusu hükümdarların Makedonya Krallığı'nın ve dolayısıyla Demetrius'un üst düzey görevlileri olduğunu ima etmektedir. Bu bağlamda ele alındığında Suriye coğrafyasında hüküm süren Seleukos, Makedonya Krallığı'nın “*Elephantarch*”ı yani fil komutanı olarak selamlanmıştır. Bununla birlikte Seleukos Kralı III. Antiokhos'un (İ.Ö. 222-187) İ.Ö. 217 yılında Ptolemaios Krallığı ile gerçekleştirdiği Raphia Savaşı'nda ve İ.Ö. 190 yılında Roma Cumhuriyeti ile gerçekleştirdiği Magnesia Savaşı'nda, savaş fili kuvvetine sütkardeşi Philip'in komuta ettiği bilinmektedir.¹²⁹ Buradan hareketle, “*Elephantarch*” kavramının Helenistik dönemin ordularında kullanılmış bir unvan olduğu kesinleşmektedir.

Tezimiz kapsamında kullanılan tüm filolojik eserler üzerine gerçekleştirilen incelemelerde, Büyük İskender'in Babil'deki fil birlikleri için resmen bir komutan atadığına işaret eden herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Bununla birlikte tezimiz, Helenistik dönemde resmileşen bu unvanın kökeninin, iki yüzden fazla fil ile birlikte Babil'e dönmüş ve bu hayvanları birer muhafız olarak kullanmış olan İskender'in iktidarına dayanmakta olduğu yönündedir. İskender'in hayatta olduğu yıllarda ve ölümünün ardından, gerek Babil'de gerekse Mısır'da bastırılan sikkeler, savaş fili olgusunun, söz konusu dönemde son derece önemsenen bir husus haline geldiğini ortaya koymaktadır. (Bkz. Görsel 3.3)

¹²⁸Plut. Demetr. 25. 4.

¹²⁹Scullard, a.g.k., 1974, 237.

Görsel 3.3. *İ.Ö. 327 dolaylarına tarihlenen Babil sikkesi üzerinde fil figürü.*

Kaynak:<https://www.coinarchives.com/a5be2b7f38245124cfb7f3a06b93d56c/img/nac/114/image00123.jpg> (Erişim tarihi: 22.05.2019)

Büyük İskender, Asya topraklarında tanıdığı fillerin doğasını anlamayı başarmıştı. Henüz fillerin savaşçı yönleri hakkında kapsamlı bir bilgi birikimine sahip olmadığı halde, Hydaspes'te piyadesine fillerin en zayıf noktasını hedef gösterebilmişti. Fillerin, zafer için mutlak şekilde bel bağlanacak hayvanlar olmadığını ve bir ordu için ortaya koyabileceği riski anlamakla birlikte İskender, onları potansiyeli düşük, değersiz silahlar olarak da görmemişti. İskender'in, filleri gerek elde edebilmek gerekse elde tutabilmek için ortaya koyduğu çaba ve maliyet göz önüne alındığında, tezimiz bu hayvanların İskender'in gelecekteki savaş planları içerisinde önemli bir yer işgal ettiği yönündedir. Nümizmatik buluntular bu kanıyı güçlendirmektedir. (Bkz. Görsel 3.4.)

Görsel 3.4. *İ.Ö. 327 dolaylarına tarihlenen Babil sikkesi.*

Kaynak:<https://www.coinarchives.com/d5ab68c26ac74755e8b0b11a1702ede4/img/nac/114/image00124.jpg> ((Erişim tarihi: 22.05.2019)

Bununla birlikte filler, Büyük İskender'in cenaze töreninde de yer bulmuşlardır. İskender'in onuruna inşa edilen ve o güne dek görülmemiş bir ihtişama sahip olan cenaze arabasının üzerinde, boyutları birbirine eşit olan, kabartma tekniğiyle oluşturulmuş dört tablet bulunmaktaydı.¹³⁰ Diodorus söz konusu tabletlerin üzerindeki fil tasvirlerine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...İkinci tablet üzerinde Makedonyalı muhafızları takip eden ve savaş düzeni içerisinde yürümekte olan savaş filleri resmedilmiştir. Fillerin enselerinde Hintli sürücüler, sürücülerin arkasında ise tam teçhizatlı halde Makedonyalılar bulunmaktaydı.”¹³¹

Büyük İskender İ.Ö. 323'ün 13 Haziran'ında hayata gözlerini yumduğunda henüz 33 yaşında değildi. Fakat 12 yıl 8 ay boyunca hüküm sürmüştü.¹³² Ardında mutlak bir halef bırakmaması, generallerinin gelecek yüzyıllar boyunca tüm Akdeniz coğrafyasını etkisi altına alacak olan, uzun soluklu bir savaşlar zincirine sürüklenişini beraberinde getirecekti. “*Halef Savaşları*” ya da “*Diadokh Savaşları*” gibi isimlerle anılmakta olan bu süreç, savaş fillerinin sahneye başrolde çıkacağı dönemi ifade etmekteydi. İskender'in temkinli yaklaşımından oldukça farklı bir şekilde komutanlarının sahip olduğu kanı, fillerin her ne pahasına olursa olsun elde edilmesi gereken birer silah olduğuydu. İskender'in ölümünün ardından son derece geniş bir coğrafyaya yayılmış, uzun soluklu mücadelelere atılan diadokhların her biri ele geçirebilecekleri tüm filleri elde etmek için büyük çabalar sarf ettiler.¹³³

Büyük İskender'in ölümünün ardından, generallerinin dâhil olduğu savaşların tarihi, mücadelenin yayıldığı geniş coğrafya, çok sayıda katılımcı ve sürekli olarak değişen ittifaklar nedeniyle oldukça karmaşık bir hâl almaktadır. Bu nedenle tezimizin genel planına ve amacına paralel olarak, savaşa taraf olan her bir generalin komutası altındaki fillerin, mensup oldukları ordulardaki durumları ve savaşlarda ortaya koydukları etkinlikler ele alınacaktır. Buna karşın savaşların fillere temas etmeyen detaylarından kaçınılacaktır.

¹³⁰Diod. Sic. XVIII. 26.

¹³¹Diod. Sic. XVIII. 27.

¹³²J.B. Bury, S.A. Cook and F.E. Adcock (1927). *The Cambridge Ancient History, Vol VI, Macedon 401-301 B.C.* Cambridge: Cambridge University Press, s. 422.

¹³³Tarn, a.g.k., 1930, 94.

3.2. Diadokhlar Dönemi Ordularında Savaş Filleri

3.2.1. Perdikkas'ın savaş filleri (İ.Ö. 323-321)

Büyük İskender'in ölümünün ardından savaş fillerinin etkinlik gösterdiği ilk olay, Arrhidaeus'un, III. Philippos (İ.Ö. 323-317) adıyla yeni Makedonya Kralı olarak tahta çıkarıldığı süreçte birbirine mutlak şekilde düşman olan iki ismin siyasi rekabetinde yaşanmıştı. Söz konusu isimler piyade birliklerinin komutanı Meleager ile süvari birliklerinin komutanı Perdikkas idi. Nihayetinde komutası altındaki bazı askerlere rüşvetler vererek Meleager hakkında söylentiler çıkartan Perdikkas, söz konusu söylentiler kendisinin bilgisi dâhilinde değilmişçesine, Meleager'i söylentilerin sorumlularını yakalamak amacıyla orduda bir arınma gerçekleştirmeye ikna etti.¹³⁴ Curtius Rufus, savaş fillerinin söz konusu törendeki etkinliklerine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“Törenin gerçekleştiği gün Kral (Arrhidaeus), süvari ve savaş fili birlikleriyle birlikte, Meleager'in komutası altındaki piyade kuvvetlerinin karşısında konuşlandı. Kısa süre sonra süvari birlikleri Makedon piyadesine doğru harekete geçti... İki kuvvet arasındaki mesafe oldukça azaldığında, piyade kuvvetlerine hitap eden Arrhidaeus, söylentilerin sorumlularının, Perdikkas'ın tavsiyesi doğrultusunda idamını talep ederek, direnç gösterenlere tüm süvari ve savaş fili birlikleriyle saldıracağını ilan etti. Gerek Makedon piyadesi gerekse Meleager, öngörülememiş olan bu entrika karşısında donakalmıştı. Bu durumu fark eden Perdikkas, Büyük İskender'in ölümünün ardından tertiplenen ilk toplantıdan kaçan Meleager'i takip eden üç yüz kadar askeri ortaya çıkararak, bunları tüm ordunun gözü önünde savaş fillerinin önüne attı. Nihayetinde hantal hayvanlar, askerleri ayakları altında çiğneyerek öldürdüler.”¹³⁵

Büyük İskender'in ölümünün ardından savaş fillerinin dâhil olduğu bir sonraki mücadele, Babil'de sağladığı kontrol ile Diadokh Savaşları'nda ilk üstünlüğü elde eden Perdikkas'ın, Mısır'da hüküm süren I. Ptolemaios Soter üzerine, İ.Ö. 321 yılında gerçekleştirdiği sefer olacaktı. Söz konusu seferin nedeni ise İskender'in generallerinden Arrhidaeus'un, İskenderin naaşını, tamamlamak için iki yıl harcadığı anıtsal cenaze arabasıyla birlikte, İ.Ö. 321 yılında Babil'den Mısır'da bulunan Ptolemaios'a getirmesiydi.¹³⁶ Makedon geleneği, tahta çıkacak olan kralın, bir önceki

¹³⁴Curt. X. 23.

¹³⁵Curt. X. 24.

¹³⁶Diod. Sic. XVIII. 28-29.

kralın cenaze törenini tertiplemesini gerektirdiğinden, İskender'in naaşı Perdikkas için son derece önemliydi.¹³⁷

İ.Ö. 321 yılında savaş fillerinin de dâhil olduğu ordusuyla birlikte Nil Nehri'nin doğu yakasında bulunan ve “Develer Kalesi” olarak adlandırılan müstahkem karakola ulaşan Perdikkas, söz konusu yerleşimin yakınlarında kamp kurdu.¹³⁸ Diodorus, Perdikkas'ın savaş fillerinin mücadeledeki etkinliğine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...Gün ağırdığı sırada Perdikkas, ordusunu düşman kalesi üzerine harekete geçirdi. En ön kısımda savaş filleri bulunuyordu. Bunları Makedon piyadesi ve merdiven taşıyıcıları takip etmekteydi. En arka kısımda ise Perdikkas'ın en seçkin süvari birlikleri yer almaktaydı... Savaş filleri kaleye ulaştıklarında, fillerin üzerinde bulunan askerler kazıklı çitleri parçalamaya ve siper korkuluklarını sökmeye başladılar. Bu sırada piyade birlikleri duvara sabitledikleri merdivenlere tırmanıyordu. Öte yandan en nitelikli askerlerinin yanında bulunan ve komutanları ile askerlerini düşmanla çarpışmak için cesaretlendirmek isteyen Ptolemaios, uzun mızrağını alarak kale duvarının en üst noktasına çıktı. Sahip olduğu yükseklik avantajıyla, düşman savaş fillerine öncülük eden filin gözünü çıkarmayı ve Hintli sürücüsünü yaralamayı başardı. Ardından tüm tehlikelere aldırmaksızın, surlara tırmanmaya çalışan düşman askerlerini geri püskürttü. Ptolemaios'un örneğini takip eden askerleri cesur bir şekilde savaştılar ve surun yakınlarında bulunan bir sonraki düşman filinin sürücüsünü düşürerek hayvanı tamamıyla etkisiz hale getirdiler... Tüm gün devam eden mücadelede her iki taraf da üstünlük sağlayamayınca, Perdikkas kuşatmayı kaldırdı ve kampına döndü.”¹³⁹

Kuşatmadan bir sonuç alamayan Perdikkas, antik dönemlerin en sıra dışı girişimlerinden birinin mimarı olacaktı. Söz konusu girişim, savaş fillerinin eşi benzeri görülmemiş bir kullanıma dâhil edilmesini ifade etmekteydi. Diodorus, Perdikkas'ın girişimini şu şekilde aktarmaktadır:

“Gece olduğunda kampını toplayan Perdikkas, gizli bir şekilde yürüyüşe geçti ve Memphis'in tam karşısında bulunan bölgeye geldi. Burada Nil Nehri ikiye ayrılmakta ve oldukça büyük bir ordunun kampını güvenle barındırabilecek genişlikte bir ada oluşturmaktaydı. Perdikkas askerlerini bu adaya geçirmeye başladı. Askerler, nehrin derinliği nedeniyle karşıya güçlükle geçebiliyordu. Çünkü karşıya geçmekte olan askerlerin çene hizasına kadar ulaşan su, teçhizatları kendilerine engel olduğundan, vücutlarını hırpalamaktaydı. Öte yandan akıntının neden olduğu zorluğu gören Perdikkas, aşağı yönlü akıntıyı kırmak amacıyla, filleri sırayla sol hatta konuşlandırdı ve böylece akıntının

¹³⁷C. B. Welles (1970). *Alexander an The Hellenistic World*. Toronto: A. M. Hakkert LTD., s. 53.

¹³⁸Diod. Sic. XVIII. 33.

¹³⁹Diod. Sic. XVIII. 33-34.

kuvvetini azalttı. Fillerin sağına ise süvarilerini yerleştirdi ki nehrin akıntısına kapılan askerler bunlar tarafından yakalanacak ve karşı yakaya götürülecekti. Ordunun geçişi sırasında tuhaf ve şaşırtıcı bir olay yaşandı. İlk askerlerin karşıya güvenle geçişinin ardından, daha sonra karşıya geçmeye çalışanlar büyük bir tehlikenin içine düştüler. Her ne kadar gözle görülür bir sebep olmasa da nehir çok daha derin hale geldi ve vücutları tamamıyla su altında kalan askerler büsbütün çaresiz kaldılar.”¹⁴⁰

Nehrin derinliğinde yaşanan ani değişime ilişkin Diodorus son derece makul bir neden sunmaktadır. Geçişin başlangıç aşamasında herhangi bir tehlike yaşanmamıştır. Nitekim geçişi sürdüren piyadelerin ve birer yapay baraj görevi gören savaş filleri ile atların sürekli olarak ortaya koyduğu hareket, Nil’in zeminindeki kumun havalanmasına ve akıntı tarafından taşınmasına neden olmuştur. Böylelikle nehrin zemini aşınmış ve derinlik ani şekilde artmıştır.¹⁴¹ Nihayetinde bu girişiminde de başarısız olan Perdikkas, tüm askerlerine nehrin doğu yakasına çekilme emri vermişti. İyi derecede yüzme bilenler ve bedensel kuvveti yüksek olanlar teçhizatlarının önemli bir kısmını terk ederek, büyük bir sefaletle karşı yakaya yüzmeyi başarmıştı. Nitekim geriye kalanların bir kısmı nehrin içine çekilmiş, bir kısmı ise düşman tarafındaki kıyıda toplanmıştı. Fakat askerlerin büyük çoğunluğu, akıntıda bir süre sürüklenerek nehirdeki hayvanlar tarafından parçalanmıştı.¹⁴²

İ.Ö. 321 yazında Develer Kalesi ve Nil Nehri’nde alınan iki yenilgi, Perdikkas’ın, çadırında subayları tarafından bıçaklanarak öldürülmesini beraberinde getirdi.¹⁴³ Perdikkas’ın ölümünün ardından savaş fillerinin akıbetine ilişkin herhangi bir filolojik eser bulunmamaktadır. Bununla birlikte I. Ptolemaios Soter iktidarında, Cyrenacia’da (Sirenayka) darp edilmiş olan altın sikke, Perdikkas’ın öldürülmesinin ardından savaş fillerinin, Ptolemaios’un kontrolünde Mısır’a getirildiğine işaret etmektedir. Ön yüzünde Ptolemaios’un büstü bulunan sikkenin arka kısmında, Büyük İskender, genç Zeus Ammon figürüyle, bir file koşulmuş savaş arabasında resmedilmiştir. Fil tarafından sola doğru çekilen arabada ayakta duran İskender, ellerinde arabanın dizginlerini ve şimşegi tutmaktadır.¹⁴⁴ Sikkede resmedilen fil, küçük kulakları ve tümsek sırtıyla, açık bir şekilde Hindistan türüdür. Bu durum, I.

¹⁴⁰Diod. Sic. XVIII. 34-35.

¹⁴¹Diod. Sic. XVIII. 35.

¹⁴²Diod. Sic. XVIII. 35.

¹⁴³Diod. Sic. XVIII. 36.

¹⁴⁴R.S. Poole (1883). *A Catalogue of The Greek Coins in The British Museum: The Ptolemies, Kings of Egypt*. Londra: Longmans & Co., s. 11.

Ptolemaios'un Hindistan türü fillere sahip olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir.¹⁴⁵
(Bkz. Görsel 3.5.)

Görsel 3.5. Büyük İskender'i filler tarafından çekilen arabada tasvir eden sikke.

Kaynak: http://www.wildwinds.com/coins/greece/egypt/ptolemy_I/Svoronos_111.jpg (Erişim tarihi: 23.05.2019)

3.2.2. Antigonos Monophtalmos'un savaş filleri (İ.Ö. 321-301)

Büyük İskender'in ölümünün ardından gerçekleşen Diadokh Savaşları'nın ilk aşaması, Perdikkas ve Antipatros (İ.Ö. 397-319) ekseninde ikiye ayrılmış durumdaydı. Bu bölümde, Antipatros'un tarafında yer alan Antigonos Monophtalmos'un (İ.Ö. 382-301), Perdikkas'ın tarafında yer alan Eumenes ve Alketas (İ.Ö. ?-320) ile giriştiği mücadelede savaş fillerinin etkinliği ortaya konulacaktır.

Perdikkas'ın Mısır seferini sürdürdüğü sırada Küçük Asya'da Eumenes ile mücadele etmekte olan Antipatros, İ.Ö. 321 yılında, Syria Superior'da (Yukarı Suriye) bulunan Triparadeisus'a ulaşmış, burada Mısır'dan dönen Makedon ordusuyla bir araya gelmişti. Hali hazırda Makedonyalılar tarafından İskender'in meşru halefleri III. Philippos ve IV. Aleksandros'un (İ.Ö. 323-309) muhafızlığıyla, tam yetkiyle görevlendirilmiş olan Antipatros, Makedon ordusunu teslim almış olan tüm kargaşa ve anlaşmazlıklara son vererek, imparatorluğun tüm satraplıklarını yeniden organize etti.¹⁴⁶ Bununla birlikte Antipatros, Eumenes ve Perdikkas'ın kardeşi Alketas'a karşı sürdürülen savaşı sona erdirmek amacıyla, Antigonos Monophtalmos'u Asya'daki Makedon ordusunun generali olarak atadı ve komutasına sekiz bin beş yüz Makedon piyadesi, aynı miktarda yabancı süvari ve İskender'in savaş fillerinin yarısını teslim etti.

¹⁴⁵Toynbee, **a.g.k.**, 1973, 39.

¹⁴⁶Diod. Sic. XVIII. 39.

Bu miktar yetmiş savaş fili anlamına geliyordu. Nihayetinde Antipatros, geride kalan yetmiş savaş filinin de dâhil olduğu kuvvetlerinin tamamıyla birlikte Makedonya'ya hareket etti.¹⁴⁷ Söz konusu olay, Asyalı savaş fillerinin Avrupa topraklarına ilk ayak basışını ifade etmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Büyük İskender'in ölümü öncesinde Babil'de iki yüzden fazla savaş filinin barındığı bilinmektedir. Nitekim İ.Ö. 321 yılına atıfta bulunan söz konusu kayıt, savaş fillerinin sayısını toplamda yüz kırk olarak aktarmaktadır. Sonuç itibarıyla savaş fillerinin sayısında gerçekleşen bu azalma, Perdikkas'ın Mısır'a götürdüğü savaş fillerinin, Babil'e geri dönmediği ve I. Ptolemaios'un kontrolü altında Mısır'a götürüldüğü düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

Antigonos, İ.Ö. 320 yazında kuvvetlerini toplayarak, Torosları aşmış ve Pisidia'da bulunan Alketas'ı izlemek üzere bir miktar kuvveti yola çıkararak Eumenes'in bulunduğu Kappadokia'ya (Kapadokya) ulaşmıştı.¹⁴⁸ Ordusu ise yarısı Makedonyalılardan oluşan on bin piyadeden, iki bin süvariden ve otuz savaş filinden ibaretti. Öte yandan Eumenes, yirmi bin piyadeye ve beş bin süvariye komuta etmekteydi. Sahip olduğu sayısal üstünlüğe rağmen, süvari kuvvetlerinin bir kısmının savaş sırasında taraf değiştirmesiyle mağlup olan Eumenes, tüm ikmal hattını ve ordusunun büyük bir çoğunluğunu Antigonos'a kaptırarak, Kappadokia sınırında bulunan Nora adlı müstahkem kaleye çekildi. Buraya ulaştığında komutası altında toplam altı yüz asker bulunuyordu.¹⁴⁹

Savaş fillerinin etkinlik gösterdiği bir sonraki mücadele, hali hazırda Eumenes'e karşı zafer kazanmış olan Antigonos'un, Pisidia'da bulunan Alketas üzerine gerçekleştirdiği seferdir. Sefer öncesinde, sahip olduğu tüm askeri kuvveti komutası altında toplayan Antigonos, İ.Ö. 319 yılında Kappadokia'dan Pisidia'ya hareket etti. Askerlerinin direncini son safhaya kadar zorlayan zoraki bir yürüyüş gerçekleştiren Antigonos, yedi gün ve yedi gece sonunda iki bin beş yüz stadion (460 km) mesafe kat ederek Cretopolis'e ulaştı.¹⁵⁰ Söz konusu yürüyüş, Antigonos'un savaş fillerinin günde altmış beş km yol kat ettiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu doğrultuda Kistler, Antigonos'un gerçekleştirdiği girişimi, tarihte savaş filleri tarafından gerçekleştirilmiş

¹⁴⁷Phot. Bibl. 92.

¹⁴⁸Bury, Cook and Adcock, **a.g.k.**, 1927, 471.

¹⁴⁹Diod. Sic. XVIII. 40-41.

¹⁵⁰Diod. Sic. XVIII. 44.

en hızlı yürüyüş olarak tanımlamaktadır.¹⁵¹ Söz konusu mesafenin mantık dışı görünmesi olağandır. Nitekim filler bu mesafeyi mecbur kaldıklarında kat edebilecek hayvanlardır. Genç bir yavru ile birlikte dahi, bir sürü eğer mecbur kalırsa günde seksen km mesafeyi kat edebilmektedir.¹⁵² Nihayetinde Ramsay’ın de ifade ettiği gibi, kırk bin piyadeden ve yedi bin süvariden oluşan bir ordunun yedi gün içerisinde dört yüz altmış km gibi bir mesafeyi fillerle kat etmesi sıra dışı bir başarıdır.¹⁵³

Nihayetinde Antigonos, gerçekleştirdiği sıra dışı ilerleme ile Alketas’ı hazırlıksız yakalamayı ve mağlup etmeyi başarmıştır. Savaşın ardından Termessos’a kaçan Alketas’ın burada intihar etmesiyle birlikte Perdikkas Hanedanı son bulmuştur.¹⁵⁴ Diodorus, fillerin savaştaki etkinliğine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...Savaş fillerinin ve ordusunun tamamını, Alketas’ın ordusuna kıyasla daha yüksek bir noktadan hücumla geçiren Antigonos, düşman birlikleri arasında büyük bir kargaşaya neden oldu. Alketas’ın on altı bin piyade ve dokuz yüz süvariden oluşan ordusuna karşı Antigonos, savaş fillerinin yanı sıra kırk binden fazla piyadeye ve yedi binden fazla süvariye komuta ediyordu. Nihayetinde savaş filleri, Alketas’ın ordusuna ön kısımdan saldırıya geçtiler. Mutlak bir sayı üstünlüğüne sahip olan süvari birlikleri, fillerle eş zamanlı olarak düşman ordusunun dört bir tarafına hücum ediyordu. Piyade kuvveti ise sahip olduğu yüksek konum ile düşman piyadelerine üstünlük sağlamıştı. Söz konusu ortamda kargaşa ve panik Alketas’ın askerlerini teslim almaya başladı ve ordu kısa süre içerisinde tamamıyla dağıldı.”¹⁵⁵

Diodorus, ordusunu sıra dışı bir süratle yürüten Antigonos’un, ilerleyişinden habersiz olan düşman birliklerinin kampına fark edilmeksizin yaklaştığını ve kampın yakınlarındaki belirli tepeleri ele geçirerek büyük bir üstünlük elde ettiğini aktarmaktadır.¹⁵⁶ Öte yandan Polyaeus, Antigonos tarafından gerçekleştirilen yürüyüşte savaş fillerinin durumuna ilişkin şunları aktarmaktadır:

“Antigonos, Makedonyahların Alcetas, Attalus ve Docimus adındaki üç seçkin generalini takip etmek suretiyle yürüyordu. Pisidia düzlüklerindeki düşman kampını pusuya düşürmeyi ummaktaydı. Fakat ordusunda bulunan filler büyük bir gürültü çıkardılar ve

¹⁵¹J Kistler, **a.g.k.**, 2006, 48.

¹⁵²Morewood-Dowsett, J. (1939). Supplement: Elephant Past and Present. *Journal of the Royal African Society*, 38 (152), 28.

¹⁵³Ramsay, W.M. (1923). Geography and History in a Phrygo-Pisidian Glen. *Geographical Journal*, 61 (4), 288.

¹⁵⁴Bury, Cook and Adcock, **a.g.k.**, 1927, 471.

¹⁵⁵Diod. Sic. XVIII. 45.

¹⁵⁶Diod. Sic. XVIII. 44.

*Alketas'ın birlikleri Antigonos'un yaklaşan ordusunu fark etti. Çünkü o dönemde ordusunda savaş fili kullanan tek komutan Antigonos idi.*¹⁵⁷

Antigonos Monophtalmos'un İ.Ö. 319 yılında gerçekleştirdiği söz konusu girişim, antik çağın batı dünyasında savaş filleri tarafından gerçekleştirilmiş en hızlı ilerlemeyi ifade etmesi açısından büyük önem ifade etmektedir. Bir diğer önemli husus bu benzersiz girişimin Anadolu topraklarında, Kappadokia ile Pisidia bölgeleri arasında gerçekleştirilmiş olmasıdır.

3.2.3. Polyperchon'un savaş filleri (İ.Ö. 318)

Savaş fillerinin etkinlik gösterdikleri bir sonraki mücadele, İ.Ö. 319 yılında ölen Antipatros'un, ölümünden önce otoritesini devrettiği Polyperchon (İ.Ö. 394-303) ile yine Antipatros'un ikinci komutan olarak tayin ettiği oğlu Kassandros (İ.Ö. 305-297) arasında, Yunanistan'da gerçekleşen mücadele olmuştur. (Bkz. Harita 3.1)

Harita 3.1. Güney Yunanistan.

Kaynak: J. D. Montagu (2000). *Battles of the Greek and Roman worlds*. Londra: Greenhill Books, s. 18.

¹⁵⁷Polyaenus, Strat. IV. 6. 7.

Polyperchon'un otoritesini kabul etmeyen Kassandros, İ.Ö. 319 yılında Küçük Asya'da bulunan Antigonos'a sığınarak, Polyperchon'a karşı kendisini desteklemesini istemişti.¹⁵⁸ Nihayetinde Kassandros, Antigonos tarafından tedarik edilen filo ve askeri kuvvetle birlikte İ.Ö. 318 yılında Piraeus'a ulaştı. Mücadeledeki savaş fili etkinliğine işaret eden ilk filolojik eser, Polyperchon'un bu durumu öğrendiğinde, komutası altındaki yirmi dört bin piyade, bin süvari ve altmış beş savaş filiyle birlikte Piraeus'a (Pire) gelerek burada kamp kurduğu yönündedir. İkmal yetersizliği ve kuşatmanın uzun süreceği gerekçesiyle, yeterli miktarda kuvveti burada bırakan Polyperchon, savaş fillerinin de dâhil olduğu ordusunun esas kısmıyla, Kassandros'un tarafında yer alan Megalopolis halkı üzerinde kralların otoritesini tesis etmek üzere Peloponnessos'a (Mora Yarımadası) hareket etmiştir.¹⁵⁹ Polyperchon'un komutası altındaki savaş fillerinin Antipatros tarafından Yunanistan'a getirildiği ve o dönemde sayılarının yetmiş olduğu bilinmektedir. Fillerin sayısındaki azalma ise hayvanların doğal yaşam süreleri göz önüne alındığında tezimizce doğal yollardan ölümle açıklanmaktadır.

İ.Ö. 318 yılında gerçekleşen Megalopolis Kuşatması, savaş fillerinin Yunanistan'da, dolayısıyla da Avrupa topraklarında dâhil oldukları ilk savaşı ifade etmektedir. Polyperchon'un, ordusu ve filleriyle yaklaşmakta olduğunu öğrenen Megalopolislilerin, kentlerini savunabilmek amacıyla gerçekleştirdikleri yoğun hazırlıklar, savaş fillerinin Yunanistan coğrafyasında neden olduğu korku ve paniği net bir şekilde ortaya koymaktadır. Diodorus, söz konusu hususta şunları aktarmaktadır:

“...Megalopolislilerin bir kısmı şehrin etrafında derin bir hendek kazmakta, bir kısmı ise kazıt çit olarak kullanılmak üzere civardaki ormanlardan odun getirmekteydi. Bazıları şehir surlarının zayıf kısımlarını tahkim ederken, diğerleri ise silah imal etmekte ve savunma düzenekleri hazırlamaktaydı. Tüm şehir, gerek sahip olduğu yüksek nüfus gerekse yaklaşmakta olan tehlike nedeniyle yoğun bir hareket halindeydi. Kraliyet ordusunun büyüklüğü bir yana, savaşçı ruhları ve karşı konulamaz bedenleri ile ünlenmiş olan savaş fillerine dair haberler tüm ülkede yayılmıştı.”¹⁶⁰

Polyperchon, önceden kazdırdığı tüneller aracılığıyla, kuşatmanın ilk gününde kent surlarının önemli bir bölümünü yıkmayı başarmıştı. Buna karşın Megalopolislilerin bir kısmı, yıkılan surlardan içeri akın eden Makedonyalıları karşılamakta, diğer kısmı ise surun yıkılan kısımlarını, iç taraftan ördükleri kazıt çitlerle kapatarak ikinci bir duvar

¹⁵⁸Diod. Sic. XVIII. 54.

¹⁵⁹Diod. Sic. XVIII. 68.

¹⁶⁰Diod. Sic. XVIII. 70.

inşa etmekteydi. Söz konusu duvarın hızlı bir şekilde tamamlanmasıyla, kuşatmanın ilk günü Makedon ordusu için başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁶¹ Polyperchon'un, kuşatmanın ikinci günü için benimsediği savaş planı ise mutlak şekilde savaş fillerine bel bağlamaktaydı. Diodorus, fillerin kuşatmadaki etkinliğine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...Ertesi gün şehri ele geçirebilmek için fillerinin kaba kuvvetine bel bağlayan Polyperchon, hayvanların ilerlemesini mümkün kılabilmek amacıyla surların yıkılması sonucu oluşan enkazı temizletti. Öte yandan Megalopolisliler, İskender'in komutası altında Asya'da bulunmuş ve fillerin gerek doğası gerekse kullanımları hakkında tecrübeye sahip olan Damis isimli askerin önderliğinde Polyperchon'u mağlup etmeyi başardılar. Fillerin kaba kuvvetine karşı ince zekâsını kullanan Damis, hayvanların fiziksel gücünü etkisiz hale getirdi. Büyük boyutlardaki ahşap plakalara devasa çiviler çaktıracak, bunları sivri uçlarını gizleyecek şekilde sığ çukurlara gömdürdü. Bu plakaların üzerinden şehrin içine uzanan bir yol açan Damis, yolun üzerine hiçbir kuvvet yerleştirmeksizin, iki yakasına çok sayıda mızrak fırlatıcı, okçu ve mancınık konuşlandırdı. Tüm gedik boyunca uzanan enkazın temizlenmesinin ardından, Polyperchon'un savaş filleri toplu halde söz konusu gedikten içeri hücumla geçtiğinde, Makedonyalılar hiç beklemedikleri bir felaketle karşı karşıya kaldılar. Hiçbir direnişle karşılaşmayan Hintli sürücüler, görevlerini yerine getirerek tüm fillerle birlikte şehrin içine daldılar. Fakat hayvanlar, şehrin içine girdikleri anda çivilerle kaplı plakaların içinde kaldılar. Söz konusu çiviler, hayvanların ayak tabanına batarak katlanılmaz bir acıya neden olmaktaydı. Fillerin devasa vücutlarının ağırlığı, çivilerin, ayaklarındaki ilerleyişini arttırmaktaydı. Nitekim hareket etmek daha fazla acıya neden olduğundan, filler ne daha fazla ilerleyebildiler ne de geri dönebildiler. Bu sırada sürücülerin bazıları, yan kısımlardan üzerlerine fırlatılan ok ve mızraklarla öldürülürken, bir kısmı da aldıkları yaraların etkisiyle etkisiz hale geldiler ve fillerinin kontrolünü kaybettiler. Ok ve mızrak yayılımının yanı sıra ayaklarının tabanına aldıkları yaraların da etkisiyle müthiş bir acıya maruz kalan filler, kendi müttefiklerinin üzerine yönelerek pek çoğunu ayakları altında çiğnediler. Nihayetinde Polyperchon'un en cesur ve heybetli fili yere yığıldı. Geriye kalan fillerin bazıları tamamıyla etkisiz hale getirilirken diğerleri de kendi müttefiklerinin ölümüne sebep oldular.”¹⁶²

Megalopolis Kuşatması, savaş fillerine karşı demir dikenlerinin ya da yer tuzaklarının kayda geçirilmiş ilk kullanımını ifade etmektedir.¹⁶³ Fillerin ayaklarının tabanında bulunan nasır tabakası, hayvanların hassas ayak yapıları için tampon görevi görmektedir.¹⁶⁴ Nitekim keskin bir cismin söz konusu nasır tabakasını aşarak ayağın

¹⁶¹Diod. Sic. XVIII. 70.

¹⁶²Diod. Sic. XVIII. 71.

¹⁶³Kistler, **a.g.k.**, 2006, 56.

¹⁶⁴Fowler and Mikota, **a.g.k.**, 2006, 48.

hassas kısmına ulaşması halinde, bir filin hissedeceği acı, bir insanın dikey pozisyonda duran çiviye bastığında hissedeceği acıyla aynı derecededir.¹⁶⁵ Diodorus'un aktarımı, fillerin Megalopolis Kuşatması'nda söz konusu acıya maruz kaldıklarını doğrular niteliktedir. Megalopolis Kuşatması, savaş fili kullanımı açısından son derece dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu mücadele, savaş fillerinin, herhangi bir komutan tarafından gelişigüzel şekilde kullanılabilecek sıradan birer askeri kuvvet olmadığının kanıtı niteliğindedir. Savaş planını, sınırlarını ve zafiyetlerini tam olarak anlayamadığı savaş fillerinin, yalnızca kaba kuvvetlerine bel bağlayarak şekillendiren Polyperchon, filler hakkında yeterli derecede bilgi birikimine sahip tek bir askerin basit hilesi karşısında mağlup olmuştur.

3.2.4. Eumenes'in savaş filleri (İ.Ö. 317-316)

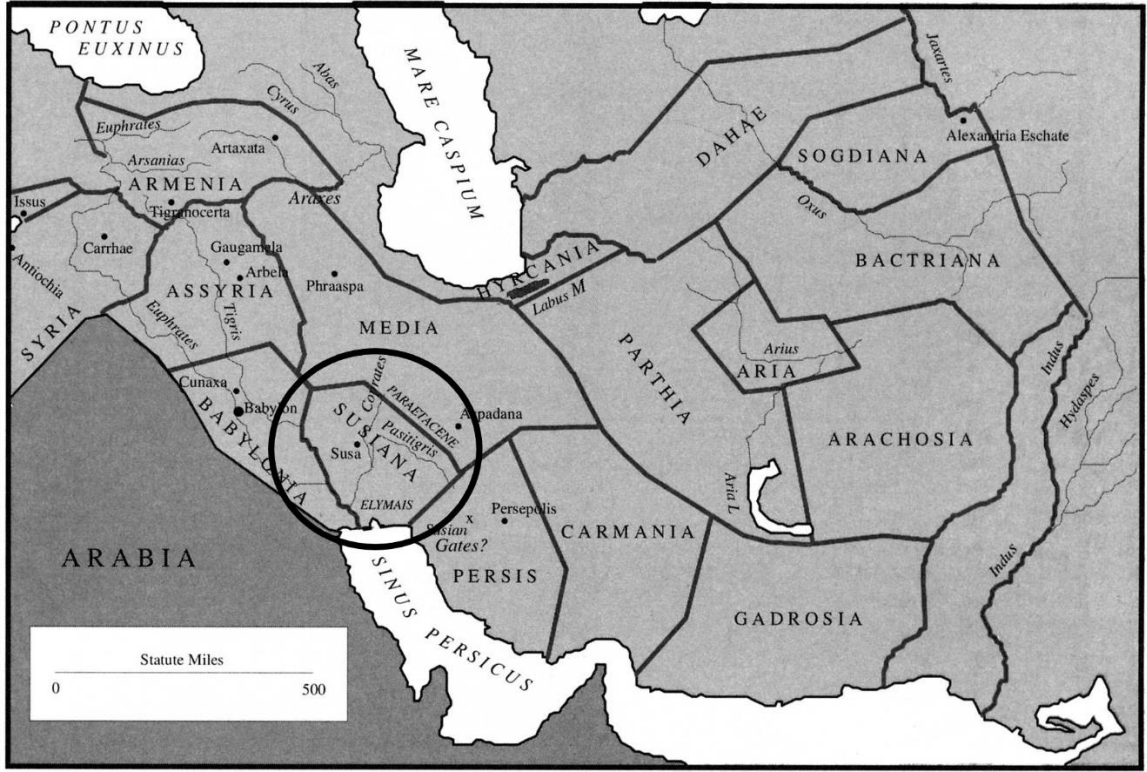
Eumenes, İ.Ö. 317 yılında Tigris (Dicle) Nehrini aşarak Susiana (Elam) bölgesine ulaşmıştı. Burada Makedon kralları tarafından kendisine gönderilen mektubu,¹⁶⁶ imparatorluğun doğu satraplıklarının komutanlarına gönderen Eumenes, yola çıkardığı elçiler aracılığıyla tüm komutanların ordularıyla birlikte Susiana'ya gelmesini istemişti. Söz konusu mektupta, tüm satraplıkların Eumenes'e her koşulda itaat etmesi yazmaktaydı.¹⁶⁷ Bunun üzerine imparatorluğun doğu satraplıklarından yola çıkarılan pek çok kuvvet, Susiana'ya ulaşarak Eumenes'e dâhil oldu. (Bkz. Harita 3.2.) Bunların içerisinde Hindistan'dan gelen ve beraberinde beş yüz süvari, üç yüz piyade ve yüz yirmi savaş fili getiren Eudamus da bulunmaktaydı. Eudamus, söz konusu filleri, İskender'in eski müttefiki Kral Porus'u haince öldürerek elde etmişti. Sonuç itibarıyla Eumenes, hali hazırda toplamda on sekiz bin yedi yüz piyadeye, dört bin altı yüz süvariye ve yüz yirmi savaş filine komuta etmekteydi.¹⁶⁸

¹⁶⁵Kistler, **a.g.k.**, 2006, 56.

¹⁶⁶Söz konusu mektup İ.Ö. 319 yılında, Makedon kralları adına, Polyperchon tarafından gönderilmişti. Polyperchon, Eumenes'ten, Antigonos ile olan mücadelesini sürdürmesini ve kralların tarafında yer almasını talep etmekteydi. Bununla birlikte Polyperchon, Eumenes'e, dilediği takdirde Makedonya'ya gelerek kendisi ile işbirliği halinde kralların muhafızlığını üstlenebileceğini ya da Asya'da kalarak, bir ordu ve bir hazine elde ettikten sonra, hali hazırda açık bir şekilde krallara karşı isyan halinde olan Antigonos'a karşı savaşabileceğini söylemekteydi. (Diod. Sic. XVIII. 57).

¹⁶⁷Diod. Sic. XIX. 13.

¹⁶⁸Diod. Sic. XIX. 14.

Harita 3.2. Persia.

Kaynak: Montagu, a.g.k., 2000, 21.

Bu noktada Diodorus, savaş fillerinin Diadokh Savaşları'nda ifade ettiği önemi mutlak şekilde ortaya koyan bir ifade aktarmaktadır:

“...Eumenes, komutası altındaki birlikler ile Susa kentine ulaştığında, hazineden sorumlu olanlardan, ihtiyaçlarına yetecek miktarda para aldı. Makedonyalılara altı aylık ödeme yapan Eumenes, Hindistan'dan savaş filleri getiren Eudamus'a, hayvanların bakımı için olduğunu söyleyerek, iki yüz talent ödedi. Öte yandan Eumenes'in gerçek amacı, bu hediye vasıtasıyla Eudamus'un sadakatini kazanmaktı. Nihayetinde savaş fillerinin tedariği rakip ordularda korku uyandırdığından, Eudamus Diadokh Savaşları'nın seyri boyunca durumu hizmetini adadığı bir komutanın lehine çevirebilirdi.”¹⁶⁹

Söz konusu kayıt, yüz yirmi savaş filinin bakımı için sağlanan para miktarını ifade etmesi açısından son derece önemlidir. Bu noktada gerçekleştirilecek olan iktisadi bir kıyaslama, savaş fillerinin ortaya koyduğu maliyetin anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Yapımı İ.Ö. 401 yılında tamamlanan, Atina Akropolünün kuzey kısmında yer alan Erechtheion Tapınağı'nın inşasında çalışan sıradan bir işçinin, günde iki obol kazandığı bilinmektedir. Bununla birlikte tapınağın mimarı, sıradan bir işçinin günlük kazancının üç katına denk gelecek şekilde, günde bir drahmi kazanmıştır. Nihayetinde

¹⁶⁹Diod. Sic. XIX. 15.

altı obol bir drahmiye, altı bin drahmi, bir talente eşittir.¹⁷⁰ Eumenes'in, Eudamus'a teslim ettiği iki yüz talent, bir milyon iki yüz bin drahmi tutarındadır. Yüz yirmi savaş filinden her birinin, ortalama on bin drahmi değerinde bir maliyet ortaya koyduğu göz önüne alındığında, Atina Akropolünde, görkemli bir tapınağın mimarlığını yürüten birisi dahi bu maliyeti karşılamak için on bin gün boyunca aralıksız çalışmak zorunda kalacaktır. Bu rakam yirmi yedi yıldan uzun bir süreyi ifade etmektedir.

Savaş fillerinin dâhil olduğu bir sonraki mücadele İ.Ö. 317 yılında, günümüzde İran topraklarında yer alan Paraitakene düzlüklerinde, Antigonos ve Eumenes arasında yaşanmıştır. Gece yarısına kadar devam eden savaşta, her iki ordu da yorgunluk, savaşta alınan yaralar ve yiyecek ihtiyacı gibi nedenlerle, karşı tarafa mutlak bir üstünlük sağlayamadan kamplarına çekilmiştir. Nihayetinde kampını savaşta ölenlerin bulunduğu yere kuran Antigonos, ölümlere sahip olanın zafere de sahip olduğu gerekçesiyle zaferini ilan etmiştir.¹⁷¹ Savaş öncesinde Antigonos, İ.Ö. 317 yılında Babil'e ulaştığında, Seleukos ve Pithon tarafından sağlanan birlikler de dâhil yirmi sekiz bin piyadeye, sekiz bin beş yüz süvariye ve altmış beş savaş filine komuta etmekteydi.¹⁷² Buna karşın Eumenes, toplamda otuz beş bin piyadeye, altı bin yüz süvariye ve yüz on dört¹⁷³ savaş filine komuta ediyordu.¹⁷⁴ Paraitakene Savaşı, batı dünyasına mensup iki ordunun birbirine karşı savaş fili kullandığı ilk savaşı ifade etmektedir.¹⁷⁵

Eumenes, sol kanadında konuşlandırdığı süvari kuvvetinin ön kısmına, kavisli bir hat oluşturacak şekilde kırk beş savaş fili yerleştirmiş, fillerin arasındaki boşlukları ise okçu ve sapancı birlikleri ile doldurmuştur. Ordusunun merkezine piyade birliklerini yerleştiren Eumenes, tüm piyade hattının önüne, aralarındaki boşluklara hafif teçhizatlı piyade birlikleri yerleştirmek suretiyle, kırk savaş fili konuşlandırmıştır. Son olarak

¹⁷⁰G. Davies (2002). *A History of Money from Ancient Times to the Present Day*. Cardiff: University of Wales Press, s. 76.

¹⁷¹Diod. Sic. XIX. 31.

¹⁷²Diod. Sic. XIX. 27.

¹⁷³Diodorus, İ.Ö. 317 yılında Eudamus tarafından Hindistan'dan getirilen fillerin sayısını yüz yirmi olarak aktarmaktadır. (Diod. Sic. XIX. 14.) Nitekim Diodorus, aynı yıl gerçekleşen Paraitakene Savaşı'nda Eumenes'in toplamda yüz on dört savaş filine komuta ettiğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte Diodorus'un, Eumenes'in ordusunun sol kanadında kırk beş, merkezinde ve sağ kanadında kırkar savaş filinin konuşlandırıldığına yönelik aktarımı, (Diod. Sic. XIX. 27-28.) Eumenes'in toplamda yüz on dört (Diod. Sic. XIX. 28.) savaş filine komuta ettiği sonucuyla çelişmektedir.

¹⁷⁴Diod. Sic. XIX. 28.

¹⁷⁵Kistler, a.g.k., 2006, 48.

Eumenes, sağ kanadında konuşlandığı süvari kuvvetinin ön kısmına kırk savaş fili yerleştirmiştir.¹⁷⁶

Antigonos, sol kanadında bulunan ve komutasını bizzat üstlendiği süvari kuvvetinin ön kısmına, tıpkı kanadın karşısında yer alan düşman savaş düzeni gibi, kavisli bir hat halinde en güçlü otuz savaş filini konuşlandırı. Hayvanların arasındaki boşlukları ise hafif teçhizatlı piyadelerle kapattı. Geriye kalan fillerinin büyük bir kısmını piyade hattının ön kısmına konuşlandıran Antigonos, az miktarda savaş filini de sol kanadının ön kısmına yerleştirdi. Eumenes'in, sağ kanadını savaş filleri ve üstün süvari birlikleriyle kuvvetlendirdiğini gören Antigonos, bu kuvvetleri karşılayacak olan sol kanadına en hafif süvari birliklerini konuşlandırı. Bu süvarilere, düşman süvarisinin ve savaş fillerinin üzerine doğrudan bir saldırıdan kaçınmalarını emreden Antigonos, mücadeleyi açık alana çekerek düşman birliklerini yıpratmaları talimatını verdi.¹⁷⁷

Gerek Eumenes'in gerekse Antigonos'un Asyalı fillerden oluşan güçlü birliklere sahip olduğu Paraitakene Savaşı, Helenistik dönemde benimsenen savaş fili kullanımına ilişkin en belirgin örneklerden birisini ifade etmektedir. Her iki general de fillerini düşman süvarisine karşı bir savunma perdesi işlevi görmesi, belki de karşılıklı olarak düşman süvarisini korkutması amacıyla kullanmak istemiştir.”¹⁷⁸ Diodorus, fillerin savaşın seyri boyunca ortaya koyduğu etkinliğe ilişkin şunları aktarmaktadır:

“Savaş için işaret verildiğinde, karşılarında bulunan birliklere nazaran hız ve sayı üstünlüğüne sahip olan, Antigonos'un sol kanadındaki süvariler, sahip oldukları avantajlardan faydalanabilmek amacıyla ilk hamleyi yapar. Savaş fillerine karşı doğrudan bir saldırının güvenli olmayacağını düşündüklerinden, bunun yerine kanadın etrafına dolandılar ve buradan gerçekleştirdikleri şiddetli menzilli saldırılarla düşman kuvvetlerinde büyük bir tahribata neden oldular. Sahip oldukları yüksek hareketlilik sayesinde yara almayan Antigonos'un süvarileri, sahip oldukları ağır cüsseleri nedeniyle, gereken zamanda düşmanı kovalayamayan ya da geri çekilemeyen savaş fillerini üzerinde muazzam bir hasara neden oldular. Bunun üzerine ordusunun sol kanadında bulunan hafif teçhizatlı süvarilerini komutasına çağıran Eumenes, savaş fillerinin de yardımıyla karşısındaki düşman süvari birliklerini dağıtmayı başardı.”¹⁷⁹

¹⁷⁶Diod. Sic. XIX. 27-28.

¹⁷⁷Diod. Sic. XIX. 29.

¹⁷⁸Tarn, a.g.k., 1930, 97.

¹⁷⁹Diod. Sic. XIX. 30.

Plutarkhos, “Sırtlarındaki kaleler ile birlikte filler” ifadesiyle, Paraitakene Savaşı’nda Eumenes’in fillerinin kuleler taşıdıklarına işaret etmektedir.¹⁸⁰ Filolojik eserler doğrultusunda Paraitakene Savaşı, batı dünyasına mensup ordular arasında gerçekleşen bir savaştadır, fillerin birer silah platformu olarak sırtlarında kuleler taşıdığına işaret eden ilk mücadeledir. Hintlilerin, savaş alanında filleri sırtlarındaki kuleler ile birlikte kullanması alışlagelmiş bir uygulama olduğundan, Kral Porus’tan çalınan bu hayvanların, sırtlarında birer kule taşıması şaşırtıcı bir durum değildir.¹⁸¹

İki ordu arasındaki bir sonraki mücadele, İ.Ö. 317-316 kışında, Gabiene’de (İsfahan) meydana gelmiştir. Eumenes’in ardından bölgeye ulaşan Antigonos, Eumenes’in ordusunun hali hazırda dağınık halde bulunduğu ve kışlaklardan toplandığı sırada, düşman savaş fillerini ele geçirme girişiminde bulunmuştur. Diodorus söz konusu girişimi şu şekilde aktarmaktadır:

“...Antigonos, bölgenin yerlilerinden, Eumenes’in kuvvetlerinin tamamına yakını komutası altında topladığını, fakat savaş fillerinin kışlaklardan geri dönmekte yavaş kaldıklarını ve destek kuvvetten yoksun bir şekilde kendisine oldukça yakın bir yerde bulunduklarını öğrendi. Zaman kaybetmeksizin, iki bin iki yüz süvarisini ve hafif teçhizatlı piyadesinin tamamını Eumenes’in fillerine doğru yola çıkaran Antigonos, destek kuvvetten mahrum durumdaki fillere saldırarak, bunların kontrolünü kolaylıkla ele geçirmeyi ve düşmanı en önemli silahından mahrum bırakmayı umuyordu. Öte yandan bu durumu öngören Eumenes, fillerini kurtarmak için en seçkin bin beş yüz süvarisini ve üç bin hafif piyadesini yola çıkardı. Bölgeye ilk ulaşanlar Antigonos’un birlikleri olduğundan, fillerin komutanları, hayvanları kare şeklinde dizdiler ve yük katarını bunların ortasına, fillere refakat etmekle görevlendirilmiş olan dört yüz süvariye ise hayvanların arkasına konuşlandırarak ilerlediler. Antigonos’un kuvvetleri tüm güçleriyle saldırıya geçtiğinde, sayıca az durumda olan süvari kuvveti dağıldı. Fakat fillere komuta edenler direndiler. Dört bir taraftan aldıkları yaralara ve daha kötüsü düşmana karşılık verebilme şansı bulamamalarına rağmen, hayvanlarını korudular. Nihayetinde yorgunluk baş gösterdiğinde ise Eumenes tarafından gönderilen birlikler göründüler ve filleri tehlikeden kurtardılar.”¹⁸²

Antigonos’un düşman fillerini ele geçirmeye yönelik girişiminden birkaç gün sonra, iki rakip general, ordularını Gabiene düzlüklerinde savaş düzeni altına aldılar.¹⁸³ Süvarisini kanatlarına, piyadesini ise merkeze yerleştiren Antigonos, sahip olduğu

¹⁸⁰Plut. Eum. 14. 4.

¹⁸¹Kistler, a.g.k., 2006, 51.

¹⁸²Diod. Sic. XIX. 39.

¹⁸³Diod. Sic. XIX. 39.

altmış beş savaş filinin tamamını, aralarındaki boşlukları hafif teçhizatlı piyadeyle dolduracak şekilde, tüm ordusunun ön kısmına, geniş bir hat halinde yerleştirdi. Antigonos'un, en seçkin süvari birlikleriyle birlikte sağ kanadının komutasını üstlendiğini gören Eumenes ise, onu karşılayacak şekilde sol kanatta konuşlandı ve en nitelikli süvarilerini buraya yerleştirdi. Kanadın ön kısmına, sahip olduğu en güçlü altmış savaş filini, kavisli bir hat şeklinde konuşlandıran Eumenes, fillerin arasındaki boşlukları hafif teçhizatlı piyadelerle doldurdu. Ordusunun merkezinde piyadesini konuşlandıran Eumenes, piyadenin ön kısmına ise hafif piyadelerle birlikte yeterli miktarda savaş fili yerleştirdi. Sağ kanadına ise nispeten zayıf durumdaki süvarilerini ve savaş fillerini yerleştiren Eumenes, buradaki kuvvetlere, düşmanla temastan kaçınmalarını ve diğer kanattaki mücadelenin sonucunu beklemelerini emretti. Antigonos'un altmış beş savaş filine karşılık Eumenes yüz on dört savaş filine komuta ediyordu.¹⁸⁴ Diodorus, fillerin savaşta etkinliğine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“Savaşa ilk katılanlar savaş filleri ve onları takip eden süvari birlikleri oldu. Savaşın gerçekleştiği ova son derece geniştir. Zemindeki toprak büyük oranda tuza maruz kaldığından fillerin ve atların ortaya koyduğu hareket, kısa zaman içerisinde bir askerin yakın mesafede olanları dahi göremeyeceği bir toz bulutu yaratmıştı... Savaşma şevki bakımından üstün olan Eumenes ile sayı üstünlüğüne sahip olan Antigonos'un süvari kuvvetleri arasında gerçekleşen şiddetli çarpışma sırasında, filler de birbirleriyle mücadeleye tutuşmuş durumdaydı. Söz konusu mücadele sırasında Eumenes'in hatta öncülük eden savaş fili, Antigonos'un en güçlü fili ile girdiği mücadele sonrasında yere yığılmıştı.”¹⁸⁵

Nihayetinde süvari muharebesini kaybeden Eumenes, sahip olduğu üstün piyade gücü ile düşman piyadesini dağıtmayı başarmıştı. Fakat Antigonos'un, savaş alanındaki tozdan faydalanarak yola çıkardığı süvari kuvvetleri, Eumenes'in kampını ele geçirmiş, aileleri ve yakınları düşman kuvvetlerinin eline geçen Eumenes'in piyadeleri, onu gizli bir şekilde anlaşma sağladıkları Antigonos'a teslim etmişlerdi.¹⁸⁶ Plutarkhos, Makedonyalı piyadelerinin ihaneti sonucunda alıkonan Eumenes'in, ordusuna bir konuşma gerçekleştirdiğini, bu konuşmanın ardından çıkan arbedenin büyümesinden korkan Antigonos'un ise olayı yatıştırmak amacıyla en güçlü on savaş filini buraya

¹⁸⁴Diod. Sic. XIX. 40.

¹⁸⁵Diod. Sic. XIX. 42.

¹⁸⁶Diod. Sic. XIX. 43.

gönderdiğini aktarmaktadır.¹⁸⁷ Bununla birlikte Hindistan'tan yüz yirmi savaş fili getirmiş olan Eudamus, tıpkı Eumenes ve bazı üst düzey komutanları gibi, Antigonos tarafından öldürülmüştür.¹⁸⁸

Gabiene Savaşı, Helenistik dönemdeki savaş fili kullanımı açısından dikkate değer bir örnektir. Filleri en olumsuz iklim şartlarında mücadeleye hazır halde tutmak için olağanüstü çabalar ve kaynaklar harcanmış, hayvanlar sürekli olarak savaş hattının önüne yerleştirilmiştir. Fakat hayvanların ortaya koyduğu katkı tartışmaya açıktır. Paraitakene'de son derece sınırlı bir etkinlik gösteren filler, Gabiene'de savaşa dâhil olmuş, fakat bu durum file karşı fil mücadelesiyle sınırlı kalmıştır. Sefer sırasında fillerin, tıpkı Kral Porus'un fillerinin Hydaspes'te yaptığı gibi, düşman piyadesinin üzerine saldırısına işaret eden herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Görünüşe göre fillerin, birbirilerine karşı ya da süvariye güvende tutmak doğrultusunda kullanımı tercih edilmiştir. Sonuç itibarıyla faydaları sınırlı olmakla birlikte savaş filleri, açık bir şekilde ordularına esrarengiz ve psikolojik bir üstünlük sağlamışlardır.¹⁸⁹

3.2.5. Olympias'ın savaş filleri (İ.Ö. 317-316)

İ.Ö. 317 yılında, Polyperchon'un desteğiyle Makedonya Krallığı'nı ele geçiren, Büyük İskender'in annesi Olympias, Peloponnesos'tan yola çıkan Kassandros'un, komutası altındaki büyük bir orduyla Makedonya yakınlarında olduğunu öğrendiğinde, Aritsonous'u, Kassandros ile savaşa devam etmesi için bırakarak, büyük bir kafileyle Pydna'ya doğru yola çıktı. Kafilede, başta Büyük İskender'in oğlu IV. Aleksandros ve annesi Roksane olmak üzere Olympias'ın pek çok akrabası ve önemli dostları yer almaktaydı. Öte yandan söz konusu kafilenin büyük bir çoğunluğu sivillerden oluşmaktaydı. Dahası uzun bir kuşatmanın eşiğinde olan kalabalık için yeterli miktarda yiyecek ikmal bulunmamaktaydı. Bununla birlikte Olympias, bir miktar süvariye, saray etrafında hizmete alışık durumdaki bir miktar piyadeyi ve Polyperchon'un fillerinden geriye kalanları beraberinde getirmişti. Çünkü Kassandros, aynı yıl Makedonya'ya düzenlediği bir önceki seferde Polyperchon'un fillerinin bir kısmını ele geçirmişti.¹⁹⁰ Nitekim Kassandros, söz konusu filleri Peloponnesos Yarımadasına geçirebilmek

¹⁸⁷Plut. Eum. 18. 2.

¹⁸⁸Diod. Sic. XIX. 44.

¹⁸⁹A. B. Bosworth (2002). *The Legacy of Alexander: Politics, Warfare and Propaganda under Successors*. New York: Oxford University Press, s. 166-67.

¹⁹⁰Diod. Sic. XIX. 35.

amacıyla, İ.Ö. 316 yılında Megara kentinde, yalnızca bu amaca hizmet edecek gemiler inşa ettirecekti.¹⁹¹

İ.Ö. 316 kışındaki fırtınalar nedeniyle Pydna'ya saldırımasa da, tüm şehri karadan ve denizden abluka altına alarak, Olympias'a gelebilecek her türlü yardımı kesin bir şekilde engelleyen Kassandros, yiyecek kaynakları tükendiğinde, şehrin duvarları içindeki çaresiz insanları, büyük bir kıtlığa mahkûm etti.¹⁹² Diodorus, savaş fillerinin Pydna Kuşatması'ndaki durumuna ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...Korkunç bir kıtlıkla karşı karşıya kalan Olympias, askerlerinin her birine, geçmişte Pers ordusunda bir askere beş gün için tedarik edilen erzakı, bir ay için teslim etmek zorunda kalmıştı. Bununla birlikte ağaçlar testerelerle kesildi ve şehirde hapsolmuş filler bu ağaçların talaşlarıyla beslendi. Yük hayvanları ve atlar yiyecek kaynağı olarak kesildi. Olympias'ın, şehirdeki sefaletle rağmen dışarıdan gelecek bir kurtarıcıyı beklemekte direndiği bu zaman diliminde, yetersiz beslenme nedeniyle birbirini ardına ölen savaş fillerini, neredeyse hiç yiyecek alamaz hale gelen atlar ve sürücüleri takip etti. Nihayetinde çok sayıda piyade aynı kaderi paylaştı.”¹⁹³

Hindistan coğrafyasından, Yunanistan'a kadar sürüklenen savaş filleri, son günlerini korkunç bir kıtlığın içerisinde geçirerek, trajik bir şekilde öldüler. Sonuç itibarıyla Pydna kenti İ.Ö. 316 yılında teslim oldu.¹⁹⁴ Makedonyalıların huzurunda yargılanmaktan kaçmayacağını söyleyen Olympias, Makedonya'da iktidarı ele geçirdiği süreçte katlettiği insanların yakınları tarafından İ.Ö. 316 yılında öldürüldü.¹⁹⁵

3.2.6. Demetrius'un savaş filleri (İ.Ö. 312)

Antigonos'un, İ.Ö. 316 yılında Eumenes'i mağlup etmesinin ve Babil Satrapı Seleukos'un Mısır'a kaçarak Ptolemaios'a sığınmasının ardından Diadokh Savaşları'nda yeni bir ittifak meydana gelmişti. Antigonos'a karşı kurulan bu ittifak Ptolemaios, Kassandros ve Lysimakhos (İ.Ö. 306-281) ortaklığından oluşmaktaydı.¹⁹⁶ Buna karşın Antigonos, Polyperchon'u kendisine katılmaya ve Yunanistan'da Kassandros ile mücadelesine devam etmeye ikna etmişti.¹⁹⁷ Söz konusu süreçte savaş fillerinin etkinlik

¹⁹¹Diod. Sic. XIX. 54.

¹⁹²Diod. Sic. XIX. 49.

¹⁹³Diod. Sic. XIX. 49.

¹⁹⁴Diod. Sic. XIX. 50.

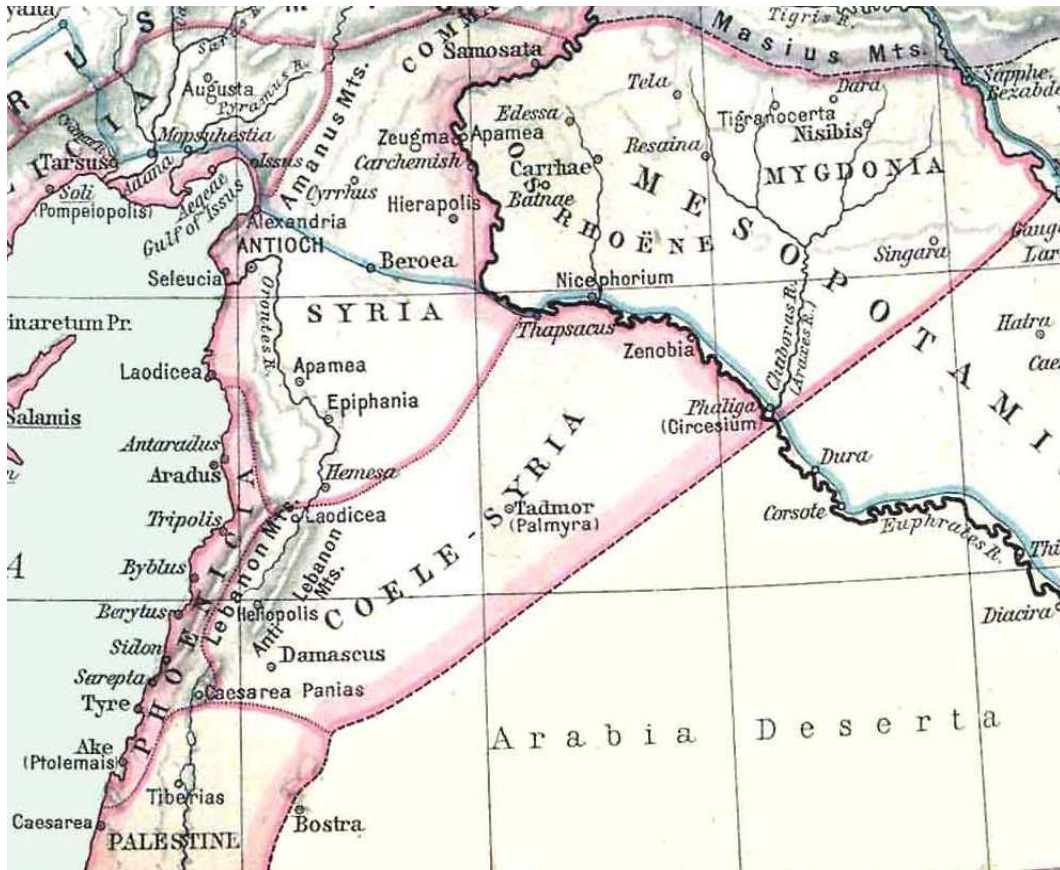
¹⁹⁵Diod. Sic. XIX. 51.

¹⁹⁶Diod. Sic. XIX. 57.

¹⁹⁷Diod. Sic. XIX. 60.

gösterdiği ilk mücadele, İ.Ö. 312 yılında, Antigonos'un oğlu Demetrius ile Ptolemaios ve Seleukos arasında, Gaza'da (Gazze) gerçekleşmiştir.

İ.Ö. 314 yılında Küçük Asya'daki Karia'ya asker gönderen Kassandros'un, Asya'yı ele geçirmeyi planladığını anlayan Antigonos, büyük bir orduyla Suriye'ye ilerleyeceğinden şüphelendiği Ptolemaios'a engel olması amacıyla, oğlu Demetrius'u Suriye'de bırakarak Küçük Asya'ya ilerledi. Antigonos'un oğluna teslim ettiği ordu, yaklaşık on üç bin piyadeden, beş bin süvariden ve kırk üç savaş filinden oluşmaktaydı.¹⁹⁸ İ.Ö. 312 yılında, on sekiz bin piyade ve dört bin süvariden oluşan ordusuyla, Seleukos ile birlikte Coele Syria (Bkz. Harita 3.3.) üzerine harekete geçen Ptolemaios, Gaza'da, düşman ordusu yakınlarında kamp kurdu.¹⁹⁹

Harita 3.3. Coele Syria.

Kaynak: <http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly91cGxvYWQud2lraW1lZGhhLm9yZy93aWtpcGVkaWEvY29tbW9ucy81LzVlOFzaWFfbWlub3ltU2hlcGhlcmRfMTkyM19TeXJpYS5qcGc>

(Erişim tarihi: 10.05.2019)

¹⁹⁸Diod. Sic. XIX. 69.

¹⁹⁹Diod. Sic. XIX. 80.

Komutasını bizzat üstlendiği ve savaşın sonucunu belirlemeyi planladığı sol kanadında süvari gücünün önemli bir kısmını konuşlandıran Demetrius, kanadın ön kısmına savaş fillerinin otuzunu yerleştirerek, hayvanların arasındaki boşlukları, mızrak fırlatıcılardan, okçulardan ve sapancılardan oluşan hafif teçhizatlı birliklerle doldurdu. Sahip olduğu on bir bin piyadeyi ordusunun merkezinde konuşlandıran Demetrius, süvarisinin geri kalanını sağ kanadına yerleştirerek, kanadın ön kısmına, aralarındaki boşluklarda yer alan piyadelerle birlikte on üç savaş fili konuşlandırdı. Bu kanatta bulunan birliklerine, düşman kuvvetleriyle temastan kaçınmalarını ve diğer kanatta gerçekleşecek mücadelenin sonucunu beklemelerini emretti.²⁰⁰ Öte yandan Ptolemaios ve Seleukos'un Gaza'daki savaş düzeni, Helenistik dönemde savaş filleri ile mücadele noktasında son derece önemli bir örnektir. Diodorus, Ptolemaios'un savaş düzenine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...Ptolemaios ve Seleukos, gözcüleri vasıtasıyla Demetrius'un savaş düzenini öğrendiklerinde, asıl güçlerini, Demetrius'un asıl gücünü topladığı sol kanadıyla doğrudan mücadeleye girecek şekilde sağ kanatlarında konuşlandırıdılar ve bu kanadın komutasını bizzat üstlendiler. Bununla birlikte sağ kanadın ön kısmına, fillerin saldırısına karşı hazırlanmış, birbirilerine zincirlerle bağlı, demirden yapılma sivri uçlu aletleri²⁰¹ kullanmakla görevlendirdikleri askerleri yerleştirdiler. Söz konusu mekanizma gerildiğinde, savaş fillerinin ilerleyişine engel olmak kolay bir hâl alacaktı. Yine sağ kanadın önünde mızrak fırlatıcılar ve okçular konuşlandıran generaller, bunlara hem filleri hem de sürücülerini aralıksız bir şekilde yaylıma tutmalarını emretiler.”²⁰²

Bu noktada Demetrius'un söz konusu aletleri görmüş olması gerektiği yönünde bir düşünce oluşacaktır. Nitekim Diodorus, savaş öncesinde Ptolemaios ve Seleukos'u düşman savaş düzeni hakkında bilgilendiren gözcülerden bahsetmektedir. Bu durum ise aynı savaş alanını paylaşıyorlar da iki ordunun birbirinden gözle görülemeyecek bir mesafe uzaklıkta bulunduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Diodorus, fillerin savaştaki etkinliğine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“İki tarafın da mutlak bir üstünlük sağlayamadığı uzun süvari muharebesinin ardından, sürücülerini tarafından harekete geçirilen filler, müthiş bir korku uyandıracak şekilde belirli bir mesafeyi kat ettiler. Fakat hayvanlar demirdikenin düzeneğinin bulunduğu bölgeye ulaştıklarında, aralıksız bir yaylım başlatan mızrak fırlatıcı ve okçu birlikler, hem filleri hem de sürücülerini ağır şekilde yaralamaya başladılar. Bu sırada sürücüler, tüm

²⁰⁰Diod. Sic. XIX. 82.

²⁰¹Söz konusu aletler Antik Yunan dilinde “Χαράς” sözcüğüyle adlandırılmıştır. (Diod. Sic. XIX, 83.)

²⁰²Diod. Sic. XIX. 83.

gayretleriyle filleri ilerlemeleri için zorlasalar da, hayvanların bazıları vücutlarına saplanan demirdikenlerinin ve üzerlerine gerçekleştirilen ok ve mızrak yayılımının neden olduğu yaraların etkisiyle kargaşa yaratmaya başladılar. Nihayetinde filler, düz ve yumuşak bir arazide gerçekleştirdikleri doğrudan bir saldırıda, karşı konulamaz bir güç sergilerler. Fakat engebeli ve sert bir arazide, hayvanların tüm gücü, ayaklarının hassasiyeti nedeniyle, tamamen işlevsiz hale gelir. Söz konusu mücadelede, demirdikeni düzeneğini kullanmanın yaratacağı sonuçları zekice öngören Ptolemaios, savaş fillerinin gücünü tamamıyla faydasız hale getirmiştir. Sonuç itibarıyla fillerin tamamı ele geçirilmiştir. Bunun üzerine Demetrius'un süvarisinin büyük kısmı paniğe kapılarak dağılmıştır.”²⁰³

Ortaya konulan bu yeni savaş teknolojisi, Ptolemaios'un üstün komutanlık vasfının kanıtı niteliğindedir. Gaza Savaşı'nda kullanılmış olan bu yeni silah, altı yıl önce gerçekleşen Megalopolis Kuşatması'ndan esinlenmiş olmalıdır. Öte yandan Megalopolisliler, söz konusu silahı kendileri belirledikleri sınırlı bir alanda ve sabit bir şekilde kullanmışlardı. Buna karşın Ptolemaios, savaş filleriyle son derece geniş bir alanda mücadele etmek zorunda kalmış, söz konusu silahı, zincirlerle birleştirmek suretiyle taşınabilir ve yeri değiştirilebilir hale getirmişti. Warry, demirdikenlerini antik dönemlerde savaş fillerine karşı kullanılmış en etkin savaş donanımı olarak nitelendirmektedir.²⁰⁴ Nihayetinde filler, aynı anda iki ayaklarını birden hedef alan tuzakların üzerinden devasa cüsseleriyle öylece atlayıp geçemezler. Normalde filler tek seferde yalnızca bir ayaklarını kaldırabilirler. Tuzak, filin iki ayağına birden nüfuz ettiğinde, o fil söz konusu yere hapsolmuş demektir.²⁰⁵

Savaş fillerinin etkinlik gösterdiği bir sonraki mücadele İ.Ö. 306 yılında gerçekleşmiştir. Bu tarihte kuvvetlerini Antigonía'da (Hatay) toplayan Antigonos, donanmasının komutasını oğlu Demetrius'a teslim ederek, seksen binden fazla piyade, sekiz bin kadar süvari ve seksen üç savaş filinden oluşan kara ordusuyla, Coele Syria üzerinden Mısır'a hareket etmiştir.²⁰⁶ Nihayetinde Nil Nehri aşılamamış, Demetrius'un donanması fırtınalar ve Ptolemaios'un önlemleri nedeniyle devreye girememiş,

²⁰³Diod. Sic. XIX. 84.

²⁰⁴J. Warry (1995). *Warfare in the Classical World*. Oklahoma: University of Oklahoma Press, s. 93.

²⁰⁵Kistler, **a.g.k.**, 2006, 61. (Bu noktada antik dönemlerde savaş fillerine karşı kullanılmış olan demirdikenlerini, İkinci Dünya Savaşı boyunca, ortalama ağırlıkları otuz ile kırk ton arasında değişen tanklara karşı son derece yaygın bir şekilde kullanılmış olan antik-tank bariyerlerinin, çok daha küçük boyutlardaki prototipleri olarak ele almak doğru olacaktır. Ordularına sağladıkları, taktiksel ve daha da önemlisi psikolojik üstünlükler göz önüne alındığında, antik orduların savaş fillerinin modern orduların tanklarına olan benzerliği tezimizce yadsınamaz bir gerçektir.)

²⁰⁶Diod. Sic. XX. 73.

Antigonos'un pek çok askeri taraf değiştirmeye başlamış ve ordunun ikmali tükenmiştir. Sonuç olarak Antigonos, ordusuyla birlikte Suriye'ye çekilmiştir.²⁰⁷ Söz konusu seferde, savaş fillerinin etkinliğine işaret eden filolojik bir eser bulunmamaktadır.

İ.Ö. 312 yılından gerçekleşen Gaza Savaşı ile İ.Ö. 301 yılında gerçekleşen İpsos Savaşı arasındaki dönemde, savaş fili kullanımının benimsendiği tek mücadele Antigonos tarafından İ.Ö. 306 yılında gerçekleştirilen Mısır seferidir. Söz konusu süreçte savaş fili kullanımının tercih edilmemesinin en temel nedeni tezimizce lojistik faktörüdür. Nitekim savaşın yayılmış olduğu geniş coğrafya ve mücadelenin seyrinde meydana gelen ani değişiklikler göz önüne alındığında, fillerin ordularla birlikte sürekli olarak nakledilmesi, komutanlar tarafından tercih edilmemiş olmalıdır. Bu noktada temel gerekçe ise fillerin tükettiği yiyecek miktarı ve mâl oldukları iş gücüdür.

3.2.7. I. Seleukos Nikator'un savaş filleri (İ.Ö. 302-285)

İ.Ö. 312 yılında, Gaza'da Demetrius'a karşı kazanılan zaferin ardından, Ptolemaios'un tedarik ettiği kuvvetlerle birlikte Babil'e hareket eden Seleukos, kısa zaman önce kontrolünde olan satraplığı tekrar ele geçirmişti.²⁰⁸ Aynı tarihte, Antigonos'un Media'da bulunan generali Nicanor'a karşı zafer kazanan Seleukos, büyük bir ordunun komutasını ele geçirmiş, Susiane, Media ve diğer komşu bölgeleri hâkimiyet altına almıştı.²⁰⁹ Bunun ardından, doğudaki otoritesini tesis etmek amacıyla Hindistan üzerine sefere çıkan Seleukos, İ.Ö. 312 ile 302 yılları arasındaki dönemi söz konusu seferde geçirmiştir. Seleukos komutasındaki Makedon ordusu, İskender'in ardından bir kez daha galip bir şekilde Pencap bölgesine kadar ilerlemiş, fakat batıdaki durumun bir krize dönüşmesi üzerine Seleukos, gücünü Antigonos'un üzerine yöneltmek zorunda kalmıştır. Hindistan'daki hükmünü tesis edecek zamanı olmayan Seleukos, bölgedeki düşmanı Sandrocottus²¹⁰ (Chandragupta) ile anlaşarak Küçük

²⁰⁷Bury, Cook and Adcock, **a.g.k.**, 1927, 499.

²⁰⁸Diod. Sic. XIX. 91.

²⁰⁹Diod. Sic. XIX. 92.

²¹⁰Sandrocottus, Eumenes için Hindistan'dan savaş fili getiren Eudamus'un, İ.Ö. 316 yılında öldürülmesiyle birlikte Hindistan'da ortaya çıkan güç mücadelesine dâhil olmuş, nihayetinde bölgedeki egemen güç unsurlarından birisi haline gelmiştir. (E. R. Bevan (1902). *The House of Seleucus, Vol I*. Londra: Edward Arnold, s. 295.)

Asya'ya hareket etmiştir.²¹¹ Strabon, söz konusu anlaşmaya ilişkin şunları aktarmaktadır:

*“...Büyük İskender'in, bölgedeki Pers eyaletinden ilhak ederek kendi yerleşimlerini kurduğu, İndus Nehri'nin batısındaki topraklar, Seleukos tarafından Sandrocottus'a teslim edildi. Bunun karşılığında iki aile arasında bir evlilik gerçekleştirildi ve Sandrocottus Seleukos'a beş yüz savaş fili tedarik etti.”*²¹²

Bu noktada beş yüz savaş fili, ilk bakışta sayıca çok büyük görünecektir. Nitekim bu rakam Akdeniz havzası için oldukça yüksek boyuttadır. Öte yandan antik dönemlerde savaş amacıyla kullanılmış iki ana fil türünden birisini ifade eden Asya filinin doğal yaşam alanı Hindistan'da, bu miktar oldukça sıradandır. Diodorus'un, Büyük İskender'in Hindistan'da bulunduğu yıllarda, Xandrames isimli yerel Hint hükümdarının dört bin savaş filine sahip olduğuna işaret eden aktarımı bu düşüncüyü destekler niteliktedir.²¹³

İ.Ö. 302 yılında, büyük bir orduyla Pencap'tan yola çıkan Seleukos, Media üzerinden Küçük Asya'ya girerek aynı yıl Kappadokia'da kış kampına çekildi. Ordusu, yirmi bin piyade, atlı okçular da dâhil on iki bin süvari, yüzden fazla tırpanlı savaş arabası ve dört yüz seksen savaş filinden oluşmaktaydı.²¹⁴ Pencap'tan beş yüz savaş fili ile yola çıkan Seleukos'un, Kappadokia'ya ulaştığında komutası altında dört yüz seksen savaş fili bulunması dikkat çekici bir husustur. Bu noktada Bar-Kochva, ordusunun Kappadokia'ya uzanan zorlu rotası ve yürüyüş hızı nedeniyle, Seleukos'un, fillerinin yirmisini geride bırakmaya mecbur kaldığını ileri sürmektedir.²¹⁵ Söz konusu yürüyüşün, yirmi savaş filinin geride bırakılmasına neden olacak bir hızla gerçekleştirilmesindeki temel sebep, Seleukos'un, müttefiklerinin yardımına yetişebilmek noktasındaki gayreti olmalıdır. Antigonos'un, Seleukos'un bölgeye ulaşmasından kısa bir süre önce, hali hazırda Küçük Asya'da bulunan tek müttefik kral olan Lysimakhos'a oluşturduğu tehdit bu düşüncüyü destekler niteliktedir.²¹⁶

²¹¹Bevan, **a.g.k.**, 1902, 296.

²¹²Strab. XV. 2. 9.

²¹³Diod. Sic. XVII. 93.

²¹⁴Diod. Sic. XX. 113.

²¹⁵B. Bar-Kochva (1976). *The Seleucid Army: Organization and Tactics in the Great Campaigns*. New York: Cambridge University Press, s. 76.

²¹⁶Diod. Sic. XX. 109.

Sonuçta iki ordu, İ.Ö. 301 yılında, Phrygia'daki (Frigya) İpsos düzlüklerinde savaş düzeni aldı. Seleukos ve Lysimakhos'un müttefik ordusu, Kassandros'un Yunanistan'dan gönderdiği kuvvetlerle birlikte, altmış dört bin piyade, on bin beş yüz süvari, yüz yirmi savaş arabası ve dört yüz savaş filinden oluşmaktaydı. Buna karşın Antigonos, oğlu Demetrius tarafından Yunanistan'dan getirilen kuvvetlerle birlikte, yetmiş bin piyade, on bin süvari ve yetmiş beş savaş filine komuta etmekteydi.²¹⁷ Kappadokia'ya dört yüz seksen savaş filiyle ulaşan Seleukos'un, savaş öncesinde alana dört yüz fil konuşlandırması dikkat çeken bir diğer husustur. Söz konusu hususta Bar-Kochva, geride bırakılan zorlu yürüyüşün uzun vadeli etkileri ve Kappadokia'daki ağır kış şartları nedeniyle, fillerin seksen kadarının savaşabilecek durumda olmadıkları yorumunda bulunmaktadır.²¹⁸

Savaş fillerinin, İpsos Savaşı'ndaki orduların savaş düzenlerinde işgal ettiği yere ilişkin detaylı bilgi sunan filolojik bir eser bulunmamaktadır. Fillerin savaşta etkinliğine ilişkin bilgi ise oldukça sınırlıdır. Plutarkhos, Antigonos'un en üstün süvari birliklerine komuta eden Demetrius'un, Seleukos'un oğlu Antiokhos'un süvari kuvvetleri üzerine şiddetli bir hücum başlattığını, burada kazandığı zafer sonrasında, dağıttığı düşman süvarisini oldukça uzun bir mesafe boyunca takip ettiğini aktarmaktadır. Nitekim hatasını fark eden Demetrius, savunmasız durumda bıraktığı piyade birliklerine yardım etmek amacıyla tekrar savaş alanına yönelmiştir. Fakat Seleukos, savaş fillerini kullanarak oluşturduğu perdelemeyle, Demetrius'un geri dönüşüne engel olmuştur. Nihayetinde zafer sevinciyle ve düşüncesizce gerçekleştirdiği takip, Demetrius'un ve ordusunun mağlubiyetini beraberinde getirmiştir.²¹⁹ Bununla birlikte Diodorus, İpsos Savaşı'nda Antigonos'un ve Lysimakhos'un savaş fillerinin, doğa onları güç ve cesaret açısından eşit bir şekilde karşı karşıya getirmişçesine savaştığını aktarmaktadır.²²⁰

Bu noktada tezimiz, Seleukos'un, savaş fillerinin bir kısmını Demetrius'un geri dönüşüne engel olmak amacıyla kullandığı, bir kısmını ise Antigonos'un savaş fillerine karşı kullanması amacıyla Lysimakhos'un komutasına teslim ettiği yönündedir. Lysimakhos'un, İ.Ö. 302 yılında, Kassandros tarafından teslim edilen kuvvetlerin de

²¹⁷Plut. Demetr. 28. 3.

²¹⁸Bar-Kochva, **a.g.k.**, 1976, 76.

²¹⁹Plut. Demetr. 29. 3.

²²⁰Diod. Sic. XXI. 1.

Günümüzde Afyonkarahisar'a bağlı Çayırbağ Kasabası sınırları içerisinde gerçekleşen İpsos Savaşı, tezimiz kapsamında incelenen tüm filolojik eserler doğrultusunda, antik çağın zamansal sınırları içerisinde savaş fili katılımının en yüksek olduğu savaşı ifade etmektedir. Bununla birlikte Gaebel de antik dönemlerde belki de en son bel bağlanacak silahlar olsalar da savaş fillerinin Helenistik dönemin en önemli savaşlarından birisi olan İpsos Savaşı'nın sonucunu belirlemiş olabileceklerine işaret etmektedir.²²² I. Seleukos Nikator'un iktidarında, İ.Ö. 295 yılında Seleucia ve Susa'da bastırılan sikkeler bu düşüncüyü desteklemektedir. Ön yüzünde Yunan Tanrısı Zeus'un büstü yer alan sikkelerin arka yüzünde, Yunan Savaş Tanrıçası Athena, filler tarafından çekilmekte olan savaş arabasında tasvir edilmiştir. Sol elinde savaş kalkanı tutan Athena, sağ eliyle ise mızrak savurmaktadır. (Bkz. Görsel 3.6.)

Görsel 3.6. I. Seleukos Nikator iktidarında Seleucia ve Susa'da darp edilen sikkelerde Tanrıça Athena'nın filler tarafından çekilen savaş arabasındaki tasviri.

Kaynak: http://www.wildwinds.com/coins/greece/seleucia/seleukos_I/i.html (Erişim tarihi: 20.04.2019)

İpsos zaferinde kayda değer bir paya sahip olan fillerin Seleukos Krallığı'nda zaman içerisinde edindiği önem arkeolojik buluntular üzerinden de takip edilebilmektedir. 1860 yılında İran'ın doğusundaki bir mağarada gerçekleştirilen kazılarda ele geçirilen ve İ.Ö. üçüncü yüzyıl sonları ile ikinci yüzyıl başlarına tarihlendirilen Phalera,²²³ ensesindeki sürücüsü ve sırtındaki kulesiyle birlikte sağa doğru yürümekte olan Asya türü savaş filini tasvir etmektedir. Phalera üzerinde yer alan çok sayıda delik, bunun bir Seleukos süvarisi tarafından aktif bir şekilde kullanıldığını ortaya koymaktadır. (Bkz. Görsel 3.7)

²²²R. E. Gaebel (2002). *Cavalry Operations in the Ancient Greek World*. Norman: University of Oklahoma Press, s. 291.

²²³Atların koşum takımlarıyla birlikte kullanılan ve hayvanın yan kısımlarına asılan dekoratif kalkan.

Görsel 3.7. İ.Ö. üçüncü yüzyıl sonları ile ikinci yüzyıl başlarına tarihlendirilen Seleukos Phalerası üzerindeki fil figürü. Hermitage Müzesi, St. Petersburg.

Kaynak: https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/08.%20applied%20arts/97278/!ut/p/z1/04_Sj9CPykssy0xPLMnMz0vMAfljo8zi_R0dzQyNnQ28_J1NXQwc_YMCTIOc_dwNDE30w8EKDHAARwP9KGL041EQhd94L0IWAH1gVOTr7JuuH1WQWJKh5mXlq8fYWChp5BYUJCTmZqikFhUUqwfYWluZG4BdE4UmoGe3uZAA0NMPfz9w5yNnE2gCvA4qSA3NKLKx8Mg01FREQDNSYAX/dz/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/?lng=en (Erişim tarihi:

07.07.2019)

Seleukos'un savaş fillerinin etkinlik gösterdiği bir sonraki olay, İ.Ö. 285 yılında, Demetrius'a karşı Kilikia (Kilikya) bölgesinde gerçekleştirilen mücadele olmuştur.²²⁴ Polyaeus, söz konusu olaya ilişkin şunları aktarmaktadır:

*“Seleukos, Demetrius'un askerlerinin büyük bir umutsuzluk içine düştüğünü öğrendiğinde, kişisel muhazırlarından seçtiği bir grup asker ve bunların önüne konuşlandığı sekiz savaş filiyle birlikte, dar bir geçidin içinden geçerek düşman ordusuna yaklaştı. Burada Demetrius'un askerlerine gerçekleştirdiği konuşmayla, askerlerin büyük çoğunluğunun taraf değiştirmesini sağladı.”*²²⁵

3.2.8. Helenistik dönemde savaş fili tedariklerinin zorlukları

Savaş fillerinin İpsos Savaşı'nda ortaya koyduğu etkinliğin ardından hiçbir Helenistik krallık, filleri silahlanma programının dışında tutmayı göze alamamıştı.²²⁶ Hali hazırda Kassandros Makedonya'da, Ptolemaios Mısır'da, Seleukos ise Suriye'de savaş fili birliklerine sahipti. Nitekim bu hayvanların tamamı, Hindistan'da yakalanmış ve batıya nakledilmiş Asya türü fillerdiler.²²⁷

Hüküm sürdükleri coğrafyalar, fillerin doğal yaşam alanlarını içermediğinden, Helenistik krallıkların yeni savaş fili birlikleri tedarik edebilmek noktasında yapabileceği tek şey, Hindistan üzerinden elde edecekleri filleri, her an savaşa hazır halde bulundurmaktan ibaretti. Nitekim Seleukos Krallığı bu hususta mutlak bir üstünlük elde etmişti. Antigonos'un İpsos Savaşıyla bertaraf edilmesinin ardından, Akdeniz Havzası ile Hindistan coğrafyası arasındaki geniş coğrafyada hüküm süren Seleukos Krallığı, diğer Helenistik krallıkların kara yoluyla savaş fili tedariklerini olanaksız hale getirmişti.²²⁸ Bu durum, Ptolemaios Krallığı'nın Afrika'da kapsamlı bir fil programına girişmesini beraberinde getirecekti. Öte yandan Makedonya'daki fil sürüsü, gelecek yıllarda Pyrrhos'un İtalya'da gerçekleştireceği girişim sırasında kullanılacaktı. Nitekim gerek Pyrrhos'un İtalya'daki savaşlarına atıfta bulunan filolojik eserler ve arkeolojik buluntular söz konusu sürünün içerisinde dişi fillerin de

²²⁴Kassandros'un İ.Ö. 297 yılındaki ölümüyle oluşan kargaşa sonucunda, İ.Ö. 294 yılında Makedonya tahtını ele geçiren Demetrius, askerlerinin ihaneti sonucunda Makedonya'yı, Pyrrhos karşısında aldığı mağlubiyet sonrasında da Yunanistan'ı terk etmek zorunda kalmış ve Küçük Asya'ya geçmişti. Burada Lysimakhos'un oğlu Agothecles tarafından mağlup edilen Demetrius, İ.Ö. 286-285 yıllarında Seleukos'a sığınma umuduyla Kilikia bölgesinde bulunmaktaydı. (Bevan, a.g.k., 1902, 65-66.)

²²⁵Polyaeus, Strat. IV. 9. 3.

²²⁶Gowers, W. (1947). The African Elephant in Warfare. *African Affairs*, 46 (182), 43.

²²⁷Kistler, a.g.k., 2006, 68.

²²⁸Gowers, a.g.m., 1947, 43.

bulunduğunu mutlak şekilde ortaya koymaktadır. Söz konusu husus aşağıda detaylarıyla ele alınacaktır.

Strabon, İpsos zaferinin ardından Seleukos'un, savaş fillerinin tamamını ve ordusunun büyük bir kısmını Suriye'deki Apamea'ya (Epemiye/Suriye) yerleştirdiğini, bu tutumun sonraki Seleukos kralları tarafından da benimsendiğini aktarmaktadır.²²⁹ Nitekim filler, zamanla kalıcı üsleri haline gelecek olan Apamea'da darp edilen sikkelerde, diğer Seleukos kentlerinde darp edilen sikkelere nazaran çok daha sık bir şekilde resmedilmiştir.²³⁰ (Bkz. Görsel 3.8.)

Görsel 3.8. Apamea'da darp edilen Seleukos sikkelerinde fil figürleri.

Kaynak: <https://www.coinarchives.com/a/results.php?results=100&search=orontes> (Erişim tarihi: 21.04.2019)

Hindistan coğrafyası hali hazırda Helenistik krallıklardan bağımsız olduğundan, Seleukoslar, hâkimiyetleri altındaki Baktria aracılığıyla, yalnızca belirli aralıklarla gerçekleştirebilecekleri, küçük ölçekteki fil sevkiyatlarına bel bağlayabilmekteydi. Nitekim Baktria, bir fil yetiştirme bölgesinden ziyade, Hindistan'dan gerçekleştirilecek fil tedariki için aracı bölge konumundaydı. Apamea'da yetiştirilmiş yeni bir fil neslinin olasılığına gelince, Ipsus'ta savaşan fillerin tamamının erkek olduğunu ileri sürmek için makul nedenler bulunmaktadır. Erkek fil daha uzun, ağır ve güçlüdür. En önemli nokta ise dişi fillerin sahip olmadığı ya da sahip olsalar da erkek fillere nazaran boyutları oldukça küçük boyutlarda olan dişlerinin aksine erkek fillerin uzun dişlere sahip olmasıdır. Bu üstünlük filler arasındaki bir savaşta belirleyicidir. Nitekim Seleukos anıtlarında, pişmiş topraklarında ve sikkelerinde yalnızca erkek filler yer bulmuşlardır. Erkek fillerin yalnızca etkileyici görünüşleri nedeniyle ön plana çıktığı ve Apamea'daki sürünün tamamını temsil etmedikleri olasılığı göz ardı edilmese dahi Hintli kralların, yalnızca erkek filler tedarik ederek, batı dünyası üzerinde kurdukları fil

²²⁹Strab. XVI. 2. 10.

²³⁰Bar-Kochva, a.g.k., 1976, 78.

tekeline korumaya çalışmış olmaları oldukça muhtemeldir. Seleukos'un, bir miktar Hindistan türü dişi file sahip olduğu olasılığı reddedilmemektedir. Nitekim bu hayvanların Sandrocottus ile sağlanan anlaşma doğrultusunda elde edilmiş olmaları ihtimal dâhilinde değildir. Fillerin esaret altındayken nadiren yavruladıkları ve Apamea'daki iklimin elverişsizliği göz önüne alındığında, Seleukos'un, bir miktar dişi file sahip olduğu kabul edilse dahi, bu hayvanların yeni bir sürü elde etmek için yetersiz sayıda olacağı açıktır.²³¹

Polybius'un (İ.Ö. 208-205), Media Satrabı Molon'un isyanı sırasında III. Antiokhos'un (İ.Ö. 222-187), savaş alanına yalnızca on savaş fili konuşlandırdığına ilişkin aktarımı, krallığın yeni savaş filleri tedarik etmesi noktasında karşılaştığı zorlukları mutlak şekilde ortaya koymaktadır.²³² III. Antiokhos iktidarındaki savaş fili yetersizliği, II. Antiokhos Teos (İ.Ö. 261-246) iktidarında gerçekleşen ve nihayetinde başarıya ulaşan Baktria isyanının doğrudan bir sonucudur.²³³

3.2.9. Afrikalı fillerinin Helenistik savaş düzenine katılımı

Ptolemaios Soter'in, İ.Ö. 321²³⁴ yılında Perdikkas'a, İ.Ö. 312²³⁵ yılında ise Demetrius'a karşı kazandığı zaferlerle Hindistan türü savaş filleri elde ettiği bilinmektedir. Nitekim Ptolemaios'un fil kuvveti, dönemin en büyük savaş fili gücüne sahip olan Seleukos Krallığı karşısında yeterli değildi. Bununla birlikte, fillerin bir kısmı, muhtemel bir şekilde zaman içerisinde doğal yollardan ölmüştü.²³⁶ Seleukos ve Ptolemaios Soter'in iktidarlarında, iki krallık arasında bir savaş söz konusu olmamıştır. Fakat iki kralın ölümün ardından iktidara gelen halefleri arasındaki düşmanlık, Ptolemaios Soter'in oğlu II. Ptolemaios Philadelphus'u ve torunu III. Ptolemaios Euergetes'i (İ.Ö. 246-222), Seleukos Krallığı'nın fillerine karşı kullanılabilecek, yeni fil kaynakları bulmaya mecbur bırakmıştır.²³⁷

²³¹Bar-Kochva, **a.g.k.**, 1976, 79.

²³²Polyb. V. 52.

²³³Bar-Kochva, **a.g.k.**, 1976, 80.

²³⁴Diod. Sic. XVIII. 36.

²³⁵Diod. Sic. XIX. 84.

²³⁶Casson, L. (1993). Ptolemy II and the Hunting of African Elephants. *Transactions of the American Philological Association*, 123, 247-248.

²³⁷G. Jennison (1937). *Animals for Show and Pleasure in Ancient Rome*. Manchester: Manchester University Press, s.31.

Hali hazırda savaş fili tedarik edilebilecek tek bölge olan Hindistan, Mısır'a uzak bir bölge olmasa da buraya uzanan tüm kara yolları Seleukos topraklarının içinden geçmekteydi. Hindistan ile dolaylı bir temasın sağlanması deniz yoluyla mümkün olabilirdi. Fakat zamanın gemi teknolojisi, böylesine uzak bir mesafede fil nakliyesini gerçekleştirebilecek düzeyde değildi.²³⁸ Öte yandan Kartaca, Kuzey Afrika'nın batı yakasından Mısır'a gerçekleştirecek fil sevkiyatına muhtemel bir şekilde engel olacaktı.²³⁹ Nihayetinde Philadelphus, dikkatini Mısır'ın güneyine, Afrikalı fillerin doğal yaşam alanına yöneltti.²⁴⁰

Philadelphus'un söz konusu fil programı kapsamında ilk girişimi, gerek fil avlarının gerçekleştirilmesinde birer üs gerekse ele geçirilen hayvanların Mısır'a ulaştırılmasında birer nakliye limanı işlevi görecek yerleşimler kurmak olmuştur. Strabon, Philadelphus tarafından fil avlamaya müsait bölgeleri araştırması için yola çıkarılan Satyrus'un, Kızıldeniz'in batı sahilinde, fillerin avlanmasında ve gemiyle Mısır'a gönderilmesinde bir üs görevi görmesi amacıyla, "*Philotera*" (Safaga) adlı yerleşimi kurduğundan bahsetmektedir.²⁴¹ Süveyş Körfezi'nin yaklaşık yüz otuz km güneyinde yer alan yerleşimin kuruluşu İ.Ö. 270 yılı dolaylarına tarihlendirilmektedir.²⁴² Mısır'da bulunan Heroonopolis (*Pithom*) Steli, Kızıl Deniz'in batısında kurulan ikinci Ptolemaios üssü hakkında bilgi sunmaktadır. Söz konusu stelin üzerinde yer alan ve İ.Ö. 264 yılına tarihlendirilen kayıt, Mısırlı bir komutanın, Kızıl Deniz'in batı kıyısında "*Ptolemais Theron*" adında büyük bir yerleşim kurduğunu ve bölgede yakaladığı çok sayıda fili, deniz yolu üzerinden Mısır'a götürdüğünü aktarmaktadır.²⁴³ Strabon, söz konusu yerleşimin kurucusunun, Philadelphus tarafından fil avlama bölgelerine gönderilen "*Eumedes*" olduğuna işaret etmektedir.²⁴⁴

Philadelphus'un, fil tedariki gerçekleştirdiği bölgede kurduğu sonuncu yerleşim, Foul Körfezinin (*Sinus Immundus*) batı kıyısında yer alan "*Berenice Troglodytica*" (Berenike/Baranis) idi. Söz konusu kent, çöl boyunca uzanan yeni bir kara yolu

²³⁸Casson, **a.g.m.**, 1993, 248.

²³⁹Jennison, **a.g.k.**, 1937, 31.

²⁴⁰Casson, **a.g.m.**, 1993, 248.

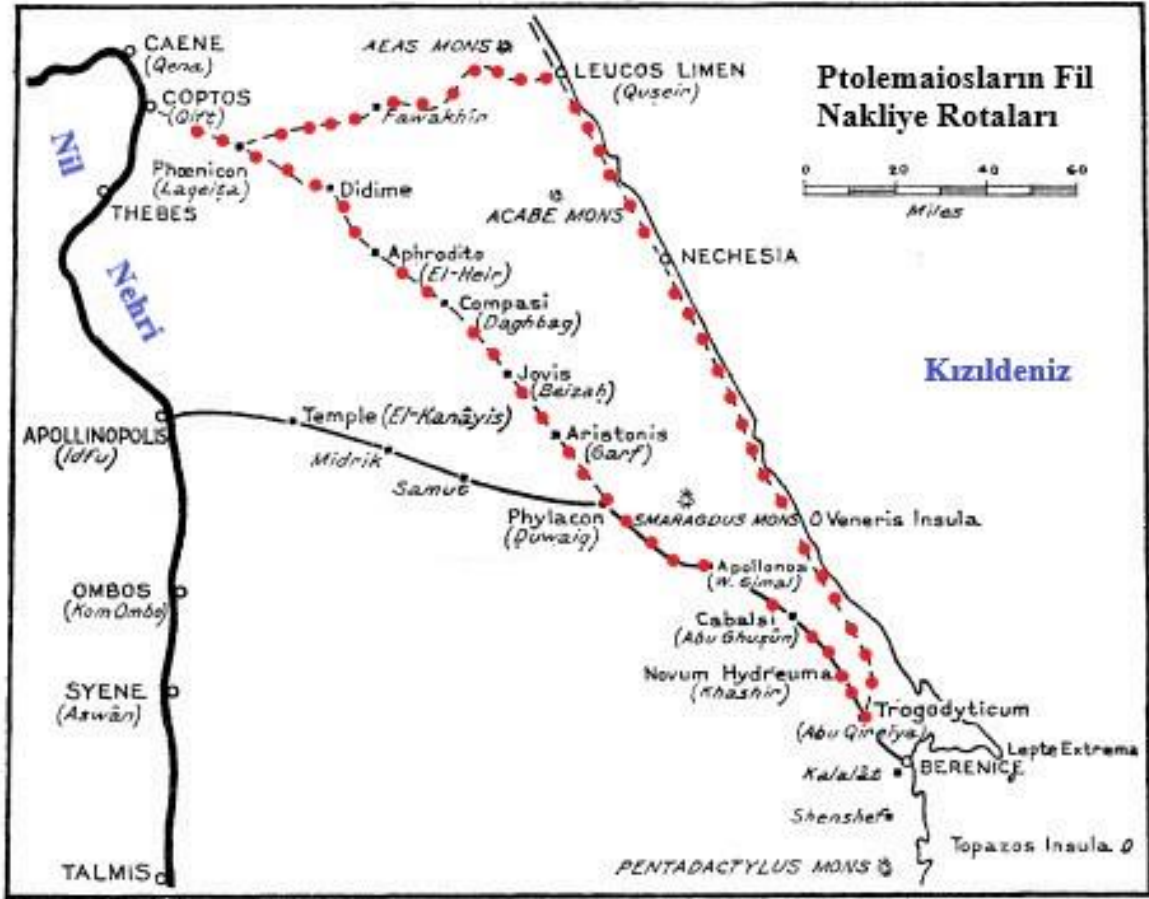
²⁴¹Strab. XVI. 4. 5.

²⁴²Casson, **a.g.m.**, 1993, 248.

²⁴³Blundell, H.W. (1906). Exploration in the Abai Basin, Abyssina. *The Geographical Journal*, 27 (6), 542.

²⁴⁴Strab. XVI. 4. 7.

vasıtasıyla, Nil Nehri üzerindeki en yakın liman olan Koptos'a bağlanmıştı.²⁴⁵ Philotera ve Ptolemais Theron yerleşimlerinin ortasında yer alan Berenice, sahip olduğu coğrafi konumun, avlanma programına sağladığı katkı dolayısıyla bölgedeki en önemli liman ve avlanma üssü konumundaydı. Nitekim Mısır'dan uzak sularda yelken açmak, Kızıldeniz'in kuzeyinde hâkim güç unsuru olan düşman kabilelerle mücadele etme zorunluluğunu doğurmaktaydı. Nihayetinde Berenice'de karaya çıkmak, gerek filleri gerekse avcı gruplarını büyük bir zahmetten kurtarmaktaydı. Buradan Koptos'a uzanan kara yolu boyunca ilerleyen kabileler, Koptos'tan Nil Nehri boyunca kuzeye yelken açmakta ve nihai durakları olan Aşağı Mısır'a ulaşmaktaydılar.²⁴⁶ (Bkz. Harita 3.5)

Harita 3.5. Ptolemaiosların fil tedarik rotası.

Kaynak: <https://ntwrong.files.wordpress.com/2008/11/trogodyticum.jpg> (Erişim tarihi: 12.05.2018)

Philadelphus'un, Afrika fili endüstrisi kapsamında fil ahırları için seçeceği merkez ise Memphis olacaktır. Nitekim Memphis, Alexandria'dan (İskenderiye) çok daha elverişli bir konumda bulunmaktaydı. Temelde Seleukos ordularının fillere karşı

²⁴⁵Casson, a.g.m., 1993, 249.

²⁴⁶Casson, a.g.m., 1993, 257.

koymak amacıyla ele geçirilen Afrika fillerinin savaşta kullanımı söz konusu olacak olursa, bu kullanımın yeri, neredeyse kesin bir şekilde doğu sınırında ya da doğu sınırının ötesinde olacaktı. Nitekim savaş fillerini Memphis'ten doğu yönünde, çöl boyunca yürütmek, Alexandria'dan yürütmekten çok daha kısa ve kolay olacaktı. Memphis'ten doğuya uzanan yol, bol su kaynaklarına sahip, geniş bir vadi boyunca uzanmakaydı.²⁴⁷

Fil programı kapsamında en az lojistik düzenin kurulması kadar önem ifade eden husus, fillerin zarar görmeden avlanmaları gerekliliğiydi. Philadelphus'un girişimine kadar Hindistan, fillerin savaş amacıyla yakalandığı ve eğitildiği tek coğrafya olma özelliğini sürdürüyordu. Afrikalı fillerle aynı yaşam alanını paylaşan Afrikalı yerliler ise filleri yalnızca yiyecek ya da fildişi kaynağı olarak avlamak konusunda uzmanlı. Plinius, söz konusu hususta şunları aktarmaktadır:

*“Ethiopia (Etiyopya) sınırlarında yaşayan yerlilerin tek yiyecek kaynağı, avlamak suretiyle ele geçirdikleri fil etiydi. Fillerin yürüyüş güzergâhı yakınlarındaki ağaçlara tırmanarak, sürünün en sonunda yürüyen filin uygun konuma gelmesini bekleyen yerliler, ağacın üzerinden hayvanın arka kalça bölümüne atlamaktaydı. Bunun ardından sol elleriyle hayvanın kuyruğunu sıkı bir şekilde tutmakta, ayaklarını da hayvanın sol kalçasına yerleştirmekteydiler. Böylelikle hayvanın üzerinde asılı kalarak, sağ ellerinde bulunan keskin palalarla, asılı kaldıkları bacağa birbiri ardında darbeler indirmektedirler. Nihayetinde hayvanın ayağı tamamen kullanılamaz hale geldiğinde ise diğer ayakta bulunan kas kirişlerine saldırmaktaydılar. Tüm bu saldırılar, son derece hızlı bir şekilde gerçekleştiriliyordu.”*²⁴⁸

Bu durum, fillerin her halükârda öldürülmesi anlamına geliyordu. Fakat filleri yaralamaksızın, canlı şekilde yakalayabilmek tamamıyla farklı bir konuydu ve bu konuda yeterli bilgi birikimine sahip olan tek unsur hali hazırda Hintlilerdi. Sonuç itibarıyla Philadelphus'un yüzleşmek zorunda kaldığı temel sorunlardan birisi de fil avı için gereken tecrübeli personeli, bunların fil avı sırasında kullanabileceği yeterli miktarda evcil fili ve fillerle birlikte çalışmak için eğitilmiş atları tedarik etmektir.²⁴⁹ Philadelphus'un iktidarında, Mısır'da bir miktar evcil fil bulunmaktaydı. Ptolemaios Soter iktidarında, Alexandria'da basılmış olan ve İ.Ö. 298-294 yılları arasına tarihlendirilen altın sikkeler, bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Söz konusu sikkelerin

²⁴⁷Casson, a.g.m., 1993, 259.

²⁴⁸Plin. HN. VIII. 8.

²⁴⁹Casson, a.g.m., 1993, 250.

arka yüzünde bulunan filin, tümsek sırtı ve küçük kulaklarıyla ön plana çıkan Asya türü olduğu rahatlıkla görülebilmektedir. (Bkz. Görsel 3.5.)

Öte yandan İ.Ö. 321 ve İ.Ö. 312 yıllarında ele geçirilmiş olan bu filler, söz konusu savaflara en erken yaşlarında çıktıkları varsayılsa dahi, hali hazırda altmışlı yaşlarının üzerindeydiler. Kautilya'nın, fillerin yaşlarına ilişkin ortaya koyduğu ölçüt göz önüne alındığında, hayvanların Philadelphus için önemli bir katkı sağlayamayacağı açıktır.

Philadelphus'un fil programının başarıyla sonuçlandığı bilindiğinden, Mısır'da bulunan yaşlı filler, fil yakalama girişimine başlayabilmek için yeterli olmuş olmalıdır. Bununla birlikte fil sürücülerinin, yeteneklerini yıllar içerisinde çocuklarına aktardıkları da varsayılabilir. Fakat tüm bu ihtimaller fil yakalama programına başlamak için yeterli değildi. Yeni ele geçirilen her bir fil için fazladan bir fil sürücüsünün gerekliliği bir yana, Philadelphus, fil yakalama birliklerine liderlik etmeyi ve vahşi hayvanları evcilleştirmeyi bilen adamlara ihtiyaç duymaktaydı. Bunlar ise yalnızca Hindistan'dan ve yalnızca deniz yoluyla getirilebilirdi.²⁵⁰

Plinius, Philadelphus tarafından gönderilen Dionysius'un, Hintli kralların misafiri olarak bölgede bulunduğu bahsetmektedir.²⁵¹ Buradan hareketle Ptolemaios Krallığının, Philadelphus iktidarında Hindistan ile diplomatik bir temasının bulunduğu sonucuna varılabilmektedir. Nitekim söz konusu temasın, Philadelphus'a, ihtiyaç duyduğu fil personelini tedarik edebilme fırsatı sunmuş olması oldukça muhtemeldir. Afrika'daki fil programının Hintli uzmanların yokluğunda başlayamayacağı ve söz konusu programın nihayetinde başarıyla uygulandığı göz önüne alınırsa, Philadelphus, gerekli personeli Hindistan'dan getirmeyi başarmıştır. Hintlilerin programdaki temel görevleri ise fil yakalama çalışmalarına liderlik etmek ve ele geçirilen vahşi fillerin iradelerini kırmaktır. Bununla birlikte Hintliler, muhtemel bir şekilde bilgi ve becerilerini Mısırlı unsurlara aktarmakla da görevlendirilmişti.²⁵²

Philadelphus'un, karşı karşıya kaldığı bir diğer önemli sorun ise dil meselesi olmalıdır. Bu noktada Aelianus'un, Philadelphus iktidarına atıfta bulunan aktarımı önem arz etmektedir:

²⁵⁰Casson, a.g.m., 1993, 250-251.

²⁵¹Plin. HN. VI. 21.

²⁵²Casson, a.g.m., 1993, 250-251.

*“II. Ptolemaios Philadelphus’a genç bir fil sunulmuştu. Bu hayvan Yunan dilinin konuşulduğu bir yere getirilmiş ve kendisine Yunanca yöneltilen talimatları anlayabilmişti. Nitekim bu zamana kadar fillerin Hint dilinden başka bir dili anlayamadıkları düşünülmekteydi.”*²⁵³

Söz konusu kayıt, Philadelphus’un fil programını gerçekleştirdiği dönemde, Hintlilerin ve Mısırlı unsurların dil ayrımını mutlak şekilde ortaya koymaktadır. Hintli uzmanların, Ptolemaios Krallığı’nın görevlileriyle verimli bir şekilde çalışabilmeleri ve daha da önemlisi fil konusundaki birikimlerini bunlara aktarabilmeleri, güçlü bir iletişimi zorunlu kılacaktır. Bu durum ise iki taraf arasında iletişimi sağlamakla görevli tercümanlara ihtiyaç duyulmasını beraberinde getirmiş olmalıdır.

Program için gerekli tüm personel ihtiyacını karşılamış olsa dahi, Philadelphus’un aşmak zorunda olduğu önemli bir husus daha bulunmaktaydı. Söz konusu husus limanlarla ve donanma mühendisliği ile ilgiliydi. Ele geçirilen fillerin Kızıldeniz üzerinden Mısır’a ulaştırılması gerekmekteydi. Bu doğrultuda, ıssız arazilerde kurulan yeni üslerin, ağırlıkları dört tona ulaşan fillerin nakliyesini mümkün kılacak limanlara ve iskelelere sahip olması gerekiyordu. Söz konusu gereklilik, fil avı için gönderilen grupların bünyesinde, gerekli liman yapılarını inşa etmek üzere mühendislerin ve inşaat için gerekli olan ağaçları tedarik etmek üzere oduncu ve marangozların da bulundurulması zorunluluğunu doğurmuş olmalıdır.²⁵⁴ Bu noktada Strabon’un aktardıkları, fil avlama bölgelerine sevk edilen işgücünün varlığını doğrulamaktadır:

*“Eumedes, civardaki bir yarımada, bölgedeki yerlilerin bilgisi olmaksızın bir hendek ve sur aracılığıyla kapatmıştı. Ortaya koyduğu ılımlı tavrıyla söz konusu çalışmayı engelleme niyetinde olan yerlilerin dostluğunu kazanan Eumedes, bunları düşmanından ziyade dostu haline getirmişti.”*²⁵⁵

Söz konusu kayıt, Mısır’dan oldukça uzak ve son derece izole bir bölgede sürdürülen fil yakalama çalışmalarının ciddi savunma önlemleri gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Nitekim fil avlarında görev alan kişiler özünde birer askerdir. Fakat bunlar “Avcı” (κυνηγος) ismiyle anılmaktaydılar. Bununla birlikte avcı gruplarının ödemelerinden sorumlu olan “Grammateos” (γραμματεος) adlı yetkililer

²⁵³Ael. NA. XI. 25.

²⁵⁴Casson, a.g.m., 1993, 252.

²⁵⁵Strab. XVI. 4. 7.

bulunmaktaydı. Söz konusu unvan, İ.Ö. 223 yılında, Apollinopolis (Edfu) kentinin kraliyet hazinedarına gönderilen emirden elde edilmiştir. Söz konusu emir, Pitholaus isimli komutanın Somali ülkesi kıyılarına gerçekleştireceği fil seferine katılacak olan avcılarının maaşlarının, Grammateos'a teslim edilmesi yönündedir. Bir askerin günlük maaşı ise dört obol olarak belirlenmiştir.²⁵⁶ Söz konusu ücretin, Atina'daki Erechtheion Tapınağı'nın inşasında çalışan sıradan bir işçinin kazandığından iki kat fazla olduğu düşünüldüğünde, Kızıldeniz kıyılarındaki fil avlarının kârlı bir iş izlenimi uyandırması olağandır.

Söz konusu fil programı yüksek kâr getiren bir iş olmakla birlikte, programın sistematik bir şekilde işlemesi için ortaya konulan çaba ve emek müthiş boyutlardaydı. Öncelikle ele geçirilen filler, en az bir hafta, en fazla bir ay içerisinde Mısır'a ulaştırılmaktaydı. Nitekim bu süreç, fillerin ele geçirildiği avlanma bölgesinin Mısır'a uzaklığına göre değişmekteydi. Doğal ortamlarından yeni koparılmış fillerin nakliye gemilerine bindikleri anda zincirlenmeleri şöyle dursun, hayvanların iskeleler üzerinden gemilere bindirilmeleri dahi son derece zor bir süreçti. Bu açıdan filler yükleme öncesinde belirli bir eğitime ihtiyaç duymaktaydı ve fil programı için kurulmuş olan üsler bu eğitimi sağlayacak şekilde organize edilmek zorundaydı. Sonuçta fil programı için kurulmuş limanların her biri geniş çapta tesise ve barınağa ihtiyaç duymaktaydı. Söz konusu yapılar, gerek avlanmak gerekse yakalanmış vahşi fillerin iradelerini kırmak için gerekli olan evcil fillerin barınacağı ahırlar, ele geçirilmiş vahşi fillerin kapatılacağı bölümler, vahşi fillerin eğitimi için kullanılacak alanlar ve fillerin ihtiyaç duyduğu yiyeceğin saklanacağı depolardan oluşmaktaydı. Bununla birlikte avcılarının, bakıcıların, sürücülerin, terbiyecilerin ve hatta askerlerin de dâhil olduğu çeşitli görevlilerin konaklaması için barınaklar gerekliydi. Bir av grubunun kamptan ayrılarak ava başlaması için, tüm tesislerin hazır durumda olması ve tüm personelin hazırda bulunması gerekiyordu.²⁵⁷ Bu noktada Aelianus'un, filleri nakliye gemilerine bindirmek noktasında ortaya konulması gereken iş yüküne ilişkin aktardıkları büyük önem arz etmektedir:

“Filler, nakliye gemilerine, her iki tarafı da taze ve tamamıyla yaprakla kaplı ağaç dalları ile donatılmış köprüler aracılığıyla bindirilmektedir. Köprünün zemini ise filleri

²⁵⁶E. R. Bevan (1927). *A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty*. Londra: Methuen & Co. LTD., s. 176.

²⁵⁷Casson, a.g.m., 1993, 254.

*aldatmak amacıyla tamamıyla yeşillikle kaplanmaktadır. Sonuç itibarıyla filler, bu yeşillikleri gördükleri takdirde, sağlam bir zeminde yürüdükleri hissine kapılmakta, köprünün yanlarına yerleştirilen yoğun dallar ise denizin görünmesini engelleyerek, hayvanların paniklemesine engel olmaktadır.”*²⁵⁸

Doğrudan fil avlarına katılan avcılar için de durum farksızdı. Bir filin her türlü sınırlamayı ve engeli aşabilmesini mümkün kılacak fiziksel kuvvetini, vahşice gerçekleştirilen saldırılara dayanabilmesini mümkün kılacak dayanıklılığını ve her türlü sıradan tuzağı atlatabilmesini sağlayacak zekâsını dikkate aldığımızda, filleri yakalama işinin en az kamplardaki iş bölümü kadar emek ve çaba gerektireceği mutlaklıdır.²⁵⁹ Nitekim tüm bu çabalar, Mısır’a ulaştırılan fillerin savaşa hazır oldukları anlamına gelmemekteydi. Hayvanlar, Mısır’daki fil merkezi Memphis’e ulaştıklarında, burada uzun yıllar süren detaylı bir eğitim programına dâhil edilmekteydi.²⁶⁰ Hali hazırda yalnızca vahşi iradeleri kırılmış ve nakliye gemilerine yüklenebilmelerini sağlayacak basit bir öncül eğitime tabi tutulmuş olan filler, birer savaş fili olmak noktasında gereken tüm vasıfları burada edineceklerdi.

Sonuç itibarıyla Ptolemaios Krallığının Afrikalı filleri yakalama ve eğitime programı sıra dışı bir başarıydı. Söz konusu program uzak ve ilkel coğrafyalarda, son derece kapsamlı tesisler ile donatılmış üsleri inşa etmeyi ve söz konusu üsleri fil avlamak üzere özel olarak eğitilmiş ya da başka coğrafyalardan getirilmiş nitelikli personel ile doldurmayı gerektirmişti. Ele geçirilen fillerin Mısır’a getirilebilmesi için, sıfırdan tasarlanmış yeni gemilerden oluşan bir nakliye filosu oluşturulmuştu. Bizzat Mısır’da programın devamlılığını sağlayabilmek amacıyla Koptos ile Fayum yerleşimlerinde depolama alanları ve Memphis’te kalıcı ahırlar kurulmuştu. Gerçekleştirilen ilk av seferi, tüm bu hazırlıkların tamamlanmasıyla mümkün olduğundan, fil programının başarıya ulaşmasındaki en büyük pay, girişimin mimarı Ptolemaios Philadelphus’a aittir.²⁶¹

3.2.10. Fil nakliye gemileri: Elefantegoslar’ın ortaya çıkışı

Philadelphus’un fil programının en önemli gerekliliklerinden birisi de fillerin deniz üzerinden nakli için uygun gemiler tedarik etmektir. Nitekim bu husus, dönemin

²⁵⁸Ael. NA. X. 17.

²⁵⁹Kistler, **a.g.k.**, 2006, 71-72.

²⁶⁰Kistler, **a.g.k.**, 2006, 73.

²⁶¹Casson, **a.g.m.**, 1993, 259.

en ihtişamlı savaş gemilerinin tasarımcıları olan Philadelphus'un donanma mühendisleri için büyük bir sorun teşkil etmemiş olmalıdır. Nihayetinde bu mühendisler, bizzat fil nakliyesine hizmet edecek yeni bir gemi türü inşa etmiştir.²⁶² Söz konusu fil gemileri, Agatharchides tarafından “ελεφαντήγοσ” (Elefantegos) şeklinde adlandırılmıştır.²⁶³

Elefantegosların fiziksel özelliklerine yönelik günümüze ulaşmış antik bir kayıt bulunmamaktadır. Fakat bunların kullanımına ilişkin filolojik kaynakların ortaya koyduğu tasvirler üzerinden iki önemli özellikleri hakkında fikir sahibi olmak mümkündür. Bu özelliklerden ilki bunların birer kalyon değil, yelkenli gemi olduklarıdır. Nitekim bu durum elefantegosların çiziminden itibaren baştan tasarlandığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Çünkü bu gemilere örnek oluşturabilecek tek model olan ve Yunan orduları tarafından uzunca bir dönem kullanılagelen süvari nakliye gemileri birer kalyondur ve kalyonlar gerek şekilleri gerekse ölçüleri açısından önemli ölçüde farklı gemilerdi. Elefantegosların diğer özelliği ise derinliği beş metreyi geçmeyen sığ sularda ilerleme zorunluluklarına paralel bir şekilde, sahip oldukları nispeten sığ tabanlarıydı.²⁶⁴ Diodorus, elefantegosların, sahip oldukları sığ tabanları nedeniyle Kızıldeniz sularında karşı karşıya kaldıkları tehlikelere ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...Taşıdıkları hayvanların ve donanımlarının ağırlığı nedeniyle, gövdeleri büyük ölçüde su seviyesinin altında kalan fil nakliye gemileri ise derinliği beş metreyi geçmeyen Kızıldeniz sularında mürettebatlarını korkunç tehlikelerle yüz yüze bırakmaktaydı. Tam yol hızla ilerleyen ve rüzgârların şiddeti nedeniyle geceleri sıklıkla sürüklenen bu gemiler, bazen kayalıklara çarparak parçalanmakta, bazense denizin iç kesimine uzanan sığ bölgelerde karaya oturmaktaydı. Suyun bir insan boyunu aşan derinliği, mürettebatın geminin yan kısımlarından gözlem yapmasını engellemekteydi. Nitekim mürettebatın, güverteden uzatılan sırtıklar vasıtasıyla gemiyi iterek tekrar suya döndürme çabaları sonuç vermezse, yiyecek dışındaki tüm yükler suya atılmaktaydı. Nitekim bu çabalar da geminin kurtarılmasına yetmezse, anakaraya ya da bir adaya ulaşması bir şey ifade etmeyen ve yakınlarında başka bir gemi bulunmayan mürettebat, korkunç bir felaketle karşı karşıya kalmaktaydı. Nihayetinde bölge büsbütün ıssızdı ve gemi seferleri uzun aralıklarla gerçekleştiriliyordu.”²⁶⁵

²⁶²Casson, a.g.m., 1993, 253.

²⁶³Phot. Bibl. 250.

²⁶⁴Casson, a.g.m., 1993, 253.

²⁶⁵Diod. Sic. III. 40.

Diodorus'un aktarımı, elefantegosların, gece saatlerinde de yola devam ettiğini mutlak şekilde ortaya koymaktadır. Bu noktada Jennison, Söz konusu gemilerin yolculuğa geceleri de devam etmesinin nedeni, karaya çıkmayı ya da demir atmayı olanaksız hale getiren şiddetli gece rüzgârları ile açıklamaktadır. Bununla birlikte Kızıldenizin yüksek nemli sıcakları altında, yalnızca gündüz saatlerinde yelken açmak fillerin sağlığı açısından büyük bir tehlike oluşturmuş olmalıdır. Nihayetinde yelkenli bir geminin ilerlemesini mümkün kılan rüzgâr, aynı zamanda geminin hava dolaşımını azaltmaktadır. Filler ise muhtemel bir şekilde geminin tabanında, vücutlarını yakıcı güneşten koruyacak hafif örtülerin altında seyahat etmiş olmalıdır.²⁶⁶

II. Ptolemaios Philadelphus öncülüğünde, Mısır'ın güneyinde ve Kızıldeniz'in batı sahillerinde, sistematik bir şekilde gerçekleştirilen fil tedarik programı, savaş fillerinin Helenistik dönemde ifade ettiği önemin en belirgin örneği olarak ele alınabilir. Ptolemaiosların program kapsamında göze aldıkları mali yükümlülük, birer silah olarak fillerin ifade ettiği anlamı mutlak şekilde ortaya koymaktadır. Afrika'da ele geçirilen bu hayvanlar, Seleukoslar ile girilen mücadelenin sürdürülebilmesi için zaruri görülmüştür. Nitekim tüm çaba ve maliyete rağmen, Afrikalı filler Asyalı türlere hiçbir şekilde üstünlük sağlayamamış, program muazzam bir kaynak israfından öteye geçememiştir.

3.2.11. I. Antiokhos Soter'in savaş filleri (İ.Ö. 275)

Savaş fillerinin etkinlik gösterdiği bir sonraki olay, Seleukos Kralı I. Antiokhos Soter'in (281-261), İ.Ö. 275 yılında, Küçük Asya'daki Galyalı istilacılara karşı gerçekleştirdiği mücadele olmuştur. İ.Ö. 277 yılı, Küçük Asya'daki Galyalı terörünün zirveye ulaştığı süreci ifade etmekteydi. Nitekim Antiokhos, Galyalılar ile girişeceği mücadele öncesinde iki önemli sorunu bertaraf etmek zorunda kalmıştı. Bunlar ordunun ve savaş fillerinin askeri merkezi Apamea'nın da dâhil olduğu Suriye'deki iç isyan ve güneydeki Ptolemaios işgaliydi. Nihayetinde İ.Ö. 277 yılında Suriye'deki isyanı, İ.Ö. 276 yılında Aşağı Suriye'deki Ptolemaios tehlikesini ortadan kaldıran Antiokhos, kışı geçirmek üzere tekrar Suriye'ye döndü.²⁶⁷

²⁶⁶Jennison, **a.g.k.**, 1937, 38-39.

²⁶⁷S.A. Cook, F.E. Adcock and M.P. Charlesworth (1928). *The Cambridge Ancient History, Vol VII, The Hellenistic Monarchies and the Rise of Rome*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 701-702.

İ.Ö. 275 yılı baharının başlarında, Baktria Satrabı tarafından yola çıkarılan ve muhtemel bir şekilde Maurya İmparatoru Vindusara²⁶⁸ tarafından tedarik edilmiş olan yirmi savaş fili, Babil'den yola çıkarılan ikmal malzemeleri ile birlikte Suriye'ye ulaştı. Bu olaydan bir ay sonra, Babil'den yola çıkan birlikler Suriye'de Antiokhos'un komutasına dâhil oldular.²⁶⁹ Nihayetinde tüm hazırlıklarını tamamlayan Antiokhos, Toros Dağlarını aşmak suretiyle, Küçük Asya'da bulunan Galatlar üzerine harekete geçti. Lucian fillerin savaşta etkinliğine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“Antiokhos, savaş alanına ulaştığında Galatyalıların cesur savaşçılar olduğunu biliyordu. Bronz zırhlı piyadeleri önde ağır teçhizatlı piyadeleri ise arkada bulunan, yirmi dört sıralık Galatya phalanksı derli toplu ve sağlamdı. Her iki kanatta da yirmi bin süvari, merkezde ise seksen tırpanlı, yüz altmış savaş arabası hücumu yapmak için bekliyordu. Antiokhos, böylesine muazzam bir orduyu yenme şansının çok az olduğunu düşündü. Nitekim onun kuvvetleri alelacele bir araya getirilmişti ve bu mücadele için yeterince güçlü değildi. Askerlerinin sayısı düşmana kıyasla oldukça azdı ve bunların büyük bir çoğunluğunu hafif teçhizatlı birlikler oluşturmaktaydı. Öte yandan Rodoslu Theodotas o gün Antiokhos ile birlikteydi ve onun varlığı Antiokhos'a özgüvenini tekrar kazandırdı. Antiokhos hali hazırda on altı savaş filine sahipti ve Theodotas, askerlerin yanında yükselen kuleler gibi görünmelerine engel olmak amacıyla Antiokhos'a bunları mümkün olduğunca gizlemesini söyledi. Savaş işareti verilip düşman süvarisi saldırıya geçtiğinde, Galatyalılar phalanklarını açacak ve savaş arabalarının saldırısına yol verecekti. İşte tam bu anda her iki kanattaki düşman süvarisinin üzerine dörder fil gönderilmeli, geriye kalan sekiz fil ise düşman savaş arabalarının üzerine hücum etmeliydi. Theodotas, böylesine bir hamlenin düşman birliklerinin atlarını dehşete düşüreceğini ve hayvanların Galatya hatlarına dalarak kaçışacağını söylemişti. Nitekim tüm bunlar gerçekleşti. Ne Galatyalıların kendisi ne de atları daha önce bir fil görmüşlerdi. Filler hali hazırda uzak bir mesafede bulunduğundan yalnızca çıkardıkları tuhaf sesler duyulabiliyordu. Öte yandan hayvanların koyu renkli vücutlarının önünde parlayan parlak dişlerini ve birer kanca gibi havaya kaldırdıkları hortumlarını gördüklerinde, Galatyalılar kargaşa halinde kaçmaya başladılar. Kargaşa halindeki piyadenin bir kısmı müttefiklerinin mızraklarıyla can verirken bir kısmı ise aralarına dalan müttefik süvariler tarafından ezildi. Savaş arabaları da kendi askerlerinin üzerine yöneldi ve Galatyalı hatlarını korkunç bir kargaşaya sürüklediler. Söz konusu kargaşada pek çok Galatyalı ele geçirildi. Galatyalı hatlarına dalarak, pek çok düşman askerini ayakları altında çiğneyen, pek çoğunu

²⁶⁸Seleukos'un savaş fili tedarik ettiği Sandrocottus'un oğlu.

²⁶⁹Tarn, W. W. (1926). The First Syrian War. *The Journal of Hellenic Studies*, 46 (2), 157.

hortumuyla havaya fırlatan ve pek çoğunu dişleriyle deşen filler, Antiokhos'a muazzam bir zafer kazandırdılar.”²⁷⁰

Lucian'ın aktarımı, büyük ölçüde retorik detaylardan oluşmakla birlikte, mutlak bir gerçeğe işaret etmektedir. Savaş filleri, kendileriyle daha önce hiç karşılaşmamış bir ordu karşısında, ilk kez ölümcül bir silah vazifesi görmüş ve zaferi getirmiştir.²⁷¹ Savaşa yönelik dikkat çeken bir diğer husus, Hindistan'dan yirmi savaş fili tedarik eden Antiokhos'un, savaşta on altı file komuta etmiş olmasıdır. Nitekim fillerin, Suriye'ye Babil'de bulunan askerlerden bir ay önce ulaşmış olması, hayvanların tedarik edilmesi doğrultusundaki talimatın aciliyetini ve yürüyüş temposunun hızını mutlak şekilde ortaya koymaktadır. Nihayetinde hayvanların dördünün, Suriye'ye ulaştıklarında savaşabilecek durumda olmaması muhtemeldir.²⁷²

Bu noktada öne çıkan diğer bir husus ise Apamea'da bulunan fil sürüsünün akıbetidir. Antiokhos'un, Küçük Asya'daki Galatyalıların üzerine yalnızca Hindistan'dan kısa bir süre önce tedarik ettiği fillerle hareket etmesi, Apamea'daki fil sürüsünün tamamıyla yok olduğuna işaret etmektedir. Bu noktada tezimiz Scullard²⁷³ ve Kistler²⁷⁴ ile ortak kanıdadır. Sandrocottus'un İpsos Savaşı öncesinde Seleukos'a teslim ettiği beş yüz filin, en parlak yaşlarını geride bırakmış olduğu hesaba katılırsa, hayvanların çoğunun İ.Ö. 275 yılında doğal yollardan ölmüş olması muhtemeldir. Bu durum söz konusu değilse, isyancılar bu filleri satmış ya da öldürmüş olmalıdır.

Söz konusu savaş, Galatyalıları savaş filleri ile savaş alanında çarpışan ilk Batı Avrupa topluluğu yapması açısından son derece önemlidir. Öte yandan Antiokhos'un, Asyalı fillerinin önemli ölçüdeki katkısı sayesinde kazandığı zaferin etkileri, tüm Küçük Asya'da belirgin hale gelmiştir. Bilhassa Batı bölgesindeki Helen kentleri, bu zaferi büyük bir sevinçle karşılamıştır. Aiolis Bölgesi'ndeki Myrina (Kalabaktepe) kentinin nekropolisinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sonucunda ele geçirilen, söz konusu döneme ait pişmiş toprak) figür, savaş fili tarafından ezilmek suretiyle öldürülen bir Galat savaşçısının tasvir etmektedir.²⁷⁵ (Bkz. Görsel 3.9)

²⁷⁰Luc. Zeux. II.

²⁷¹Tarn, **a.g.k.**, 1926, 157.

²⁷²Tarn, **a.g.k.**, 1926, 157.

²⁷³Scullard, **a.g.k.**, 1974, 121.

²⁷⁴Kistler, **a.g.k.**, 2006, 76.

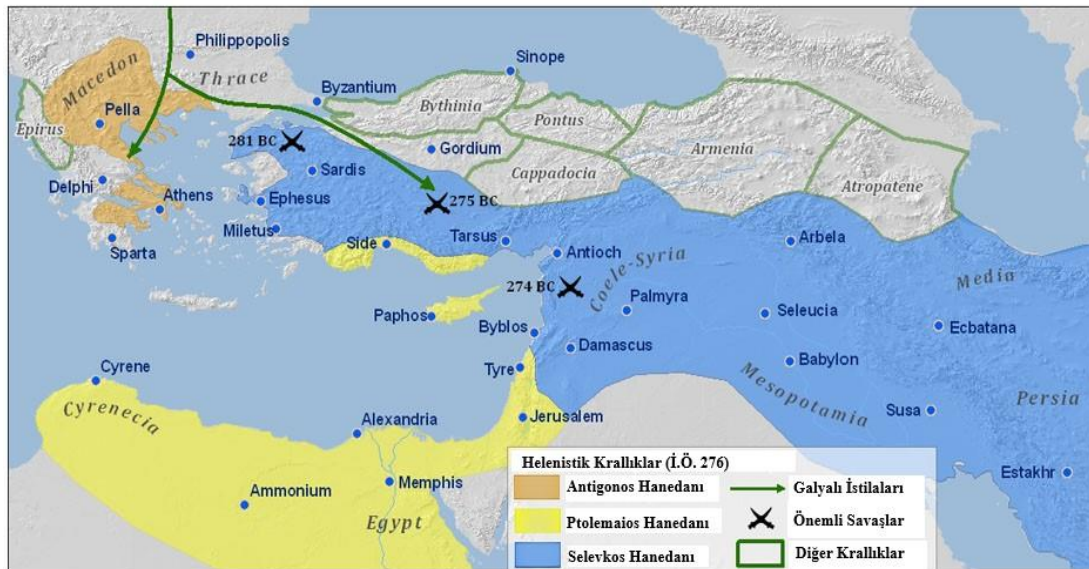
²⁷⁵Arslan, **a.g.k.**, 2000, 72-73.

Görsel 3.9. *Galat savaşçısını ezerek öldüren savaş fili.*

Kaynak: http://cartelen.louvre.fr/cartelen/visite?srv=car_not_frame&idNotice=8064&langue=en (Erişim tarihi: 25.07.2019)

Savaş filinin ayaklarındaki şeritler, muhtemel bir şekilde hayvanın bacaklarını korumak üzere kullanılmış zırh parçalarına işaret etmektedir. Modern tankların ataları olan savaş fillerinin göğüsleri, ön ayakları ve bazen hortumları, kalın deri tabakaları ya da metal katmanlar ile korunmaktaydı. Fillerin sırtlarında okçuların ve mızrak fırlatıcıların yerleştirilmesi için kuleler bulunsa da, söz konusu kabinlerin altındaki saldırıya açık kısımlar, hasır, deri ya da kumaş katmanları ile muhafaza edilmişti.²⁷⁶

Harita 3.6. *Galyalı İstilaları ve Helenistik Krallıklar (İ.Ö. 276).*

²⁷⁶N. M. Saxtorph (1972). *Warriors and Weapons: 3000 B.C. to A.D. 1700 in Colour*. Londra: Blandford Press, s. 160.

3.2.12. III. Antiokhos'un savaş filleri (İ.Ö. 220-200)

I. Antiokhos Soter'in Küçük Asya'daki savaş fili kullanımından (İ.Ö. 275), III. Antiokhos'un (Büyük Antiokhos) tahta çıktığı İ.Ö. 222 yılına uzanan yaklaşık elli yıllık süreçte, Seleukosların savaş fili kullanımına işaret eden herhangi bir filolojik eser bulunmamaktadır.²⁷⁸ Söz konusu süreçte savaş fili kullanımına işaret eden yegâne kayıt, Eritrea'da (Afrika) bulunan Adulis Anıtı'nda yer almaktadır. Bu kayıt, Ptolemaios Euergetes'in (İ.Ö. 246-222), askerlerden, gemilerden ve Etiyopyalı (Afrikalı) fillerden oluşan büyük bir orduyla Seleukoslara karşı Asya'da savaştığına işaret etmektedir.²⁷⁹ Savaş fili etkinliği açısından karanlık bir sürece işaret eden bu dönem, Polybios'un, III. Antiokhos ve Media Satrapı Molon arasında, İ.Ö. 220 yılında gerçekleşen savaşa ilişkin aktarımı ile son bulmaktadır.

Söz konusu mücadelede süvari birliklerini kanatlarına, piyadesini ise merkeze yerleştiren Antiokhos, komutası altındaki on savaş filini hattın ön kısmında ve belirli aralıklarla konuşlandırmıştır.²⁸⁰ Molon'un sol kanadında konuşlandığı birlikler, Kral Antiokhos'u görür görmez taraf değiştirmiş, bunun üzerine Molon'un tüm ordusu savaş şevkini kaybetmiştir. Hali hazırda pek çok taraftan kuşatılmış olan Molon, canlı ele geçirildiği takdirde maruz kalacağı işkencelerin farkında olduğundan, savaş alanında intihar etmiştir.²⁸¹ Polybios'un fillere ilişkin aktarımı, hayvanların savaş öncesi konuşlandırıldıkları bölgeyle sınırlı kalmakta, fillerin savaşın seyrindeki etkinliğine ilişkin herhangi bir bilgi sunulmamaktadır.

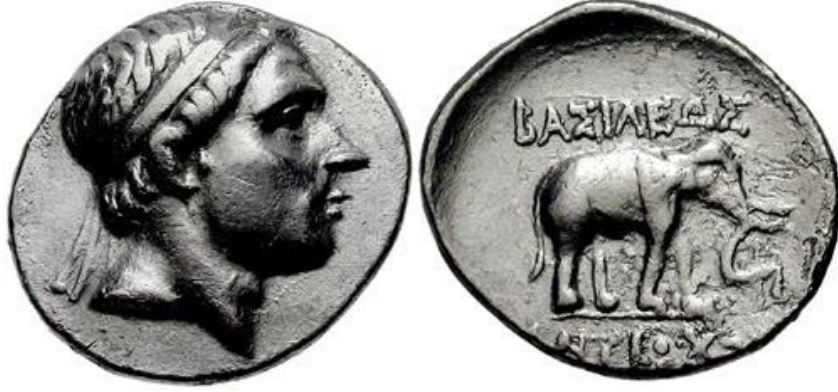
Bununla birlikte III. Antiokhos'un ilk savaş fili kullanımı, bir yıl sonra Apamea'da darp edilen sikkelerde yansıma bulmuştur. Ön yüzünde Antiokhos'un büstünü tasvir eden sikkelerin arka yüzünde, Asya türü fil sağa doğru yürür şekilde resmedilmiştir. (Bkz. Görsel 3.10)

²⁷⁸Bar-Kochva, **a.g.k.**, 1976, 79.

²⁷⁹Blundell, **a.g.m.**, 1906, 542.

²⁸⁰Polyb. V. 53.

²⁸¹Polyb. V. 54.

Görsel 3.10. *III. Antiokhos iktidarında Apamea’da darp edilen sikkede fil füzürü.*

Kaynak: http://www.wildwinds.com/coins/greece/seleucia/antiochos_III/SC_1065@3.jpg (Erişim tarihi: 21.04.2019)

Antiokhos’un savaş fillerinin etkinlik gösterdiği bir sonraki mücadele, Seleukos ve Ptolemaios Krallıkları arasında, İ.Ö. 217 yılında Raphia (Rafah) kenti yakınlarında gerçekleşen savaş olmuştur. İ.Ö. 217 baharının başlarına kadar, gerekli tüm hazırlıkları tamamlamış olan III. Antiokhos ve IV. Ptolemaios Philopator (İ.Ö. 222-204), Coele Syria²⁸² hâkimiyetinin kaderini tek bir savaşta belirlemek üzere, ordularıyla birlikte harekete geçmiştir. Bu doğrultuda Philopator, yetmiş bin piyade, beş bin süvari ve yetmiş üç Afrikalı savaş filiyle birlikte Alexandria’dan, Raphia’ya hareket etmiştir. Bu durumu öğrenen Antiokhos ise altmış iki bin piyade, altı bin süvari ve yüz iki savaş filinden oluşan ordusunu savaş için bir araya toplamıştır.²⁸³ Üç yıl öncesinde savaş alanına yalnızca on savaş fili sürebilen Antiokhos’un, Raphia’ya yüz iki savaş fili getirmesi dikkat çekici bir husustur. Filolojik eserler, fillerin sayısındaki artışına ilişkin herhangi bir bilgi sunmamaktadır. Bu noktada kanımız, Antiokhos’un, Raphia Savaşı öncesinde Baktria kanalı üzerinden gerçekleştirdiği girişimlerle, yeni savaş filleri tedarik etmiş olabileceği yönündedir.

İki kral da piyade kuvvetlerini birbirleriyle karşılaşacak şekilde merkezde, süvari birliklerini ise kanatlarına yerleştirirken, Philopator Afrikalı savaş fillerinin kırkını, bizzat konuşlandığı sol kanadının önüne, geriye kalan otuz üç savaş filini ise sağ kanattaki süvarisinin önüne dizdi. Buna karşın Antiokhos, Philopator ile doğrudan mücadele edecek olan sütkardeşi Philip’in komutasındaki altmış Asyalı savaş filini sağ

²⁸²Coele Syria, Seleukos Krallığı’nın askeri merkezi olan Suriye ile coğrafi açıdan bitişik durumda olduğundan, Seleukos krallarının daimi ilgi alanı olmuş, Ptolemaios Krallığı ile düşmanlığın temel sebebi bu coğrafyanın hâkimiyeti olmuştur. (E. R. Bevan (1902). *The House of Seleucus, Vol II*. Londra: Edward Arnold, s. 29.)

²⁸³Polyb. V. 79.

kanadının önüne, geriye kalan kırk iki savaş filini ise sol kanadının önüne konuşlandırdı.²⁸⁴

Raphia Savaşı, Asyalı ve Afrikalı savaş fillerinin karşı karşıya geldiği, kaydedilmiş tek savaştır.²⁸⁵ Nitekim iki kralın da savaş fillerini, savaş planını doğrudan bunlara bel bağlayarak şekillendirecek biçimde, ordularının önünde ve merkezde değil, kanatlarda konuşlandırmış olması bu sebepten olmalıdır. Nitekim Polybius'un, her iki generalin de zafer noktasında en çok phalankslarına bel bağladıklarını aktaran ifadesi bu düşüncüyü güçlendirmektedir.²⁸⁶ Raphia Savaşı'na kadar, Asyalı ve Afrikalı fillerin birbirilerine karşı gerçekleştirdiği bir mücadelenin kaydı bulunmadığından, iki kralın da karşı tarafın sahip olduğu fillerin, kendi fillerine üstün gelebileceği endişesiyle böyle bir riski göze almak istememiş olması oldukça muhtemeldir. Polybius, fillerin savaştaki etkinliğine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...Nihayetinde Ptolemaios sol kanadının uç kısmına, Antiokhos ise sağ kanadının uç kısmına geçtiğinde savaş için işaret verildi. İlk teması gerçekleştirenler savaş filleriydi. Afrikalı fillerin yalnızca az bir kısmı Asyalı fillerle yakın temasa girmeye cesaret edebildiler. Bu noktadan itibaren hayvanların sırtlarındaki kulelerde bulunan askerler, mızraklarıyla yakın mesafedeki düşman birliklerine saldırarak yaralar açmakta ve cesurca savaşıyordu. Öte yandan fillerin mücadelesi, üzerlerindeki askerlerden daha sertti. Karşılıklı bir şekilde tüm kuvvetlerini kullanan filler, alın altına bir mücadele içine girmişti. Dişleri birbirine tamamiyle kenetlenmiş haldeki filler, içlerinden birisi yenilgiyi kabul edene kadar, tüm güçleriyle birbirilerini itmekteydi. Söz konusu itişme, gücü daha baskın çıkan filin, diğerinin hortumunun yan kısımlarına en ağır darbeleri vurmasına kadar devam ediyordu. Güç mücadelesini kazanan fil, rakibini yana döndürmeyi başardığında, tıpkı bir boğa boynuzu gibi, dişlerini rakibine geçirmektedir. Nitekim Ptolemaios'un fillerinin çoğunluğu, yaradılışları gereği savaşmayı reddettiler. Asya fillerinin kokularına ve çıkardıkları seslere karşı koyamayan, bununla birlikte cüsseleri ve kuvvetleri karşısında korkuya kapılan Afrikalı filler, düşman fillerine kendilerine yaklaşmadan arkalarına dönüp kaçtılar. Paniğe kapılan Afrikalı filler, kendi hatları üzerine kaçıştıklarında ise Ptolemaios'un muhafızları hayvanların baskısı nedeniyle dağıldı.”²⁸⁷

Nihayetinde ağır bir şekilde geri püskürtülen Ptolemaios'un sol kanadı, geri çekilmeye başladı. Bu sırada Ptolemaios'un sağ kanadına komuta eden Echebrates, önce diğer kanatta gerçekleşen mücadelenin sonuçlarını görmek için bekledi. Fakat kendisine

²⁸⁴Polyb. V. 82.

²⁸⁵Tarn, **a.g.k.**, 1930, 99.

²⁸⁶Polyb. V. 83.

²⁸⁷Polyb. V. 84.

doğru yaklaşmakta olan toz bulutunu ve komutası altındaki fillerin düşman fillerine yaklaşmaya dahi cesaret edemediğini gördüğünde, merkezdeki phalanks ile komutası altındaki süvari kuvveti arasında bulunan Yunan paralı askerlere, karşılarında bulunan düşman piyadelerine saldırımları talimatını verdi. Kendisi ise süvari kuvvetleriyle birlikte savaş alanından kaçmakta olan fillerin arkasından harekete geçti ve düşman kanadının arkasına dolaştı. Böylelikle düşman fillerinin ilk hücumundan kaçınmayı başaran Echebrates, arka ve yan kısımlardan saldırmak suretiyle düşmanın sol kanadında bulunan süvariye hızlı bir şekilde dağıtmayı başardı. Nihayetinde sağ kanattaki birlikleriyle zafer kazanmış olan Antiokhos'un, sol kanadı mağlup edilmişti.²⁸⁸

Merkezdeki piyade mücadelesi ise Ptolemaios'un zaferiyle sonuçlanmıştı. Buna karşın Antiokhos, Demetrius'un İpsos Savaşı'nda yaptığı hataya benzer bir şekilde, zafer kazandığı sağ kanatta düşman kuvvetlerini oldukça uzun bir mesafe boyunca kovalamıştı. Hatasını fark ettiğinde süvari kuvvetleriyle birlikte savaş alanına geri dönmeye çalışan Antiokhos, ordusunun tamamının dağıldığını gördü ve savaş öncesinde bulunduğu Raphia'ya çekildi.²⁸⁹ Antiokhos savaşta yaklaşık on bin piyade, üç yüzden fazla süvari kaybetmiş, dört binden fazla askeri ise esir alınmıştı. Savaş fillerinden üçü savaş alanında öldürülmüş, ikisi ise savaşta aldıkları yaralar nedeniyle daha sonra kaybedilmişti. Öte yandan Ptolemaios yaklaşık bin beş yüz piyade ve yedi yüz süvari kaybetmişti. Afrikalı savaş fillerinin on altısı savaş alanında öldürülmüş, büyük çoğunluğu ise ele geçirilmişti.”²⁹⁰

Raphia Savaşı antik dönem ordularında savaş fili kullanımı açısından en zengin örneklerinden birisini sunmaktadır. İki farklı fil türünün karşı karşıya geldiği mücadele sonucunda, Asya türü fillerin Afrikalılara nazaran savaş için daha elverişli olduğu ortaya çıkmıştır. Her ne kadar Ptolemaios'a nazaran sayıca çok daha ağır kayıplar vermiş olsa da Antiokhos'un Asyalı filleri ile Ptolemaios'un Afrikalı filleri arasındaki kayıp farkı bu durumu destekler niteliktedir. Bununla birlikte Raphia Savaşı, savaş fillerinin bir savaşın sonucunu belirlemede yegâne faktör olamayacaklarının, zaferi her koşulda temin edemeyeceklerinin ya da mağlubiyete engel olamayacaklarının en mutlak örneklerinden birisidir.

²⁸⁸Polyb. V. 85.

²⁸⁹Polyb. V. 85.

²⁹⁰Polyb. V. 86.

Raphia Savaşı'nda ele geçirilen Afrikalı fillerin de dâhil olduğu Seleukosların fil sürüsü, Antiokhos'un İ.Ö. 212-205 yılları arasında doğu coğrafyasına gerçekleştirdiği seferle büyümeye devam etmiştir. Söz konusu sefer kapsamında önce Baktria Kralı Euthydemus'dan, ardından da Hintli Kral Sophagasenus'tan yeni savaş filleri tedarik eden Antiokhos, savaş fili sürüsünün nüfusunu yüz elliye çıkarmıştır.²⁹¹

Antiokhos'un savaş fillerinin etkinlik gösterdiği bir sonraki mücadele, V. Ptolemaios Epiphanes'in (İ.Ö. 204-180), Aetolialı Scopas'ın komutası altında gönderdiği orduya karşı, İ.Ö. 200 yılında, Panium (Banias) yakınlarında gerçekleştirilen savaş olmuştur. Savaşın temel gerekçesi ise tıpkı Raphia Savaşı'nda olduğu gibi Coele Syria hâkimiyetidir.²⁹²

Söz konusu savaşın günümüze ulaşan yegâne kaydı, Polybius tarafından ortaya konulmuş olan dolaylı tasvirdir. Rodoslu Zeno'nun savaşa ilişkin aktarımının, tarihsel gerçekliği ortaya koymaktan ziyade, retorik üslubu ön plana çıkardığını savunan Polybius, Zeno'nun aktarımına yönelttiği eleştirilerle, bu düşüncesini kanıtlama çabasıdır.²⁹³ Bu durum, Panium Savaşı'ndaki savaş fili etkinliğinin sistematik bir şekilde incelenmesini olanaksız kılmaktadır.

Nitekim Polybius'un aktarımı, savaşın Panium bölgesindeki bir nehrin iki farklı kıyısında ve dağlık bir arazide gerçekleştiğini, savaş fillerinin ise nehrin her iki yakasında da mücadeleye dâhil olduğu mutlak şekilde ortaya koymaktadır. Antiokhos'un komutası altında, nehrin kuzey yakasında bulunan savaş filleri, merkez hattının önünde belirli aralıklarla konuşlandırılmış, bunların arası ise geleneksel bir şekilde okçu ve sapancılarla doldurulmuştur. Antiokhos'un büyük oğlu tarafından yönetilmekte olan, nehrin güneyindeki engebeli savaş alanında ise savaş filleri, buradaki piyade ve süvari birliklerinin arka kısmında, ikinci bir savunma hattı oluşturacak şekilde konuşlandırılmıştır. Bununla birlikte Polybius, Scopas komutası altındaki Ptolemaios ordusunun, Panium'da savaş fili kullandığına işaret eden herhangi bir kayıt aktarmamaktadır.²⁹⁴

²⁹¹Polyb. XI. 34.

²⁹²Joseph. AJ. XII. 131-134.

²⁹³Bar-Kochva, **a.g.k.**, 1976, 146.

²⁹⁴Polyb. XVI. 18-19.

Söz konusu hususta Bar-Kochva'nın²⁹⁵ yorumu önem arz etmektedir. Ona göre Polybius'un Zeno'ya yönelttiği eleştirilerde Afrikalı savaş fillerinin varlığına yönelik mutlak bir göstergenin bulunmaması bir yana, bizzat Zeno'nun Afrikalı fillerden bahsetmemesi ihtimali dahi, Afrikalı fillerin Panium Savaşı'nda görev almadığı anlamına gelmemektedir. Seleukosların Asyalı fillerinin, Ptolemaiosların Afrikalı fillerini üzerinde kurdukları üstünlük, bunlar arasındaki savaşın önemsiz bir formaliteye dönüşmesini ve bu mücadelenin Zeno tarafından göz ardı edilmesini beraberinde getirmiş olmalıdır.²⁹⁶

Nihayetinde Antiokhos'un zaferiyle sonuçlanan Panium Savaşı, Ptolemaios Krallığı'nın Coele Syria üzerindeki egemenliğinin mutlak bir şekilde sona ermesini ifade etmekteydi.²⁹⁷ Bununla birlikte Panium savaşı, Ptolemaiosların savaş fili kullanımında önemli bir dönüm noktasına, bir sona işaret etmesi açısından son derece önemlidir. Söz konusu başarısızlığa rağmen Ptolemaioslar bir süre daha Afrikalı fil tedarikine yönelik çalışmalarına devam etmiş olmalıdır. Nitekim bu mücadelenin ardından Afrikalı orman fillerinin Ptolemaios ordularında kullanımına işaret eden filolojik bir eser bulunmamaktadır.²⁹⁸

3.2.13. IV. Antiokhos Epiphanes'in savaş filleri (İ.Ö. 169-164)

Roma Cumhuriyeti ile Seleukos Kralı III. Antiokhos arasında İ.Ö. 189 yılında gerçekleşen Magnesia Savaşı'nın ardından İ.Ö. 188 yılında imzalanan Apamea Antlaşması,²⁹⁹ Seleukos Krallığı'nın yeni savaş filleri tedarik etmesini mutlak şekilde yasaklamıştır. Nitekim antlaşmanın bu hükmü, Seleukos Kralı IV. Antiokhos Epiphanes (İ.Ö. 175-164) tarafından çiğnenmiş, savaş filleri Seleukos ordusuna tekrar dâhil edilmiştir.³⁰⁰

Fillerin Seleukos ordusunun hizmetinde savaş alanına çıktıkları bir sonraki mücadele, Epiphanes'in İ.Ö. 169 yılında Mısır'a gerçekleştirdiği sefer olmuştur. Makkabiler'in birinci kitabı, tahtını güvence altına alan Epiphanes'in, Mısır'ı ele

²⁹⁵Bar-Kochva, Polybius'un Zeno'ya yönelttiği eleştiriler üzerinden, Panium Savaşı'nın seyrine ilişkin sistematik bir yorumlamada bulunmamaktadır. (Bar-Kochva, **a.g.k.**, 1976, 155-156.)

²⁹⁶Bar-Kochva, **a.g.k.**, 1976, 155.

²⁹⁷Bevan, **a.g.k.**, 1902, 37.

²⁹⁸Gowers, **a.g.m.**, 1947, 44.

²⁹⁹Magnesia Savaşı ve Apamea Barışı aşağıda detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

³⁰⁰Bar-Kochva, **a.g.k.**, 1976, 80.

geçirmeye karar verdiğini, atlı savaş arabalarından, savaş fillerinden, süvarilerden ve büyük bir filodan oluşan devasa orduyla Mısır'a hareket ettiğini aktarmakta, fillerin sayısına ilişkin bilgi sunmamaktadır. Nihayetinde sefer başarıyla sonuçlanmış, Mısır'ın başkent Alexandria dışında tüm yerleşimleri ele geçirilmiş ve ülke toprakları yağmalanmıştır.³⁰¹

Epiphanes'in fillerinin etkinlik gösterdiği bir sonraki olay, İ.Ö. 166 yılında Antakya'da düzenlenen zafer geçidi olmuştur. Romalı komutan Aemilius Paullus'un Makedonya'da düzenlediği oyunları öğrendiğinde Roma'nın ihtişamını gölgede bırakmak isteyen Epiphanes, son derece görkemli bir şölen tertiplemiş, söz konusu tören kapsamında kırk iki Asyalı fil zafer geçidinde boy göstermiştir. Hayvanların dördü bir savaş arabasına, ikisi bir diğer savaş arabasına koşulmuş, geriye kalan otuz altı filin tamamı tek bir sıra halinde tam teçhizatlı şekilde yürütülmüştür.³⁰²

Seleukos ordusuna mensup fillerin bir sonraki kullanım alanı, hali hazırda krallığın doğu sınırlarına tehdit oluşturan Parthların üzerine İ.Ö. 165 yılında gerçekleştirilen doğu seferi olmuştur. Sefer öncesinde ordusunun ve fillerinin yarısını teslim ettiği Lysias'ı Euphrates (Fırat) Nehri ile krallığın Mısır sınırları arasındaki bölgenin yönetimiyle görevlendiren Epiphanes, ordusunun diğer yarısıyla birlikte Antioch'tan Parthlar üzerine harekete geçmiştir.³⁰³ Fakat Epiphanes İ.Ö. 164 yılında yakalandığı hastalık sonucunda İsfahan yakınlarında ölmüş ve sefer sonuçsuz kalmıştır.³⁰⁴

3.2.14. V. Antiokhos Eupator'un savaş filleri (İ.Ö. 163-162)

Epiphanes'in ölümünün ardından, Lysias tarafından tahta çıkarılan V. Antiokhos Eupator'un, (İ.Ö. 164-161) Judas Maccabeus (İ.Ö. 191-160) önderliğindeki Yahudilerin İ.Ö. 163 yılında Jerusalem'deki (Kudüs) Seleukos garnizonunu kuşatması üzerine bölgeye gerçekleştirdiği sefer, fillerin Seleukos ordusunun hizmetinde savaş alanına çıktığı bir sonraki olay olmuştur.³⁰⁵

³⁰¹I Macc. 1. 17.

³⁰²Polyb. XXX. 25.

³⁰³I Macc. 3. 34.

³⁰⁴I Macc. 6. 16.

³⁰⁵I Macc. 6. 18-20.

Yüz bin piyade, yirmi bin süvari ve otuz iki savaş filiyle³⁰⁶ bölgeye ulaşan Eupator, Judea'nın güneyinde bulunan Beth-Zur adlı yerleşimi kuşatma altına almış, fakat şehrin savunmacıları kuşatmaya başarılı bir şekilde direnmiştir.³⁰⁷ Beth-Zur kuşatması başarısızlıkla sonuçlanmakla birlikte, Judas Maccabeus'un Kudüs'te sürdürdüğü kuşatmayı kaldırması için yeterli olmuştur. Nihayetinde Eupator ve Maccabeus komutasındaki iki ordu İ.Ö. 162 yılında Kudüs'ün on km güneyindeki 'da karşı karşıya gelmiştir. Birinci Makkabi Kitabı, Seleukos ordusuna mensup fillerin savaşteki etkinliklerine ilişkin şunları aktarmaktadır:

*“...Filler, askerler tarafından içirilen üzüm ve dut şerbetleriyle kışkırtılmıştı. Devasa hayvanlar Yunan phalanksları arasında konuşlandırılmış ve her birinin yanına bunları korumakla görevli tam teçhizatlı bin piyade ve beş yüz süvari yerleştirilmişti. Hayvanların önünde konuşlandırılan bu kuvvetler, filler nereye giderse takip etmekte ve bunları asla terk etmemekteydi. Hayvanların sırtlarında sağlam bir ahşap kule ve koruma sağlaması için özel bir koşum bulunmaktaydı. Hayvanların enselerindeki Hintli sürücünün yanı sıra kulelerde dörder asker bulunuyordu... Maccabeus, emin adımlarla ilerleyen Yunan ordusunun üzerine harekete geçti ve Eupator'un altı yüz adamını öldürdü. Bu sırada Eleazar Avaran (Maccabeus'un kardeşi), filler içerisinde en heybetli olanın kraliyet zırhı giydiğini gördü ve bu hayvana bizzat Eupator'un komuta ettiğini düşündü. Bunun üzerine halkını kurtarmak ve ebedi bir şöhret kazanmak için hayatını feda etti. Cesur bir şekilde doğruca bu filin üzerine doğru koştu ve hayvanın altına ulaştı. Ardından hayvanın karnını deşerek öldürdü fakat acı içindeki filin üzerine yığılması sonucu yaşamını yitirdi.”*³⁰⁸

Nihayetinde Seleukos ordusunun gücü ve sayısal üstünlüğü karşısında tutunamayan Yahudiler Kudüs'e geri çekilmiş, Eupator Judea bölgesini kontrol altına almıştır. Seleukos kuvvetlerinin Kudüs'teki Yahudi tapınağını kuşattığı sırada, Philip'in, önceki Kral Epiphanes'in doğu seferi için yola çıkardığı kuvvetlerle birlikte Antioch'a dönmekte olduğunu ve yönetimi ele geçirme planları yaptığını öğrenen Lysias, Eupator'u Yahudilerle uzlaşmaya ve derhal başkente dönmeye ikna etmiştir. Bunun üzerine uzlaşma sağlanmış ve Eupator Antioch'a dönerek kontrolü ele almıştır.³⁰⁹

³⁰⁶Makkabiler'in ikinci kitabı, Eupator'un bölgeye yirmi iki fil getirdiğini aktarmaktadır. (II Macc. 13. 2.)

³⁰⁷I Macc. 6. 28-31.

³⁰⁸I Macc. 6. 33-46.

³⁰⁹I Macc. 6. 51-63.

İ.Ö. 162 yılında gerçekleşen bu mücadele, fillerin Seleukos ordularının hizmetinde savaş alanına son kez çıkışını ifade etmektedir.³¹⁰ Mücadeleden kısa süre sonra Roma Senatosu, Gnaeus Octavius önderliğindeki heyeti, Seleukos limanlarındaki gemileri yakmak, tüm filleri katletmek ve iktidarı mümkün olan tüm yollarla zayıflatmak görevleriyle yola çıkarmıştır.³¹¹ Nihayetinde Suriye coğrafyasına ulaşan Octavius, Apamea'daki tüm filleri kılıçtan geçirmiştir.³¹² Seleukoslar, Roma Cumhuriyeti'nin Suriye'deki etkinliği ve hali hazırda batıya doğru genişlemekte olan Parthların neden olduğu nakliye zorlukları gibi nedenlerle bu tarihten itibaren yeni filler tedarik edememiştir.³¹³

Hali hazırda ordularında fil kullanımını sürdüren tek Helenistik krallık olan Seleukos Krallığı'nın tüm fillerini ve fil tedarik olanaklarını kaybetmesiyle birlikte filler Helenistik savaş düzeninden tamamıyla çekilmiştir. Bu tarihten itibaren filler, yalnızca Akdeniz Havzasının egemen güç unsuru olan Roma Cumhuriyeti'nin ordularında kullanılmış, söz konusu kullanım Roma İmparatoru Claudius'un Britanya seferine kadar sürdürülmüştür.

Helenistik dönemde fillerin temel kullanım alanı savaş düzeni olmuştur. Helenistik krallıklar tarafından darp edilen çok sayıda sikkede önemli birer figür olarak ön plana çıkmakla birlikte filler, askeri kullanımlarının dışında herhangi bir kullanım alanına dâhil edilmemiştir. Büyük İskender'in Babil'deki fil organizasyonu, IV. Antiokhos Epiphanes'in Antioch'daki zafer geçidi ve aşağıda detaylarıyla ele alınacağı üzere II. Ptolemaios Philadelphus'un Alexandria'da düzenlediği geçit töreni fillerin Helenistik dönemde askeri amaç dışında kullanıldıkları yegâne örnekler olarak ön plana çıkmaktadır. Nitekim bu organizasyonlar, kalıcı nitelik kazanamamış, fillerin temel işlevi savaş alanlarındaki hizmet olmaya devam etmiştir.

Bu durumun temel nedeni tezimizce Helenistik dönemin sert ve rekabetçi siyasi yapısıdır. Büyük İskender'in ölümünün hemen ardından ortaya çıkan bu durum, Roma'nın Akdeniz dünyasında otoritesini tesis ettiği sürece kadar varlığını korumuştur. Uzun süren yüksek maliyetli savaşlar ve sürekli olarak değişen ittifaklar, Helenistik krallıkların filleri sosyal yaşama dâhil edebilmesine olana sağlayacak ortamın

³¹⁰Bar-Kochva, **a.g.k.**, 1976, 81.

³¹¹Polyb. XXXI. 2.

³¹²App. Syr. 46.

³¹³Bar-Kochva, **a.g.k.**, 1976, 81.

oluşmasına engel olmuştur. Helenistik krallıklar, Roma uygarlığında fillerin savaş alanlarından çekilerek gösteri ve eğlence dünyasına dâhil olmasını mümkün kılan “*Pax Romana*” gibi bir huzur ve refah sürecini hiçbir zaman tecrübe edememiştir.

Bununla birlikte fillerin gerek Helenistik dönemin sosyal yaşamında gerekse Helenistik krallıklar tarafından darp edilen sikkelerde ortaya koyduğu etkinlik, bu hayvanların Roma uygarlığında etkinlik gösterdikleri pek çok girişimi doğrudan etkilemiştir. Roma uygarlığında benimsenen, fillerin yalnızca tanrılara ve tanrılaştırılmış kişiliklere hizmet ettiği yönündeki anlayış doğrudan doğruya Helenistik dönemden kaynaklanmaktadır. Helenistik dönemde darp edilen sikkeler üzerindeki fil kullanımı, Roma Cumhuriyeti’nin ve İmparatorluğu’nun darp ettiği sikkelerdeki fil etkinliğinin temel dayanak noktasını oluşturmaktadır.

3.3. Epirus Kralı Pyrrhos’un Savaş Filleri

Özünde bir Asya kültürü olan ve Akdeniz dünyasına Büyük İskender’in Asya seferi ile tanıtılmış olan savaş fili olgusunu, Batı Akdeniz’e ve Roma dünyasına ulaştıran, Epirus Kralı Pyrrhos olmuştur. Bu döneme kadar yalnızca Doğu Akdeniz bölgesinde ve Yunanistan’da söz konusu olan savaş fili kavramı, Pyrrhos ile birlikte Cumhuriyet dönemindeki Roma coğrafyasına da dâhil olmuştur. Söz konusu sefer, hali hazırda Roma Cumhuriyeti ile savaş halinde olan, İtalyan Yarımadasının güney ucundaki Tarentum kentinin, bölgedeki tüm Yunanlılar adına Pyrrhos’u İtalya’ya davet etmesiyle başlamıştır.³¹⁴

Nihayetinde Tarentum’dan yola çıkarılan nakliye gemileri Epirus’a ulaşmış, bu gemilere yirmi savaş fili, üç bin at, yirmi bin piyade, iki bin okçu ve beş yüz sapancı yerleştiren Pyrrhos, tüm hazırlıkları tamamlandıktan sonra Tarentum’a yelken açmıştı.³¹⁵ Nitekim söz konusu filo İyonya Denizi’nin ortalarına ulaştığında patlak veren fırtına, gemilerin bir kısmının batmasına ya da sürüklendikleri kayalıklarda parçalanmasına, bir kısmının ise Sicilya ve Libya denizlerine sürüklenmesine neden olmuştur. Nihayetinde yalnızca Pyrrhos’un bulunduğu kalyon İtalya kıyılarına ulaşmayı başarmıştır.³¹⁶ Kısa süre sonra, fırtınadan kaçmaya başaran az miktarda gemi, İtalyan

³¹⁴Plut. Pyrrh. 13. 5.

³¹⁵Plut. Pyrrh. 15. 1.

³¹⁶Plut. Pyrrh. 15. 2.

sahiline ulaşarak, az miktarda süvariye, iki binden az piyadeyi ve iki savaş filini kıyıya çıkarmıştır. Bu kuvvetlerle birlikte Pyrrhos, Tarentum'a doğru yola çıkmıştır.³¹⁷ Nihayetinde Pyrrhos'un fırtınadan kurtulan tüm gemileri ve taşıdıkları kuvvetler Tarentum'a ulaşmıştır.³¹⁸ (Bkz. Harita 3.7)

Harita 3.7. Pyrrhos'un İtalya Seferi.

Kaynak: <http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dp2kvRmIsZTpQeXJyaGljX1dhcl9JdGFseV9lbi5zdmc> (Erişim Tarihi: 20.05.2019)

Pausanias, Pyrrhos'un savaş fillerinin kaynağına ilişkin, bunların Demetrius ile gerçekleştirilen mücadele³¹⁹ sonucunda ele geçirildiğini aktarmaktadır.³²⁰ Demetrius'un, İ.Ö. 301 yılında gerçekleşen İpsos Savaşı sırasında, babası Antigonos'un yanında savaştığı ve bu savaşta Antigonos'un yetmiş beş savaş filine komuta ettiği bilinmektedir.³²¹ Nitekim savaşın seyrine atıfta bulunan filolojik eserler, Demetrius'un,

³¹⁷Plut. Pyrrh. 15. 4.

³¹⁸Plut. Pyrrh. 16. 1.

³¹⁹Söz konusu mücadele İ.Ö. 288 yılında Lysimakhos ile işbirliği halinde gerçekleştirilmiştir. Demetrius'un Makedonya'dan çıkarılmasının ardından, Makedonya toprakları ve savaş filleri iki hükümdar arasında paylaşılmıştır. (Cook, Adcock and Charlesworth, a.g.k., 1928, 85.)

³²⁰Paus. I. 12. 3.

³²¹Plut. Demetr. 28. 3.

savaş alanını terk etmeden önce mağlup durumdaki ordusunun savaş fillerini yanına alabilecek durumda olmadığına işaret etmektedir. Plutarkhos, Demetrius'un savaşın ardından beş bin piyade ve dört bin süvari kuvvetiyle birlikte Ephesus'a (Efes), buradan da gemilerle Yunanistan'a çekildiğini aktarmakta, savaş fillerine ilişkin herhangi bir atıfta bulunmamaktadır.³²²

Bu noktada kanımız, Makedonya Kralı Kassandros'un ölümüyle ortaya çıkan kargaşa ortamında, İ.Ö. 294 yılında Makedonya tahtını ele geçiren³²³ Demetrius'un, hali hazırda Makedonya'da bulunan fil sürüsünü ele geçirdiği yönündedir. Nihayetinde Pyrrhos'un Demetrius'tan ele geçirdiği savaş filleri, Kassandros'un savaş filleri olmalıdır. Kassandros'un fil sürüsünün kaynağı ise Büyük İskender'in Babil'deki fil sürüsüdür.

3.3.1. Heraclea Savaşı (İ.Ö. 280)

Pyrrhos ile Roma orduları arasındaki ilk mücadele İ.Ö. 280 yılında, Lucania bölgesindeki Heraclea kenti yakınlarında gerçekleşmiştir.³²⁴ Bu savaş Roma ordularının savaş filleri ile ilk mücadelesini ifade etmektedir.³²⁵ Bununla birlikte söz konusu savaş, Roma lejyonlarının Makedon phalanksı ile gerçekleştirdiği ilk mücadeleye işaret etmektedir.³²⁶ Plutarkhos, her iki tarafında da mutlak bir üstünlük sağlayamadığı, uzun süre devam eden piyade mücadelesinin ardından, Pyrrhos'un savaş fillerinin, kendilerine yaklaştırmaya cesaret edemeyen Romalı atlarına mutlak bir üstünlük sağladığını ve Roma süvarisinin bu suretle dağıtıldığını aktarmaktadır.³²⁷ Savaşa ilişkin bir diğer kayıt, Zonaras'a (İ.S. 1074-1130) aittir. Savaş fillerinin Heraclea Savaşı'ndaki etkinliğine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...Günün büyük bir kısmı, iki tarafında da mutlak bir üstünlük sağlayamadığı mücadeleyle tükenmişti... Savaş alanının dışında bir miktar süvari gücünü yedekte bulunduran Konsül Laevinus, bunlara düşman hattının arka kısmına saldırıya geçmelerini emretti. Bu hamleye karşılık Pyrrhos, savaş filleri için işaret verdi. Hayvanların görüntüsü, tüm deneyimlerin ötesindeydi. Fillerin çıkardıkları korkunç sesler ve sırtlarındaki kulelerde bulunan askerlerin yarattığı gürültü, Romalıların büyük bir paniğe kapılmasına, atlarının

³²²Plut. Demetr. 30. 1-2.

³²³Plut. Demetr. 37.2.

³²⁴Montagu, **a.g.k.**, 2000, 169.

³²⁵Plin. HN. VIII. 6.

³²⁶Cook, Adcock and Charlesworth, **a.g.k.**, 1928, 645.

³²⁷Plut. Pyrrh. 17. 3.

ise sürücülerini üzerlerinden atacak derece korkmasına ve hızlıca kaçmasına neden olmuştu. Nihayetinde Roma ordusu topyekün kaçmaya başladı. Bu sırada Romalı askerlerin bir kısmı, fillerin üzerindeki kulelerden fırlatılan mızraklarla can vermekteydi. Bununla birlikte filler, askerlerin bir kısmını hortumları ve dişleriyle öldürmekte, bir kısmını ise ayakları altında çiğnemekteydi. Söz konusu kıyım Pyrrhos'un süvarisi de dâhil oldu. Nitekim fillerden biri savaşta yaralanmamış olsaydı, hiçbir Romalı asker savaş alanından sağ çıkamazdı. Aldığı yara nedeniyle, etkisiz hale gelmekle kalmayan fil, çıkardığı şiddetli seslerle sürünün geri kalanını da kargaşaya düşürmüştü. Bu durum Pyrrhos'u takibe devam etmekten alıkoydu.”³²⁸

Pyrrhos'un, savaş fillerini, bunlarla daha önce hiç karşılaşmamış olan Romalıların savaş hatları arasında, tıpkı birer modern tank gibi, gedikler açmaları amacıyla kullanmamış olması ilginç bir durumu ifade etmektedir. Bu noktada temel gerekçe, oldukça sık ve sağlam bir düzenle savaşan Makedon phalanksının, Romalı piyadeler karşısında mağlup olmayacağı yönündeki özgüven olmalıdır. Buna karşın Pyrrhos, süvari mücadelesinde mağlup olması halinde, Romalı süvarilerin, Makedon phalanksının etrafını saracağını bildiğinden, savaş fillerini birer savunma perdesi görmeleri amacıyla ordusunun kanatlarında konuşlandırmış olmalıdır. Nitekim Zonaras'ın aktarımı bu taktiğin mutlak şekilde başarıya ulaştığını kanıtlar niteliktedir.

Büyük İskender'in ordusunun Hydaspes'te Porus'un filleri karşısında yaşadığı dehşetin, dönemin tarihçileri üzerinde bıraktığı etkiye benzer bir şekilde, Romalı tarihçiler doğudan gelen bu korkunç hayvanlar karşısında büyük bir ilgiye kapılmışlardır. Bu hususta en belirgin örnek, Romalı tarihçi Florus'un Heraclea Savaşına yönelik aktarımıdır:

“...Filler ortaya çıkıp, savaş bir vahşi hayvan gösterisine dönüştürmemiş olsaydı, zafer Roma ordusunun ellerindeydi. Nitekim fillerin devasa cüsseleri, çirkinlikleri, tuhaf kokuları ve sesleri karşısında korkuya kapılan atlar, dört bir tarafta kargaşaya ve yıkıma neden olmuşlardı.”³²⁹

Fillerin İtalya'da ortaya koyduğu sarsıcı etki, bölgede darp edilmiş sikkelere de yansımıştır. Tarentum'da darp edilen ve İ.Ö. 281-272 yılları arasına tarihlendirilen sikkelerde, Yunan mitolojisinde Tarentum kentinin kurucusu olarak ele alınan Phalanthos, savaş filleriyle bir arada tasvir edilmiştir. (Bkz. Görsel 3.11)

³²⁸Zonar. VIII. 3.

³²⁹Flor. Epit. I. 13.

Görsel 3.11. *Phalanthos'u savaş filleriyle bir arada tasvir eden sikkeler. Tarentum, Calabria.*

Kaynak: <http://www.wildwinds.com/coins/greece/calabria/taras/i.html> (Erişim tarihi: 15.05.2019)

Kistler, Romalıların Heraclea'da ilk kez karşılaştıkları savaş filleri karşısında uğradığı başarısızlığı üç temel nedene bağlamaktadır. Bunlardan ilki, tamamıyla bilinmedik bir savaş teknolojisinin yarattığı korku ve kargaşadır. İkincisi, tam zamanlı profesyonel Roma lejyonları Cumhuriyet döneminde henüz yürürlükte olmadığından³³⁰, Cumhuriyet dönemi lejyonlarının yalnızca bir orduya ihtiyaç duyulduğunda göreve çağırılması ve buna bağlı olarak Roma lejyonlarının niteliğinin yetersiz olmasıdır. Üçüncü neden ise savaş filleri ile uzun mızraklarla, baltalarla ve palalarla mücadele eden Yunan ordularından farklı olarak Heraclea'da "*Gladius*" isimli kısa kılıçlar kullanmış olan Roma piyadelerinin fillerle mücadelede yetersiz kalmasıdır.³³¹

3.3.2. Asculum Savaşı (İ.Ö. 279)

Kral Pyrrhos, Heraclea zaferi sonrasında Romalıların bir anlaşma eğiliminde olup olmadığını öğrenebilmek amacıyla, İtalya seferi öncesi Tarentum'a önceden göndermiş olduğu Cineas'ı bu kez Roma'ya gönderdi.³³² Nitekim Heraclea'da ele geçirilmiş olan tüm esirlerin karşılıksız bir şekilde teslim edilmesi, tüm İtalya'nın fethinde Roma'ya destek verilmesi ve buna karşılık yalnızca Roma'nın dostluğu ile Tarentumluların güvenliğinin istenmesi gibi tekliflere rağmen, Cineas'ın diplomatik seferi başarısız oldu.³³³ Bunun ardından Romalıların gerçekleştirdikleri diplomatik girişim, sıra dışı bir savaş feli kullanımına sahne olmuştur. Plutarkhos söz konusu olaya ilişkin şunları aktarmaktadır:

³³⁰Roma lejyonlarının tam zamanlı görev düzenini mümkün kılan reformlar, İ.Ö. 104 yılında, Romalı devlet adamı ve komutan Gaius Marius tarafından gerçekleştirilmiştir. (Z. Özüsağlam-Mutlu (2014). *Marius'un Ordu Reformu Öncesi ve Sonrasında Legio'nun Kuruluş ve Muharebe Düzeni*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 32.)

³³¹Kistler, **a.g.k.**, 2006, 86.

³³²Plut. Pyrrh. 18. 2.

³³³Plut. Pyrrh. 19. 3.

“...Romalı elçi Fabricius’a son derece hoşgörölü davranan Pyrrhos, kötü niyetli bir amaçtan ziyade yalnızca misafirperver bir saygıyla kendisine sunduğu altını kabul etmesi için Fabricius’u ikna etmeye çalıştı. Fabricius’un teklifi reddetmesi üzerine ısrarcı olmayan Pyrrhos, ertesi gün daha önce hiç fil görmemiş olan Fabricius’u şaşırma düşüncesiyle, kendileri konuştuğu sırada en büyük fillerinden birisinin tam teçhizatlı bir şekilde duvar halısının arkasına gizlenmesini emretti. Emirler yerine getirildi ve verilen işaretin ardından halı kenara çekildi. Bunun üzerine hortumunu Fabricius’un başı üzerinde havaya kaldıran fil korkunç ve çirkin bir ses çıkardı. Fabricius yavaşça dönerek ve gülümseyerek Pyrrhos’a; “Ne dün teklif ettiği altının ne de bugün karşısına çıkardığı bu canavarın kendisi üzerinde bir etkisi olduğunu” söyledi.”³³⁴

Nihayetinde Romalılar ile Pyrrhos arasında Asculum kenti yakınlarında ikinci bir savaş kaçınılmaz hale geldi. Plutarkhos savaşın iki gün boyunca devam ettiğine işaret etmektedir. İlk günkü mücadele Pyrrhos’un süvarisini etkin bir şekilde kullanabilmesine engel olan ormanlık bi bölgede gerçekleşmiştir. Bununla birlikte bölgede bulunan yüksek debili nehir, savaş fillerinin piyadeye yetişebilmesine engel olmuştur. Nihayetinde her iki tarafın da kayıplar verdiği savaş gece saatlerinde sona ermiştir. Ertesi gün, savaşı düzlük bir alana taşımak isteyen Pyrrhos, savaşın önceki gün gerçekleştiği bölgeleri, öncü birlikler göndermek suretiyle ele geçirmiş, aralarına hafif teçhizatlı piyadeler yerleştirdiği savaş filleri de dâhil, tüm ordusuyla Romalıların üzerine hareket etmiştir. Önceki gün elde ettikleri, uygun zamanda geri çekilebilme olanaklarından mahrum kalan Romalılar, Makedon mızraklarının arasında göğüs göğüse çarpışmaya mecbur kalmış, savaş filleri mücadeleye dâhil olmadan önce düşman piyadesini püskürtebilmek için yoğun çaba sarf etmiştir. Mücadele sırasında ilk geri çekilen bizzat Pyrrhos’un kendisi olmuştur. Fakat Romalı askerler, savaş fillerinin deniz taşmasını ya da depremi andıran kaba kuvvetiyle, geri püskürtölmüş, Pyrrhos Romalılar karşısında bir zafer daha kazanmıştır.³³⁵

Asculum yakınlarındaki nehre işaret eden Zonaras, Plutarkhos’tan farklı bir şekilde, savaş fillerine büyük orandan bel bağlayan Pyrrhos’un, Romalıların nehri geçmesine izin verdiğini aktarmaktadır. Bununla birlikte Romalılar, Asculum savaşı öncesinde, bizzat savaş fillerine karşı bir silah geliştirmiştir. Söz konusu silahlar, üzerlerine büyük ok düzenekleri yerleştirilmiş bir çeşit savaş arabasını ifade etmektedir. Mücadele başladığında, Romalılar Pyrrhos’un kuvvetlerini yavaş fakat emin bir şekilde

³³⁴Plut. Pyrrh. 20. 1-3.

³³⁵Plut. Pyrrh. 21. 5-7.

geri püskürtmüştür. Bu durum Pyrrhos'un savaş filleri devreye sokmasına kadar devam etmiştir. Romalılara, savaş arabalarının konuşlandırıldığı bölgeden saldırmak yerine, hattın diğer ucuna yöneltilen filler, düşman süvarisini hızlı bir şekilde dağıtmıştır.³³⁶

Savaşa ilişkin en kapsamlı aktarımı sunan Halikarnassoslu Dionysius, savaş öncesinde her iki ordunun da piyade kuvvetlerini merkezde, süvari birliklerini ise kanatlarda konuşlandırıdığını aktarmaktadır. Savaş filleri ve onlara eşlik edecek olan piyadeler ise ikiye bölünmüş, her iki kanadın arkasında, savaş alanından belirli bir mesafe uzaklıkta ve yüksek bir mevkiye konuşlandırılmıştır. Her iki tarafında da yetmiş bin kadar piyadeye sahip olduğuna işaret eden Dionysius, Pyrrhos'un, sekiz bin süvariye sahip olan Romalılardan bir miktar fazla süvariye komuta ettiğini, fakat on dokuz³³⁷ savaş filine sahip olduğunu aktarmaktadır. Bununla birlikte Romalılar, savaş hattının dışında, doğrudan fillerle mücadele etmek üzere tasarladıkları üç yüz savaş arabası ve bunlara eşlik edecek hafif piyade birlikleri konuşlandırmıştı.³³⁸ Söz konusu arabalar, Dionysius tarafından detaylı bir şekilde tasvir edilmiştir:

“...Bu arabalar askerlerin dilediklerini yöne istediği zaman döndürebileceği kadar hızlı, enlemesine sırtlar üzerine yerleştirilmiş, dikey araba oklarına sahipti. Bu okların uçlarına üç uçlu mızraklar, iğnemsiz kılıçlar ya da dökme demirden tırpanlar yerleştirilmişti. Bununla birlikte arabaların bazıları üzerlerinde ağır demir kancalar fırlatmak üzere vinçler taşıyordu. Söz konusu demir kancalara pek çok ok iliştilmişti. Yün halatlarla sarılmış ve bolca ziftlenerek ateşe verilmiş olan yakalama kancaları arabaların ön kısmından dışarıya doğru uzatılmış durumdaydı. Vagonlarda bulunan askerler fillere yeteri kadar yaklaşıldığında bunları fırlatmak suretiyle fillerin hortumlarını ve yüzlerini yayılım ateşine tutacaklardı. Dahası dört tekerli vagonların üzerinde, okçulardan, taş fırlatıcılardan ve demirdikenleri fırlatan sapancılardan oluşan pek çok hafif piyade konuşlanmıştı. Arabaların üzerindekielerin yanı sıra yan kısımlarında da pek çok asker hazırda bekliyordu.”³³⁹

Söz konusu makineler Romalıların, savaş filleri ile karşılaştıkları ilk mücadelenin ardından bir karşı önlem olarak geliştirdikleri, karmaşık birer savaş makinası olarak dikkat çekmektedir. Dionysius, fillerin ve Romalıların savaş arabalarının savaşdaki etkinliklerine ilişkin şunları aktarmaktadır:

³³⁶Zonar. VIII. 5.

³³⁷Bu doğrultuda, Heraclea Savaşında yaralanmış olan filin öldüğü sonucu ortaya çıkmaktadır.

³³⁸Dion. Hal. Ant. Rom. XX. 1.

³³⁹Dion. Hal. Ant. Rom. XX. 1.

“...Kral Pyrrhos'un, savaş fîli birliklerine hattın zor durumdaki kısmına destek vermek üzere harekete geçme talimatı vermesinin ardından, fillere karşı geliştirilmiş vagonlarda konuşlanan Romalılar bunlarla yüzleşmek üzere harekete geçtiler. Romalılar başlangıçta arabaların gövdeleriyle fillere çarparak ve alev almış durumdaki kancaları fillerin gözlerine fırlatarak fil saldırısını durdurdular. Fakat fillerin kulelerindeki askerler, filleri daha ileri sürmek yerine yukarıdan aşağıya mızrak yayılımı başlattılar. Bununla birlikte fillerin yakınlarında bulunan hafif teçhizatlı birlikler, vagonların etrafına dallarla örülmüş korumayı imha ettiler ve arabaları çekmekte olan yük hayvanlarını etkisiz hale getirdiler. Bunun üzerine arabalardan atlayarak en yakın dost piyadeye sığınmaya çalışan birlikler, piyade arasında korkunç bir kargaşaya neden oldular... Kral Pyrrhos, Roma'nın müttefiki Argyrippa kentinden yola çıkarılan dört bin beş yüz kişilik kuvvetin, savaş esnasında kampını ele geçirdiğini öğrendiğinde, en nitelikli süvarisinin bir kısmını ve savaş fillerinin tamamını kampını kurtarmak üzere yola çıkardı. Bu durumu öğrenen birlikler, derhal bölgedeki yüksek bir mevkiye tırmandılar. Nihayetinde tepeye tırmanamayan atlar ve filler bunlara karşı etkinlik gösteremediler.”³⁴⁰

Söz konusu tepede gün batımına kadar gerçekleşen ikinci bir muharebenin ardından, her iki taraf da birliklerini geri çekti. Romalı konsüller, nehri tekrar geçerek kamplarına döndüler. Buna karşın çadırlarını, yük hayvanlarını ve kölelerini kaybetmiş olan Pyrrhos'un askerleri, geceyi civardaki bir tepede, yiyeceklerinden ve yaralıları için gerekli tıbbi malzemelerden yoksun bir şekilde geçirdiler.³⁴¹ Günün sonunda Romalılar altı bin, Pyrrhos ise bu miktarın yarısı kadar asker kaybetti.³⁴²

3.3.3. Beneventum Savaşı (İ.Ö. 275)

Pyrrhos ile Roma orduları arasında, savaş fillerinin de dâhil olduğu üçüncü ve son mücadele, İ.Ö. 275 yılında Beneventum yakınlarında gerçekleşmiştir. Söz konusu tarihte Romalı konsüller, orduyu ikiye bölmüş durumdaydı. Konsül Curius, ordusuyla birlikte Samnit bölgesinde bulunan Beneventum yakınlarında, Konsül Caudinus ise Lucania bölgesinde kamp kurmuştu. İki konsülün ordularını birleştirmelerine engel olmak amacıyla, ordusunun bir kısmını Lucania'da bulunan Roma ordusunun üzerine gönderen Pyrrhos, en cesur askerlerini ve savaşçı nitelikleri en yüksek fillerini yanına alarak, gece saatlerinde Beneventum'da bulunan Curius'un üzerine harekete geçti. Fakat Pyrrhos ve ordusu, yoğun bir orman boyunca uzanan yolda bir süre sonra kayboldu ve

³⁴⁰Dion. Hal. Ant. Rom. XX. 2-3.

³⁴¹Dion. Hal. Ant. Rom. XX. 3.

³⁴²Plut. Pyrrh. 21. 8.

bu durum gecikmeye neden oldu. Nihayetinde Pyrrhos, sabah saatlerinde ordusuyla birlikte yüksek bir tepeden Curius'un kampına yaklaştığında, Romalı kuvvetler düşman ordusunu fark etmiş ve bu durum kampta mutlak bir kargaşa yaratmıştı.³⁴³

Nihayetinde Curius, askerlerini kampın dışına çıkararak pek çok düşman askerini öldürmek ve geride bırakılan savaş filleri ele geçirmek suretiyle düşman öncü kuvvetini dağıtmayı başardı. Söz konusu başarının ardından Curius, kampının bulunduğu tepeden inerek savaşı düzlük alana taşıdı. Burada gerçekleşen mücadelede Pyrrhos'un ordusuna yer yer üstünlük kurmayı başarsa da nihayetinde savaş fillerinin ezici üstünlüğü nedeniyle kampına geri çekilmek zorunda kaldı. Bu noktada, kampının tahkimatları üzerinde tam teçhizatlı ve tamamıyla dinç halde bulunan birliklerinin desteğine sığındı.³⁴⁴ Beneventum Savaşının seyri, bu aşamadan itibaren üç farklı filolojik eser doğrultusunda aktarılacaktır. Plutarkhos, savaşın seyrine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...Curius'un, yüksek konumdaki kampının tahkimatlarında konuşlandırmış olduğu birlikler, mevkilerini terk ederek fillerin üzerine şiddetli bir saldırı başlattılar ve hayvanları geri çekilmeye zorladılar. Paniğe kapılarak kendi birlikleri üzerine doğru kaçmaya başlayan filler müthiş bir kargaşaya ve paniğe neden olarak, gerek zaferi gerekse gelecekteki üstünlüğü Romalılara teslim ettiler.”³⁴⁵

Florus, fillerin savaştaki etkinliklerine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...Pyrrhos'un savaş filleri Romalılar üzerine harekete geçtiğinde, yavru fillerden birisi, başına aldığı ağır mızrak yarasıyla geri dönerek kaçmaya başladı. Söz konusu filin acı içinde kendi birliklerine doğru koştuğu sırada, annesi bu durumu fark etti ve yavrusunu korumak üzere yerini terk etti. Nitekim iri cüssesiyle anne fil, etrafındaki müttefik kuvvetleri düşmana saldırmışçasına büyük bir kargaşanın içine soktu. Böylelikle Romalılar ile girdiği ilk savaşta Pyrrhos'a zaferi getiren, ikinci savaşta onu mağlubiyetten kurtaran filler, nihayetinde üçüncü savaşta zaferi Roma'ya teslim ettiler.”³⁴⁶

Florus'un aktarımı, yalnızca erkek fillerin savaş maksadıyla kullanıldığına ilişkin genel geçer yaklaşıma güçlü bir alternatif sunmakla birlikte, dişi fillerin askeri kamplarda bulundukları süre zarfında üremekte olduklarını da kanıtlaması açısından son derece önemlidir. Nitekim Florus'un aktarımına benzer bir şekilde, Dionysius,

³⁴³Plut. Pyrrh. 25.1-3.

³⁴⁴Plut. Pyrrh. 25. 3.-4.

³⁴⁵Plut. Pyrrh. 25.5.

³⁴⁶Flor. Epit. I. 13.

mücadele sırasında Romalıların bir yavru fili yaraladığını ve bu durumun Pyrrhos'un ordusunda büyük bir kargaşaya neden olduğunu aktarmaktadır.³⁴⁷ Söz konusu olay, Capena'daki nekropolis kazılarında ele geçirilmiş olan ve İ.Ö. üçüncü yüzyılın ilk yarısına tarihlenen meşhur bir levha tarafından desteklenmektedir. Günümüzde Roma'da, Villa Guilia'da sergilenmekte olan levha üzerinde, koyu tenli bir sürücüyü ve bir kuleyi sırtında taşımakta olan Asyalı dişi savaş fili, hemen arkasında kendisini takip eden yavrusu ile betimlenmiştir.³⁴⁸ (Bkz. Görsel 3.12)

Görsel 3.12. *Asyalı dişi fil ve kendisini takip eden yavrusu. Villa Guilia, Roma.*

Kaynak: <https://www.flickr.com/photos/mymuk/8738111301> (Erişim Tarihi: 21.05.2019)

Savaş fillerinin hali hazırda yeni bir olguyu ifade ettiği İtalya'da, Pyrrhos'a ve dolayısıyla onun savaş fillerine karşı kazanılmış olan ilk zaferin Roma sanatında yer bulması son derece makul olmakla birlikte, söz konusu levha bu anlatımın doğruluk ihtimalini kuvvetlendirmesi açısından tezimizce son derece önemlidir.

Filolojik eserler doğrultusunda, Romalıların Beneventum'da Pyrrhos'un savaş fillerine karşı kazandıkları zaferi mümkün kılan üçüncü faktör, domuz kullanımı

³⁴⁷Dion. Hal. Ant. Rom. XX. 12.

³⁴⁸Toynbee, a.g.k., 1973, 34.

olmuştur. Söz konusu hususun temel dayanağı Aelianus'un aktarımıdır. Fillerin boynuzlu koçlar ve domuzların çıkardıkları cıyaklamalar karşısında korkuya kapıldığına işaret eden Aelianus, Romalıların domuzları kullanarak Pyrrhos'un savaş fillerine karşı zafer kazandıklarını aktarmaktadır.³⁴⁹ Romalıların, Pyrrhos'un savaş filleri karşısında zafer kazandıkları tek mücadelenin Beneventum Savaşı olduğu göz önüne alındığında, söz konusu domuz kullanımının bu savaşa işaret ettiği mutlak değildir. Beneventum'daki domuz kullanımı, Roma'da basılmış olan ve İ.Ö. üçüncü yüzyılın ilk yarısına tarihlenen "Aes Signatum" ile desteklenmektedir.³⁵⁰ Söz konusu bronz levhanın ön yüzünde, küçük kulakları ve tümsek sırtlı yapısıyla Asya türü olduğu anlaşılan bir fil sağa doğru, arka yüzünde ise bir yaban domuzu sola doğru yürümektedir.³⁵¹ (Bkz. Görsel 3.13)

Görsel 3.13. Fil ile domuzu tasvir eden Aes Signatum. The British Museum.

Kaynak: https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=1171050&partId=1&searchText=as+signatum&page=1 (Erişim tarihi: 21.05.2019)

³⁴⁹Ael. NA. I. 38.

³⁵⁰Tuğla büyüklüğünde bronz para birimleridir.

³⁵¹Toynbee, a.g.k., 1973, 34.

Savaş sırasında Pyrrhos'un iki filini öldüren Romalılar, hayvanların sekizini ise canlı bir şekilde ele geçirmiştir.³⁵² Bu hayvanlar Konsül Curius tarafından, İ.Ö. 274 yılında Roma'da gerçekleştirilen zafer geçidinde halka sergilenmiştir. Roma ordularını beş yıl boyunca hırpalamayı başarmış, iki kez mağlubiyetin temel sebebi olmuş olan bu korkunç hayvanların, Roma halkında yarattığı heyecanı tahmin etmek pek de zor olmayacaktır. Florus zafer geçidini şu ifadelerle aktarmaktadır:

*“...Hiçbir şey Roma halkını, çok korktukları bu dev canavarların, sırtlarındaki kuleler ile birlikte, kendilerine üstün gelmiş olan Romalı atlarını takip ettiğini görmekten daha memnun etmemiştir. Filler başları eğik halde geldiler ve ele geçirildiklerinden büsbütün habersiz değildiler.”*³⁵³

Plutarkhos, Pyrrhos'un, İ.Ö. 274 yılında sekiz bin piyade ve beş yüz süvariyle birlikte Epirus'a döndüğünü aktarmakta, savaş filleri hakkında bilgi sunmamaktadır.³⁵⁴ Bu noktada Pyrrhos'un, Beneventum Savaşıyla birlikte tüm filleri kaybettiği, ya da hayvanların İtalya'da bırakıldığı sonucu orta çıkmaktadır. Ordusuna katılan Galyalılarla birlikte hali hazırda Demetrius'un oğlu II. Antigonos Gonatas'ın (İ.Ö. 272-239) hâkimiyeti altındaki Makedonya'yı yağmalayan Pyrrhos, bunun ardından bizzat Antigonos'un üzerine hareket etmiştir. Dar bir geçitte bulunan Makedon ordusu üzerine ani bir saldırı gerçekleştiren Pyrrhos, düşman kuvvetlerinde yarattığı kargaşa sonucunda zafer kazanmış, Antigonos'un tüm savaş filleri sürücüleriyle birlikte ele geçirmiştir.³⁵⁵ Antigonos Gonatas'ın savaş filleri, Demetrius'un bertaraf edildiği İ.Ö. 288 yılında, Pyrrhos ile Makedonya'yı ve savaş filleri paylaşan Lysimakhos'a ait olmalıdır.

3.3.4. Sparta Kuşatması (İ.Ö. 272)

Pyrrhos'un savaş fillerinin etkinlik gösterdiği bir sonraki olay, İ.Ö. 272 yılında gerçekleştirilen Sparta Kuşatması olmuştur. Sparta'nın kraliyet soyuna mensup olan Cleonymus'un, kendisinden yardım talep etmesi üzerine Pyrrhos, yirmi beş bin piyade, iki bin süvari ve yirmi dört savaş filiyle birlikte Sparta'ya ulaşmıştır. Söz konusu hazırlığın büyüklüğü, Pyrrhos'un Sparta'ya gelmekteki amacının, burayı Cleonymus için ele geçirmekten ziyade tüm Peloponnesos Yarımadasını fethetmek olduğunu ortaya

³⁵²Dion. Hal. Ant. Rom. XX. 12.

³⁵³Flor. Epit. I. 13.

³⁵⁴Plut. Pyrrh. 26. 2.

³⁵⁵Plut. Pyrrh. 26. 2-3.

koymuştur.³⁵⁶ Gece saatlerinde Sparta'ya ulaşan Pyrrhos, kendisine derhal saldırıya geçmesini tavsiye eden Cleonymus'a kulak asmamıştır. Sparta kralı Areus, ordusuyla birlikte Girit'te olduğundan şehirde az miktarda asker bulunduğu ve şehirdekilerin sabah gerçekleştirilecek bir saldırıya da karşı koyamayacağı gerekçesiyle saldırıyı sabaha ertelemiştir. Nitekim bu hata, şehrin kurtuluşu için yeterli olmuştur. Spartalılar, derhal savunma hazırlıklarına girişmişlerdir.³⁵⁷ Plutarkhos, söz konusu hazırlıklara ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...Spartalılar, düşman kampına karşı düz bir hendek hattı kazmaya ve bu hendeğin iki ucuna da fillerin ilerleyişine engel olmak amacıyla sık aralıklarla yük arabaları gömmeye karar verdiler. Bir çeşit duvar görevi üstlenecek olan arabalar, kolayca sökülmelerine engel olabilmek için dingillerine kadar derine gömülmüştü. Kısa süre sonra çalışmaya şehirde bulunan tüm Spartalı kadınlar da dâhil oldu. Öte yandan şehirde bulunan az miktardaki asker savunma inşaatından muaf tutuldu ve bunların sabaha kadar dinlenmesi sağlandı. Tüm gecenin ardından Spartalı kadınlar ve yaşlılar, üç yüz altmış beş metre uzunluğunda, yaklaşık üç metre genişliğinde ve iki metre derinliğinde geniş bir siper kazmayı başardılar.”³⁵⁸

Fillerin, üzerinden yürüyerek geçemeyeceği ya da atlayamayacağı büyüklükteki hendekler ve kazık çit görevi üstlenmiş olan yük vagonları, Sparta'da basit fakat mükemmel birer fil karşıtı savunma yöntemi olduklarını kanıtlamıştı.³⁵⁹ Gerçekleştirdiği tüm girişimlere rağmen söz konusu savunma hattını aşamayan Pyrrhos, nihayetinde kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı ve bölgede kış kampına çekildi.³⁶⁰

3.3.5. Argos Kuşatması (İ.Ö. 272)

Pyrrhos'un savaş fillerinin etkinlik gösterdiği bir sonraki mücadele, İ.Ö. 272 yılında gerçekleşmiş ve Pyrrhos'un ölümüyle sonuçlanmıştır. Argos'ta patlak veren siyasi ihtilaf sonucunda, kendisinin desteğine bel bağlayan grubun daveti üzerine kampını toplayan Pyrrhos, derhal buraya hareket etti.³⁶¹ Buna karşın Antigonos, Argos'a Pyrrhos'tan önce ulaşarak, şehrin yakınlarındaki tepelerde kamp kurmuştu.³⁶²

³⁵⁶Plut. Pyrrh. 26. 7-9.

³⁵⁷Plut. Pyrrh. 27. 1-2.

³⁵⁸Plut. Pyrrh. 27. 3-4.

³⁵⁹Glover, R. F. (1948). The Tactical Handling of the Elephant. *Greece and Rome*, 17 (49), 7.

³⁶⁰Plut. Pyrrh. 30. 1.

³⁶¹Plut. Pyrrh. 30. 2.

³⁶²Plut. Pyrrh. 31. 1.

Gece yarısı olduğunda şehrin duvarlarına yaklaşan ve Diamperes isimli kapıyı kendisi için açılmış halde bulan Pyrrhos, Galyalı kuvvetlerini şehre sokarak pazar yerini ele geçirmeye yetecek kadar uzun bir süre fark edilmemeyi başardı. Öte yandan söz konusu kapı, bir savaş filinin geçebilmesi için çok küçük olduğundan, Pyrrhos, gece karanlığında ve kargaşa içinde hayvanların sırtlarındaki kuleleri kapıdan geçmeden önce söktürmek ve kapıdan geçtikten sonra tekrar yerleştirmek zorunda kaldı. Nitekim önemli ölçüde zaman kaybeden Pyrrhos'un ordusu nihayetinde Argoslu vatandaşlar tarafından fark edildi ve şehir alarma geçirilerek, Antigonos'a haber verildi. Sparta Kralı Areus'un da destek verdiği Antigonos Gonatas'ın ordusu, Pyrrhos'un Galyalıları üzerine büyük bir saldırı başlattı ve korkunç bir kargaşa yarattı. Dar sokakların ve gece karanlığının sistematik bir savaşı olanaksız hale getirdiği söz konusu ortamda her iki ordu da günün ağarmasını beklemek dışında kayda değer bir girişimde bulunamadı. Sabah olduğunda şehrin içindeki birliklerinin sayıca ezildiğini, Argos'un iç kalesinin düşmanla dolu olduğunu ve nihayetinde tüm planlarının başarısızlıkla sonuçlandığını fark eden Pyrrhos, geri çekilmenin en iyi seçenek olduğuna karar verdi.³⁶³ Plutarkhos, savaşın bu andan itibaren gelişimine ve fillerin mücadeledeki etkinliğine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“Şehrin kapılarının darlığı hususunda endişelenen Pyrrhos, şehrin dışında kuvvetlerinin büyük bir kısmıyla beklemekte olan oğlu Helenus'a, derhal duvarın bir bölümünü yıkmasını ve buradan dışarı çıkacak olan birliklere yardım etmesini bildiren bir haberci gönderdi. Fakat habercinin söz konusu kargaşa ortamında emri doğru bir şekilde aktaramaması üzerine, en iyi askerleri ve fillerin geri kalanı ile birlikte Helenus, babasına yardım etmek amacıyla dar kapının içinden doğruca şehre girdi. Buna karşın Pyrrhos, hali hazırda geri çekilmekteydi ve kentin agorası kendisine yeterli alan sağladığı sürece, düşman birliklerine karşı koymayı başarmıştı. Fakat agoradan şehrin kapısına uzanan dar sokağa püskürtülen Pyrrhos, şehrin dışından yardımına gelen kuvvetleri ile diğer taraftan saldırmakta olan düşman kuvvetlerinin arasında sıkıştı. Askerlerinin bir kısmı Pyrrhos'un geri çekilme emrini duyamazken, söz konusu emri duyabilen ve yerine getirmek isteyen askerler ise şehrin kapısından içeriye akın etmekte olan müttefik kuvvetler nedeniyle geri çekilemedi. Tüm bu kargaşada Pyrrhos'un en büyük savaş fillerinden birisi aldığı yaralar sonucunda kapının iç tarafını tamamıyla kapatacak şekilde yere yığılmıştı. Bununla birlikte “Nicon” adındaki bir diğer savaş fili, aldığı ölümcül yaralar sonucunda üzerinden düşen sürücüsünü kaybetmişti. Tamamıyla kontrolden çıkmış olan fil, müttefik ya da düşman ayırmaksızın önüne çıkan herkesi birbirini ardına ezmekte ve Pyrrhos'un geri çekilen

³⁶³Plut. Pyrrh. 32. 1.

*birliklerinin arasına doğru koşarak korkunç bir kıyıma sebep olmaktaydı. Nihayetinde sürücüsünün cansız bedenini bulan Nikon, cesedi hortumuyla havaya kaldırıp, dişleri üzerinde taşıyarak geri döndü ve bu esnada önüne çıkan herkesi öfkeyle çiğnedi. Sonuç olarak şehrin girişinde, askerlerin hareket etmesini dahi imkânsız hale getiren korkunç bir izdiham ve can pazarı yaşandı.”*³⁶⁴

Ordusunun yaşadığı kargaşayı gözlemleyen Pyrrhos, atının kuvvetine bel bağlayarak düşman birliklerinin en yoğun olduğu noktaya saldırıya geçti ve bu esnada Argoslu bir genç tarafından mızrakla yaralandı. Söz konusu genç ile göğüs göğüse çarpışan Pyrrhos, nihayetinde öldürüldü ve ordusu Antigonos’a teslim oldu.³⁶⁵

Sonuç itibarıyla Argos kuşatması, savaş fillerinin dar ve karanlık savaş alanlarından ziyade, bolca hareket olanağı sağlayan açık düzlüklerde kullanıldıkları takdirde etkili olabileceklerinin kanıtı olmuştur. Bununla birlikte Argos kuşatması, savaş fillerinin kontrolden çıkma potansiyellerinin ne denli yüksek olduğunu ve bu hayvanların uzun yıllar maruz kaldıkları yoğun eğitime rağmen ilk kez karşılaştıkları durumlarda ne denli kolay şekilde kargaşaya sebep olabileceklerini net bir şekilde ortaya koymuştur. Son olarak Argos kenti, Asya’nın uzak coğrafyalarından gelmiş olan bu sıra dışı hayvanların ortaya koyduğu benzersiz sadakat örneğine sahne olmuştur. Söz konusu sadakati ortaya koymuş olan filin, günümüze Nikon adıyla ulaşmış olmasında, sürücüsüne göstermiş olduğu bağlılığın Argoslular üzerinde yarattığı sarsıcı etki muhtemel bir şekilde etkili olmuştur.

³⁶⁴Plut. Pyrrh. 33. 1-5

³⁶⁵Plut. Pyrrh. 34.1-3.

4. ROMA DÖNEMİ ORDULARINDA SAVAŞ FİLİ KULLANIMI

Savaş fili olgusu, Batı Akdeniz'e Epirus Kralı Pyrrhos'un İtalya Seferi ile tanıtılmıştır. Fillerle savaş alanında ilk kez İ.Ö. 280 yılında, Heraclea Savaşı'nda karşılaşan Romalılar, hayvanların neden olduğu kargaşa nedeniyle büyük bir yenilgiye uğramıştır. Nitekim Florus'un aktarımı doğrultusunda fillerin neden olduğu korku zamanla bertaraf edilmiş, Romalılar Beneventum'ta Pyrrhos'un savaş filleri karşısında büyük bir zafer kazanmıştır.³⁶⁶ Pyrrhos'un İ.Ö. 274 yılında Epirus'a dönmesinin ardından, savaş filleri ile pek çok kez aynı savaş alanını paylaşırsalar da Romalılar bu hayvanları Makedonya Kralı V. Philippos'a (İ.Ö. 221-179) karşı gerçekleştirilecek olan İkinci Makedon Savaşı'na (İ.Ö. 200-196) kadar kullanmamışlardır. Söz konusu süreçte Romalıların mücadele etmek zorunda kaldığı savaş filleri ise, Akdeniz egemenliği noktasında Roma'nın en önemli düşmanı olan Kartaca tarafından kullanılmıştır.

Kartaca, zamansal kapsamda Helenistik dönem krallıklarının çağdaşı olmakla birlikte, Kartaca ordularında kullanılmış savaş fillerinin, Helenistik krallıklar karşısında etkinlik gösterdiğine işaret eden antik bir kayıt bulunmamaktadır. Nitekim Kartacalıların savaş filleri, doğrudan doğruya Roma Cumhuriyeti ile gerçekleştirilen mücadelelerde kullanılmıştır. Söz konusu mücadeleler, Birinci (İ.Ö. 264-241) ve İkinci (İ.Ö. 218-201) Pön Savaşlarını ifade etmektedir. Sonuç itibarıyla Kartacalıların savaş fili kullanımı, Helenistik dönemden ziyade, Roma dönemi kapsamında ele alınacaktır.

4.1. Kartaca Ordularında Savaş Fili Kullanımı

Kartacalıların savaş fili olgusuyla tanışmaları, tıpkı Roma gibi, Pyrrhos aracılığıyla gerçekleşmiş, Kartaca ordularında yaygın bir şekilde kullanılmakta olan savaş arabaları, yerini kısa zaman içerisinde savaş fillerine bırakmıştır.³⁶⁷ Filler, gerek Roma Cumhuriyeti'ne karşı gerçekleştirilen uzun soluklu savaşlarda, gerekse Kartacalı yöneticilerin karşı karşıya kaldığı iç isyanlarda etkin bir şekilde kullanılmıştır. Roma ile Kartaca arasında gerçekleşen Pön Savaşları kapsamında Kuzey Afrika, İspanya ve İtalya topraklarında gerçekleşen pek çok muharebe, Afrikalı savaş fillerinin etkin bir şekilde kullanımına sahne olmuştur.

³⁶⁶Flor. Epit. I. 13.

³⁶⁷T. Wise and R. Hook (1982). *Armies of the Carthaginian Wars 265-145 BC*. Londra: Osprey Publishing, s. 12.

Asyalı türlere kıyasla bir metre kadar daha kısa ve dolayısıyla daha küçük olan Afrika orman fillerinin fiziksel özellikleri, Kartacalıların bunları kullanım yöntemi hususunda belirleyici bir faktör olmuş, Kartacalılar savaş fillerinin kullanımını benimsedikleri ilk dönemlerde özgün bir fil kullanımı ortaya koymuştur. Aynı fil türünü kullanmış olan Ptolemaios Krallığı'ndan farklı bir şekilde, Kartacalıların ilk dönemlerde savaş fillerinin sırtlarına yerleştirdiği bir kulenin ya da sepetin varlığına işaret eden antik bir kayıt bulunmamaktadır.³⁶⁸ Bu durum İ.Ö. 221-206 dolaylarına tarihlenen ve İspanya'daki Barcid Hanedanlığı tarafından Carthago Nova'da (Cartagena) bastırılmış gümüş bir sikke ile doğrulanmaktadır.³⁶⁹ Ön yüzünde sakallı şekilde resmedilmiş ve omzunda sopa taşıyan Herakles'i resmeden sikkede çukur sırtı ve büyük kulakları ile ön plana çıkan Afrikalı fil, sırtında bir kule ya da asker taşımamakta, yalnızca sürücüsüyle resmedilmektedir. (Bkz. Görsel 4.1)

Görsel 4.1. İ.Ö. 221-206 yıllarında Carthago Nova'da darp edilmiş gümüş sikke üzerinde Afrikalı fil ve sürücüsünün tasviri.

Kaynak: http://www.wildwinds.com/coins/greece/spain/carthago_nova/i.html (Erişim tarihi:

23.05.2019)

Buradan hareketle bizzat filin kendisi bir terör silahına işaret etmektedir. Dolayısıyla Kartacalıların savaş fili kullanımı, hayvanların sırtlarında bulunan kulelere yerleştirilen askerler vasıtasıyla, bunları yüksek birer silah platformu olarak kullanan Helenistik krallıklardan farklılık göstermiştir.³⁷⁰

³⁶⁸Wise and Hook, **a.g.k.**, 1982, 12.

³⁶⁹Gowers. **a.g.m.**, 1947, 43.

³⁷⁰Wise and Hook, **a.g.k.**, 1982, 12.

4.1.1. Kartacalıların savaş fili tedariki

Kartacalıların fil tedarik etme ve eğitime girişimleri Ptolemaiosların Mısır'daki girişimlerine oldukça yakın bir dönemde başlamakla birlikte, Ptolemaiosların fil tedariki programının Kartacalılardan bir süre önce başlatılmış olması muhtemeldir. Fakat fillerin güneyden Mısır'a ulaştırılmasına yönelik zorluklar süreci genel anlamda yavaşlatmış, Kartacalılar ise ulaştırma aşamasında daha hızlı hareket etmişlerdir.³⁷¹

Kartaca, Hindistan ile doğrudan bir bağlantıya sahip olmadığından temel olarak o dönemde Fas, Cezayir, Sahra Çölünün sınırlarında yaşamakta olan Afrikalı orman fillerine bel bağlamıştır.³⁷² Numidia ve Mauretania olarak adlandırılan bölgede bulunan, Atlas Dağları'nın eteklerindeki ormanlar, yüksek sayıda savaş filine ev sahipliği yapmaktaydı. Yunan tarih yazımında Nomadlar, Latin tarih yazımında ise Numidyalılar olarak adlandırılan bölgedeki yerli kabilelerde, filleri gerek yakalamaya gerekse eğitmeye ve kontrol etmeye yetkin insanlar bulunmaktaydı. Şüphesiz bir şekilde Kartacalılar başlangıçta Hintli sürücüler ithal etmişlerdi. Öte yandan Kartacalıların, savaş fillerini kullandıkları tüm süreç boyunca Hintli sürücülerini sorunsuz bir şekilde temin edebilmiş olması olasılık dâhilinde değildir. Nitekim Afrikalılar, Hintli fil ustalarından savaş fillerini eğitmenin ve kontrol etmenin inceliklerini öğrenmiş olmalıdır.³⁷³

Savaş fillerinin antik dönemlerde dâhil oldukları savaşlara atıfta bulunan kaynakların, hayvanların enselerinde bulunan sürücüler için “*Hintli*” terimini kullanmış oldukları bir gerçektir. Bununla birlikte söz konusu terim, muhtemel bir şekilde edebi bir kullanıma işaret etmektedir. Hintli terimi, savaş alanlarında bilinen tek savaş fili türünün Asyalı, buna paralel olarak sürücüsünün de yalnızca Hintli olduğu dönemde tekdüzeleşmiştir. Nitekim savaş fillerinin antik dünyaya katılımına işaret eden sürecin ilk aşamasında Helenlerin ve Romalıların tanık oldukları fil sürücülerini yalnızca Hintliler olduğundan, “*Hintli*” sözcüğünün “*Fil Sürücüsü*” kavramıyla eş anlamlı hale gelmiş olması doğaldır.³⁷⁴ Kartacalı savaş fillerinin sırtlarında kuleler taşımadıklarına atıfta bulunan Carthago Nova sikkesi, hayvanların sürücülerini hakkında da önemli bir detay

³⁷¹Gowers. **a.g.m.**, 1947, 43-44.

³⁷²Wise and Hook, **a.g.m.**, 1982, 12.

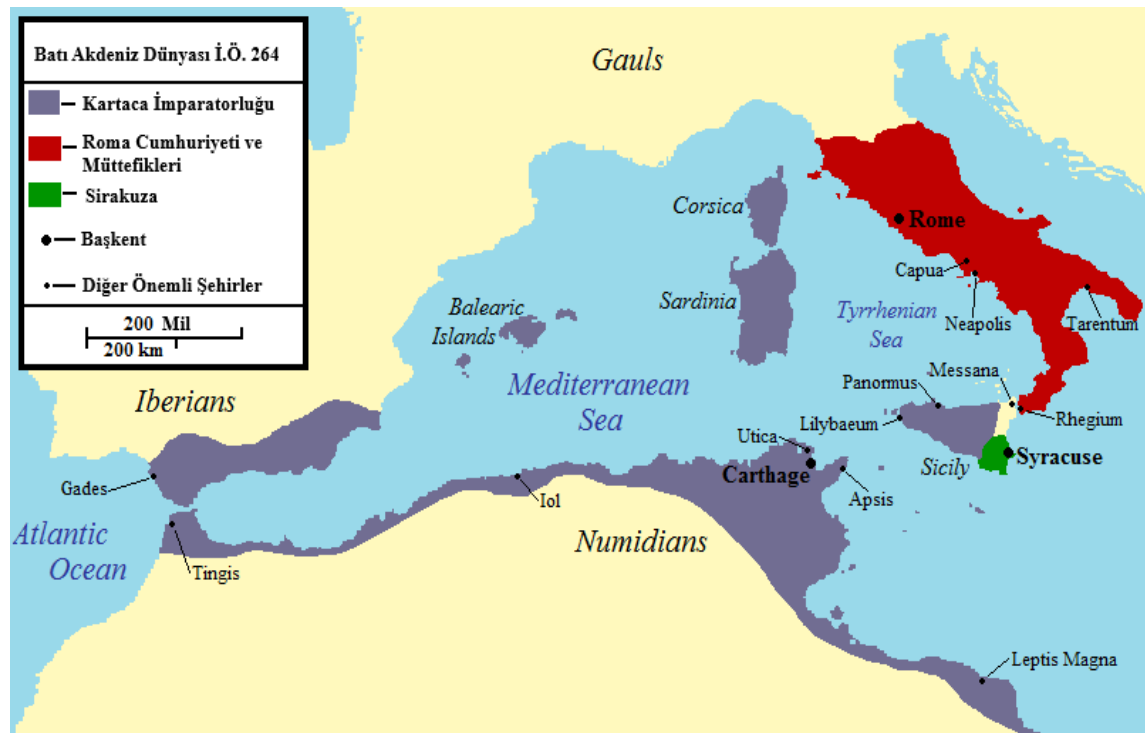
³⁷³Gowers. **a.g.m.**, 1947, 43.

³⁷⁴Gowers. **a.g.m.**, 1947, 43.

sunmaktadır. Burada Afrikalı filin üzerinde resmedilen sürücü, Hint tarzında giyinmemiş durumda ve Afrikalı görünümündedir.³⁷⁵ (Bkz. Görsel 4.1)

4.1.2. Birinci Pön Savaşı'nda Kartacalıların savaş filleri (İ.Ö. 264-241)

Birinci Pön Savaşı, Kartacalıların savaş fili kullanımının erken dönemini ifade etmektedir. Söz konusu süreçte savaş filleri, bir taraftan kendilerine karşı zafer kazanmış ve tehlikeli bir özgüven kazanmış olan Romalı komutanların ordularını mağlup etmiş, diğer taraftan ise sağladıkları başarılarla aşırı özgüvenli hale gelen Kartacalı komutanların dikkatsizlikleri nedeniyle Romalılara mağlup olmuştur. (Bkz. Harita 4.1)

Harita 4.1. *Birinci Pön Savaşı'nın başladığı tarihte Batı Akdeniz.*

Kaynak:<http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRmlsZTpGaXJzdF9QdW5pY19XYXJfMjY0X0JDX3YyLnBuZw> (Erişim tarihi: 12.05.2019)

4.1.2.1. Agrigentum (İ.Ö. 262) ve Adys (İ.Ö. 255) Muharebeleri

Savaş fillerinin Pön Savaşları'nda etkinlik gösterdiği ilk mücadele, İ.Ö. 262 yılında Sicilya'daki Agrigentum (Agrigento) kenti önlerinde gerçekleşmiştir. Romalı kuvvetler tarafından kuşatma altına alınan kentin Kartacalı komutanı Hannibal, geride

³⁷⁵ Gowers. **a.g.m.**, 1947, 43.

bırakılan beş ayın ardından ikmal sorunuyla karşı karşıya kalmış, Kartaca'dan derhal destek kuvvetler gönderilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Kartaca yönetimi, toplayabildiği tüm askeri kuvveti ve elli kadar Afrikalı savaş filini, gemilerle Sicilya'ya, bölgedeki bir diğer Kartaca komutanı olan Hanno'nun komutası altına göndermiştir.³⁷⁶ Tüm kuvvetlerini Heraclea'da toplayan Hanno, Agrigentum'a yardım etmek amacıyla bölgeye hareket etmiş, burada Numidyalı süvariler aracılığıyla kazandığı kısmi başarının ardından kamp kurmuştur. İki aylık bekleyişin ardından Hanno, Hannibal'ın baskısı üzerine Roma orduları karşısında savaş düzeni almıştır.³⁷⁷ Söz konusu savaş, Kartacalıların savaş fili kullandıkları ilk mücadeleyi ifade etmektedir. Polybius fillerin savaşteki etkinliğine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...Savaş uzun bir süre devam etmiş fakat Romalılar nihayetinde Kartaca hattının ön kısmında bulunan paralı askerleri dağıtmayı başarmıştı. Paralı askerlerin fillerin üzerine, diğer birliklerin ise hattın arka kısmına kaçmasıyla birlikte, tüm Kartaca ordusu büyük bir kargaşaya sürüklenmişti. Romalılar dağılmış durumdaki Kartacalı askerlerin büyük çoğunluğunu öldürmüş, geri kalanı ise Heraclea'ya kaçmıştı. Bununla birlikte Romalılar, Kartacalıların savaş fillerinin büyük bir kısmını ele geçirmişti.”³⁷⁸

Polybius'un aktarımı, savaş fillerinin Kartaca ordusuyla birlikte savaş alanına çıkarıldığı ilk girişimde, bunların Romalılar üzerinde korku uyandıracak şekilde, doğrudan hattın ön kısmına konuşlandırılmadığını, bunun yerine ikinci bir savunma hattı görevi gördüklerini ortaya koymaktadır. Bu noktada kanımız, Hanno tarafından izlenilen stratejinin yanlış olduğu, savaş fillerinin Kartaca hattının ön kısmında konuşlandırılması halinde, hayvanların Romalı askerler ve bilhassa atlar üzerinde yaratacağı paniğin, Kartaca zaferini beraberinde getirebileceği yönündedir. Roma ordularının İ.Ö. 275 yılından söz konusu tarihe, on üç yıl boyunca savaş filleriyle tekrar karşılaşmadığı göz önüne alındığında, Hanno'nun fillerinin Roma kuvvetlerinde yaratabileceği sarsıcı etki oldukça muhtemel görünmektedir.

Kartacalı savaş fillerinin etkinlik gösterdiği bir sonraki mücadele, İ.Ö. 255 yılında Kuzey Afrika'daki Adys (Uthina) kenti yakınlarında gerçekleşmiştir. Konsül Regulus komutası altındaki Roma ordusunun kenti kuşatma hazırlıklarını sürdürdüğü sırada bölgeye ulaşan Kartaca ordusu, beraberindeki savaş filleriyle birlikte kentin

³⁷⁶Polyb. I. 18.

³⁷⁷Polyb. I. 19.

³⁷⁸Polyb. I. 19.

yakınlarındaki yüksek bir tepede kamp kurmuştur.³⁷⁹ Polybius'un bu noktada aktardıkları, savaş fillerinin Kartaca ordularında ifade ettiği önemi vurgulamakla birlikte, Kartacalı komutanların, savaş fili kullanımının erken dönemlerini ifade eden süreçte hayvanların savaş işlevini anlamak hususunda neden başarısız olduklarını mutlak şekilde ortaya koymaktadır:

“...Böylelikle Kartacalı komutanlar, en büyük umutları süvarilere ve savaş fillerine bağlı olmasına rağmen, kentin önündeki düzlükleri terk ederek, kendileri ulaşılması zor fakat filler ve atlar için son derece elverişsiz bir tepeye kapatmış bulunuyordu. Savaş tecrübeleri doğrultusunda, düşman kuvvetlerinin en ölümcül savaş gücünün tamamıyla kullanışsız hale geldiğini anlayan Romalı komutanlar, Kartacalıların savaş için düzlük araziye inmesini beklemektense, ellerindeki fırsatı kullanarak sabahın ilk ışıklarında iki farklı yönden tepeye tırmanmaya başladılar. Hali hazırda filleri ve atları hiçbir fayda sağlamayan Kartaca ordusunun paralı askerleri, tepeye tırmanmakta olan ilk lejyonu püskürtmeyi başarsa da, diğer taraftan yaklaşan Roma lejyonu söz konusu saldırıyı etkisiz hale getirdi. Nihayetinde tüm Kartaca ordusu kampı geride bırakarak kaçmaya başladı.”³⁸⁰

4.1.2.2. Bagradas Nehri Muharebesi (İ.Ö. 255)

Konsül Regulus'un zaferinin ardından Kartacalılar, askerlerinin savaşma şevki eksikliğinden ziyade, komutanlarının niteliksizliği nedeniyle mutlak bir ümitsizlik içine sürüklenmişti.³⁸¹ Nitekim bu dönemde, daha önceden Yunanistan'a gönderilmiş olan, asker tedarikiyle görevli komutanlardan birisi, beraberindeki hatırı sayılır miktarda askerle birlikte Kartaca'ya dönmüştü. Bunlar arasında Spartalı Xanthippus da yer almaktaydı. Spartalı gelenekleriyle yetiştirilmiş, tecrübe sahibi bir komutan olan Xanthippus, Kartacalıların son mağlubiyetinin detaylarını öğrendikten ve sahip oldukları savaş fili ile süvari gücünü detaylı bir şekilde inceledikten sonra, Kartacalıların Romalılar tarafından değil, komutanlarının yetersizliği nedeniyle kendileri tarafından mağlup edildiklerini ortaya koymuştu. Kartaca yönetiminin huzuruna çağrılan Xanthippus, tavsiyelerine kulak vererek, ordularını yürütmek, kamp kurmak ve savaşmak için düz arazileri seçerlerse, yalnızca kendi güvenliklerini sağlamakla kalmayacaklarını ve düşman kuvvetlerini mağlup edeceklerini ifade etti. Kartaca ordularının komutasına teslim alan Xanthippus, gerçekleştirdiği yoğun ve katı

³⁷⁹Polyb. I. 30.

³⁸⁰Polyb. I. 30.

³⁸¹Polyb. I. 31.

eğitimle Kartaca ordusunu Romalıların karşısına çıkmaya istekli hale getirdi. Söz konusu ordu, on iki bin piyadeden, dört bin süvariden ve yüz kadar savaş filinden oluşuyordu.³⁸²

Kartacalı savaş fillerinin dâhil oldukları bir sonraki mücadele, Xanthippus komutası altındaki Kartaca ordusu ile Konsül Regulus komutası altındaki Roma ordusu arasında, İ.Ö. 255 yılında, Bagradas Nehri yakınlarında gerçekleşecekti. Kartacalılar ile Romalılar arasındaki bu mücadelede savaş filleri Kartaca hattının ön kısmında konuşlandırıldı. Filler, Kartaca ordusu için üstünlük sağlayacak şekilde, yoğun ve derinlemesine bir düzende konuşlanmış olan Roma piyadesinin üzerine harekete geçtiler. Öte yandan Romalılardan sayı bakımından oldukça üstün durumdaki Kartaca süvarisi, Roma ordusunun etrafından dolaşarak iki kanada da saldırıya geçti ve Romalı süvariye kısa sürede dağıttı. Fillerle ilk teması gerçekleştiren Romalı piyadelerin büyük bir kısmı, hayvanların iri cüsseleri ve karşı konulmaz kuvvetleri karşısında kitleler halinde imha edildiler. Fil hücumunu aşmayı başarabilen piyade kuvveti ise, kendisini Yunan tarzında donatılmış, dinç ve hazır durumdaki Kartaca piyadesi ile karşı karşıya buldu ve büyük bir kıyıma uğradı. Roma ordusunun tamamı, savaşın bu aşamasında mutlak bir çaresizlik içerisindeydi. Birçoğu fillerin ayakları altında can verirken, geriye kalanlar ise kanatlardan saldırıya geçmiş olan Kartaca süvarisinin fırlatmakta olduğu mızraklarla öldürüldü. Mutlak bir Kartaca zaferiyle sonuçlanan savaşın sonunda, Konsül Regulus da dâhil beş yüz kadar Romalı, Kartaca ordusu tarafından esir alındı.³⁸³

Söz konusu savaş, yakın ve sık bir şekilde konuşlandırılmış ağır piyade düzeni kullanan Roma ordusu için önemli bir ders niteliğindeydi.³⁸⁴ Goldsworthy, İ.Ö. 255 yılında elde edilen bu zaferi, tüm Pön Savaşlarının seyri boyunca savaş fillerinin elde ettikleri en önemli başarı olarak nitelendirmektedir.³⁸⁵ Kartaca zaferinin ardından, barış görüşmelerine aracılık etmesi için Roma'ya gönderilen Regulus, Roma'ya ulaştığında senatodan savaşa tüm gücüyle devam etmesini talep etmişti. Bunun ardından işkenceye uğrayacağını bildiği halde kendi isteğiyle Kartaca'ya dönen Regulus, burada bir filin dâhil edildiği korkunç bir yöntemle öldürülmüştü. Diodorus, Regulus'un ölümüne ilişkin detaylı bir aktarım sunmaktadır:

³⁸²Polyb. I. 32.

³⁸³Polyb. I. 33-34.

³⁸⁴Gowers. **a.g.m.**, 1947, 45.

³⁸⁵A. Goldsworthy (2003). *The Fall of Carthage; The Punic Wars 265-146 BC*. Londra: Cassell Military Paperbacks, s. 90.

*“Kartacalılar, Romalı Konsül Regulus’u yakaladıktan sonra göz kapaklarını bir bıçakla keserek gözlerinin açık kalmasını sağladılar. Ardından konsülü son derece küçük ve dar bir kulübeye hapseden Kartacalılar, vahşi bir fili kışkırttılar ve Regulus’un bulunduğu kulübeyi altına alarak çiğnemeye teşvik ettiler. Böylelikle Romalı konsül, intikamını alan bir hiddetin altında ezilirmişçesine son nefesini verdi ve korkunç bir ölüm yaşadı.”*³⁸⁶

4.1.2.3. Panormus Muharebesi (İ.Ö. 250)

Regulus’un Afrika’daki girişimi mutlak bir felaketle sonuçlanmış, buna karşın büyük bir moral üstünlüğü elde eden Kartaca, Hasdrubal komutasındaki büyük bir orduyu, yüz kırk savaş filiyle birlikte İ.Ö. 255 yılında Sicilya’ya göndermişti. Güvenli bir şekilde Sicilya’daki Lilybaeum’a geçen Hasdrubal, burada birliklerinin ve rakipsiz durumdaki savaş fillerinin talimlerine odaklandı. Takip eden süreçte, denizlerde pek çok olumsuzlukla karşı karşıya kalan ve İ.Ö. 251 yılında yalnızca kara ordusuna bel bağlayabilecek hale gelen Roma yönetimi, bu tarihte Konsül Metellus ve Konsül Furius komutası altındaki lejyonları Sicilya’ya gönderdi. Romalıların denizlerden çekilmesiyle birlikte mutlak bir üstünlük elde eden Kartacalılar, orduları hakkında da büyük bir özgüven sahibi olmuştu. Nitekim bu özgüven yersiz değildi. Lilybaeum ile Selinus bölgeleri arasında Kartaca orduları ile sık sık yakınlaşan ve sekiz yüz ila dokuz yüz metre kadar mesafelerde karşı karşıya gelen Roma orduları, fillerin Afrika’daki Roma askerleri üzerine gerçekleştirdikleri katliamın korkusu nedeniyle yüksek mevkileri hiçbir şekilde terk etmemiş ve Kartaca ordularıyla düzlük alanlarda çarpışmaya asla cesaret edememişti.³⁸⁷ Nitekim söz konusu özgüven, Romalı Konsül Metellus tarafından büyük bir fırsata dönüştürülecek, savaşın dengesi tamamıyla değişecekti. Kartacalı savaş fillerinin etkinlik gösterdiği bir sonraki mücadele, İ.Ö. 250 yılında, Sicilya’daki Panormus kentinde gerçekleşecekti. Polybius, savaşın seyrine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...Ordusuyla birlikte Panormus yakınlarına ulaşan Hasdrubal’ın saldırgan tavrının farkına varan ve onu şehre saldırması için kışkırtmayı planlayan Metellus, birliklerini şehrin surları dışına çıkarmadı. Hasdrubal’ın ordusu tüm unsurlarıyla birlikte Panormus’a iyice sokulduğunda Metellus, Kartacalı kuvvetler tüm güçleriyle alanda konuşlanana kadar, bunları kışkırtmakla görevlendirdiği hafif teçhizatlı birlikler gönderdi. Yapmış olduğu planın işlediğini gördüğünde Metellus, hafif teçhizatlı birliklerinin bir kısmını şehrin duvarının ve kazdırmış olduğu büyük hendeğin önüne gönderdi. Söz konusu

³⁸⁶Diod. Sic. XXIII. 16.

³⁸⁷Polyb. I. 38-39.

birliklere, fillerin kendilerine doğru harekete geçmesi halinde tüm menzilli silahlarıyla hayvanlara saldırılarını, geri çekilmek zorunda kaldıklarında hendeğin içine kaçmalarını ve filler geri döndüğünde hendeğin tekrar çıkararak saldırıya devam etmelerini emretti. Şehrin sıradan halkına sürekli olarak ok ve mızrak tedariki sağlamalarını ve bunları surun dış kısmının dibinde dağıtmalarını emreden Metellus, komutası altındaki kuvvetlerle birlikte bizzat şehrin kapısında konuşlandı ve menzilli saldırıları gerçekleştiren kuvvetlere sürekli olarak takviye güç gönderdi. Metellus'un menzilli kuvvetleri daha geniş ölçekte bir saldırıya geçtiğinde ise Hasdrubal'a değerlerini kanıtlamak isteyen ve zaferin bizzat kendilerine ait olmasını isteyen fil sürücülerini hep birlikte kendilerine doğru ilerletmekte olan Roma kuvvetlerinin üzerine saldırıya geçtiler, bunları kolaylıkla dağıttılar ve şehrin duvarları önündeki hendeğe kadar kovaladılar. Afrikalı filler hendeğin olduğu bölgeye ulaştıklarında, bir taraftan Metellus'un şehrin duvarlarında konuşlandırmış olduğu okçuların, diğer taraftan ise hendeğin diğer tarafında konuşlandırılmış dinç durumdaki menzilli piyadenin başlattığı muazzam şiddetteki yayılım ile karşı karşıya kaldılar. Kısa zaman içerisinde pek çok yerinden yaralanan hayvanlar kargaşa içine düşerek kendi birliklerinin üzerine doğru koşuşturmaya başladı. Pek çok müttefik askerini ayakları altında çiğneyen filler kendi ordularının hatlarını tamamiyle dağıttı. Bu durumu gören Metellus, şiddetli bir saldırı başlatarak dinç ve iyi eğitilmiş kuvvetleriyle birlikte düşmanın kargaşa halindeki kanatlarına doğru harekete geçti. Pek çok düşman askerini öldüren Roma kuvvetleri geriye kalan Kartacalıları, arkalarına bakmadan savaş alanından kaçmaya zorladı. Afrikalı fillerin on kadarını sürücülerıyla birlikte ele geçiren Metellus, sürücülerini kaybetmiş olan filleri de savaştan sonra yakalayarak hepsini bir ağıla kapattı.”³⁸⁸

Diodorus, Konsül Metellus'un Panormus'ta altmış Afrikalı fil ele geçirdiğini ve bunları Roma'ya gönderdiğini aktarmaktadır.³⁸⁹ Plinius, Panormus'ta ele geçirilen fil sayısını yüz kırk civarında vermektedir.³⁹⁰ Öte yandan Zonaras, savaş sırasında sürücülerini kaybetmiş olan fillerin kontrolden çıktıklarını, bunun üzerine Konsül Metellus'un hayvanları sakinleştirmeyi başaran esirlere can güvenliği ve af bağışlayacağını ilan ettiğini aktarmaktadır. Ele geçirilmiş fil sürücülerinden bazıları hayvanların yakınlarına yaklaşp bunları sakinleştirmeyi başarmış, geriye kalan fillerin tamamı bu duruma uyum sağlayarak sakinleşmiştir. Savaşın sonunda, ele geçirilmiş olan yüz yirmi Afrikalı fil, Roma'ya gönderilmiştir.³⁹¹ Sonuç itibarıyla Metellus, Panormus'ta gerçekleştirdiği girişimle birlikte Romalıların savaş filleri karşısındaki

³⁸⁸Polyb. I. 40.

³⁸⁹Diod. Sic. XXIII. 21.

³⁹⁰Plin. HN. VIII. 6.

³⁹¹Zonar. VIII. 14.

ümitsizliğini ortadan kaldırmayı başarmış ve Roma'yı tekrar Sicilya'nın üstün gücü haline getirmiştir.³⁹² Bununla birlikte, Roma'da sergilenen söz konusu filler, Kartaca'ya karşı yürütülen mücadelede ortaya koyduğu etkinlikle ön plana çıkan Caecilia ailesinin (*Gens Caecilia*) gelecek kuşakları tarafından bastırılan sikkelerde ailenin sembolü olarak ön plana çıkmışlardır.³⁹³ (Bkz. Görsel 4.2)

Görsel 4.2. *Caecilia Ailesi tarafından İ.Ö. 128 yılında Roma'da, İ.Ö. 81 yılında Kuzey İtalya'da bastırılan sikkeler.*

Kaynak: <https://www.coinarchives.com/a/results.php?search=CAecilius+elephant&s=1&upcoming=0&results=100> (Erişim tarihi: 22.05.2019)

Sicilya'da ele geçirilen fillerin, İtalyan Yarımadasına nakledilmesi noktasında gerekli nakliye gemilerine sahip olmayan Metellus, pişmiş topraktan yapılmış büyük çömlekleri birbirine bağlayarak, bunların üzerini ahşap plakalarla kaplatmıştır. Filleri, bunların üzerine bindiren konsül, böylelikle hayvanları Sicilya Boğazı'nın karşısına geçirmiştir.³⁹⁴

4.1.3. Kartaca İç Savaşı'nda savaş fili kullanımı (İ.Ö. 240-238)

Sicilya'nın Roma'ya teslimini, Kartaca'nın tazminat ödemesini ve elindeki tüm Romalı esirleri fidyesiz bir şekilde teslim etmesini ifade eden barış İ.Ö. 241 yılında imzalandı. Bunun üzerine Kartacalı kuvvetler Lilybaeum'a çekilecek oradan da gemiyle Kartaca'ya nakledilecekti. Son derece zor koşullar altında, Hamilkar Barka'nın (İ.Ö. 275-228) olağanüstü komutanlığının etkisiyle uzun yıllar mücadele etmek zorunda kalan Kartacalı askerler, geri döndüklerinde ödülleri alacakları umuduyla Kartaca'ya yola çıktılar.³⁹⁵

³⁹²Polyb. I. 40.

³⁹³Toynbee, **a.g.k.**, 1973, 35.

³⁹⁴Frontin. Str. I. 7.

³⁹⁵W. E. Heitland (1909). *The Roman Republic, Vol. I.* Cambridge: Cambridge University Press, s. 204.

Savaş fillerinin isyan sırasında kullanıldığı ilk olay İ.Ö. 240 yılında gerçekleşti. Kartacalı komutan Hano, hali hazırda isyancı ordunun kuşatma altına aldığı Utica kentine yardım götürebilmek amacıyla, ordusu ve yüz kadar savaş filiyle birlikte yola çıkmıştı. Filler, düşman kampının tahkimatlarını yarmış ve bunların saldırısı karşısında tutunamayan isyancıların tamamı kargaşa içinde kampı terk etmişti. Bununla birlikte isyancıların pek çoğu fillerin ayakları altında can vermişti. Fakat kamptan kaçmayı başaranlar, sağlayacağı doğal korumaya bel bağlayarak, çalılıkla kaplı bir tepede tekrar toplandılar. Hanno, mağlup oldukları takdirde mümkün olduğunca uzaklaşabilmek için iki ya da üç gün boyunca geri çekilen Numidyalılarla savaşımaya alışmış bir generaldi. Nitekim düşman kuvvetleri Hamilkar Barka tarafından eğitilmişti ve gün içerisinde gerekirse birden fazla kez geri çekilerek yeniden toplanmaya yetkinlerdi. Dolayısıyla dağıtıldıktan bir süre sonra tekrar toparlanan isyancı kuvvetler, Kartaca kampının savunmasız durumda olduğunu gördüklerinde saldırdılar ve Hanno'nun şehrin dışına getirttiği ağır silahlar da dâhil pek çok ganimet ele geçirdiler.³⁹⁶

Söz konusu mağlubiyetin ardından, isyancı orduya karşı yürütülen mücadelenin başına Hamilkar Barka getirildi. Hamilkar'ın komutasına teslim edilen kuvvetler, toplamda on bin askerden ve yetmiş Afrikalı savaş filinden oluşmaktaydı. İsyancılarla gerçekleştirdiği ilk mücadelede, beklenmedik bir saldırı tertipleyerek, düşman kuvvetlerini kargaşaya düşürmüş, savaş şevklerini kırmış, Utica kuşatmasını kaldırmış ve bir komutan olarak sahip olduğu itibarı kanıtlamıştı.³⁹⁷ Polybius, Hamilkar komutasındaki savaş fillerinin mücadeledeki etkinliğine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...İkiye bölünmüş durumdaki isyancı ordusu, Hamilkar'ın kuvvetleriyle ilerlediğini gördüğünde, bunları tuzağa düşürdüklerini düşünerek saldırıya geçti. Bu sırada Hamilkar'ın yetmiş kadar savaş fili en önde yürümekte, bunları süvari kuvvetleri takip etmekte ve bunların arkasında piyade kuvvetleri bulunmaktaydı. İsyancı kuvvetlerin saldırıya geçtiğini gördüğünde Hamilkar, ön kısımda bulunan fil ve süvari birliklerine derhal geri dönmelerini ve tüm hızlarıyla çekilmelerini, arka kısımda bulunan piyade birliklerine ise yaklaşan düşman saldırısına hazırlanmalarını emretti. Kartaca ordusunun kaçtığını düşünen isyancı kuvvetler, düzenlerini tamamıyla terk ederek takibi sürdürdüler. İsyancı ordu Kartacalı piyadelere yaklaştığında, geri çekilmekte olan savaş filleri ve süvari birlikleri dış tarafa doğru yön değiştirerek isyancı birliklerin etrafını sardılar. Böylelikle yan kısımlardan süvari ve filler, karşı taraftan da Kartacalı piyadeler tarafından sarılan

³⁹⁶Polyb. I. 74.

³⁹⁷Polyb. I. 75.

isyancılar, mutlak bir kargaşanın içine sürüklendi. Pek çoğu fillerin ayakları altında can verdiler.”³⁹⁸

Hamilkar’ın bu başarısı Afrikalı kabilelerde olumlu bir etki yaratmış, Numidyalı yerel bir lider olan Naravas’ın, komutasındaki iki bin kişilik kuvvetle kendisine katılmasını beraberinde getirmişti. Bunun üzerine düşmanla bir kez daha yüzleşmeye karar veren Hamilkar, isyancılara karşı ikinci mücadelesine girişti. Her iki tarafın da dirençli bir şekilde savaştığı mücadele uzun sürse de Hamilkar’ın ordusu, savaş fillerinin üstün hizmetleri ve Naravas’ın ortaya koyduğu başarılarla savaşı kazandı.³⁹⁹ Fillerin dâhil oldukları bir sonraki mücadele İ.Ö. 238 yılında gerçekleşti. Kırk bin kişilik isyancı ordusunu, coğrafi dokusunun benzerliği nedeniyle “*Testere*” şeklinde adlandırılan, olası bir kaçış yolunun bulunmadığı dar bir geçitte sıkıştıran Hamilkar, düşman ordusunun etrafını hendek ve kazık duvarla sarmıştı. Kartaca ordusunun karşısına çıkmaya cesaret edemeyen isyancılar, içlerinde isyanın bazı liderlerinin de bulunduğu bir heyeti barış görüşmeleri için Hamilkar’a gönderdiler. Söz konusu heyetin Hamilkar tarafından ele geçirilmesinin ardından isyancı ordu savaş düzeni aldı. Nihayetinde Hamilkar, ordusu ve savaş filleriyle birlikte etrafını sardığı düşman kuvvetlerinin tamamını imha etti.⁴⁰⁰ Bu savaş, Kartaca ordusuna mensup savaş fillerinin, filolojik eserler doğrultusunda, iç savaşta etkinlik gösterdiği son mücadeledir. Aynı yıl isyanın hayatta kalan sol lideri Matho ile Hamilkar arasında gerçekleşen nihai savaşı Hamilkar kazanmış ve isyan tamamıyla bastırılmıştır.⁴⁰¹

Polybius, üç yıl dört ay boyunca devam eden iç savaşın, vahşet ve acımasızlık konusunda bilinen tüm savaşları gölgede bıraktığını aktarmaktadır.⁴⁰² Söz konusu mücadelede Afrikalı savaş fillerinin başarı payı yadsınamayacak boyuttadır. Hamilkar Barka komutasındaki filler, sayıca bastırılmış durumda olsalar dahi, Kartacalı kuvvetlerin savaşın kritik evrelerinde oldukça önemli zaferler kazanmasında en büyük rolü oynamışlardır. Bununla birlikte hayvanlar, savaşın vahşetine de ortak olmuşlardır. Polybius, isyancı ordusunun tamamı imha edilmedikçe isyanın asla bastırılamayacağını bilen Hamilkar’ın, ele geçirdiği esirleri, ayakları altında çiğnemeleri için fillerin önüne

³⁹⁸Polyb. I. 76.

³⁹⁹Polyb. I. 78.

⁴⁰⁰Polyb. I. 84.

⁴⁰¹Polyb. I. 87.

⁴⁰²Polyb. I. 88.

attığına işaret eden aktarımlar sunmaktadır.⁴⁰³ Nitekim isyancı kuvvetler, fillerin yarattığı dehşet nedeniyle, Hamilkar ile düzlük alanlarda karşılaşmaktan daima kaçınmış, kamplarını hayvanların ulaşamayacağı yüksek mevkilerde kurmuştur.⁴⁰⁴

4.1.4. İber Yarımadası'nda Kartacalıların savaş fili kullanımı (İ.Ö. 237-221)

Diodorus, Kartaca İç Savaşı'ndan İkinci Pön Savaşı'na uzanan süreçte Hamilkar Barka'nın savaş fili kullanımını doğrulamakla birlikte, fillerin miktarına ve etkinlik gösterdikleri mücadelelere ilişkin detaylı bir aktarım sunmamaktadır. Bu doğrultuda savaş filleri, iç savaşın ardından ilk kez Hamilkar Barka tarafından, İberia'da (İber Yarımadası) kullanılmıştır. Söz konusu bilgi Diodorus'un şu aktarımından elde edilmektedir:

*“...Hamilkar, İberia'daki pek çok kenti hâkimiyeti altına aldıktan sonra, “Acra Leuce” (Beyaz Hisar) adında büyük bir kent kurdu. Helice (Elche) adlı kentin önünde kamp kurarak, burayı kuşatma altına alan Hamilkar, ordusunun büyük bir kısmını ve savaş fillerini Acra Leuce'ye göndererek, geride kalan kuvvetlerle kuşatmaya devam etti. Bir süre sonra kentin yardımına gelen Orissi Kabilesinin kralı, sahte bir dostluk ve ittifak sunduğu Hamilkar'ın ordusunu dağıtmayı ve nihayetinde Hamilkar'ı öldürmeyi başardı. Fakat Hamilkar'ın oğulları, Hasdrubal ve Hannibal Barka güvenli bir şekilde Acra Leuce'ye ulaştılar.”*⁴⁰⁵

Hali hazırda Hamilkar tarafından, Kartacalılara isyan eden Numidyalılara karşı gerçekleştirilen mücadeleye destek vermesi amacıyla gönderildiği Kartaca'da bulunan Hasdrubal, üvey babasının uğradığı felaketi öğrendiğinde, vakit kaybetmeksizin kampını topladı ve komutası altında bulunan yüzden fazla savaş filiyle birlikte İ.Ö. 228 yılında Acra Leuce'ye hareket etti. Gerek Kartacalılar gerekse Kartaca ordusu tarafından başkomutan ilan edilen Hasdrubal, topladığı elli bin deneyimli piyadeden, altı bin süvariden ve iki yüz savaş filinden oluşan orduyla ilk iş olarak Orissi kralını ve babasının ölümünde sorumlu olan herkesi öldürdü. Bunun ardından Orissi kabilesinin on iki kentini ve İberya'daki tüm kentleri ele geçirdi. İberyalı bir prensin kızıyla evlendikten sonra Hasdrubal, tüm İberya halkları tarafından kabul edildi ve muazzam bir güce ulaştı. İberia'da iki büyük kent kurmuş olan Hasdrubal, gücünün zirvesinde altmış bin piyade, sekiz bin süvari ve iki yüz savaş filinden oluşan büyük bir orduya

⁴⁰³Polyb. I. 82, 84.

⁴⁰⁴Polyb. I. 77, 84.

⁴⁰⁵Diod. Sic. XXV. 10.

sahip oldu. Nitekim dokuz yıllık iktidarının ardından evindeki kölelerden biri tarafından İ.Ö. 221 yılında suikaste uğratıldı.⁴⁰⁶

Kartacalı savaş fillerinin etkinlik gösterdiği bir sonraki mücadele, üvey abisinin ölümünün ardından İberia'daki Kartaca ordusu tarafından başkomutan olarak seçilen Hannibal Barka (İ.Ö. 247-183) tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴⁰⁷ İktidarının ilk yılında elde ettiği bir dizi zaferin ardından, İberia'daki en savaşçı topluluk olan Carpetani Kabilesi'nin, civardaki kabilelerle birleşerek oluşturduğu devasa büyüklükteki⁴⁰⁸ orduyla mücadele etmek zorunda kalan Hannibal, savaş fillerini etkin bir şekilde kullanarak büyük bir zafer kazanmıştır. İ.Ö. 220 yılında gerçekleşen mücadele Hannibal'ın ilk savaş fili kullanımını ifade etmesi açısından önemlidir. Polybius, fillerin savaştaki etkinliğine ilişkin şunları aktarmaktadır:

*“...Hannibal, devasa barbar ordusuyla doğrudan mücadele etmek yerine, son derece akıllıca bir hamleyle Tagus adlı bir nehre kadar geri çekilmiş, düşmanın nehri geçmesine engel olmak amacıyla ordusunu burada konuşlandırmıştı. Böylelikle hem nehirden hem de sayıları kırkı bulan savaş fillerinden büyük bir fayda sağlamıştı. Barbarlar farklı noktalardan nehri geçmeye çalıştıklarında, bunların çok büyük bir kısmı karşı kıyıya ulaşır ulaşmaz, kendilerini beklemekte olan fillerin ayakları altında can vermişti.”*⁴⁰⁹

Kartacalıların, İberia'daki yoğun savaş fili kullanımı, bölgede darp edilen sikkeler üzerinde de yansıma bulmuştur. (Bkz. Görsel 4.3)

Görsel 4.3. Kartacalılar tarafından İ.Ö. 237-209 yılları arasında, İberia'da bastırılan sikkeler.

Kaynak: <https://www.coinarchives.com/a/results.php?search=elephant+Spain&s=1&upcoming=0&results=100> (Erişim tarihi: 23.05.2019)

⁴⁰⁶Diod. Sic. XXV. 12.

⁴⁰⁷Polyb. III. 13.

⁴⁰⁸Titus Livius söz konusu ordunun yüz bin kişiden oluştuğunu aktarmaktadır. (Livy, Epit. XXI. 5.)

⁴⁰⁹Polyb. III. 14.

4.1.5. İkinci Pön Savaşı'nda Kartacalıların savaş fili kullanımı (İ.Ö. 218-201)

4.1.5.1. Hannibal Barka'nın Alp Dağları girişimi (İ.Ö. 218)

İtalya seferi için gerçekleştirdiği hazırlıklar kapsamında Hannibal, bir miktar askeri kuvvet tedarik ettiği öz kardeşi Hasdrubal Barka'yı, İber Yarımadasını yönetmek ve kendisinin yokluğunda gerçekleştirebilecek bir Roma istilasına karşı koymakla görevlendirdi. Söz konusu kuvvet, on iki bin kadar piyade, iki bin beş yüz süvari, yirmi bir savaş fili ve elli yedi parçalık donanmadan oluşmaktaydı. Bununla birlikte Hannibal, Kuzey Afrika'nın güvenliğini sağlamak üzere on beş bin kadar piyadeyi ve bin iki yüz süvariye Kartaca'da konuşlandırdı.⁴¹⁰ Nihayetinde tüm hazırlıkları tamamlayan Hannibal, İ.Ö. 218 yılında doksan bin piyade, on iki bin süvari ve otuz yedi savaş filiyle birlikte Pirene Dağları üzerinden Galya topraklarına ilerlemek üzere harekete geçti.⁴¹¹

Hannibal'ın, olası bir deniz çıkarmasını tercih etmeksizin, çok daha uzun bir mesafeyi aşmayı göze alarak, Alp Dağları boyunca, üstelik otuz yedi filin de dâhil olduğu büyük bir orduyla ilerlemeyi tercih etmiş olması sıra dışı bir stratejidir. Bu noktada kanımız, savaş fillerinin, söz konusu stratejinin tercih edilmesinde en önemli faktörlerden birisi olduğu yönündedir. Önceki bölümlerde ortaya konulduğu üzere, savaş fillerinin denizler üzerinden nakliyesi önemli ölçüde zaman ve enerjiye mal olduğundan, hali hazırda acele halindeki Hannibal'ın, fillerin deniz üzerinden nakliyesi doğrultusunda gerçekleştirilecek kapsamlı ve maliyetli bir girişimi tercih etmemiş olması tezimizce muhtemeldir.

Seferin ilk aşamasında Hannibal, Ebro Nehrini geçerek Pirene Dağlarına kadar uzanan topraklardaki tüm yerli kabileleri hâkimiyet altına aldı. On bin piyade ve bin süvariyle birlikte, yola devam edecek olan ordunun tüm ağır yüklerini teslim ettiği Hanno isimli komutanını, Ebro Nehrinin kuzeyindeki toprakların yönetimiyle görevlendirdi. Askerlerinin güven içerisinde evlerine dönebileceklerine yönelik umutları yükseltmek için, İberialı kuvvetlerinin bir kısmını kasten evlerine gönderen Hannibal, elli bin piyade, dokuz bin süvari ve otuz yedi savaş filinden oluşan ordusuyla Pirene Dağlarını ve ardından Ren Nehrini aşmak üzere yola devam etti.⁴¹² Hannibal'ın

⁴¹⁰Polyb. III. 33.

⁴¹¹App. Hann. 4.

⁴¹²Polyb. III. 35.

savaş fillerinin yolculuk sırasında ortaya koyduğu ilk sorun, Ren Nehrinin geçilmesi noktasında baş gösterecekti.

Filler her ne kadar mükemmel yüzücüler olsalar da büyük genişlikteki su birikintilerini aşamazlar.⁴¹³ Öte yandan Hannibal'ın filleri vahşi doğada büyümemiş, erken yaşlarda ele geçirilmiş hayvanlardı. Nehir ve göl açısında bereketli bir bölge olmayan İber Yarımadasında filler, geniş bir su birikintisini aşmaya yetecek derecede yüzme alışkanlığı kazanamamışlardı.⁴¹⁴ Geçirmiş oldukları evrim sürecinde savan arazilerinin manzaralarından ziyade yoğun bitki örtüsünün sınırlılıklarına alışmış olan Afrika orman fillerinin görme yetenekleri oldukça zayıftır.⁴¹⁵ Son derece gelişmiş işitme yeteneklerinin yanı sıra, bir insanın kokusunu altı yüz elli metrelik bir mesafeden alabilen filler, kırk beş metrenin ötesindeki bir insanı güçlükle görebilmektedir.⁴¹⁶ Polybius, Hannibal'ın, otuz yedi savaş filini Ren Nehrinin doğu yakasına geçirebilmek noktasında gerçekleştirdiği çalışmaya ilişkin şunları aktarmaktadır:

“Kartacalılar, son derece sağlam şekilde birkaç sal inşa ederek bunların ikisini birbirine ilıstirdiler ve nehrin yakasında sıkı bir şekilde sabitlediler. Söz konusu iki salın genişliğı on beş metreydi. Yakadaki bu sallara, nehrin içine doğru bir köprü oluştıracak şekilde diğır salları sıkıca ilıstiren Kartacalılar, sallarin akıntıya maruz kalan tarafından geçirdikleri halatları nehrin iki yakasındaki ağaçlara bağlayaraksal köprüsünün güvenliğini sağladılar. Böylelikle sallardan herhangi birisi nehrin güçlü akıntısı karşısında koparak sürüklenmeyecekti. Yaklaşık altmış metre uzunluğundaki sal iskelesini ya da köprüsünü tamamlayan Kartacalılar, bu köprüünün sonuna en sıkı şekilde sabitledikleri iki salı ilıstirdiler. Bunlar birbirine son derece sağlam şekilde bağlanmış fakat sal köprüsüyle iplerinin kolaylıkla kesileceğı şekilde birleştirilmişlerdi. Ardından söz konusu sallara çekme halatları ilıstirildi. Nitekim fillerin bindirileceğı, köprüünün sonunda bulunan salllar bu halatlarla nehirdeki botlar tarafında çekilecek ve akıntıya kapılmaları böylelikle engellenecekti. Bunun ardından nehir boyunca uzanan tüm sallara, aynı hizaya gelene ve bir yol görünümü yaratana kadar toprak yığıldı. Filler bir su birikintisinin önüne gelmek noktasında sürücülerine her zaman itaat etmiş fakat suya hiçbir şekilde girmemişlerdir. Nitekim bu noktada sürücüler, ilk önce köprüye çıkardıkları iki dişi filin ardından, tüm fillerin uysal bir şekilde köprüye ilerlemelerini sağladılar. Filler iskelenin sonundaki sallara ayak bastıklarında ise, bu salları iskeleye bağlı tutan ipler kesildi ve botlar çekme halatlarını derhal gererek salları karşıya doğru çekmeye başladılar. Bunun üzerine filler başlangıçta büyük bir paniğe kapılarak sallarin üzerinde tüm yönlerle doğru koşuştursalar

⁴¹³Sukumar, a.g.k., 2003, 361.

⁴¹⁴Kistler, a.g.k., 2006, 111.

⁴¹⁵M. Garstang (2015). *Elephant Sense and Sensebility*. San Diego: Elsevier, s. 6

⁴¹⁶Morewood-Dowsett, a.g.m., 1939, 22.

da, dört bir taraftan akıntıyla kuşatıldıklarını fark ettiklerinde büyük bir korkuya kapılarak hareketsiz kalmaya mecbur oldular. Kartacalılar, bu iki sağlam salı, nehirdaki sal iskelesiyle birleştirmeye devam ederek hayvanların çoğunluğunu karşıya geçirmeyi başarsalar da fillerden bazıları yolun yarısına geldiklerinde korkudan kendilerini nehrin sularına attılar. Bu fillerin sürücülerinin tamamı boğuldu fakat hortumlarının gücü ve uzunluğu sayesinde filler bunları suyun üzerinde tutarak nefes almaya devam ettiler. Bununla birlikte ağızlarına dolan suyu hortumlarıyla püskürten filler ayakları üzerinde nehrin karşısına çıkmayı başardılar.”⁴¹⁷

Fil sürücülerini, sıradan ve kolaylıkla temin edilebilecek askerler olmadığından, Ren geçişi sırasında boğulmuş olan fil sürücülerinin yarattığı boşluk, Hannibal’a ileri vadede önemli bir personel sorunu yaratmış olmalıdır. Bununla birlikte Titus Livius, Hannibal’ın fillerinin Ren Nehrini geçişine ilişkin bir alternatif sunmaktadır:

“Filler karşıya geçirilmek üzere nehrin yakasına toplanmış, bu sırada oldukça saldırgan durumdaki bir fil sürücüsü tarafından kışkırtılmıştı. Kontrolde çıkan saldırgan fil, canını kurtarmak için nehre atlayan sürücüyü takip ederek suya girince, sürüdeki pek çok hayvan onu takip ederek suya atladı. Kendilerini nehrin derin sularında bulduklarında yaşadıkları paniğe rağmen, hayvanların tamamı akıntının gücünün etkisiyle nehrin karşı yakasına ulaşmayı başardılar.”⁴¹⁸

Söz konusu iki aktarım göz önüne alındığında kanımız, Polybius’un aktardığı yöntemin güvenilirliğinin daha yüksek olduğu yönündedir. Nitekim hali hazırda üstün bir komutanlık örneği ortaya koymuş olan Hannibal gibi bir askerin, otuz yedi savaş filini, Ren gibi geniş bir nehrin karşısına geçirmek noktasında böylesine bir tesadüfe bel bağlamış olabileceği ihtimali oldukça zayıftır. Bununla birlikte kanımız her iki aktarımın da mümkün olabileceği, fillerin sallarla karşıya taşındığı esnada kıyıda bekleyen hayvanlardan birisinin böylesine bir kargaşaya neden olmuş olabileceği yönündedir. Sonuç olarak Hannibal Ren Nehrini fil açısından kayıpsız bir şekilde geçmiştir.

Bununla birlikte hali hazırda Alp dağlarının eteklerine ulaşmış durumdaki Kartaca ordusunun fillerle birlikte sürdürdüğü yolculuk bu noktaya kadar dahi kolay olmamıştır. Nitekim filleri uzun bir yürüyüşe dâhil etmek oldukça zor bir iştir. Bir fil, her gün doksan ila yüz otuz beş kilo yeme, meyvelere ve tahıla ihtiyaç duymaktadır. Söz konusu yiyeceklerle dolu yük arabaları, filler verimli topraklarda yiyecek aramaları

⁴¹⁷Polyb. III. 46.

⁴¹⁸Livy, Epit. XXI. 28.

için özgür bırakılamadıklarında, hayvanlara yiyecek verilmesi doğrultusunda sıraya dizilmiş olmalıdır. Bununla birlikte filler büyük miktarlarda suya ihtiyaç duymaktadır. Nitekim yolculuğun, Alp Dağlarına kadar uzanan kısmı Akdeniz kıyıları boyunca gerçekleştirilmiş, Akdenizin suyu tuzlu olduğundan, içme suyu olarak kullanılamamıştır. Sonuçta filler için su muhtemel bir şekilde nehirlerden ve derelerden taşınmak zorunda kalmıştır.⁴¹⁹

Ren Nehrini aştıktan sonra dört gün boyunca, Poybius tarafından “Ada”⁴²⁰ şeklinde adlandırılan bölgeye ilerleyen Hannibal’ın ordusu, buradan gerçekleştirdiği on günlük yürüyüşün ardından, İ.Ö. 218 yılının Ekim dolaylarında Alplere tırmanmaya başladı.⁴²¹

Bu noktada fillerin, Alplere ulaşmadan önceki yürüyüş hızlarına ilişkin bir örneği ortaya koymakta fayda vardır. Ren Nehri kıyısındaki Galyalı düşman kabilenin mağlup edilmesinin hemen ardından Kartaca piyadesi, ordunun yükleriyle birlikte iki gün önceden yola çıkarıldığından, söz konusu kuvvetler arkalarından gelecek olan atların ve fillerin geçişlerini mümkün kılmak üzere birtakım yol ve köprü inşalarına girişmişlerdir. Nitekim yüklerinden muaf durumdaki filler, ilerleyecekleri yollar elverişli durumda olduğundan, dört gün boyunca günde otuz kilometre ortalama ile ilerlemiştir.⁴²² Fillerin bu yürüyüşü tarihteki en hızlı yürüyüş değildir. Nitekim tezimizin önceki bölümlerinde ele alındığı üzere, Antigonus Monophtalmos, İ.Ö. 319 yılında Anadolu’da filleriyle günde altmış dört kilometrelik bir mesafe katetmiş, fakat bu tempo hayvanların bazılarını öldürmüştür.⁴²³

Kartaca ordusu için son derece ciddi sorunlar teşkil etmekle birlikte savaş filleri, Alp geçişi boyunca Hannibal’a oldukça önemli bir hizmet sunmuştur. Söz konusu hizmet, Alp dağlarının yükseklerinde yaşayan Galyalı barbar kabilelerin, Kartaca ordusuna gerçekleştirdiği ani saldırılar sırasında ortaya konulmuştur. Söz konusu saldırıların neden olduğu kargaşa bir yana, Alplerin zirvesine uzanan dar ve zemini elverişsiz yolların uçurumun kenarında bulunması, Kartaca ordusunun son derece ağır

⁴¹⁹Kistler, **a.g.k.**, 2006, 110-111.

⁴²⁰Polyb. III. 49.

⁴²¹M. Healy (1994). *Cannae 216 BC.: Hannibal Smashes Rome’s Army*. Oxford: Osprey Publishing, s. 15.

⁴²²T. A. Dodge (1896). *Hannibal: A History of the Art of War Among the Carthaginians and Romans Down to the Battle of Pydna, 168 B.C. with A Detailed Account of the Second Punic War*. Cambridge: The Riverside Press, s. 199.

⁴²³Ramsay, **a.g.m.**, 1923, 288.

kayıplara maruz kalmasına neden olmuştur.⁴²⁴ Polybius, söz konusu zorluklarda savaş fillerinin ortaya koyduğu hizmete ilişkin şunları aktarmaktadır:

*“...Bu gibi durumlarda Hannibal için en büyük hizmeti savaş filleri sunmaktaydı. Nitekim bu hayvanların görüntüsünün ve seslerinin tuhaflığı nedeniyle dehşete düşen düşman askerleri, fillerin bulunduğu Kartacalı katarlarına saldırmaya hiçbir şekilde cesaret edememişti.”*⁴²⁵

Dokuz günlük tırmanışın ardından Hannibal, hali hazırda kar tutmaya başlamış olan Alplerin zirvesine ulaştı. Burada kamp kurarak iki gün boyunca birliklerini dinlendiren Hannibal, daha sonra kampını toplayarak ordusuyla birlikte inişe geçti. Bu süreçte Kartaca ordusu kayda değer bir barbar saldırısıyla karşılaşmasa da zeminin ve kar yağışının ortaya koyduğu zorluklar nedeniyle verilen kayıplar, neredeyse Alplere tırmanırken verilenlerle aynı boyuttaydı. İniş yolunun son derece dar ve dik olması bir yana, gerek askerler gerekse hayvanlar kar yağışı nedeniyle nereye bastıklarını ayırt edemez hale gelmişti. Kartaca ordusu savaş fillerinin ve yük hayvanlarının hiçbir şekilde geçemeyeceği dar bir geçitle karşı karşıya kaldı. Söz konusu zorluğu başlangıçta farklı bir yola saparak aşmayı deneyen Hannibal, yeni başlayan bir kar yağışının ilerlemeyi imkânsız hale getirmesi sonucunda bu yöntemden vazgeçmek zorunda kaldı.⁴²⁶

Bölgedeki tepelerden birisinin karlarını temizleyerek burada kamp kuran Hannibal, uçurum boyunca uzanan geçidi açmaları için askerler görevlendirdi. Bir günlük çalışmanın ardından, yük hayvanlarının ve atların geçebileceği genişlikte bir yol açıldı. Bunları derhal karşıya geçiren Hannibal, karsız bir bölgede kamp kurarak, hayvanları aşağı kesimlerdeki meralara gönderdi. Bunun ardından Numidyalıları, geçidi fillerin geçebileceği büyüklüğe ulaştırmak amacıyla, vardiya halinde çalışmakla görevlendiren Hannibal, üç günlük zorlu çalışmanın ardından filleri de karşıya geçirmeyi başardı. Fakat hayvanlar, açlık nedeniyle acınacak haldeydi. Çünkü Alplerin zirvesi ve geçidin zirvelere yakın olan kısımları yaz kış varlığını sürdüren kar nedeniyle kurak ve bitki örtüsünden tamamıyla yoksun bölgelerdir. Fakat geçidin her iki yanındaki yokuşlar yarı uzunluklarına kadar çimenlik ve ağaçlıktır. Nihayetinde

⁴²⁴Polyb. III. 51.

⁴²⁵Polyb. III. 53.

⁴²⁶Polyb. III. 53-54.

tümüyle yaşanılabilirlerdir.⁴²⁷ Nitekim bu yokuşlar, fillerin ve diğer hayvanların tırmanabileceğinden çok daha dik olduklarından tamamıyla işlevsiz durumdaydılar.

Böylelikle tüm kuvvetlerini bir araya getirmeyi başaran Hannibal, inişe devam etti ve üç günlük yürüyüşün ardından söz konusu uçurumdan İtalya düzlüklerine ulaştı. İber Yarımadasındaki Kartaca kenti Carthago Nova'dan başladığı yürüyüşü beş ayda tamamlayan Hannibal, Alpleri aşmak içinse on beş gün harcamıştı. Po Ovasına indiğinde elinde bulunan askeri kuvvet, yirmi bin piyadeden, altı bin süvariden ve otuz yedi savaş filinden oluşmaktaydı.⁴²⁸ Hannibal'ın Nova Carthago'dan başlayarak Po Ovasında sonlanan yolculuğu toplamda bin altı yüz altmış beş kilometreden (9000 Stadion) oluşmaktaydı.⁴²⁹ Cornelius Nepos, Hannibal'ın söz konusu yürüyüşüne ilişkin şunları aktarmaktadır:

*“Hannibal, kendisinden önce, bölgeye adını da vermiş olan Yunan Hercules dışında kimsenin geçmeyi başaramadığı Alp Dağlarına ulaştığında, geçmesine engel olmaya çalışan Alp kabilelerini hezimete uğrattı. Bölgeyi geçiş için açmayı başardı, yollar inşa etti ve daha önce bir askerin dahi zorlukla geçebildiği yerlerden tam teçhizatlı durumdaki savaş fillerinin geçebilmesini mümkün kıldı. Bu yol üzerinden birlikleriyle Alpleri aştı ve Kuzey İtalya'ya ulaştı.”*⁴³⁰

Hannibal'ın altı ayda gerçekleştirmiş olduğu bu yolculuk, savaş tarihinin en sıra dışı örneklerinden birisini ifade etmektedir. Aşılan engeller, mağlup edilen düşmanlar ve katlanılan olumsuzluklar göz önüne alındığında söz konusu yolculuk mutlak bir başarı hikâyesidir. Nitekim çoğunluğunu Afrikalı fillerin oluşturduğu savaş filleri, bu yolculuğun kilit faktörü olmuşlardır. Her şeyden önce Hannibal, karşılaştığı tüm zorluklara rağmen, filleri geride bırakmamıştır ki onu bu açıdan en çok zorlayan süreç korkunç şartlar altında fillerin geçişini mümkün kılmak için yol inşaatıyla harcanan üç gündür.

Hannibal'ın savaş fillerinin Alplerde karşılaştıkları zorluklardan ilki iklim faktörüydü. Soğuk hava şartları karşısında tamamıyla savunmasız olmasalar da Hindistan ya da Afrika'daki yaşam alanlarının sağladığı sıcak iklimlerin aksine son derece soğuk bir iklimde ilerlemek zorunda kalan filler için Alplerin ortaya çıkardığı

⁴²⁷Polyb. III. 55.

⁴²⁸Polyb. III. 56.

⁴²⁹Polyb. III. 39.

⁴³⁰Nep. Han. 3.

aşırı koşullarda vücut sıcaklıklarını korumak son derece zorlayıcı olmuştur. Fillerin, iniş sırasında karşılaşılan tıkanmış durumdaki geçidin açılması için yürütülen dört günlük çalışma sırasında, hareketsiz bir şekilde beklemeye mecbur kalması da göz önüne alındığında, şartların hayvanlar için ne derecede zorlayıcı olduğu anlaşılacaktır. Öte yandan yürüyüş boyunca gerçekleştirilen barbar saldırıları, yük hayvanlarının ve dolayısıyla yiyecek ikmalinin önemli bir kısmının kaybedilmesine neden olmuştur.⁴³¹ Alplerin hayvanlar için besleyici bir ortam sunmadığı da daha önce aktarılmıştır. Sonuçta Hannibal'ın filleri, ele alınan tüm bu iklimsel zorluklara karınları aç bir şekilde maruz kalmıştır. Nitekim fillerin metabolizması, yetersiz beslenme nedeniyle sıcaklık üretimini azaltmakta, sınırlı kas hareketliliği vücudun sıcaklık üretmesini engellemektedir.⁴³²

Bununla birlikte fillerin, aşırı soğuk dönemlerde Kartaca ordusunun askerlerine yardım etmiş olması da mümkündür. Nitekim filler ayakta uyumaktadır ve muhtemel bir şekilde sürücüleri, hayvanların sıcak kalmalarına yardımcı olabilmek amacıyla bunları zırh ve örtülerle kaplamıştır. Bunun yanı sıra bilhassa yaralı askerlerin, rüzgârdan muaf olan fillerin ve örtülerin altında oturmuş ve hayvanların sıcaklıklarını paylaşmış olmaları muhtemeldir.⁴³³

Öte yandan Hannibal'ın filleri, her ne kadar tırmanmak konusunda yetenekli olsalar da, Alp Dağlarının içinden uzanan yürüyüş rotasında lojistik anlamda bir fayda sağlamamışlardır. Nitekim filler, at, eşek ya da katır gibi daha küçük boyutlardaki yük hayvanlarına nazaran daha ağır yükler taşıyabilseler de yürüyüş yolunda sıklıkla karşılaşılan dar geçiş noktaları, bu iri cüsseli hayvanların geçmesine olanak vermemiştir.⁴³⁴ Fillerin topuklarındaki esnek dokular dahi Alp Dağları boyunca uzanan irili ufaklı, son derece çıkıntılı ve sivri taşlarla örülü yollarda tam anlamıyla bir koruma sağlamaya yeterli değildir. Keskin taşların hayvanların ayak tabanına saplanarak ayağın iç kısmına ilerlemesi son derece olasıdır. Bu noktada sürücü, hayvanın sendelemesini zamanında fark edemez ve ayağına nüfuz eden parçayı temizlemezse hayvanın ayağı sakatlanacaktır.⁴³⁵

⁴³¹Polyb. III. 51.

⁴³²Fowler and Mikota, **a.g.k.**, 2006, 248.

⁴³³Kistler, **a.g.k.**, 2006, 117.

⁴³⁴J. Peddie (1997). *Hannibal's War*. Hong Kong: Sutton Publishing, s. 209.

⁴³⁵Kistler, **a.g.k.**, 2006, 116.

Hannibal Barka'nın, tek bir fil dahi kaybetmeksizin İtalya'ya ulaştığı bilinmektedir.⁴³⁶ Hannibal'ın filleri, ayaklarından aldıkları yaralar nedeniyle kaybedilmemiştir. Bununla birlikte Alp dağları boyunca Kartaca ordusunun uğradığı saldırılar, kargaşa ortamı ve hızlı yürüyüş temposu dikkate alındığında kanımız, hayvanların bu tip yaralanmalara maruz kalmış, fakat zamanında yapılan müdahalelerle ciddi derecedeki sakatlıkların önüne geçilmiş olabileceği yönündedir. Hannibal'ın Alp geçişi sırasında karşılaştığı önemli zorluklardan birisi de personel eksikliği olmalıdır. Nitekim fil sürücülerinin bir kısmının, Ren Nehri'nin geçilmeye çalışıldığı sırada öldüğü daha önce aktarılmıştır. Buradan hareketle barbar saldırılarının yarattığı kargaşalarda, soğğun ve açlığın aşırı koşullara ulaştığı dönemlerde ve hayvanların maruz kaldıkları yaralanmalarda, deneyimli fil sürücülerinin eksikliğinin önemli ölçüde hissedilmiş olması muhtemeldir.

4.1.5.2. Hannibal Barka'nın İtalya Seferi (İ.Ö. 218-203)

Hannibal'ın İtalyan topraklarına ulaşmasından sonraki süreçte, savaş fillerinin etkinlik gösterdikleri ilk olay, Romalı Konsül Scipio'yu İ.Ö. 218 yılında, Ticino Nehri yakınlarında mağlup etmesinden kısa bir süre sonra, ordusunu Po Nehri'nin güney yakasına geçirdiği sırada gerçekleşmiştir. Fillerini düz bir sıra halinde nehre süren Hannibal, hayvanların oluşturduğu yapay barajı kullanmak suretiyle, birliklerini karşı tarafa geçirmiştir.⁴³⁷ Aynı yıl Hannibal ile Konsül Sempronius arasında, Trebia Nehri yakınlarında gerçekleşen savaş, fillerin kullanıldığı bir sonraki olaya işaret etmektedir.

Savaşın öncesindeki gece, kardeşi Mago'nun komutasına teslim ettiği bin süvari ve bin piyadeden oluşan kuvveti, düşman kuvvetlerinin arkasına saldırıya geçme göreviyle Trebia Nehri'nin doğusuna gönderen Hannibal, sabahın erken saatlerinde Roma kampına doğru yola çıkardığı süvari birlikleri vasıtasıyla, Konsül Sempronius'u kışkırtmayı başardı. Ordusunun görüntüsünün dahi savaşa son vereceğine inanan Sempronius, tamamıyla hazırlıksız durumdaki kuvvetleriyle birlikte Kartaca süvarisini takibe koyuldu. Trebia Nehri'nin kış aylarının dondurucu soğğu altında geçen Roma ordusu, savaş öncesinde soğğa ve açlığa teslim olmuş durumdaydı. Buna karşın Hannibal, savaş için gerekli tüm hazırlıkları yapmış, birliklerini tamamıyla hazır hale

⁴³⁶D. Wylie (2008). *Elephant*. Londra: Reaktion Books LTD., s. 130.

⁴³⁷Zonar. VIII. 24.

getirmişti. Polybius, Hannibal'ın savaş fillerinin Trebia Savaşı'ndaki etkinliğine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“Hannibal, Trebia Savaşı'nda fillerini ikiye bölerek bunları ordusunun kanatlarının ön kısmında konuşlandırdı ve böylece kanatlarını mutlak şekilde güvence altına aldı... Nihayetinde Mago komutasındaki Kartacalı kuvvetlerin Roma birliklerini tuzağa düşürerek arkalarından saldırılarının ardından gerçekleşen uzun soluklu mücadelede Konsül Sempronius'un kanatları, gerek Hannibal'ın fillerinin ön kısımdan gerçekleştirdikleri saldırıyla gerekse hafif teçhizatlı Kartacalı kuvvetlerin yan kısımlardan gerçekleştirdiği saldırılarla, ağır bir şekilde bastırıldı. Bunun üzerine hali hazırda atları, filler karşısında dehşete düşmüş olan Roma süvarisi geride bıraktığı nehre doğru sürüldü. Bu sırada Roma kuvvetlerinin arka kısmı, Kartacalı piyade karşısında ağır kayıplar verdiğinden, ordunun ön kısmındaki birlikler çaresiz bir şekilde ilerlemeye mecbur kaldı ve kısmi bir başarı elde edilse de zaferin imkânsız olduğunu anlayan bu birlikler nehre doğru geri çekildiler. Yakın düzende geri çekilen ve sayıları on bini geçmeyen bu kuvvetlere, savaş alanından kaçmayı başaran az sayıda piyade ile hali hazırda kaçmakta olan süvari de dâhil oldu. Hayatta kalan tüm Romalı birlikler kamplarına çekildiler. Bununla birlikte toplamda otuz altı bin kişilik bir kuvvetle, aç ve üşümüş halde Hannibal'ın planladığı savaş alanına ulaşmış olan Roma kuvvetlerinin çok büyük bir kısmı nehrin yakınlarında savaş filleri ve Kartaca süvarisi tarafından katledildi.”⁴³⁸

İ.Ö. 218 yılında gerçekleşen Trebia Savaşı, savaş fillerinin nitelikli komutanların yönetiminde ne denli etkili birer silah olabileceklerinin en çarpıcı örneklerinden birisidir. Nitekim son derece akıllıca planlanmış bir kışkırtma taktiğiyle Roma'nın nitelikli lejyonerleri, kendilerini son derece olumsuz şartlar altında kuşatılmış ve filler tarafından avlanır halde bulmuştur. Bu açıdan savaş filleri, Hannibal'ın savaş planı içerisinde Afrikalı süvari ile birlikte asıl vurucu güç olarak görev almıştır.

Trebia'da kazanılan zafere rağmen Kartacalı kuvvetler, dondurucu havadan, yağmurdan ve onu takip eden kardan son derece olumsuz şekilde etkilenmiş, askerlerin ve atların pek çoğu ile Asyalı bir fil dışında geriye kalan savaş fillerinin tamamı soğuktan ölmüştü.⁴³⁹ Nitekim bu ağır kaybın nedeni yalnızca Trebia'da karşılaşılan olumsuz şartlar değildi. Kartaca ordusu ve bilhassa savaş filleri, Carthago Nova'dan Trebia'ya uzanan yolculuk boyunca soğuk hava şartlarından tam anlamıyla hiç kurtulamamıştı. Hannibal'ın hayatta kalan son savaş filinin etkinlik gösterdiği bir sonraki olay, İ.Ö. 217 yılında, Apenin Dağları üzerinden İtalya'nın merkezine ilerleyen

⁴³⁸Polyb. III. 72-74.

⁴³⁹Polyb. III. 74.

Kartaca ordusunun, kısa süre önce erimiş olan karların ortaya çıkardığı bataklık arazileri geçtiği sırada gerçekleşmiştir. Polybius, söz konusu olaya ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...Kartaca ordusu, üç gün ve gece boyunca durmaksızın çamurlu bir arazide yürümek zorunda kaldığından, en temel sorun uykusuzluktu. Yük hayvanlarının pek çoğu çamura saplanarak can verdi. Bu hayvanların Kartacalı askerlere sunabildiği tek hizmet, ölümünün ardından, askerlerin kısa bir süre de olsa uyuyabilmelerini mümkün kılacak kuruldu... Hannibal’ın kendisi ise hayatta kalan tek filinin üzerinde yürüyüşe devam etmekteydi fakat o da korkunç bir zorlukla karşı karşıya kalmıştı. Yürüyüş sırasında gözünde oluşan bir iltihap büyük bir acıya neden olmuştu. Nitekim durmaya ve gözüyle ilgilenmeye vakti olmadığından Hannibal, tüm acıya rağmen yola devam etti ve nihayetinde bir gözünü tamamıyla kaybetti.”⁴⁴⁰

Bu noktada Kartaca ordusunun elinde kalan son savaş filine odaklanmak önem arz etmektedir. İ.S. birinci yüzyılda yaşamış olan Romalı şair Juvenal, söz konusu fili “*Gaetulia (Kuzey Afrika) Canavarı*” şeklinde adlandırmaktadır.⁴⁴¹ Bununla birlikte kanımız, Alpleri aşarak İtalya’ya ayak basmayı ve İtalya’da tüm olumsuzluklara rağmen hayatta kalmayı başarmış olan bu filin, Asya türü ve erkek olduğu yönündedir. Bu noktada Plinius’un aktarımı, söz konusu düşünceyi destekler niteliktedir:

“Her ne kadar ordu komutanlarının isimlerini yıllıklarından çıkarmış olsa da Yaşlı Cato, Kartacalıların savaş fillerinin içindeki en cesur filin “Syrum”(Suriyeli) olduğunu ve bu hayvanın yalnızca kırık bir dişinin olduğunu kaydetmiştir.”⁴⁴²

İkinci Pön Savaşı’nın çağdaşı olan Cato’nun bahsettiği filin, Hannibal Barka’nın hayatta kalan son savaş fili olması son derece muhtemeldir. Bununla birlikte söz konusu aktarım, Hannibal’ın, Alp dağlarını büsbütün şekilde Afrikalı fillerden oluşan bir sürüyle aşmadığını, bu sürünün içerisinde Asyalı savaş fillerinin de bulunduğunu mutlak şekilde ortaya koymaktadır. Bu durum Etruria’da basılmış olan ve İ.Ö. üçüncü yüzyıla tarihlendirilen bronz bir sikkayla desteklenmektedir. Söz konusu sikkenin ön yüzünde, filin sürücüsüne işaret ettiği kuvvetle muhtemel olan Afrikalı bir suret, arka yüzünde ise tümsek sırtı ve büyük kulaklarıyla dikkat çeken Asyalı bir fil bulunmaktadır. (Bkz. Görsel 4.4)

⁴⁴⁰Polyb. III. 79.

⁴⁴¹Juv. X. 155.

⁴⁴²Plin. HN. VIII. 5.

Görsel 4.4. İ.Ö. üçüncü yüzyılda Etruria’da basılmış sikke üzerindeki Asyalı fil füzürü.

Kaynak: <http://www.wildwinds.com/coins/greece/etruria/i.html> (Erişim tarihi: 24.05.2019)

Söz konusu sikke üzerinde fil, Robinson tarafından Hannibal’ın sürüsüyle ilişkilendirilmektedir.⁴⁴³ Bununla birlikte Toynbee, söz konusu sikke üzerinde resmedilen Asyalı filin, Hannibal’ın Güney İtalya’ya gerçekleştirdiği yolculuk sırasında binek olarak kullandığı Syrum olduğuna işaret etmekte, Kartaca ordusunda bulunan Asyalı fillerin kaynağını ise Kartaca’ya komşu durumdaki Ptolemaiosların fil tedarikiyle açıklamaktadır.⁴⁴⁴

Sonuç itibarıyla Trebia Zaferi sonrasında, yorucu Alp yolculuğunun etkilerinin yanı sıra soğuk hava şartlarına daha fazla dayanamayan Kartaca ordusunun savaş filleri, Asyalı bir savaş fili dışında tamamıyla kaybedilmiş, Hannibal İtalya’da, Trasimene Gölü (İ.Ö. 217) ve Cannae’deki (İ.Ö. 216) iki önemli zaferini Savaş fillerinin yardımı olmaksızın kazanmıştı. Nitekim Cannae Zaferi’nin ardından Güney İtalya’daki Locri Limanını kontrol altına alan Hannibal, Kartaca’dan yola çıkan takviye kuvvetleri ve dolayısıyla kırk savaş filini bu liman üzerinden teslim alarak ordusuna dâhil etti.⁴⁴⁵ Söz konusu takviye kuvvetler, Hannibal tarafından Cannae zaferi sonrasında Kartaca’ya gönderilen Mago Barka tarafından tedarik edilmişti.⁴⁴⁶ Söz konusu fillerin etkinlik gösterdikleri ilk olay, İ.Ö 211 yılında gerçekleşen Capua kuşatması olacaktı. Hali hazırda kendi tarafında bulunan Capua’nın, Roma’nın İtalya’daki tüm askeri kuvveti tarafından kuşatma altına alındığını öğrendiğinde Hannibal, ordusunun hafif teçhizatlı

⁴⁴³Robinson, E.S.G. (1964). Carthaginian and Other South Italian Coinages of The Second Punic War. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society, Seventh Series*, 4, 47.

⁴⁴⁴Toynbee, a.g.k., 1973, 36.

⁴⁴⁵Livy, Epit. XXIII. 41.

⁴⁴⁶Livy, Epit. XXIII. 13.

kısmı ve otuz üç savaş filiyle birlikte derhal bölgeye hareket etti.⁴⁴⁷ Livus, fillerin savaşta etkinliğine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...Kartaca ordusuna mensup İberia kökenli bir bölük, Altıncı Lejyonu dağıtmayı başardı ve üç savaş filiyle birlikte Roma kampının siperlerine ulaştı... Nitekim kamplarını korumak için büyük bir azimle savaşan Romalı kuvvetler, siperin yakınlarındaki fillerin bazılarını, kampın içine dalmaya çalıştıkları sırada öldürdüler. Cesetleri siperin içine yığılan filler, Romalılar için Kartacalı kuvvetlere uzanan bir köprü sağladı. Bu andan itibaren fillerin cesetleri üzerinde çarpışan iki taraf da büyük bir kıyıma girişti.”⁴⁴⁸

Nihayetinde Hannibal, siperin yakınlarındaki İberialı birliklerin neredeyse büsbütün imha edildiğini ve Romalıların, kamplarını büyük bir azimle savunduğunu gördüğünde, saldırıdan vazgeçti ve geri çekildi.⁴⁴⁹ Hannibal’ın fillerinin etkinlik gösterdiği bir sonraki mücadele İ.Ö. 209 yılında, Canusium yakınlarında gerçekleşti. Roma Diktatörü Fabius Maximus’un Tarentum kuşatmasını sürdürdüğü sırada Prokonsül Marcellus, Hannibal’ı takip ederek oyalamak ve Tarentumluların yardımına gelmesini engellemek amacıyla Kartaca ordusu üzerine harekete geçti. Art arda iki gün boyunca devam eden sonuçsuz muharebelerin ardından, iki ordu üçüncü gün tekrar savaş alanına çıktı.⁴⁵⁰ Plutarkhos, fillerin mücadeledeki etkinliğine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“Savaşın belirsizliğini koruduğu sırada Hannibal, savaş fillerinin hattın önüne getirilmesini ve Roma kanatlarına hücumu geçmesini emretti. Birçok Roma askerini ayakları altında çiğneyen filler kısa sürede büyük bir kargaşa yarattılar. Söz konusu kargaşa ortamında Flavius adında bir Roma subayı ele geçirdiği bir sancakla fillerin üzerine doğru koştu ve sancağın alt kısmındaki sivri ucla Kartaca hattının en ön kısmında bulunan fili yaralamayı başardı. Bunun üzerine derhal geri dönen fil hemen yanında bulunan bir diğer file çarptı ve oluşan kargaşada tüm filler kaçışmaya başladılar. Bunun üzerine Marcellus, atıyla birlikte derhal fillerin ve bunların yaratmış oldukları kargaşa nedeniyle kaçmakta olan Kartacalı kuvvetlerin üzerine saldırıya geçti. Romalı birlikler, hali hazırda kendi savaş filleri tarafından çiğnenerek ya da yaralanarak müthiş bir kıyıma uğrayan Kartacalı kuvvetleri kamplarına kadar kovaladılar. Sekiz binden fazla Kartacalı askerin katledilmesine karşın, Roma ordusu üç bin asker kaybetti ve hayatta kalan Romalı askerlerin neredeyse tamamı yaralı haldeydi. Söz konusu durum Hannibal’a gece

⁴⁴⁷Livy, Epit. XXVI. 5.

⁴⁴⁸Livy, Epit. XXVI. 5-6.

⁴⁴⁹Livy, Epit. XXVI. 6.

⁴⁵⁰Plut. Marc. 25.5.

*olduğunda geri çekilme ve Marcellus ile arasındaki mesafeyi büyük ölçüde açma olanağı sağladı.*⁴⁵¹

Hannibal'ın, Trebia zaferi sonrasında fillerinin biri dışında tamamını kaybettiği ve Trasimene ile Cannae gibi önemli zaferleri fillerin desteği olmaksızın elde ettiği daha önce ortaya konulmuştur. Nitekim Afrika'dan yollanan kırk kadar savaş filini Locri limanı üzerinden teslim almayı başarmış olsa da Hannibal, bu filleri etkin bir şekilde kullanamamıştır. Bu durumun en temel nedeni, Hannibal ile mücadelede Diktatör olarak görevlendirilmiş olan Fabius Maximus'un stratejisiydi. Söz konusu strateji doğrultusunda hiçbir Romalı komutan, Prokonsül Marcellus'un İ.Ö. 209 yılındaki girişimine kadar, Hannibal ile doğrudan mücadele etme yolunu benimsememişti.⁴⁵² Nihayetinde Roma orduları, Hannibal'ın üstün süvarisini ve savaş fillerini etkin bir biçimde kullanabileceği düzlük alanlarda savaşmaya hiçbir şekilde yaklaşmadığından, Kartacalı filler birer terör silahından ziyade, sürekli olarak beslenmek zorunda kalınan maliyetli yüklere dönüşmüş olmalıdır. Nitekim gerek Capua kuşatmasının kaldırılmasına gerekse Tarentum kentinin yardımına yetişilmesine yönelik girişimlerde, Hannibal'ın savaş filleri herhangi bir başarı sağlayamamıştır.

Canusium Savaşı, Hannibal'ın İtalya'da savaş fili kullandığı son savaş olmuştur. Romalı Konsül Scipio'nun⁴⁵³ (İ.Ö. 236-183), Kuzey Afrika'da İ.Ö. 204 ve 203 yıllarında kazandığı önemli zaferlerin ardından Kartaca yönetimi, Hannibal'ı İtalya'dan çağırma kararı almıştır. Bunun üzerine Hannibal, gerçekleştirmiş olduğu dev girişimin başarısızlığının yarattığı hayal kırıklığıyla, İ.Ö. 203 yılında İtalya'yı terk etmiştir.⁴⁵⁴

4.1.5.3. Hasdrubal Barka'nın savaş filleri (İ.Ö. 208-207)

İkinci Pön Savaşının en az İtalya'daki mücadele kadar önem arz eden bir diğer cephesi İberia Yarımadası idi. Hasdrubal Barka'nın, Hannibal'ın Alp girişimi öncesinde İberia'nın yönetiminden sorumlu olarak bölgede bırakıldığı önceki bölümlerde ortaya konulmuştur. Hasdrubal'ın savaş fillerinin etkinlik gösterdikleri ilk olay, Scipio'ya karşı İberia'da gerçekleştirilen Baecula Savaşı (İ.Ö. 208) olmuştur. Bölgedeki yerli unsurların Scipio'nun eksenine kaymakta olduğunun farkında olan Hasdrubal, söz konusu ayırımın

⁴⁵¹Plut. Marc. 26. 2-4.

⁴⁵²Plut. Marc. 24. 1.

⁴⁵³Publius Cornelius Scipio "Africanus".

⁴⁵⁴S.A. Cook, F.E. Adcock and M.P. Charlesworth (1930). *The Cambridge Ancient History, Vol VIII, Rome and the Mediterranean 218-133 B.C.* Cambridge: Cambridge University Press, s. 100-103.

büyümesine engel olmak amacıyla savaşmak için acele etmekteydi. Buna karşın Scipio'nun amacı, diğer Kartaca ordularıyla birleşmeden önce, Hasdrubal'ı bertaraf etmektir.⁴⁵⁵ Söz konusu savaşa ilişkin Titus Livius şunları aktarmaktadır:

“Hasdrubal arka kısmı bir nehirle korunan yüksek bir platoda kamp kurmuştu. Söz konusu platonun ön kısmı aşağı doğru uzanan geniş bir yokuşla çevriliydi ve yokuşun en alt kısmı son derece dik ve kayalıklarla örülüydü. Önden yola çıkardığı hafif teçhizatlı birliklerle merkezden, iki kanada böldüğü esas kuvvetiyle yan kısımlardan tüm tepeyi ele geçiren Scipio, Kartaca ordusunda mutlak bir kargaşa yarattı. Bununla birlikte Kartaca hattın ön kısmında bulunan birlikler, arka kısımdan saldırıya uğrayacakları korkusuyla geri çekilmeye başlayarak Roma merkezine önemli bir boşluk yarattılar. Böylelikle tüm Kartaca kıtası, hattın ön kısmında bulunan savaş filleriyle birlikte bir araya toplanmış bulunuyordu. Bu noktada Romalı birlikler tepenin iki yakasındaki yolları da tuttuğundan, Kartacalı askerlerin kaçabilecek bir yolları dahi kalmamıştı. Bununla birlikte dağınık durumdaki Kartacalı savaş filleri, düşmana olduğu kadar Kartacalılara da dehşet verici nitelikteydi. Söz konusu kargaşada sekiz bin Kartaca askeri katledildi.”⁴⁵⁶

Nihayetinde birliklerinin Romalı kuvvetler karşısında tutunamadığını gören Hasdrubal, tüm ordusu katledilene dek savaşmaktansa hazinesini ve savaş fillerini topladı ve kaçmakta olan birliklerin mümkün olan tüm kısmını yeniden düzen altına alarak kampının arka kısmında bulunan Tagus Nehrine çekildi. Ardından İtalya'daki kardeşi, Hannibal'a katılmak üzere nehir boyunca yola devam ederek Pirene Dağlarının içine uzanan geçide ilerledi.⁴⁵⁷ İ.Ö. 207 yılında İtalya'ya ulaşan Hasdrubal'ın Alp Dağları üzerinden gerçekleştirdiği yolculuk, Hannibal'a kıyasla çok daha hızlı ve kolay şekilde gerçekleşmişti.⁴⁵⁸ Kardeşi ile İtalya'daki Umbria bölgesinde buluşmayı planlayan Hasdrubal, Romalı Konsül Nero'nun bu planı öğrenerek, diğer Konsül Salinator'a katılmasıyla birlikte, büyük bir Roma ordusuyla karşı karşıya kaldı. Hasdrubal'ın savaş fillerinin İkinci Pön Savaşı'nda etkinlik gösterdikleri ikinci mücadele, İtalya'daki Metaurus Nehri yakınlarında, İ.Ö. 207 yılında gerçekleşti.⁴⁵⁹ Polybius söz konusu mücadeleyi şu şekilde aktarmaktadır:

“Hasdrubal, Romalıların savaş düzeniyle yaklaştıklarını gördüğünde, beraberindeki İberyalıları ve Galyalıları düzen altına almaktan başka çaresi kalmadı. Elinde bulunan on savaş filini ordusunun önünde konuşlandıran Hasdrubal, derinlemesine

⁴⁵⁵Montagu, a.g.k., 2000, 188.

⁴⁵⁶Livy, Epit. XXVII. 18.

⁴⁵⁷Polyb. X. 39.

⁴⁵⁸Polyb. XI. 1.

⁴⁵⁹Montagu, a.g.k., 2000, 190.

düzen altına aldığı ordusunun ön kısmını böylelikle oldukça dar hale getirdi. Kendisi ise ordusunun merkezinde konuşlanan Hasdrubal, savaş filleri ile birlikte düşmanın sol kanadına zafer kazanmaya ya da ölmeye kararlı bir halde büyük bir saldırı başlattı. Roma ordusunun sol kanadında bulunan Konsül Salinator bu hücumu sert şekilde karşılık vererek yoğun bir mücadeleye girişti. Buna karşın Roma ordusunun sağ kanadında bulunan Konsül Nero, önünde bulunan aşılması olanaksız zemin nedeniyle saldırıya geçemedi. Nitekim Hasdrubal ordusunu söz konusu elverişsiz araziye göre konumlandırmış, Roma ordusunun sol kanadına da bu arazinin kendi sol kanadını koruyacağına bel bağlayarak hücumu geçmişti. Nitekim savaş alanının komutası altındaki kuvvetleri etkisiz hale getirdiğini anladığında Nero, derhal farklı bir planı uygulamaya koydu. Sağ kanattaki tüm kuvvetleri yanına alan Nero, Roma hattının arka kısmından sol kanada doğru ilerleyerek, Kartacalıların üzerine, savaş fillerinin de bulunduğu yan kısımdan saldırıya geçti. Her iki ordunun askerleri de mağlup oldukları takdirde yaşama şanslarının kalmayacağını bildiğinden son derece cesur bir şekilde savaşmaktaydı. Bu nedenle savaşın sonucu Nero'nun gerçekleştirdiği bu saldırıya kadar belirsizliğini korumuştur. Öte yandan savaş filleri de gerek Kartacılara gerekse Romalılara aynı derecede hizmet etmekteydi. Nitekim iki ordu arasında sıkışmış olan hayvanlar sayısız ok ve mızrağa maruz kalmış, aldıkları yaraların etkisiyle hem Roma hem de Kartaca hatlarını korkunç bir kargaşaya sürüklemişti. Nitekim savaşın sonucunda Hasdrubal'ın on savaş filinden altısı, sürücüleriyle birlikte savaş alanında öldürüldü. Savaş alanından kaçmayı başaran dört fil ise, daha sonra, sürücüleri tarafından terk edilmiş halde ele geçirildi.”⁴⁶⁰

Savaş Romalıların lehine kesinleştiğinde, atıyla birlikte Romalı bir bölüğün içine atılan Hasdrubal, cesur bir şekilde savaşırken öldü.⁴⁶¹ Metaurus Nehri yakınlarında gerçekleşen bu savaş, Hadrubal'ın ölümüne işaret etmekle birlikte, savaş fillerinin maruz kaldıkları vahşi bir önleme sahne olması açısından büyük bir önem ifade etmektedir. Söz konusu önlem, fillerin kontrolden çıkarak kendi birliklerine zarar vermeye başladığı durumlarda, hayvanların hızlı bir şekilde etkisiz hale getirilmesi esasına dayanmaktaydı. Bu önlemin ilk örneği ise İ.Ö. 207 yılında gerçekleşen Metaurus Savaşı'nda gerçekleştirilmiştir.⁴⁶² Livius, söz konusu uygulamaya ilişkin şunları aktarmaktadır:

“Savaş sırasında sürücüleri tarafından öldürülen fillerin sayısı, Romalıların öldürdüklerinden daha fazlaydı. Mücadele sırasında bir bıçak ve bir çekiç taşımakta olan sürücüler, filleri kontrolden çıkarttıklarında ve kendi hatları üzerine yöneldiklerinde,

⁴⁶⁰Polyb. XI. 1.

⁴⁶¹Livy, Epit. XXVII. 49.

⁴⁶²R. Delort (1992). *The Life and Lore of the Elephant*. New York: Harry N. Abrams, Inc., Publishers, s. 88.

ellerindeki bıçağı, çekiç vasıtasıyla hayvanın kulaklarının ortasına, tam da baş kısmının boyundan ayrıldığı noktaya tüm güçleriyle saplamaktaydı. Bu, devasa cüsselere sahip olan fillerin zapt edilemez hale geldikleri ve tekrar kontrol edilebileceklerine yönelik tüm umutların yok olduğu durumlarda, hayvanları öldürmenin en hızlı yöntemi olarak benimsenmişti. Söz konusu yöntem ilk kez Hasdrubal Barka tarafından uygulanmıştır.”⁴⁶³

Zonaras tarafından da doğrulanan söz konusu uygulamanın hayvanlar açısından son derece vahşice olduğu bir gerçektir.⁴⁶⁴ Bununla birlikte ordusunda fil konuşlandırmış bir komutanın, söz konusu fillerin düşman kuvvetlerinden çok kendi birliklerine zarar vermesi durumunda almış olduğu bu önlem, askerlerin hayatlarını kurtarmak noktasında kaçınılmaz bir son çare olarak ele alınmalıdır. Savaşın dehşet verici kargaşası göz önüne alındığında, bu uygulamanın filler için acımasız olduğu kadar askerler için merhametli bir karar olduğu daha anlaşılabilir hale gelecektir.

4.1.5.4. İlipa Muharebesi (İ.Ö. 206)

Kartaca ordularına mensup savaş fillerinin İkinci Pön Savaşı’nda varlık gösterdikleri bir sonraki mücadele, İ.Ö. 206 yılında, İber Yarımadası’ndaki İlipa kenti yakınlarında gerçekleşen ve sonucu itibarıyla yarımadanın kontrolünü Roma’ya teslim eden savaş olacaktı. Bununla birlikte söz konusu savaş, Kartacalı savaş fillerinin, İkinci Pön Savaşı boyunca İber Yarımadası’nda etkinlik gösterdikleri son mücadeleye işaret etmektedir.

Hannibal Barka’nın bir önceki yıl öldürülen kardeşi ile aynı ismi taşıyan Kartacalı komutan Hasdrubal, İberia’daki tüm kuvvetlerini kışlaklarından çağırarak, yetmiş bin piyade, dört bin süvari ve otuz iki savaş filinden oluşan büyük bir orduyla İlipa yakınlarında kamp kurdu. Buna karşın müttefik kuvvetlerle birlikte kırk beş bin piyade ve üç bin süvariden oluşan ordusuyla bölgeye ilerleyen Scipio, Kartaca ordusu tüm hatlarıyla görülebilir hale geldiğinde, düşman birliklerinin karşısındaki alçak tepelerde kamp kurdu. Her iki ordu da, kuvvetlerini birkaç gün boyunca kamplarının ortasındaki düzlüğe çıkararak, gerek süvari gerekse hafif piyade arasında gerçekleşen çatışmalarla üstünlük elde etmeye çalıştılar. Bu çatışmalar, savaşın sonucunu

⁴⁶³Livy, Epit. XXVII. 49.

⁴⁶⁴Zonar. IX. 9.

belirleyecek olan çarpışmaya kadar devam etti.⁴⁶⁵ Polybius, fillerin savaşta etkinliğine ilişkin şunları aktarmaktadır:

*“Kartaca ordusunun kanatlarının ön kısmına konuşlandırılmış olan savaş filleri, Romalı hafif piyadenin ve süvarinin şiddetli menzilli saldırısına maruz kalmış ve tüm yönlerden kuşatılmış durumdaydı. Nitekim söz konusu ortamda hayvanlar, kendi birliklerine de en az düşman birliklerine verdikleri kadar ağır zararlar verdiler. Kontrolden çıkmış halde kaçmakta olan filler, önlerine çıkan dost ya da düşman tüm askerleri ayakları altında çiğnediler.”*⁴⁶⁶

İlipa Savaşı İkinci Pön Savaşı’nın en önemli dönüm noktasına işaret etmektedir. Bu savaşa kadar, Kartacalılar Roma’ya karşı bir savaş yürütmekteydi. Fakat bu zaferle birlikte Romalılar, İkinci Pön Savaşı boyunca ilk kez, Kartacalılara savaş açma şansı elde etmişlerdi.⁴⁶⁷

4.1.5.5. Mago Barka’nın savaş filleri (İ.Ö. 203)

Öte yandan İtalya’daki savaş Barka kardeşler için sona ermiş değildi. Scipio tarafından İber Yarımadası’ndan çıkarılan, Hannibal’ın kardeşi Mago Barka, on iki bin piyade ve iki bin süvariden oluşan ordusuyla İ.Ö. 205 yılında Liguria’yı işgal etmişti.⁴⁶⁸ Bu sırada Scipio’yu, gerçekleştireceği Afrika seferinden vazgeçirme çabası içerisinde bulunan Kartacalılar, Güney İtalya’daki kardeşi Hannibal ile birleşerek, Scipio’yu İtalya’ya dönmeye teşvik etmesi amacıyla, Mago Barka’ya yirmi beş savaş gemisi ve bu gemilerle birlikte altı bin piyade, sekiz yüz süvari ve yedi savaş fili göndermişti.⁴⁶⁹ Söz konusu fillerin dâhil oldukları ilk mücadele İ.Ö. 203 yılında, Kuzey İtalya’da, Livius’un “*Insubria Galyası*”⁴⁷⁰ olarak adlandırdığı bölgede gerçekleşti. Livius, söz konusu savaşa ilişkin şunları aktarmaktadır:

“Kartaca ordusu üzerine saldırıya geçen Roma süvarisinin yaratmış olduğu kargaşa, lejyonların bağışmalarıyla daha da artırılmıştı. Nitekim Mago Barka, süvarinin gerçekleştireceği ilk teması karşı hazırda bulunmak üzere, savaş fillerini derhal hattın ön kısmına getirmemiş olmasaydı, Kartaca piyadesi yerini koruyamazdı. Fillerin sıra dışı kokularına ve görüntülerine alışık olmayan Roma ordusunun atları öylesine korkuya

⁴⁶⁵Polyb. XI. 20-21.

⁴⁶⁶Polyb. XI. 24.

⁴⁶⁷Polyb. XI. 24.

⁴⁶⁸Livy, Epit. XXVIII. 46.

⁴⁶⁹Livy, Epit. XXIX. 4.

⁴⁷⁰Livy, Epit. XXX. 18.

kapıldılar ki, Roma süvarisi tamamıyla faydasız hale geldi. Nitekim mızrak ve kılıcını kullanabildiği göğüs göğüse muharebelerde etkin olan Roma süvarisi, fillerin korkusu nedeniyle Kartaca ordusuna yaklaşmadığından menzilli saldırı noktasında daha yetkin olan Numidya süvarisi büyük bir üstünlük elde etti. Piyade muharebesi ise Roma'nın On İkinci Lejyonunun verdiği ağır kayıplara rağmen yerini korumasıyla sürüyordu ki yedekte bulunan On üçüncü Lejyon, ön kısma ilerleyerek destek sağlamasaydı, On İkinci lejyonun dağılması kaçınılmaz görünmekteydi. Hattın ön kısmına gönderilen dinç durumdaki On üçüncü lejyon karşısında Mago Barka, yedekte bulundurduğu Galyalıları benzer şekilde hattın ön kısmına sürdü. Nitekim bu kuvvetlerin püskürtülmesi uzun sürmedi. Dairesel bir savaş düzenine geçen On Birinci Lejyonun mızraklıları, hali hazırda piyade hatlarını kargaşaya boğan savaş filleri üzerine saldırıya geçtiler. Filler birbirilerine yakın halde savaştıklarından söz konusu lejyonerlerin fırlatmış oldukları mızraklar büyük bir etki yarattı. Hayvanların dördü, aldıkları yaralar nedeniyle yere yığıldı. Geriye kalanlar ise kendi birliklerinin üzerine doğru kaçmaya başladılar. Bunun üzerine Kartaca ordusunun ön kısmı dağılmaya başladı. Öte yandan fillerin kaçmakta olduğunu gören Roma piyadesi, Kartaca hatlarındaki kargaşayı arttırmak amacıyla topyekün şekilde saldırıya geçti. Mago Barka birliklerinin başında kaldığı sürece, kontrollü bir şekilde geri çekilerek savaş şevkini korumayı sürdüren Kartacalı birlikler, komutanlarının bacağından aldığı yara sonrasında, baygın bir halde, savaş alanında uzaklaştırıldığını gördüklerinde mücadeleyi derhal bıraktılar ve kaçmaya başladılar. Savaş alanında beş bin Kartacalı öldürüldü.”⁴⁷¹

Söz konusu savaş, Kartacalı savaş fillerinin, İkinci Pön savaşı boyunca Avrupa topraklarında dâhil oldukları son mücadeleye işaret etmektedir. Bu savaşta Kartaca piyadesi mağlup olsa da, Roma süvarisi, fillerin ve Numidya süvarisinin etkinliğiyle dağıtılmıştı. Bu durum ise Kartaca ordusunun Liguria Sahiline kadar güvenle geri çekilebilmesini mümkün kılmıştı. Burada Hannibal ile eş zamanlı olarak, derhal Afrika'ya dönme talimatı alan Mago, gemi ile çıktığı yolculuk sırasında, savaşta aldığı yara nedeniyle öldü.⁴⁷² Mago'nun ölümü, hali hazırda Bruttium'un dağlık bölgelerinde, emektar birlikleriyle birlikte, Kartaca'dan, Makedonya Kralı V. Philippos'tan ya da İtalya'daki yerli unsurlardan gelebilecek bir desteği beklemekte olan fakat hiçbir destek elde edemeyen Hannibal Barka için İtalya'daki savaşın sona erdiği anlamına geliyordu.⁴⁷³

⁴⁷¹Livy, Epit. XXX. 18.

⁴⁷²Livy, Epit. XXX. 19.

⁴⁷³R. Payne (1970). *Ancient Rome*. New York: American Heritage Press, s. 94.

4.1.5.6. Zama Muharebesi (İ.Ö. 202)

Scipio'nun, Kartaca'nın müttefiki olan Kral Syphax'ın İ.Ö. 203 yılında mağlup ederek esir etmesi ve Tunes'i ele geçirmesi gibi gelişmeler karşısında Kartaca yönetimi, bir taraftan Hannibal'ı geri çağırırken öte yandan Roma ile olası bir barışın yollarını aramaya başlamıştı.⁴⁷⁴ Nitekim barış düşüncesi, Hannibal'ın sekiz bini emektar birliklerden oluşan on beş bin kişilik bir orduyla, yenilgi görmemiş bir komutan olarak Kartaca'ya ulaşmasıyla ortadan kalktı. Takip eden süreçte Mago'nun İtalya'dan yola çıkmış olan birliklerinin de Kartaca'ya ulaşmasıyla birlikte, Kartaca'nın geleceğinin Roma ile gerçekleştirilecek son bir savaşla belirlenmesi kararı alındı.⁴⁷⁵

Hannibal Barka, planlanan mücadele için derhal yoğun bir hazırlık sürecine girdi. Nitekim söz konusu hazırlığın en önemli aşamalarından birisi savaş fillerine yöneliktir. Zama Savaşı'nın gerçekleşeceği İ.Ö. 202 yılında Kartaca ahırlarında hiç eğitilmiş savaş fili bulunmamaktaydı. Nitekim bu noktada Hanno adlı bir Kartacalı, Zama Savaşı'ndan kısa zaman önce yeni savaş filleri tedarik etmek üzere yola çıkarılmıştı. Hanno muhtemel şekilde tamamı Afrikalı orman fillerinden oluşan seksen kadar savaş fili tedarik etmeyi başarmış olsa da, Hannibal'ın bu filleri tam anlamıyla eğitmek için yeterli zamanı yoktu. Nitekim yeterli derecede eğitlemeden savaş alanına sürülecek olan bu filleri, Kartaca ordusuna kayda değer bir katkı sağlayamayacaktı.⁴⁷⁶

Öte yandan Scipio, yaklaşmakta olan savaş için elde edebileceği tüm kuvvetleri ordusuna dâhil etme girişimlerinde bulunmaktaydı. Bu noktada hali hazırda Numidia'nın batısında fetihlerine devam eden müttefiki Massinissa'ya, Hannibal'a karşı gerçekleştireceği savaşta kendisine katılması için haber gönderdi.⁴⁷⁷ Romalı savaş düzeni, Numidyalı hafif süvari karşısında bir önlem üretememiş olduğundan Scipio'nun en büyük başarılarından birisi Massinissa'yı kendi tarafına çekmiş olmasıydı. Nitekim Zama Savaşı'nda Scipio, Massinissa tarafından tedarik edilmiş olan dört bin Numidya süvarisine ve altı bin Numidya piyadesine komuta edecekti ki bu durum Roma tarihinde bir ilkti.⁴⁷⁸ Bu başarı, Roma Cumhuriyeti'nin tarihindeki en önemli savaşlardan biri olan Zama Savaşı'nda, savaş filleri karşısında belirleyici bir rol oynayacaktı. Appianus (İ.S. 95-165), her iki ordunun Zama'daki savaş düzenine ilişkin şunları aktarmaktadır:

⁴⁷⁴Montagu, **a.g.k.**, 2000, 194.

⁴⁷⁵Cook, Adcock and Charlesworth, **a.g.k.**, 1930, 104.

⁴⁷⁶Wise and Hook, **a.g.k.**, 1982, 13.

⁴⁷⁷Cook, Adcock and Charlesworth, **a.g.k.**, 1930, 105.

⁴⁷⁸Wise and Hook, **a.g.k.**, 1982, 14-15.

“Hannibal, seksen savaş filinin tamamını, aralarında boşluklar bırakmak suretiyle, düşman birliklerinde kargaşa yaratmaları amacıyla hattın ön kısmına konuşlandırdı. Bunların arasındaki boşluklara Keltlerden ve Ligurialılardan oluşan birlikleri, Mooryalı ve Balearlı okçu ve sapancılarla birlikte karışık halde yerleştirdi. Söz konusu birinci hattın arkasına, Kartacalı ve Afrikalı birliklerini konuşlandıran Hannibal, üçüncü ve son hatta ise önemli ölçüde bel bağladığı, kendisini İtalya’dan beri takip eden birlikleri konuşlandırdı. Bununla birlikte süvari birlikleri ordunun iki kanadına konuşlandırıldı. Öte yandan Scipio, tıpkı Hannibal gibi kuvvetlerini üç hat şeklinde konumlandırdı. Süvarisinin, gerektiğinde aralarından hızlıca geçebilmesini mümkün kılabilmek amacıyla Scipio, tüm bölüklerini aralarında boşluklar bırakarak düz bir çizgi halinde konumlandırdı. Bununla birlikte Scipio, her bir bölüğünün ön kısmına, üzerlerine gelecek olan fillere fırlatmaları amacıyla, yaklaşık birer metrelik uzunluğa sahip, uçları demirle kuvvetlendirilmiş kazıklarla teçhizatlandırdığı birlikler konuşlandırdı. Söz konusu kuvvetlere ve tüm piyadesine fillerin ezici gücünden sakınmalarını, hayvanlara sürekli olarak mızraklar fırlatmalarını ve ele geçirdikleri her fırsatta hayvanları yaralamalarını emretti. Öte yandan Scipio, fillerin seslerine ve kokularına alışık olan müttefik Numidya süvarisini kanatlarda, alışık olmayan İtalyan süvarisini ise piyadesinin arka kısmında konuşlandırdı. Nitekim Numidya süvarisi fillerin ilk hücumunu durdurduktan sonra İtalyan süvarisi, piyadenin arasında oluşturulmuş boşlukların içinden saldırıya geçecekti. Bununla birlikte her bir süvariye, taşımakta olduğu çok sayıda menzilli silahla, fillerin saldırısını etkisiz hale getirmekle görevlendirilmiş birer görevli tahsis edilmişti. Öte yandan ordusunun merkezinde konuşlanan her iki general de gerek duyulan noktalara destek kuvvet olarak göndermek amacıyla yedekte bir süvari gücü bulunduruyordu. Bu görev için Hannibal dört bin, Scipio iki bin üç yüz süvariye sahipti.”⁴⁷⁹

Scipio’nun birliklerinin aralarında oluşturduğu boşluklara ilişkin Appianus’tan farklı olarak, Polybius şunları aktarmaktadır:

“Scipio, ordunun en ön kısmında bulunan bölüklerin arasındaki boşluklara hafif teçhizatlı piyadelerini yerleştirdi ve bunlara fillere karşı hücumla geçmelerini, filler tarafından püskürtüldükleri takdirde ise söz konusu boşlukları kullanarak ordunun en arka kısmına kadar geri çekilmelerini emretti.”⁴⁸⁰

Öte yandan Titus Livius, Scipio’nun benimsediği söz konusu taktik hakkında şunları aktarmaktadır:

“Scipio bölüklerini alışlagelmiş şekilde birbirine yakın bir düzende değil, aralarında belirli bir boşluk bırakarak konuşlandırdı. Böylelikle düşman fillerinin, Romalı birliklere zarar vermeden, ordunun iç kısmına doğru ilerlemesi mümkün kılınacaktı.

⁴⁷⁹App. Pun. 40-41.

⁴⁸⁰Polyb. XV. 9.

*Bölükleri arasındaki boşlukların ön kısımlarına hafif teçhizatlı birliklerini yerleştiren Scipio, bunlara fillerin üzerine hücumla geçerek, tekrar geri çekilmelerini emretti. Nitekim bu birlikler, Roma hattının en arkasına kadar çekilmek ya da sağ ve sol kanatlara açılarak bölüklere dâhil olmak suretiyle Roma hatları arasındaki koridorları fillerin geçmeleri için terk etmiş olacaktı. Filler koridorların içine ilerlediğinde ise her iki taraftan yoğun bir Roma saldırısına maruz kalacaklardı.*⁴⁸¹

Bu noktada önemli bir hususa değinmek önem arz etmektedir. Polybius'un⁴⁸² açık bir şekilde ifade ettiği üzere Antik dönemin tartışmasız şekilde en önemli savaşlarından birisi olan Zama Savaşı'nda, her iki taraf açısından da savaşın genel planı temelde savaş filleri üzerine kurulmuştur. Hannibal, düşman birliklerinde yaratacağı korkuya bel bağladığı seksen savaş filini, ordusunun en ön kısmında konuşlandırırken, buna karşın Scipio, savaş fillerine karşı etkili bir önlem alabilmek amacıyla alışlagelmiş Romalı piyade dizilimini terk ederek, savaş alanına farklı bir piyade dizilimiyle çıkmıştır. Seksen savaş filinin alana çıkarıldığı Zama Savaşı, Hannibal'ın bir savaşta en fazla savaş filine komuta ettiği mücadeledir.⁴⁸³

Hannibal'ın Zama'daki savaş fili dizilimi alışlagelmişin dışındaydı. Nitekim Pön Savaşlarının geneli boyunca savaş filleri, seslerine, kokularına ve görünümlerine alışık olmayan düşman kuvvetlerinin atlarını bertaraf etmek amacıyla, Kartaca ordularının kanatlarında konuşlandırılmıştı. Öte yandan Zama'da, Roma ordusunun kanatlarında konuşlandırılmış olan Scipio'nun süvarisi, İber Yarımadası'nda uzun yıllar görev yapmış, Roma ordusunun atları ise savaş filleri karşısında deneyimli hale gelmişti. Bununla birlikte Numıdyalı Massinissa'nın Roma ordusuna dâhil oluşu, Roma kanatlarını savaş fillerine karşı daha da güçlü hale getirmişti. Nitekim Numıdyalı süvari karşısında savaş filleri son derece işlevsizdi. Sonuç itibarıyla Hannibal, Roma kanatları karşısında işlevsiz hale geleceğini bildiği savaş fillerini, Roma piyadesi üzerinde fayda sağlayacağını umut ederek, ordusunun merkezinin ön kısmında, doğrudan Roma piyadesi üzerine saldırıya geçecek şekilde konuşlandırmıştı.⁴⁸⁴

Zama Savaşı öncesinde Hannibal'ın, nitelikli bir hazırlık gerçekleştirebilmek için yeterli zamanının olmadığını göz önünde bulundurmak, fillerin savaşta hiçbir başarı sağlayamamış olduğu gerçeğinin arka planını aydınlatacaktır. Nitekim filolojik eserlerin

⁴⁸¹Livy, Epit. XXX. 33.

⁴⁸²Polyb. XV. 9.

⁴⁸³L. Cottrell (1960). *Hannibal: Enemy of Rome*. New York: Holt, Rinehart and Winston, s. 234-235.

⁴⁸⁴Kistler, a.g.k., 2006, 132.

savaşa yönelik tasvirleri, Hannibal'ın komutası altındaki fillerin yeterli derecede eğitilmiş olmadıklarını mutlak şekilde kanıtlar niteliktedir. Öte yandan hiçbir filolojik eserde Hannibal'ın savaş fillerinin Zama Savaşı sırasında kuleler taşıdıklarına dair bir kanıt yoktur. Hayvanları menzilli birer savaş platformuna dönüştüren kulelerin kullanımı, uzun ve sistematik bir eğitim sürecini gerektirdiğinden, Hannibal'ın karşı karşıya kaldığı zaman sorunu, Zama Savaşı'nda fillerin sırtlarında birer kule taşımadıkları tezini kuvvetlendirmektedir. Söz konusu tezi kuvvetlendiren bir diğer faktör ise Hannibal'ın uyguladığı dizilimdir. Nitekim Roma piyadesi üzerinde kargaşa yaratmak amacıyla ordunun ön kısmına yerleştirilen savaş fillerinin, tüm hızlarıyla harekete geçtiklerinde, sırtlarına yerleştirilmiş kulelerdeki okçu ya da sapancılara isabetli atış olanağı vermeyeceği oldukça makuldür. Nitekim bu düşünce savaşın başladığı anda Kartaca ordusunda harekete geçen ilk kuvvetin savaş filleri olduğu gerçeğiyle kuvvetlenmektedir. Polybius, fillerin savaştaki etkinliklerini şu ifadelerle aktarmaktadır:

“Her iki ordu da tüm hazırlıklarını tamamladığında, Numidyalı süvari birlikleri arasında gerçekleşen öncül çatışmaların ardından Hannibal, fillerin sürücülerine saldırıya geçme emrini verdi. Öte yandan Romalılar tüm trompetleri ve borazanlarıyla büyük bir gürültü çıkardıklarında, fillerden bazıları daha savaşın başında paniğe kapılarak kaçmaya başladılar. Bunlar Kartacalıların yardımına gelmiş olan Numidyalıların üzerinde büyük bir kargaşaya neden oldular. Nitekim Kartaca ordusunun sol kanadı, Massinissa'nın bu sırada gerçekleştirmekte olduğu saldırı sonucunda kısa sürede dağıldı. Fillerin geri kalanı ise iki ordunun arasında bulunan düzlükte Romalı hafif piyadenin üzerine saldırıya geçti. Her iki taraf da ağır kayıplar verdi fakat nihayetinde paniğe kapılan filler kaçmaya başladılar. Nitekim hayvanların bir kısmı Scipio'nun öngürdüğü gibi, Romalı birliklerin aralarındaki boşluklardan kaçtı ve Romalı kuvvetlere hiçbir şekilde zarar vermedi. Kaçmakta olan fillerin diğer kısmı ise Roma ordusunun sağ kanadına yöneldi. Burada Romalı süvari tarafından mızrak yayılımına tutulan filler, nihayetinde savaş alanını tamamıyla terk ettiler. Roma ordusunun sağ kanadındaki süvariye komuta eden Laelius filler tarafından yaratılan kargaşadan faydalanarak karşısında bulunan Kartaca süvarisi üzerine derhal saldırıya geçti ve bunları savaş alanının dışına kadar sürdü. Laelius'un tıpkı diğer kanatta bulunan Massinassa gibi yakın takibe devam etmesiyle birlikte Kartaca süvarisi tamamıyla bertaraf edildi.”⁴⁸⁵

Zama Savaşı'nda öldürülen savaş fili sayısına ilişkin antik bir kayıt bulunmamakla birlikte, Livius savaşın sonunda on bir savaş filinin Romalı birlikler

⁴⁸⁵Polyb. XV. 12.

tarafından ele geçirildiğini aktarmaktadır.⁴⁸⁶ Savaşın ardından Scipio, düşman kampını yağmaladıktan sonra kendi kampına çekilirken, az miktarda süvariyle birlikte Hannibal ise Adrumetum'a kadar hiç durmaksızın geri çekildi. Nitekim Hannibal, sahip olduğu üstün nitelikleriyle yenilmesi son derece güç olan Roma ordusu karşısında, tüm kritik anlarda ortaya konulabilecek tüm önlemleri sergilemeyi başarmıştı. Söz konusu önlemlerin en önemlilerinden birisi, son derece kısıtlı bir süre zarfında seksen savaş filini Roma ordusunun karşısına çıkarmayı başarmış olmasıydı.⁴⁸⁷

Nitekim savaşın ardından tüm kaynakları tükenmiş olan Kartaca ile galip Roma arasında, şartları son derece ağır bir barış antlaşması imzalandı. Bu antlaşmanın maddelerinden birisi de Kartaca'nın elinde bulundurduğu tüm eğitimli savaş fillerini Roma'ya teslim etmesi ve gelecekte hiçbir fili, savaş maksadıyla eğitime tabi tutmaması yönündeydi.⁴⁸⁸ Antlaşmanın ardından savaş fillerinin çoğunluğu zafer geçidi için Roma'ya götürülürken geri kalanı Massinissa'ya teslim edildi. Ardından Romalılar Afrika'yı terk ettiler. Böylelikle on altı yıl süren İkinci Pön Savaşı sona erdi ve zaferin ardından Scipio, "Africanus" ünvanını elde etti. Bu dönemden itibaren Romalılar, Makedonya Kralı V. Philippos ve Seleukos Kralı III. Antiokhos ile yeni mücadelelere giriştiler.⁴⁸⁹

4.2. Roma Ordularında Savaş Fili Kullanımı

Savaş filleri ile ilk kez Epirus Kralı Pyrrhos'un İtalya seferi sırasında, İ.Ö. 280 yılında tanışan Romalılar, Kartaca ile giriştikleri Birinci ve İkinci Pön Savaşları boyunca bu hayvanlara karşı mücadele etmeye mecbur kalmıştı. Söz konusu mücadelelerin bir kısmında, savaş fillerinin yarattığı dehşet nedeniyle mağlup olan Romalılar, savaşın ilerleyen aşamalarında savaş filleri karşısında savaşma deneyimi kazanarak, hayvanların Kartaca ordusuna sağladığı katkıyı en aza indirmişti. Bununla birlikte savaş alanında pek çok fili canlı şekilde ele geçiren Roma, bu hayvanları kullanabilecek durumdayken, böyle bir yolu hiç benimsememişti. Bu durum İ.Ö. 200 yılında, Makedonya Kralı V. Philippos'un üzerine gerçekleştirilen sefere kadar varlığını sürdürdü. Bu tarihten itibaren Romalılar, savaş fillerini, İber Yarımadası'nda, Kuzey

⁴⁸⁶Livy, Epit. XXX. 35.

⁴⁸⁷Polyb. XV. 16.

⁴⁸⁸Livy, Epit. XXX. 37.

⁴⁸⁹Zonar. IX. 14-15.

Afrika’da ve Galya’da gerçekleştirdikleri savaşlarda ve iç mücadelelerinde etkin bir şekilde kullandılar.

4.2.1. Cumhuriyet Dönemi ordularında savaş fili kullanımı

İkinci Pön Savaşı sonrasında Romalılar, kendilerine savaş fili tedarik eden Numidyalı krallarla yakın ilişkiler kurdular. Nitekim Roma, Afrika’dan tedarik ettiği bu hayvanları İ.Ö. İkinci Yüzyılın tamamı boyunca, şüphesiz bir şekilde Afrikalı müttefikleriyle işbirliği halinde ve sayı bakımından az miktarlarda kullandı.⁴⁹⁰ Nitekim tezimizin bu aşamasında Kartaca’ya karşı kazanmış olduğu zaferin ardından Akdeniz’deki en önemli güç unsuru haline gelmiş olan Roma Cumhuriyeti’nin, ordularında benimsediği savaş fili kullanımına odaklanılacaktır.

Lucius Annaeus Florus, Kartaca sonrasında Roma Cumhuriyeti’nin durumunu şu ifadelerle aktarmaktadır:

“Kartaca’nın fethinin ardından hiçbir ulus, fethedilmekten utanç duymadı. Makedonya’nın, Yunanistan’ın, Suriye’nin ve diğer tüm ülkelerin insanları Kartaca’nın ardından aynı kaderi paylaştılar. Bunların içerisinde Roma ile karşı karşıya gelecek olan ilk ulus, V. Philippos’un tahtında oturmakta olduğu Makedonya Krallığı olacaktı. Bir zamanlar dünya imparatorluğunu amaçlamakta olan Makedonyalılara karşı Romalılar, Büyük İskender’e karşı savaşıyormuşçasına mücadele ettiler.”⁴⁹¹

4.2.1.1. İkinci Makedon Savaşı (İ.Ö. 200-196)

Roma ile Makedonya Kralı V. Philippos arasındaki mücadelenin nedeni II. Pön Savaşı’na dayanmaktaydı. V. Philippos, Hannibal Barka’nın İtalya’da Roma ordularına karşı kazandığı üç zaferle birlikte savaşın Kartaca lehine dönmesinin ardından, İ.Ö. 215 yılının yazında Hannibal ile ittifak sağlamak amacıyla bir elçi heyeti göndermişti.⁴⁹² Söz konusu ittifak Roma’yı kendi müttefikleriyle birlikte karşılık vermeye mecbur etmişti. İ.Ö. 215 ile İ.Ö. 206 yılları arasında gerçekleşen Birinci Makedon Savaşı’nda, Roma Cumhuriyeti’nin zaferiyle sonuçlanmıştı.⁴⁹³ Bu savaşın ardından, Roma’nın

⁴⁹⁰H. Delbrück (1975). *History of the Art of War, Vol I, Warfare in Antiquity*. (Çev: W. J. Renfroe Jr.), Londra: University of Nebraska Press, s. 562.

⁴⁹¹Flor. Epit. I. 23.

⁴⁹²Livy, Epit. XXIII. 33.

⁴⁹³C. A. Robinson (1911). *Ancient History From Prehistoric Times to the Death of Justinian*. New York: The Macmillan Company, s. 483.

Yunanistan'daki müttefiklerinin, V. Philippos ile düştükleri ihtilaf sonrasında Roma senatosunun yardımını istemeleri, İkinci Makedon Savaşı'nı beraberinde getirmişti. Böylelikle İ.Ö. 200 ile 196 yılları arasında sürecektir olan İkinci Makedon Savaşı başladı.⁴⁹⁴

İkinci Makedon Savaşı, Roma'nın Konsül Sulpicius Galba komutasındaki lejyonları İ.Ö. 200 yılında Makedonya'ya göndermesiyle başladı. Nitekim Philippos, Roma ordusunu karşılamak üzere batıya hareket ettiğinde, iki ordu arasında dört gün boyunca gerçekleşen mücadelelerin sonucunda Romalılar üstünlük sağladılar.⁴⁹⁵ Bu noktada Livius, Roma ordusuna mensup savaş fillerinin, Makedonya ordusu üzerinde neden olduğu korkuya işaret etmektedir:

*“Konsül Galba, ertesi gün tüm kuvvetlerini kampın dışına çıkararak, Pön Savaşında ele geçirilmiş olan savaş fillerini ordusunun en ön kısmına konuşlandırdı. Nitekim böylelikle Romalılar savaş alanında ilk kez savaş fili konuşlandırıyordu. Nitekim Konsül Galba'nın kamp alanının yakınlarına ulaşarak kendisini korkaklıkla suçlamasına rağmen Philippos birliklerini kamp tahkimatlarının dışına çıkarmadı.”*⁴⁹⁶

Bu noktada önemli bir hususa temas etmek önem arz etmektedir. Livius'un aktarımı, geçmiş dönemde Asyalı savaş fillerine ev sahipliği yapmış olan Makedonya'da, bu tarihte hiç savaş fili kalmadığını ortaya koymaktadır. Pyrrhos'un İ.Ö. 272 yılında, Argos'ta ölümünün ardından, ordusunun ve dolayısıyla savaş fillerinin II. Antigonos Gonatas'a teslim olduğu önceki bölümlerde ortaya konulmuştur. Söz konusu fillerin dâhil oldukları herhangi bir mücadeleye işaret eden antik bir kayıt bulunmadığından, bu nokta kanımız hayvanların doğal yollarla ölmüş olduğu yönündedir.

Devam eden süreçte gerek Makedonya gerekse Roma İ.Ö. 200 yılında Ottolobum'da, İ.Ö. 198 yılında Aous Nehrinde gerçekleşen savaşlarda karşı tarafa nihai darbeyi vuramamış, nihayetinde İkinci Makedon Savaşı'nın sonucunu belirleyecek olan muharebe İ.Ö. 197 yılında Cynoscephalae'de gerçekleşmiştir. Söz konusu mücadelede Roma'nın ordusunun komutasını İ.Ö. 198 yılında bölgeye gönderilmiş olan Titus Quinctius Flaminius üstlenmiştir.⁴⁹⁷ İlk görevine Konsül Marcellus'un komutası

⁴⁹⁴Robinson, a.g.k., 1911, 485.

⁴⁹⁵Montagu, a.g.k., 2000, 125-126.

⁴⁹⁶Livy, Epit. XXXI. 36.

⁴⁹⁷Montagu, a.g.k., 2000, 126-127.

altında bir Roma subayı olarak, Hannibal’a karşı verilen mücadelede katılmış olan Flaminius, savaş fillerine ilişkin tecrübe sahibi bir komutandı.⁴⁹⁸ İ.Ö. 197 yılında, her biri yirmi beş bin kadar askerden oluşan iki düşman ordu, Cynoscephalae olarak bilinen engebeli bir bölgeye ulaşmış, iki ordunun öncü kuvvetleri arasında başlayan çatışmalar büyük bir savaşa dönüşmüştür. Geride kalan uzun soluklu ve son derece sert mücadelenin ardından Makedon ordusu büyük bir üstünlük elde etmiştir.⁴⁹⁹ Polybius, Flaminius’un komutası altındaki savaş fillerinin, Cynoscephalae Savaşı’ndaki etkinliğine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...Savaş fillerini sağ kanadında bulunan birliklerin ön kısmına konuşlandıran Flaminius, lejyonlarıyla birlikte saldırıya geçti. Bu sırada phalanksa uygun bir düzene geçmekte başarısız olan Makedonyalılar, gerek ilerlemekte oldukları zeminin zorluğu gerekse mücadele halindeki müttefiklerine yetişmek amacıyla hızlı adım yürüyüş düzeninde bulunmaları gibi nedenlerle zor durumda kaldılar. Nihayetinde Romalı kuvvetlerin kendilerine yaklaşımlarını dahi beklemeden silahlarını bırakan Makedonyalılar, yalnızca filler tarafından kargaşaya düşürülerek dağıtıldılar.”⁵⁰⁰

Flaminius’un fillerinin Makedon phalanksı karşısında elde ettiği üstünlük Livius tarafından da doğrulanmaktadır.⁵⁰¹ Savaşın ardından Philippos bir ateşkes talep etmiş, Nihayetinde İ.Ö. 196 yılında gerçekleştirilen barış, Philippos’u mutlak bir şekilde Makedonya’da sınırlandırmıştı.⁵⁰² Savaşta görev almış olan savaş filleri ise Aegina (Egine) Adalarıyla birlikte hediye olarak Roma’nın müttefiki olan Pergamon Kralı I. Attalus’a (İ.Ö. 241-197) teslim edildi.⁵⁰³ Sonuç itibarıyla savaş filleri, Roma orduları bünyesinde çıktıkları ilk mücadelede başarılı olmuştu. Nitekim İkinci Makedon Savaşı’nın belirleyici mücadelesi olan Cynoscephalae Savaşı sırasında savaş fillerinin ortaya koyduğu etkinlik tartışmasız şekilde zaferin en temel faktörlerinden birisi olmuştur.

4.2.1.2. Suriye Savaşı (İ.Ö. 192-188)

Ordularında savaş fillerini konuşlandırmaya oldukça yakın bir süreçte başlamış olan Roma’nın aksine, yaklaşmakta olan yeni mücadelelerde Roma’nın rakibi olacak

⁴⁹⁸Plut. Flam. 1.3.

⁴⁹⁹Montagu, **a.g.k.**, 2000, 126-127.

⁵⁰⁰Polyb. XVIII. 25.

⁵⁰¹Livy, Epit. XXXIII. 9.

⁵⁰²Montagu, **a.g.k.**, 2000, 127.

⁵⁰³Livy, Epit. XXXIII. 30.

olan Seleukos Krallığı, savaş filleri ile özdeşleşmiş durumdaydı. Hydaspes Savaşı'nın ardından Kral Porus'un filini onurlandırarak "Ajax" ismini vermiş olan Büyük İskender'e benzer şekilde III. Antiokhos, bizzat "Ajax" isminde bir file sahipti. Bu noktada Plinius'un, Seleukos Krallığı bünyesindeki fillerin, sahip oldukları önemi ve itibarı ortaya koyan aktarımı büyük önem arz etmektedir:

*"Ordusuyla birlikte bir nehri geçmeye çalıştığı sırada, Antiokhos'un fili Ajax, diğer tüm olaylarda fillere liderlik etmesine rağmen bu kez nehri geçmeye yanaşmadı. Bunun üzerine Antiokhos, nehri ilk geçecek olan filin, diğerlerine önderlik etmesi gerektiğini ifade etti. Nitekim "Patroclus" adındaki bir başka fil nehri geçtiğinde Antiokhos, bu hayvanı bir fil için en büyük hediyeyi ifade eden gümüş koşum takımıyla ve diğer liderlik sembolleriyle ödüllendirdi."*⁵⁰⁴

Roma ile III. Antiokhos arasında patlak verecek savaşın temel sebebi, İkinci Makedon Savaşı sonrası kurulan düzen içerisinde haksızlığa uğradıklarını düşünen Aetolialılar'ın, Antiokhos'tan yardım istemeleri olacaktı.⁵⁰⁵ Bu talebi geri çevirmeyen Antiokhos, ordusuyla birlikte Yunanistan'a ulaştı.⁵⁰⁶ Antiokhos'un toplam kuvveti on bin piyade, beş yüz süvari ve altı savaş filinden ibaretti.⁵⁰⁷ Antiokhos, Roma ordusunun henüz Yunanistan'a ulaşmadığı süreçte, Larissa (Tesalya) kentini kuşattığı sırada, fillerin neden olduğu korku ve paniği kentin yurttaşları üzerinde etkin bir şekilde kullanmıştı. Livius söz konusu olaya ilişkin şunları aktarmaktadır:

*"Korku uyandırmaları amacıyla savaş filleri birliklerinin en ön kısmında konuşlandırılan Antiokhos, savaş düzeni içerisindeki ordusuyla birlikte Larissa kentinin önüne yürüdü. Karşılaştıkları manzara karşısında Larissalıların büyük bir çoğunluğu, düşmanın kapıya dayanmış olması bir yana, müttefiklerinin de kendilerinden çok uzakta bulunması nedeniyle şehri teslim etmek noktasında kararsızlığa düştüler."*⁵⁰⁸

Antiokhos'un Yunanistan'da gerçekleştirdiği söz konusu faaliyetlerin ardından Roma yönetimi, Antiokhos'a resmen savaş ilan etti ve konsüllerden Scipio Nasica'yı İtalya'yı savunmakla görevlendirirken, Manius Glabrio'yu büyük bir orduyla birlikte Yunanistan'a gönderdi.⁵⁰⁹ Roma'nın Konsül Glabrio komutasında yola çıkardığı ordu

⁵⁰⁴Plin. HN. VIII. 5.

⁵⁰⁵Montagu, a.g.k., 2000, 129.

⁵⁰⁶Zonar. IX. 19.

⁵⁰⁷Livy, Epit. XXXV. 43.

⁵⁰⁸Livy, Epit. XXXVI. 10.

⁵⁰⁹Zonar. IX. 19.

yirmi bin piyadeden, iki bin süvariden ve on beş savaş filinden oluşuyordu.⁵¹⁰ Bu noktada kanımız, bu fillerin Roma'nın Afrika'daki müttefiki olan Massinissa'dan tedarik edildiği yönündedir. Nitekim Roma'nın, savaş öncesinde gerçekleştirdiği hazırlıklar sırasında Massinissa'nın, müttefiki olan Roma'ya, Yunanistan'da kullanmak üzere yüksek miktarda yiyecek ikmali, beş yüz süvari ve yirmi savaş fili tedarik etme sözü vermiş olması bu düşüncüyü desteklemektedir.⁵¹¹

Roma ile Antiokhos arasında gerçekleşen savaşın ilk muharebesi, Sparta Kralı Leonidas'ın Pers ordusuyla mücadele ettiği Thermopylae'de, İ.Ö. 191 yılında yaşanmıştır. Thermopylae Geçidi'nin içinde kamp kuran iki ordu arasındaki mücadele, nihayetinde Roma zaferiyle sonuçlanmış, dağıtılan Seleukos ordusu, Scarphia'ya kadar kovalanmıştır.⁵¹² Roma kuvvetleri karşısında üstünlük sağlayamamakla birlikte, Antiokhos'un altı savaş fili, Seleukos ordusunun büsbütün imha edilmesine engel olmayı başarmıştır. Livius, söz konusu hususta şunları aktarmaktadır:

“Seleukos ordusunun takibi, düşman savunma tahkimatları tarafından bir dereceye kadar aksatılmıştı. Bununla birlikte birliklerin ilerlemek zorunda olduğu geçidin darlığı ve daha da önemlisi kaçmakta olan Seleukos kuvvetlerinin arka kısmında bulunan savaş filleri takibi oldukça zor hale getirmişti. Öte yandan düşman kampının yağmalanmasıyla oldukça fazla zaman kaybedilmişti. Tüm bu zorluklara rağmen Romalılar, Seleukos kuvvetlerini Scarphia'ya kadar kovalamayı başarmıştı. Nitekim takip sırasında pek çok asker ve at öldürüldü ya da ele geçirildi. Bununla birlikte kaçmakta olan birliklerin herhangi bir koruma sağlayamadığı Seleukos filleri Romalılar tarafından katledildi.”⁵¹³

Thermopylae'de ordusunun neredeyse tamamını kaybeden Antiokhos'un, Küçük Asya'ya çekilmesiyle birlikte, savaş Asya'ya taşınmış oluyordu. İ.Ö. 191 ile 190 yılları arasında Roma ile Seleukos Krallığı arasında Corycus, Panormus, Phoenicus, Side ve Myonnesus'da gerçekleşen deniz muharebelerinin ardından Romalılar, III. Antiokhos'un Küçük Asya denizlerindeki etkinliğine tamamıyla son vermiş bulunuyordu. Nihayetinde Roma Cumhuriyeti, gerçekleştirilecek bir kara muharebesiyle Antiokhos'a nihai darbeyi vurmaya kararlıydı.⁵¹⁴ Asya'ya gerçekleştireceği sefere büyük bir önem atfetmekte olan Roma yönetimi, ordularına liderlik etmek üzere, İ.Ö.

⁵¹⁰Livy, Epit. XXXVI. 14.

⁵¹¹Livy, Epit. XXXVI. 4.

⁵¹²Montagu, a.g.k., 2000, 129.

⁵¹³Livy, Epit. XXXVI. 19.

⁵¹⁴Montagu, a.g.k., 2000, 129-131.

190 yılında Lucius Cornelius Scipio Africanus'u Prokonsül olarak görevlendirdi.⁵¹⁵ Fakat Scipio Africanus, savaş sabahı hastalığı nedeniyle yatağından kalkamadığından, Roma ordusunun komutasını Cnaeus Domitius Ahenobarbus devraldı.⁵¹⁶

Roma ordusuna kıyasla çok daha büyük bir orduya komuta etmesine rağmen savaşmak konusunda endişeli ve isteksiz olan III. Antiokhos, Phrygius Nehri (Kum Çay) boyunca geri çekilerek Magnesia (Manisa) yakınlarında tahkimatları son derece güçlü bir kamp inşa ettirdi. Seleukos ordusunu takip eden Roma ordusu ise Phrygius'u takip ederek düşman kampından üç ila beş km kadar uzaklıkta kamp kurdu. Antiokhos'un herhangi bir mücadeleye girişmeyi reddettiği birkaç günlük eylemsizliğin ardından Scipio Africanus, kampını düşmaninkine daha yakın bir noktaya taşıyarak ordusuyla birlikte, sol kanadını nehrin kıyısında konuşlandıracak şekilde savaş alanına çıktı. Bunun üzerine Antiokhos, utanç korkusuyla Roma ordusunun karşısına çıkmaya mecbur kaldı.⁵¹⁷ Böylelikle Batı Asya'nın gelecek yüzyıllar boyunca kaderini belirleyecek olan savaş, Sipylus Dağı ile Phrygius Nehri arasındaki Lydia çayırları üzerinde, Magnesia'da gerçekleşecekti.⁵¹⁸ Roma ordusunun toplamı süvari de dâhil otuz bin askerden, Seleukos ordusunun toplamı ise süvari de dâhil yetmiş iki bin askerden oluşmaktaydı.⁵¹⁹

İ.Ö. 200 yılında, Pania'da Ptolemaioslara karşı kazanmış olduğu savaşta yüz elli savaş filini alana çıkarmış olan Antiokhos, İ.Ö. 191 yılında Yunanistan'a yalnızca altı savaş fili götürebilmişti. Nitekim İ.Ö. 190 yılında Antiokhos, Magnesia'ya muhtemelen yakın zamanda tedarik edilmiş elli dört savaş fili getirmişti.⁵²⁰ İki ordunun savaş düzenleri içerisinde savaş fillerinin durumuna ilişkin Livius şunları aktarmaktadır:

“Magnesia'ya getirilmiş olan on altı Afrika orman türü savaş fili, piyadenin en arka kısmında konuşlandırmıştı. Nitekim III. Antiokhos'un, sayıları elli dördü bulan Asyalı fillerine karşı sayıca yetersiz olmaları bir yana, Afrikalı fillerin, aynı sayıda olsalar dahi gerek boyut gerekse cesaret açısından Asyalı filler karşısında yetersiz olduğu Romalılar tarafından bilinmekteydi. Öte yandan III. Antiokhos'un ordusu gerek asker gerekse teçhizat bakımından son derece karmaşık yapıdaydı. Seleukos ordusunun merkezinde Makedon phalanksı şeklinde organize edilmiş on altı bin piyade bulunmaktaydı. Söz konusu piyade

⁵¹⁵H. L. Havell (1914). *Republican Rome*. Londra: George G. Harrap & Co. LTD., s. 294.

⁵¹⁶Havell, **a.g.k.**, 1914, 296.

⁵¹⁷Montagu, **a.g.k.**, 2000, 131.

⁵¹⁸Havell, **a.g.k.**, 1914, 295.

⁵¹⁹Montagu, **a.g.k.**, 2000, 129-131.

⁵²⁰Bar-Kochva, **a.g.k.**, 1976, 80.

on parçaya bölünerek alana çıkarılmıştı. Nitekim her bir parçada genişlemesine elli, derinlemesine otuz iki asker bulunmaktaydı. Söz konusu piyade gruplarının arasındaki boşluklara Asyalı türden ikişer savaş fili yerleştirilmişti. Ordunun merkezinde bulunan bu birlikler, III. Antiokhos'un esas kuvvetiydi ve gerek piyadelerin arasında, yürüyen birer kule görünümündeki savaş filleriyle, gerekse diğer ayrıntılarıyla korkunç bir görünüm ortaya koymaktaydı. Nitekim devasa cüsseleriyle ordunun ön kısmında beklemekte olan fillerin alınlarına yerleştirilen başlıklar ve süslemeler, hayvanları daha dehşet verici hale getirmişti. Enselerinde oturmakta olan sürücülerin yanı sıra, fillerin sırtlarında birer kule bulunmakta, her bir kulede de savaşıma hazır dört asker beklemekteydi. Öte yandan Antiokhos, ordusunun her iki kanadına da yedek birer kuvvet olarak, belirli bir mesafede hazırda bulundurduğu, on altı savaş fili konuşlandırmıştı.”⁵²¹

Savaş, Antiokhos'un, sol kanadının ön kısmında konuşlandığı tırpanlı savaş arabalarının hücumuyla başladı. Nitekim düşman hatlarını dağıtmak umuduyla alana çıkarılmış olan bu silahlar, Roma ordusunun sağ kanadında konuşlanan Pergamon Kralı II. Eumenes'in başarılı öngörüsüyle, menzilli piyade birliklerinin gerçekleştirdiği şiddetli saldırı sonucunda bertaraf edilerek, asıl kargaşayı kendi hatları içerisinde yarattılar. Nihayetinde Seleukos ordusunun sol kanadı ve bu kanatla bitişik durumdaki merkez birlikleri tamamıyla dağıtıldı.⁵²² Livius, fillerin savaştaki etkinliklerine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...Söz konusu kargaşa sürdüğü sırada yaklaşmakta olan Roma lejyonları, ilk etapta Seleukos phalanksına mızraklar fırlattılar. Ardından önlerine çıkan savaş filleri dahi Romalı lejyonerleri caydırmaya yetmedi. Nitekim Romalı askerler Afrika savaşlarında hem fillerin saldırılarından kaçınmayı hem de hayvanların bir yanına geçerek üzerlerine mızraklar fırlatmayı, yeteri kadar yakınlaşabildikleri takdirde de hayvanların kas kirişlerini kılıçlarıyla yaralamayı öğrenmişlerdi... Seleukos merkezinin ön kısmının büyük ölçüde püskürtüldüğü sırada, Antiokhos'un Roma sol kanadı üzerine gerçekleştirdiği saldırı, başlangıçta başarı sağlasa da nihayetinde Antiokhos, geri püskürtülmüş ve savaş alanından kaçmıştı. Böylece her iki kanatta da zafer kazanan Romalılar, son gayretleriyle savaşmakta olan Seleukos phalanksına ve yağmalamak üzere düşman kampına yöneldiler... Kaçmakta olan Seleukos askerleri Romalılardan daha çok kendi savaş arabaları, savaş filleri ve develeri karşısında kayıplar vermişti. Nitekim safları dağıtılan askerler körmüşçesine birbirilerinin üzerine koşuşturmaya başlamış ve kendi ordularına mensup çok sayıda hayvan tarafından çiğnenerek öldürülmüştü. Savaş günü elli bin Seleukos piyadesi ve dört bin süvari öldürülürken bin dört yüz asker ve sürücülerıyla birlikte on beş

⁵²¹Livy, Epit. XXXVII. 39-40.

⁵²²Livy, Epit. XXXVII. 41-42.

savaş fili esir alındı. Buna karşın pek çok Roma askeri yaralansa da Romalı kaybı üç yüz piyade ve yirmi dört süvariden ibaretti.”⁵²³

Magnesia'daki Seleukos mağlubiyetinin en temel nedeni, kanımızca tırpanlı savaş arabalarına dayanmaktadır. Nitekim savaş fillerine benzer şekilde, savaş arabaları da tüm detaylarıyla, kapsamlı bir şekilde planlanmamış savaşlarda, düşmandan daha çok kendi birliklerine karşı tehlikelidirler. Nitekim Magnesia Savaşı'nda savaş filleriyle yanyana konuşlanmış olan savaş arabaları, filleri büyük bir kargaşaya sürükleyerek, tüm Seleukos ordusunun dağılmasıyla sonuçlanacak olaylar zincirinin başlatıcısı olmuştur. Öte yandan mücadelenin hemen başında savaş arabalarına karşı gerçekleştirilen başarılı saldırı savaşın kırılma noktası olarak gösterilebilir. Magnesia mağlubiyetinin ardından III. Antiokhos derhal Suriye'ye çekildi ve Küçük Asya'daki Yunan unsurlar Roma'nın tarafına geçtiler. Kısa zaman içerisinde sağlanan ateşkesin ardından III. Antiokhos, İ.Ö. 189 yılında Roma'ya elçiler göndererek barışı sağladı. Savaşın ardından kardeşi Scipio Africanus ile birlikte zaferin mimarlarından olan Lucius Cornelius Scipio, tıpkı kardeşinin Zama Savaşı sonrası onurlandırıldığı gibi, “Asiaticus” ünvanıyla onurlandırıldı.⁵²⁴

Magnesia Savaşı'nın ardından, İ.Ö. 188 yılında gerçekleştirilen Apamea Barışı'nın maddelerinden birisi, İ.Ö. 202 yılındaki Zama Savaşı sonrasında Kartacalılara dayatılan antlaşma maddesine benzer nitelikteydi. Buna göre Seleukoslar ellerindeki tüm savaş fillerini Roma'ya teslim edecek ve gelecekte savaş fili eğitmeyecekti.⁵²⁵ Savaş fillerinin, savaş alanında neler yapabileceklerinin farkında olan Romalılar söz konusu madde üzerinde ısrarcı olmuşlardı.⁵²⁶ Seleukoslar'dan teslim alınan savaş fillerinin tamamı, Roma'nın Küçük Asya'daki müttefiki, Pergamon Kralı II. Eumenes'e hediye olarak teslim edildi.⁵²⁷

4.2.1.3. Üçüncü Makedon Savaşı (İ.Ö. 171-168)

İkinci Makedon Savaşı sonrasında Roma ile dostluk ilişkileri benimseyen Philippos'un bu tutumu, Suriye Savaşı sonrasında yerini Roma düşmanlığına bırakmıştı. Bu doğrultuda Makedon ordusu dikkatli bir şekilde yeniden oluşturuldu ve büyütüldü.

⁵²³Livy, Epit. XXXVII. 42-44.

⁵²⁴Zonar. IX. 20.

⁵²⁵App. Syr. 38.

⁵²⁶B. Bar-Kochva, **a.g.k.**, 1976, 80.

⁵²⁷Livy, Epit. XXXVIII. 39.

İkmal ve teçhizat stokları yeniden tedarik edildi. Nitekim Philippos, Roma ile açık bir şekilde mücadeleye girişmeden İ.Ö. 179 yılında öldü.⁵²⁸ Söz konusu mücadele, tahtını devralan üvey oğlu Perseus (İ.Ö. 179-168) tarafından gerçekleştirilecekti. İ.Ö. 171 yılında Callinicus Muharebesi ile başlayacak olan Üçüncü Makedon Savaşı, Roma ordularının savaş filleri alana çıkardıkları muharebelere sahne olacaktı.

Savaş öncesinde Makedonyalıların aksine Roma, savaş filleri elde edebileceği bir aracıya sahipti. Söz konusu aracı, Numidyalı Kral Masinissa idi. Masinissa, Romalılara yalnızca tahıl ikmal göndermekle kalmayarak Yunanistan'da kullanılmak üzere oğlu Misagenes ile birlikte bir miktar kuvveti ve savaş filini yola çıkarmaya hazırlanıyordu.⁵²⁹ Söz konusu kuvvet, Romalılar ile Perseus arasında gerçekleşen ve Perseus'un zaferiyle sonuçlanan, Üçüncü Makedon Savaşı'nın ilk muharebesi olan Callinicus Savaşı'nın hemen ardından Romalılara katıldı. Massinissa'nın oğlu Misagenes, bin süvari, bin piyade ve yirmi iki savaş filiyle birlikte Tesalya'daki Peneus Nehri'nin kıyısında Romalılara dâhil oldu.⁵³⁰ Öte yandan Makedonya Kralı Perseus, Roma'nın savaş filleri karşısında birtakım önlemler almaya girişmişti. Söz konusu önlemlere ilişkin Zonaras şunları aktarmaktadır:

“Perseus, Romalıların savaş filleri karşısında bir önlem olarak özel bir phalanks birliği organize etmişti. Ağır teçhizatla donatılmış olan bu birliklerin kalkanlarında ve miğferlerinde keskin demir çiviler bulunuyordu. Bununla birlikte Roma'nın filleri, kendi atlarında yarattığı korkuyu önleyebilmek amacıyla Perseus, sahte fil figürleri inşa ettirmiş ve bunlara korkunç bir koku yaymaları amacıyla birtakım yağlar sürdürmüştü. Söz konusu figürler gerek görünüşleri gerekse sesleriyle korkunçtu. Nitekim başarılı bir şekilde, figürlerin şimşegi andıran bir gürültü çıkarmaları sağlanmıştı. Perseus, süvari kuvvetlerinin fillere olan zaafını azaltmak amacıyla, atları, bu figürlere alışıya kadar, tekrar tekrar bunların üzerine sürdürdü.”⁵³¹

Söz konusu girişim Batılı bir liderin savaş filleri karşısında oluşturduğu ilk fil karşıtı birliğe işaret ettiğinden tezimizce son derece önemlidir. Nitekim söz konusu birliğin zırhları ve silahları bizzat fillere karşı kullanılmak üzere tasarlanmıştı. Filler bu birliklere saldırdıkları takdirde keskin demir çivilerle donatılmış olan miğferler ve kalkanlar hayvanların hortumları başta olmak üzere hassas bölgelerine saplanacaktı. Öte

⁵²⁸H. L. Havell, **a.g.k.**, 1914, 301-302.

⁵²⁹Livy, Epit. XLII. 29.

⁵³⁰Livy, Epit. XLII. 62.

⁵³¹Zonar. IX. 22.

yandan askerlerin ellerindeki dikenli kalkanların, hayvanların yaklaşması halinde, ayaklarına zarar vermek amacıyla yere atılan demirdikenleri olarak tasarlanmış olması da muhtemeldir.⁵³²

İ.Ö. 169 yılında Konsül Philippus'un önderliğindeki Romalı kuvvetler, Hannibal'ın Alp girişime benzer bir şekilde, Yunanistan'daki Octolophus Geçidini savaş filleriyle aşma girişiminde bulundular. Roma ordusunun geçitten inişi sırasında, savaş fillerine yönelik karşılaşılan güçlüklerle ilişkin Livius şunları aktarmaktadır:

“Dağlık bölgeden indikleri sırada sıklıkla düşerek yüklerini düşüren hayvanlar bir yana Romalı askerler de tarifsiz bir yorgunluğa maruz kalmışlardı. Nitekim hali hazırda yalnızca altı km kadar yol katetmiş olan Romalılar, kendileri için en uygun planın, mümkünse geldikleri yoldan geri dönmek olduğunu düşünmeye başladılar. Öte yandan filler, Romalı birlikler arasında, düşmanın yaratacağı kadar büyük bir kargaşa yaratmaktaydı. Nitekim hayvanlar aşılması zor yokuşlara geldiklerinde sürücülerini üzerlerinden atmakta ve Roma atlarını paniğe düşürecek korkunç bir ses çıkarmaktaydı. Söz konusu ortamda hayvanları aşağı indirecek bir yöntem bulundu. Romalılar sarp yokuşların başlangıç kısmına, aralarındaki mesafe bir filin genişliğinden az miktarda fazla olacak şekilde son derece sağlam iki uzun kazık çaktılar. Ardından söz konusu kazıkların üzerine, yokuş istikametinde uzanacak şekilde, yaklaşık on metre uzunluğunda kalaslar bağlayarak bir tür köprü inşa ettiler. Söz konusu köprüünün üzerini toprakla kapladıktan sonra daha aşağıda aynı modelde bir köprü daha inşa ettiler ve bu köprülerin sayısını yokuşun dikleştiği bölümlerde çoğalttılar. Köprüünün toprakla kaplı, sağlam zemininde yürüyen fillerin, köprüünün son aşamasına gelmesinden hemen önce, Romalılar filin katetmek üzere olduğu köprüünün alt ayağını kestiler. Böylelikle alt kısımda yıkılan köprü hayvanı yavaş bir şekilde diğer köprüye kadar kaymaya mecbur bıraktı. Hayvanların bir kısmı bunu ayakları üzerinde, bir kısmı ise kalçalarının üzerine oturarak yaptılar. Nitekim hayvanlar diğer bir köprüünün sonuna geldiğinde aynı işlem tekrar gerçekleştirildi. Söz konusu çalışma tüm filler yokuşun sonundaki düzlüğe indirilene kadar devam etti. Romalılar o gün toplamda yalnızca on bir km yol katedebildiler.”⁵³³

Roma ordusunun geçidi aşarak düzlüğe indiğini öğrendiğinde, herhangi bir savaşa girmeksizin kaybettiğini düşünen Perseus, Pella'daki tüm hazinesini denize döktürdü ve Thessalonica'daki rıhtımları yaktırdı. Ardından geçidin stratejik noktalarını tutmakta olan birliklerini geri çağıran Perseus, tüm hızıyla Üçüncü Makedon Savaşı'nın belirleyici muharebesinin gerçekleşeceği Pydna'ya çekildi.⁵³⁴ Öte yandan Romalılar,

⁵³²Kistler, a.g.k., 2006, 148.

⁵³³Livy, Epit. XLIV. 5.

⁵³⁴Livy, Epit. XLIV. 6.

Perseus’a karşı gerçekleştirdikleri savaşta, İ.Ö. 168 yılında Aemilius Paulus’u konsül olarak görevlendirdiler. Derhal Tesalya’ya ulaşarak Roma kuvvetlerini yeniden disiplin altına alan Paulus, ardından Perseus’un az miktarda kuvveti tarafından savunulmakta olan Tempe üzerinden Makedon ordusuna doğru harekete geçti.⁵³⁵ İki ordu Pydna düzlüklerinde karşı karşıya geldiklerinde, savaş alanının yakınlarında bulunan nehirde başlayan küçük çaplı çatışma, hızlı bir şekilde büyüyerek her iki tarafı da planlanmamış bir savaşa girişmeye mecbur bıraktı.⁵³⁶ Livius, fillerin savaştaki etkinliklerine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...Roma ordusunun sağ kanadında, savaşın başladığı nehir kısmında, savaş filleri müttefik bir süvari bölüğüyle birlikte saldırıya geçti. Fillerin saldırısını takip eden müttefikler, Makedon sol kanadını dağılmaya zorladılar. Öte yandan merkezde ikinci lejyon, önce düzenini bozduğu düşman phalanksını nihayetinde tamamıyla dağıttı. Silahlarını bırakarak kaçanların dışında tüm Makedon piyadesi, dört bir taraftan kuşatılarak imha edilse de Makedon süvarisi savaş alanını neredeyse hiç kayıp vermeden terketmişti. Makedonya Kralı Perseus savaşı ilk terkedenler arasındaydı ve onun kaçmasıyla birlikte tüm süvari kuvveti kısa zamanda savaş alanını terketti. Nitekim düşmanın kaçmakta olan birliklerini kovalamak yerine, Romalı kuvvetler hatlarını korumaya devam eden Makedon piyadesini kılıçtan geçirmeye odaklanmıştı. Öte yandan uzunca bir süre tüm yönlerden Roma piyadesinin katliamına maruz kalan Makedon phalanksının kurtulmayı başaran askerleri, tüm silahlarını bırakarak yakınlardaki denize doğru kaçtılar. Bu noktada askerlerin bir kısmı suya atlayarak kıyıya yaklaşmakta olan teknelere doğru yüzdüler ve teknelerdeki askerlere hayatları için yalvardılar. Nitekim söz konusu teknelerin Roma donanmasına ait olduğunu fark eden askerlerin bir kısmı suda öldürülürken, karaya tekrar çıkmayı başaranlar daha dehşet verici bir sonla karşılaştılar. Nitekim fillerin sürücüleri, hayvanları deniz kıyısına getirmişti ve filler karaya çıkan tüm Makedonyalıları ayakları altında çiğneyerek öldürdüler. Makedonyalılar böylesine büyük asker kayıplarını hiçbir savaşta vermemişti. Toplamda yirmi bin Makedonyalı öldürülürken, on bir bin Makedonyalı canlı ele geçirilmişti. Buna karşın Romalıların kayıpları yüzden fazla değildi.”⁵³⁷

Sonuç itibarıyla Perseus’un, Roma’nın savaş fillerine karşı almış olduğu tüm önlemler başarısız olmuştu. Bununla birlikte Savaş filleri, sefer sırasında karşılaşılan tüm güçlülere rağmen savaş alanına çıkarılmış ve Pydna Savaşı’nda Roma ordusuna önemli ölçüde katkı sağlamışlardı.

⁵³⁵Zonar. IX. 23.

⁵³⁶Livy, Epit. XLIV. 40.

⁵³⁷Livy, Epit. XLIV. 41-42.

4.2.1.4. Hispania Savaşı (İ.Ö. 197-133)

Kartacalılardan ele geçirilen ve Massinissa tarafından tedarik edilen savaş filleri Yunanistan'daki mücadelelerinde başarılı şekilde kullanan Roma orduları, bu etkili silahları İber Yarımadası'ndaki mücadele alanında da kullanmakta tereddüt etmediler.⁵³⁸ Başlangıçta Romalıları, kendilerini Kartaca esaretinden kurtaran bir güç olarak hoş karşılayan İberialılar, zamanla yalnızca bir işgalci güçten diğerinin kontrolü altına girdiklerini anlamışlardı. Dahası bu işgalci güç öncekinden daha acımasızdı.⁵³⁹ Nitekim söz konusu hoşnutsuzluk, Roma'nın İ.Ö. 197 yılında, Hispania'yı, Hispania Citerior (Yakın Hispania) ve Hispania Ulterior'un (Uzak Hispania) şeklinde ikiye bölmesiyle isyana dönüştü.⁵⁴⁰

İlerleyen süreçte Hispanialı savaşçı kabile liderlerinin kazandığı endişe verici zaferlerin üzerine Roma yönetimi, İ.Ö. 195 yılında Konsül Cato komutası altındaki elli bin askerlik kuvveti Hispania'ya göndermek zorunda kaldı. Böylelikle Romalılar ile Hispania'nın en nitelikli savaşçıları olan Keltiberyanlar arasında belirli dönemlerde şiddetlenerek belirli dönemlerde durgunlaşacak olan Hispania Savaşı başlamış oluyordu. Nitekim bu savaş Numantia kentinin düşeceği İ.Ö. 133 yılına kadar devam edecekti.⁵⁴¹ Savaş fillerinin Hispania Savaşı'na dâhil oldukları ilk muharebe ise İ.Ö. 153 yılında, Numantia'da gerçekleşti. Romalı konsül Fulvius Nobilior, İ.Ö. 153 yılında komutası altındaki otuz bin askerlik kuvvetle birlikte Keltiberyanların üzerine harekete geçmiş, coğrafi konumu gereği oldukça güçlü durumdaki düşman kenti Numantia yakınlarında kamp kurmuştu. Bu noktada Roma'nın Numidyalı müttefiki Massinissa tarafından gönderilmiş olan üç yüz süvari ve on savaş fili Romalı kuvvetlere katıldı.⁵⁴² Appian Numantia Savaşı'na ilişkin şunları aktarmaktadır:

“Numidya'dan gelen takviye kuvvetleri ordusuna dâhil eden Konsül Nobilior, düşman tarafından fark edilmelerini önlemek amacıyla birliklerinin arkasına konuşlandığı filleriyle birlikte kentin üzerine harekete geçti. Savaşın hemen başında Roma ordusu kanatlara doğru açılarak fillerin ileri atılmasını sağladı. Savaş fillerinin bu ani saldırısı, daha önce hiç savaş fili görmemiş olan Keltiberyanları ve atlarını öylesine büyük bir dehşete düşürdü ki hepsi derhal geri dönerek şehre kaçmaya başladılar.

⁵³⁸Scullard, **a.g.k.**, 1974, 190.

⁵³⁹Cook, Adcock and Charlesworth, **a.g.k.**, 1930, 310.

⁵⁴⁰Montagu, **a.g.k.**, 2000, 197.

⁵⁴¹Cook, Adcock and Charlesworth, **a.g.k.**, 1930, 312-313.

⁵⁴²App. Hisp. 46.

*Nobilior'un Keltiberyanları takip etmesi üzerine sürücüleri, filleri kentin surlarına yönlendirdi. Burada gerçekleşen sert mücadeleler sırasında savaş fillerinden birisi, şehrin surlarından atılan büyük bir taşla başından yaralanarak, korkunç bir ses çıkardı ve kontrolden çıktı. Bunun üzerine müttefik ya da düşman ayırmaksızın önüne çıkan herkese saldırmaya başladı. Söz konusu filin çığlığını duyan Roma ordusunun tüm filleri kontrolden çıkarak önlerine çıkan herkesi çiğnemeye başladılar ve Roma hatlarını büyük bir kargaşaya boğdular. Doğaları gereği sinirlendikleri zaman önlerine çıkan herkesi düşman olarak algılayan filler, bu sadakatsizlikleri nedeniyle bazıları tarafından "ortak düşman" olarak anılırlar. Sonuçta filler, Romalı kuvvetlerin dağınık bir şekilde geri çekilmesine neden oldu ve şehirden çıkarak kaçmakta olan Romalılar üzerine saldırıya geçen Keltiberyanlar dört bin Romalıyı ve üç savaş filini katlettiler. Buna karşın kendi kayıpları iki bindi.*⁵⁴³

Böylelikle Romalıların Hispania'daki ilk savaş fili girişimi felaketle sonuçlanmıştı. Bununla birlikte söz konusu mücadele, Hispania Savaşı kapsamında, filolojik eserlerin Roma ordularına mensup savaş fillerinin etkinliğine ilişkin detaylar sunduğu tek örnektir. Öte yandan bu başarısızlık Romalıların savaş fili kullanımını terk etmeleri anlamına gelmemekteydi. Konsül Servilianus, İ.Ö. 142 yılında Numidyalı müttefik Kral Micipsa'dan, mümkün olduğunca hızlı bir şekilde, yeni savaş filleri talep etmiş ve on savaş fili elde etmişti.⁵⁴⁴ İ.Ö. 134 yılında, Numidyalı Kral Massinissa'nın torunu olan Jugurtha, beraberinde getirdiği on iki Afrikalı fille birlikte, Konsül Scipio Aemilianus'un kuvvetlerine dâhil olmuştu.⁵⁴⁵ Nitekim söz konusu fillerin Hispania Savaşı'ndaki etkinliklerine işaret eden antik bir kayıt bulunmamaktadır. Nihayetinde Hispania Savaşı, Konsül Scipio Aemilianus'un, Numantia kentini ele geçirmesiyle sona ermiştir.⁵⁴⁶

4.2.1.5. Üçüncü Pön Savaşı (İ.Ö. 150-146)

Roma Cumhuriyeti, Hispania'da, Keltiberyanlara karşı sürdürdüğü mücadelenin yanı sıra İ.Ö. 150 yılında yeni bir savaşa daha girişecekti. Kartaca'nın mutlak yok oluşuyla sona erecek olan savaş, Roma'daki en bilge adam olarak görülen Marcus Porcius Cato'nun⁵⁴⁷ (İ.Ö. 234-149) ısrarları sonucunda İ.Ö. 150 yılında başladı. Savaşın gerekçeleri ise Kartacalıların İkinci Pön Savaşı sonucunda imzalanmış olan

⁵⁴³App. Hisp. 46.

⁵⁴⁴App. Hisp. 67.

⁵⁴⁵App. Hisp. 89.

⁵⁴⁶App. Hisp. 97.

⁵⁴⁷Yaşlı Cato.

antlaşmaya uymayarak bir filo kurmaları ve Roma'nın Afrika'daki müttefiki olan Massinissa ile girdikleri mücadelede ordularını ülkelerinin sınırlarının ötesine çıkarmış olmalarıydı. Romalı kuvvetlerin henüz gemilere bindirilmediği sırada Kartacalılar, bir boyun eğme talebinde bulunmak üzere Roma'ya otuz elçi gönderdiler. Nitekim Cato'nun, konsüllerin derhal savaşa ilerlemesi gerektiği yönündeki düşüncesi söz konusu çabaya galip geldi.⁵⁴⁸ Appian'ın bu noktada aktardıkları, Kartacalıların geçmişte Roma'ya karşı yürütülen savaşlarda, zafere ulaşmak noktasında fillere ne denli önemli ölçüde umut bağlandığının kanıtı niteliğindedir:

*“Barış görüşmelerinin bir sonuç vermediğini öğrendiklerinde, Kartacalıların bazıları Romalılara teslim edilmiş olan fillerin isimlerini haykırdılar ve ülkelerini savunurken, ellerinde kılıçla ölmek yerine Romalılara haraç ödemeyi, tüm gemilerini, fillerin ve silahlarını teslim etmeyi seçmiş olan atalarına ve kendilerine lanetler yağdırdılar.”*⁵⁴⁹

Öte yandan Appian'ın, Kartaca şehrinin yerleşim yapısını tanımlarken ortaya koyduğu tasvirler, fillerin Kartaca şehri içerisinde de önemli bir konuma sahip olduğunun kanıtı niteliğindedir:

*“Şehrin denize bakan tarafı tek bir duvarla korunmaktaydı. Byrsa iç kalesinin bulunduğu güneye, ana karaya bakan kısımda ise üç kısımdan oluşan bir sur bulunmaktaydı. Yüksekliği, kuleler ve korkuluklar hesaba katılmaksızın on dört metreyi bulan bu duvarlar, birbirinden altmış metreyi bulan boşluklarla ayrılmaktaydı ve her biri dört kata bölünmüştü. Öte yandan her bir duvar, üst üste iki kemer tarafından dikey bir şekilde bölünmekteydi. Aşağı kısımdaki boşlukta üç yüz filin barınabileceği ahırlar ve bunların yanında fillerin yiyecek depoları bulunmaktaydı.”*⁵⁵⁰

Üçüncü Pön Savaşı'nın ilk muharebesi İ.Ö. 149 yılında, Kartaca'nın güneyindeki Nepheris'te gerçekleşti. İki yıl boyunca devam eden muharebelerin ardından önce kentin yakınlarında bulunan Kartaca kampı, ardından da Nepheris kenti İ.Ö. 147 yılında Roma kuvvetleri tarafından ele geçirildi. Söz konusu mücadele, Üçüncü Pön Savaşında savaş fillerinin etkinlik gösterdiği tek muharebedir. Söz konusu muharebede Roma'nın Numidyalı müttefiki Kral Gulussa, bozguna uğramış durumdaki Kartacalı kuvvetleri, süvarisi ve savaş filleriyle birlikte takip ederek büyük bir kıyım

⁵⁴⁸Livy, Epit. XLIX. 1.

⁵⁴⁹App. Pun. 92.

⁵⁵⁰App. Pun. 95.

gerçekleştirmiştir.⁵⁵¹ Nihayetinde Kartaca kenti, İ.Ö. 146 yılında, Scipio Aemilianus tarafından ele geçirildi.⁵⁵² Romalılar, Kartaca kentinin sonunu ilan ederek eski bir düşmanın kininden ve yeni bir rakibin korkusundan azat edildi.⁵⁵³

4.2.1.6. Galya Savaşı (İ.Ö. 121)

Kartaca'nın tamamıyla yok edilmesinin ve Hispania'daki mutlak kontrolün sağlanmasının ardından Roma'nın savaş fillerinin bir sonraki görev alanı Galya olacaktı. Nitekim Romalı Prokonsül Gnaeus Domitius komutasındaki, savaş fillerinin de dâhil olduğu Roma ordusu İ.Ö. 121 yılında Allobroges Kabilesi üzerine harekete geçmiştir. Söz konusu mücadeleye ilişkin Florus şunları aktarmaktadır:

*“...Saluvii kabilesi, Alplerin diğer tarafında ordularımız karşısındaki ilk dehşeti, sadık bir dostumuz olan Marseilles şehrinin, kendilerinin faaliyetlerini bize şikâyet etmesi sonrasında yaşadı. Sonrasında Aedui kabilesinin yardım talebi üzerine ordularımız, Allobroges ve Arveni kabilelerine saldırdı. Isara, Vindelicus ve Rhone Nehirlerinin sert akıntıları, bunların her birine karşı kazandığımız zaferlerin şahididir. Barbarların vahşiliği ile karşı karşıya gelen fillerimizin gaddarlığı, bunların üzerinde büyük bir dehşet yaratmıştır.”*⁵⁵⁴

4.2.1.7. Numidya Savaşı (İ.Ö. 112-106)

Kartaca'nın İ.Ö. 146 yılında tamamıyla ortadan kaldırılmasının ardından Numidya, mutlak bir şekilde, Numidya Kralı Masinissa'nın Roma ile sürdürdüğü dostluk politikasını benimsemiş olan en büyük oğlu, Micipsa'nın kontrolü altındaydı. Bölgedeki barış ortamı Micipsa'nın İ.Ö. 118 yılındaki ölümüne kadar devam etmiş, onun ölümünün ardından krallık, Hiempsal ve Adherbal adındaki iki oğlu ve Jugurtha adındaki yeğeni arasında paylaşılmıştı. Nitekim Jugurtha, kısa zamanda Hiempsal'ı suikaste uğratmış, Adherbal ise aynı girişimden kurtularak Roma'ya sığınmıştı. Bölgedeki gelişmeler barışçıl yollarla kontrol altına alınabilecek durumdayken,

⁵⁵¹App. Pun. 126.

⁵⁵²App. Pun. 132.

⁵⁵³Cook, Adcock and Charlesworth, **a.g.k.**, 1930, 484.

⁵⁵⁴Flor. Epit. I. 37.

Jugurtha'nın art arda gerçekleştirdiği faaliyetler Roma'ya savaşa girmekten başka seçenек bırakmamıştı.⁵⁵⁵

Roma ile Jugurtha arasındaki ilk muharebe İ.Ö. 109 yılında Suthul'da gerçekleşti ve Jugurtha'nın zaferiyle sonuçlandı. Savaşta yegâne savaş fili etkinliğine sahne olacak olan ikinci muharebe, aynı yıl Muthul Nehri'nde gerçekleşecekti. İ.Ö. 109 yılında Numidya'daki Roma ordusunun komutasını üstlenen Konsül Metellus, bölgeye ulaştığında öncelikle Roma birliklerinin disiplinini ve moralini yeniden tedarik etti. Bunun ardından konsül, Jugurtha'nın kontrolü altındaki yerleşimlere saldırmak üzere kuvvetleriyle birlikte yola çıktı.⁵⁵⁶ Öte yandan düşmanın yürüyüş rotasını öğrenen Jugurtha, ülkesinin coğrafi şartlarının kendisine sağladığı zafer umuduyla birlikte, toplayabileceği tüm askeri gücü toplayarak, ıssız yollar üzerinden ilerlemeyi ve Roma ordusunun önüne geçmeyi başardı. Savaşın gerçekleşeceği Numidya bölgesinde Muthul adında bir nehir, nehrin otuz iki km kadar karşısında ise nehirle aynı uzunlukta, çorak bir dağ bulunmaktaydı. Bunların arasında ise, her birine eşit uzaklıkta bulunan son derece yüksek bir tepe bulunmakta, söz konusu tepe bölgede yetismeye uygun olan pek çok ağaçla kaplıydı. Buna karşın Muthul Nehri ve dağ arasındaki düzlük, nehrin kıyısı dışında tamamıyla çoraktı.⁵⁵⁷

Roma ordusunun bölgeye ulaşmasından önce söz konusu tepayı ele geçiren Jugurtha, tepe üzerinde mümkün olduğunca geniş bir düzende konuşlandığı savaş fillerinin ve piyadesinin bir kısmının komutasını Bomilcar'a teslim ederek, yanına aldığı tüm süvari kuvveti ve seçkin piyade gücüyle birlikte dağın yakınlarında konuşlandı. Jugurtha'nın planı, hali hazırda dağ üzerinden ovaya inen Metellus'un ordusunu, iki taraftan kısıp almak suretiyle imha etmektir.⁵⁵⁸ Sallust, Jugurtha'nın savaş fillerinin mücadeledeki etkinliklerine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“Jugurtha tarafından bir miktar piyade ve kırk savaş filiyle birlikte tepede konuşlandırılmış olan Bomilcar, Metellus tarafından uygun bir kamp alanı ele geçirmesi amacıyla yola çıkarılan Rutilius'un nehre ilerlediğini gördüğünde piyadesiyle birlikte düzlüğe indi. Rutilius'un nehre ulaştığını ve güvenliği sağladığını öğrendiğinde, savaş alanından gelen gürültünün sürekli bir şekilde arttığını fark etti. Nitekim Rutilius'un, dinlenmiş durumdaki Roma kuvvetleriyle birlikte Metellus'un yardımına gitmesinden

⁵⁵⁵Montagu, a.g.k., 2000, 205-206.

⁵⁵⁶Montagu, a.g.k., 2000, 206.

⁵⁵⁷Sall. Iug. 48.

⁵⁵⁸Sall. Iug. 49.

*korkan Bomilcar, savaş gayretlerine güvenmediği askerlerini yakın ve aralıksız bir düzene sokarak iki kuvvetin birleşmesini önlemek amacıyla Rutilius'un üzerine harekete geçti. Rutilius'un kuvvetleri üzerlerine yaklaşmakta olan toz bulutuna başlangıçta rüzgârın sebep olduğunu düşündüler. Nitekim Numidyalı kuvvetler yakınlaştığında durumu anlayan Romalılar derhal savaş düzenine geçerek düşman kuvvetleri üzerine ilerlediler. Numidyalılar, savaş fillerinin kendilerine üstünlük kazandıracağını düşündükleri sürece savaşıma devam ettiler. Nitekim söz konusu fillerin tepedeki ağaçların dallarına dolandığını ve etraflarının Romalı kuvvetler tarafından sarıldığını gördüklerinde derhal silahlarını bırakarak kaçmaya başladılar. Pek çoğu gerek tepenin gerekse çökmekte olan gecenin sağladığı ortamda yaralanmadan kaçmayı başardılar. Savaş fillerinin dördünü ele geçiren Romalılar, geriye kalan kırk filin tamamını öldürdüler.*⁵⁵⁹

Sonuç itibarıyla Roma ile Jugurtha arasında gerçekleşen Numidya Savaşı, Konsül Marius komutasındaki Roma ordusunun İ.Ö. 206 yılında Cirta Savaşı'nda elde ettiği zaferle birlikte sona ermiştir.⁵⁶⁰

4.2.1.8. Birinci Triumvirlik Dönemi (İ.Ö. 60-53)

Savaş fillerinin Roma ordularında görev aldığı bir sonraki mücadele, Gaius Julius Caesar (İ.Ö. 100-44), Gnaeus Pompeius Magnus (İ.Ö. 106-48) ve Marcus Licinius Crassus (İ.Ö. 114-53) tarafından oluşturulan Birinci Triumvirlik döneminde gerçekleşti. Söz konusu triumvirlik Caesar'ın öncülüğünde kurulmuştu. Nitekim İ.Ö. 61 yılında, Hispania'daki komutanlık sürecinde Caesar, kendisini rakipsiz kılacak yönetici niteliklerini ortaya koyma, tüm finansal sorunlarından kurtulmasını sağlayacak büyük bir hazine toplama ve kendisini İskender ve Hannibal ile aynı saygınlığa yükseltecek askeri dehasının ilk kanıtlarını sergileme fırsatı bulmuştu. Nitekim İ.Ö. 60 yılında Roma'ya dönen Caesar, Pompeius ve Crassus ile derhal iletişime geçerek, iki rakip lideri uzlaştırmayı başardı. Nihayetinde Crassus'un zenginliğini, Caesar'ın dehasını ve Pompeius'un muazzam saygınlığını bir araya getiren ünlü triumvirlik oluşturuldu.⁵⁶¹

Birinci Triumvirlik Dönemi'nde, savaş fili olgusunun Roma ordularına dâhil olduğu yegâne girişim, Gaius Julius Caesar tarafından İ.Ö. 54 yılında, Britanya'da gerçekleştirilecekti. Britanya'daki Thames Nehri'nde gerçekleşen bu girişim, Caesar'ın

⁵⁵⁹Sall. Jug. 52-53.

⁵⁶⁰Montagu, a.g.k., 2000, 207.

⁵⁶¹Havell, a.g.k., 1914, 487-488.

askeri kariyerindeki ilk savaş fili kullanımına işaret etmektedir.⁵⁶² Polyaeus, söz konusu girişime ilişkin şunları aktarmaktadır:

*“Caesar’ın Britanya’daki geniş bir nehri geçişi, önemli miktarda süvari ve çok sayıda savaş arabasına komuta etmekte olan Britanyalı Kral Cassivellaunus tarafından engellendiğinde, Romalı general bir savaş filinin nehre ilerlemesini emretti. Britanyalıların daha önce hiç görmedikleri bu hayvan, sırtında okçu ve sapancıların bulunduğu bir kule taşımaktaydı ve demir zırh tabakalarıyla kaplanmıştı. Böylesine muazzam bir görüntü karşısında dehşete düşen Britanyalıların, atlarının yaşadığı korkuyu tarif etmeye gerek dahi yoktur. Yunanlıların atları dahi, herhangi bir zırh giymeksizin, sırtlarındaki kulelerle karşılarına çıkan filleri gördüklerinde katlanması imkânsız olan bu görüntü karşısında derhal kaçmaktadır. Nitekim Britanyalılar da tüm atları ve savaş arabalarıyla birlikte derhal nehirden uzaklaşmış, tek bir filin yarattığı söz konusu dehşet, Romalıların nehri sorunsuz bir şekilde geçebilmelerini mümkün kılmıştır.”*⁵⁶³

Polyaeus tarafından aktarılan bu olayın, Caesar’ın bizzat kaleme aldığı “*Bellum Gallicum*”(Galya Savaşı) adlı eserde bahsi geçmemektedir. Caesar’ın Thames Nehrinin geçişine ilişkin aktardıkları, söz konusu şartlar altında beklenilenden çok daha sade ve yalındır. Nitekim Caesar, nehrin geçilmesine ilişkin tüm onuru, diğer yakası düşman askerleri tarafından tutulmakta olan nehri, yalnızca başları suyun üzerinde görünecek şekilde geçen ağır piyadesinin atılganlığına ve hızına atfetmektedir. Bu noktada Caesar’ın, kaleme aldığı eserinde karşısına çıkan barbarları daha önce hiç görmedikleri bir hayvanla feci şekilde korkutarak askerlerinin nehri geçmesini mümkün kıldığını kabul etmektense tüm bu başarıyı doğrudan lejyonerlerine atfetmek istemiş olması oldukça makuldür. Bununla birlikte yaşadığı dönemde büyük bir şöhrete sahip olan tarihçi Polyaeus’un “*Strategica*” adlı eseri uzun yüzyıllar temel eser olarak kabul edilmiştir. Caesar’ın Britanya istilasından iki yüz yıl kadar sonra kaleme alınmış olan bu eser, günümüze ulaşmamış fakat o dönemde biliniyor olması muhtemel pek çok eserin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Nitekim Polyaeus’un, yaşadığı dönemde tamamıyla yeni bir hikâye yaratmış olması mantık dışı görünmektedir.⁵⁶⁴

Caesar’ın söz konusu fili kullanmış olma olasılığını kuvvetlendiren bir diğer faktör, İ.Ö. 49 yılında, Kuzey İtalya’da bastırdığı sikkedir. Söz konusu sikkenin bir yüzünde, savaş fili tarafından ezilmekte olan bir ejderha resmedilmektedir. Söz konusu

⁵⁶²Gowers. **a.g.m.**, 1947, 48.

⁵⁶³Polyaeus, *Strat.* VIII. 23. 5.

⁵⁶⁴Gowers. **a.g.m.**, 1947, 49.

ejderha Galyalı savaş borusunu, savaş fili ise Galyalıları karşı zafer kazanmış olan Caesar'ı temsil etmektedir.⁵⁶⁵ (Bkz. Görsel 4.5)

Görsel 4.5. *Caesar'ın Kuzey İtalya'da bastırıldığı sikke.*

Kaynak: <https://www.coinarchives.com/a/results.php?search=Caesar+elephant&s=1&upcoming=0&results=100> (Erişim tarihi: 23.05.2019)

Caesar'ın Galya'da savaş fili kullandığına işaret eden herhangi bir filolojik eser bulunmamaktadır. Bununla birlikte savaş filinin söz konusu sikkede bir zafer sembolü olarak seçilmiş olması Caesar'ın Galya zaferinden önce ordusunda savaş fili bulundurduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

4.2.1.9. Thapsus Savaşı (İ.Ö. 46)

Birinci Triumvirliğin dağılmasının ardından Caesar ile Pompeius arasında gerçekleşen ve son derece geniş bir coğrafyaya yayılan savaş, Caesar'ın İ.Ö. 49 yılının Ocak ayında, ordusuyla birlikte Rubicon Nehri'ni geçmesi ve Pompeius'un Illyria'ya çekilmesiyle başladı.⁵⁶⁶ Nihayetinde Pompeius, Pharsalus'ta uğradığı bozgunun ardından Mısır'a geçti ve İ.Ö. 48 yılının Eylül ayında, Alexandria'da öldürüldü.⁵⁶⁷ Pompeius'un öldürülmesinin ardından savaş, onun taraftarlarının⁵⁶⁸ kontrolü altındaki Afrika'ya taşındı. Caesar ile Pompeius taraftarları arasında İ.Ö. 46 yılında Hadrumentum'da ve Ruspina'da gerçekleşen muharebelerin ardından Afrika'daki nihai

⁵⁶⁵H. A. Grueber (1910). *Coins of the Roman Republic in the British Museum, Vol II*. Londra: William Clowes and Sons LTD., s. 390-391.

⁵⁶⁶Montagu, **a.g.k.**, 2000, 228-232.

⁵⁶⁷S. A. Cook, F. E. Adcock and M. P. Charlesworth (1932). *The Cambridge Ancient History, Vol IX, The Roman Republic 133- 44 B.C.* Cambridge: Cambridge University Press, s. 668.

⁵⁶⁸İ.Ö. 48 yılında Pharsalus mağlubiyetinden kaçmayı başaran tüm kuvvetler ve Pompeius'un ordusunun kalıntıları Afrika'ya ulaşmıştı. Dyrrhachium'dan getirdiği on beş kohortla birlikte Cato, beraberindeki Galyalı ve Cermen süvari kuvvetiyle birlikte Labienus, Pompeius'un oğulları, Konsül Caecilius Metellus Pius Scipio ve Numidyalı Kral Juba, Caesar karşısında oluşturulan ittifakın unsurlarıydı. (Cook, Adcock and Charlesworth, **a.g.k.**, 1932, 681-682.)

savaş, aynı yıl Thapsus'ta gerçekleşecekti.⁵⁶⁹ Pompeius taraftarlarının Afrika'da sahip olduğu askeri kuvvet, Caesar tarafından kaleme alınan “*De Bello Africo*” (Afrika Savaşı) adlı kitapta şu şekilde aktarılmaktadır:

*“...Düşman kuvvetlerinin sayısız süvariye, on dört lejyona, muazzam miktarlarda hafif teçhizatlı birliğe, yüz yirmi savaş filine ve birkaç filoya sahip olduğunu bildiren haberler dahi Caesar'ın cesaretini kırmadı. Nitekim Caesar, cesur ve iyimser tavrını daima sürdürdü.”*⁵⁷⁰

Caesar, altı lejyon ve iki bin süvariden oluşan ordusuyla birlikte, İ.Ö. 47 yılının Aralık ayında Lilybaeum'dan Afrika'ya yelken açtı.⁵⁷¹ Caesar ile Pompeius taraftarları arasında, İ.Ö. 46 yılında gerçekleşen Hadrumentum ve Ruspina muharebelerinde, savaş fili kullanımına işaret eden herhangi bir filolojik eser bulunmamaktadır. Caesar'ın, Ruspina düzlüklerinde kazandığı galibiyetin ardından, güçlü kamp tahkimatları arkasında destek kuvvet beklediği ve birliklerini eğitime tabi tuttuğu üç haftalık bekleyiş dönemi baş göstermiştir.⁵⁷² Thapsus Savaşı öncesinde gerçekleşen söz konusu bekleyiş sürecine ilişkin filolojik eserler tezimizce son derece önemli detaylar aktarmaktadır.

Söz konusu kayıtlar ele alınmadan önce, Thapsus Savaşı'na uzanan hazırlık sürecinde her iki tarafın da savaş filleri kullandığını fakat yalnızca Pompeius taraftarlarının filleri savaş alanına çıkardığını ifade etmek gerekmektedir. Bununla birlikte Caesar'ın savaş fili kullanımı, savaş öncesindeki hazırlık süreciyle sınırlı kalmış, savaş filleri savaş alanına konuşlandırılmamıştır. Caesar'ın, savaş fillerinin aldıkları tüm eğitimlere rağmen savaş alanına çıkarıldıklarında her iki ordu için de aynı derecede tehlikeli oldukları yönündeki düşüncesi, kanımızca bu durumun temel nedeni olmuştur.⁵⁷³ Roma Cumhuriyeti'nin farklı coğrafyalarda, farklı düşmanlara karşı gerçekleştirdiği pek çok savaşta önemli birer aktör olarak ön plana çıkmış olan savaş filleri, nihayetinde cumhuriyetin sonunu getirecek olan mücadelenin sonucu belirleyici muharebesinde de son derece önemli bir faktör olarak ön plana çıkmışlardır.

Bu noktada Thapsus Savaşı öncesi her iki tarafın da savaş filleriyle ilgili faaliyetlerini ortaya koymakta fayda bulunmaktadır. Thapsus Savaşı öncesinde Scipio,

⁵⁶⁹Montagu, **a.g.k.**, 2000, 234-235.

⁵⁷⁰Caes. Afr. 1.

⁵⁷¹Caes. Afr. 1.

⁵⁷²Cook, Adcock and Charlesworth, **a.g.k.**, 1932, 684.

⁵⁷³Caes. Afr. 27.

sekiz lejyon, çoğunluğu Afrikalılardan oluşan yirmi bin süvari, büyük miktarda hafif teçhizatlı piyade ve otuz savaş filiyle birlikte Caesar'ın kampına yaklaşmaktaydı. Scipio'nun kuvvetleri, Caesar'ın kampına Numidyalı müttefik Kral Juba'nın ordusuyla birlikte ilerlemekteydi. Juba, Caesar'a karşı gerçekleştirilecek savaş için topladığı otuz bin piyadeye, yirmi bin Numidya süvarisine, büyük miktarda mızraklıya ve altmış savaş filine komuta etmekteydi.⁵⁷⁴ Bununla birlikte Kral Juba tarafından tedarik edilmiş olan savaş filleri, Afrika ormanlarından yakın bir zaman önce ele geçirilmişlerdi. Nihayetinde bu hayvanlar savaş ortamına alışık değildiler.⁵⁷⁵ Florus'un, Scipio'nun fillerinin eğitimsizliğine ilişkin aktarımı Caesar tarafından da doğrulanmaktadır. Nitekim “*De Bello Africo*” adlı eserinde Caesar, Scipio'nun, savaş fillerini yaklaştırmakta olan savaşa hazırlama yöntemine ilişkin önemli detaylar sunmaktadır:

“Thapsus Savaşı öncesinde Scipio, savaş fillerinin eğitimiyle meşgul oldu. Bu doğrultuda iki savaş hattı oluşturuldu. Bu hatlardan birisinde, düşman kuvvetlerinin yerini alacak ve küçük taşlar fırlatarak fillerle yüzleşecek olan bir sapanlı birliği bulunuyordu. Savaş fillerinin arkasına ise Scipio'nun ordusuna mensup başka bir sapanlı birliği konuşlandırılmıştı. Böylelikle filler düşman sapanlı birliklerinin saldırısına uğrayarak, paniğe kapıldıklarında ve kendi kuvvetleri üzerine harekete geçtiklerinde, Scipio'nun sapanlıları filleri bir diğer taş yağmuru ile karşılayacak ve kontrolsüz durumdaki hayvanları kendilerinden uzağa, düşman istikametinde döndüreceklerdi. Söz konusu eğitim her ne kadar zor ve yavaş bir süreç olsa da işe yaradı. Nitekim filler hoyrat yaratıklardır ve uzun yıllar süren eğitimle dahi onları tam olarak eğitmek zordur. Ayrıca eğer savaş alanına sürülürlerse aldıkları tüm eğitime rağmen her iki taraf için de aynı derecede tehlikelidirler.”⁵⁷⁶

Caesar'ın, ordusuyla birlikte Ruspina'da, güçlü tahkimatlarla donatıldığı kampında bulunduğu sırada Scipio cephesinde son derece önemli bir gelişme yaşandı. Numidyalı müttefik Juba, Mauretianalı Bocchus ve Sittius'un Numidya krallığına gerçekleştirdiği müdahale nedeniyle, Numidya'ya dönmek zorunda kaldı. Buna rağmen Juba, bir miktar süvariye ve otuz savaş filini Scipio'nun komutasına teslim etti.⁵⁷⁷ Bu noktada Appian, Kral Juba'nın, başkenti Cirta'ya gerçekleştirilen saldırı nedeniyle ülkesine dönmek zorunda kaldığını ve Thapsus Savaşı'nın onun yokluğunda gerçekleştiğini ileri süren bir alternatif sunmaktadır:

⁵⁷⁴App. B Civ. 96.

⁵⁷⁵Flor. Epit. II. 13.

⁵⁷⁶Caes. Afr. 27.

⁵⁷⁷Cook, Adcock and Charlesworth, **a.g.k.**, 1932, 684.

“Caesar’ın kuvvetleri, Scipio ve Kral Juba’nın yaklaşmakta olan birleşik ordusu karşısında paniğe kapılmış, yaklaşmakta olan birliklerin şöhreti, özellikle de Numidya süvarisinin neden olduğu korku birlikler arasında büyük bir kargaşa yaratmıştı. Söz konusu paniğin bir diğer sebebi, karşılarında savaşmaya alışık olmadıkları savaş fillerin varlığı ve yüksek sayıydı. Fakat Bocchus adındaki Mauretialı bir prens, Juba’nın krallığının başkenti olan Cirta’yı kuşatmıştı. Haberler ulaştığında otuz savaş filini Scipio’ya teslim eden Juba derhal ülkesine hareket etti. Bu gelişme üzerine Caesar’ın askerleri cesaretlerini öylesine önemli ölçüde topladılar ki Beşinci Lejyonun askerleri, kendilerini fillerin karşısına çıkarması için Caesar’a yalvardılar ve savaş alanında tüm filleri cesur bir şekilde mağlup ettiler. Bu günden itibaren Beşinci Lejyonun sancağı bir savaş fili figürüyle resmedildi.”⁵⁷⁸ (Bkz. Görsel 4.6)

Görsel 4.6. Legio V. Alaudae Sancağı.

Kaynak: <https://www.deviantart.com/aquellion/art/Legio-V-Alaudae-vexillum-720311019> (Erişim tarihi: 20.06.2019)

Beşinci Lejyon, Caesar’ın Afrika’ya ilk etapta getirdiği altı lejyon içerisinde “Veteran”⁵⁷⁹ durumdaki tek lejyondur.⁵⁸⁰ Nitekim Kral Juba’nın desteğinin dahi Scipio’nun kuvvetleri, Caesar’ın saldırıya geçebileceğinden çok daha güçlüydü.⁵⁸¹ Öte yandan Lilybaeum’da bulunan Prokonsül Alienus, On Üçüncü ve On Dördüncü Lejyonları, sekiz yüz Galya süvarisini ve sayıları bini bulan sapancı ve okçuları

⁵⁷⁸App. B Civ. 96.

⁵⁷⁹Tecrübeli, emektar.

⁵⁸⁰Cook, Adcock and Charlesworth, a.g.k., 1932, 683.

⁵⁸¹Cook, Adcock and Charlesworth, a.g.k., 1932, 684.

Caesar'ın Afrika'daki kampına yola çıkardı.⁵⁸² Bu kuvvetin de ordusuna dâhil olmasıyla birlikte Caesar, hali hazırda üçü emektar lejyonlardan oluşan sekiz lejyona komuta ediyordu.⁵⁸³

Söz konusu kuvvetlerin katılımı, Caesar'ı ve ordusunu büyük oranda cesaretlendirdi. Caesar'ın, bunları civardaki kalelere ve müstahkem kamplara göndermesi ise söz konusu zaman dilimine kadar sürdürdüğü saldırgan tavrı bir kenara bırakarak, savunma anlayışını benimsemesi anlamına geliyordu. Bu durumun meydana getirdiği merak ve hayret sonucunda, Caesar ile mücadelede Pompeius taraftarlarının lideri konumundaki Scipio, kendisine sadık olduğunu düşündüğü Gaetulialılardan iki askeri, birer firari kılığında Cesar'ın kampına gönderdi.⁵⁸⁴ Söz konusu casusların Caesar'ın kampına ulaştıklarında, kendisiyle gerçekleştirdikleri diyalog “*De Bello Africo*”da şu şekilde aktarılmaktadır:

*“Biz Gaetulialıların pek çoğu ve Dördüncü ile Altıncı Lejyondaki Roma yurttaşlarının büyük bir kısmı sıklıkla sizin tarafınıza geçmek ve korumanıza sığınmak istedik. Fakat Numidyalı süvari devriyeleri böylesine bir girişimde bulunmamıza olanak vermedi. Nitekim bize tanınan bu şansla birlikte büyük bir istekle size geldik. Bizler buraya aslında Scipio tarafından, kampınızın ön kısmında ve kamp kapılarının önünde Scipio'nun savaş filleri için herhangi bir hendek ya da tuzak hazırlayıp hazırlanmadığınızı yakından gözlemek, fillere karşı benimsediğiniz taktikleri ve savaş dizilimlerinizi öğrenerek rapor etmek üzere birer casus olarak gönderildik.”*⁵⁸⁵

Söz konusu detay, Pompeius taraftarlarının başkomutanı olan Scipio'nun, yaklaşmakta olan savaşta fillerine ne derecede önemli bir rol biçtiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bununla birlikte Dio, Scipio'nun savaş fillerinin seferin erken aşamalarında Caesar üzerinde yarattığı etkiyi açıklayacak ve Caesar'ın fillere karşı aldığı önlemlere ışık tutacak şekilde şunları aktarmaktadır:

“Caesar, seferin erken aşamalarında Scipio ile doğrudan mücadeleye girmek noktasında çekimser davrandı. Bu durumun sebebi ise Scipio'nun savaş fillerinin neden olduğu korkuydu. Fillerin sahip olduğu savaş kabiliyetleri ve özellikle de süvari üzerinde

⁵⁸²Caes. Afr. 34.

⁵⁸³Cook, Adcock and Charlesworth, **a.g.k.**, 1932, 685.

⁵⁸⁴Caes. Afr. 34-35.

⁵⁸⁵Caes. Afr. 35.

*sahip olduğu güçlü etki, Caesar'ı, kampının savunmasını mümkün olduğunca güçlü şekilde organize etmeye zorlamıştı.*⁵⁸⁶

Thapsus Savaşına kadar Scipio, Ruspina, Uzitta ve Aggar yerleşimleri civarında, iki ordu arasında mutlak bir savaşa dönüşmeksizin sürmekte olan mücadelelerde elde ettiği tüm fırsatlarda, savaş fillerini Caesar'ın kuvvetleri karşısında mümkün olduğunca geniş bir alana yaymak suretiyle konuşlandırmış, düşman kuvvetlerinde korku ve panik yaratmayı amaçlamıştır. Bu anlamda ilk girişim Caesar'ın kuvvetlerinin, Scipio'nun kontrolü altındaki Uzitta kentini kuşatması sırasında gerçekleşmiştir. Nitekim ordusunun yiyecek ve su ikmali için son derece önemli konumdaki kenti kaybetmemek amacıyla Scipio, sırtlarında kuleler taşıyan ve zırhlarla donatılmış fillerini de dâhil ettiği ordusunu kentin önüne getirmiş, kanatlarında konuşlandığı fillerini tüm düşman kuvvetlerinin görebileceği şekilde sergilemiştir.⁵⁸⁷

İlerleyen süreçte benzer bir girişim Kral Juba tarafından gerçekleştirilmişti. Scipio'nun çağrısı üzerine bölgeye hareket eden Juba, müttefik kuvetlere moral sağlamak ve Caesar'ın ordusunda korku yaratmak amacıyla, üç Numidyalı lejyonu, önemli miktarda süvarisi ve otuz savaş filiyle birlikte Scipio'nun kampının yakınlarında kamp kurmuştu. Öte yandan Caesar'ın birlikleri arasında Kral Juba'nın bölgeye ulaşmasına kadarki süreçte kayda değer bir endişe hâkimdi. Nitekim bu endişe, Juba'nın doğrudan saldırıya geçmek yerine Scipio'nun yakınlarında kamp kurmasıyla birlikte yerini Numidyalı birlikleri küçük görme tutumuna bıraktı. Böylelikle Kral Juba'nın, Caesar'ın kuvvetleri üzerindeki güçlü etkisi ortadan kalkmış bulunuyordu.⁵⁸⁸

İlerleyen süreçte Dokuzuncu ve Onuncu Lejyonlarını da Afrika'ya sevk eden Caesar, hali hazırda on lejyona komuta etmekteydi.⁵⁸⁹ Savaş fillerinin de dâhil olduğu söz konusu süreç, her iki tarafın da sonucu belirleyici bir avantaj elde edemediği dördüncü ayına ulaşmıştı.⁵⁹⁰ Öte yandan bu süreçte savaş fillerinin eğitimiyle meşgul olan tek taraf Scipio değildi. Nitekim Caesar da birliklerinin savaş filleri karşısındaki direncini ve cesaretini arttırabilmek amacıyla savaş fillerini dâhil ettiği bir dizi eğitim gerçekleştirmişti. “*De Bello Africo*”, Caesar'ın savaş fillerini dâhil ettiği eğitimlere ilişkin şu detayları aktarmaktadır:

⁵⁸⁶Dio Cass. XLIII. 3-4.

⁵⁸⁷Caes. Afr. 41.

⁵⁸⁸Caes. Afr. 48.

⁵⁸⁹Cook, Adcock and Charlesworth, **a.g.k.**, 1932, 685.

⁵⁹⁰Cook, Adcock and Charlesworth, **a.g.k.**, 1932, 686.

“Caesar, yalnızca birliklerimizi fillere alışık hale getirmek için değil, ayrıca fillerin hem görünüşlerini hem de yeteneklerini öğrenmek ve vücutlarının menzilli silahlar ile kolaylıkla yaralanabilecek kısımlarını saptamak amacıyla İtalya’dan filler getirilmesini emretti. Bununla birlikte bir file askeri teçhizat sağlandığı ve zırhlar eklendiği takdirde dahi, vücudunda savunmasız kalmaya devam eden kısımların belirlenmesi ve buna paralel olarak menzilli silahların bu noktalara nişan alınması gerektiğinin özümsemişi, fillerin getirilmesinin bir diğer amacıydı. Bunların yanı sıra Caesar, İtalya’dan getirttiği filleri, ordusunun atlarıyla bir arada bulundurarak, atlarının bu devasa hayvanların kokularına, bağışmalarına ve görüntülerine karşı beslediği korkuyu tamamıyla ortadan kaldırmayı amaçlamıştı. Caesar, söz konusu girişimden son derece büyük bir fayda sağladı. Nitekim birlikleri, fillere geçinmeyi öğrenmiş ve hayvanların ağırbaşlı doğasını kavramıştı. Caesar’ın süvari kuvvetleri fillere sahte mızraklar fırlatmak suretiyle talimler gerçekleştirmiş, fillerin uysallığı, atların onlarla birlikteyken tamamıyla rahat hissetmesini beraberinde getirmişti.”⁵⁹¹

Savaş öncesi hazırlıklarla geçen dört aylık süreç, Caesar’ın, komutası altındaki tüm lejyonları, İtalya’dan getirilen fillere, fillere karşı gerçekleştirilecek savaş konusunda eğitmek için yeterli değildi.⁵⁹² Nitekim Caesar, Appian’ın aktarımına paralel bir şekilde, bilhassa Beşinci Lejyonu fillere karşı savaşmak üzere yoğun bir eğitime tabi tutmuştu.⁵⁹³

Caesar ve Scipio’nun Thapsus Savaşı öncesinde sürdürdükleri dört aylık hazırlık süreci yeni bir fil karşıtı silahı ve birlik türünü ön plana çıkarmıştı. Söz konusu birlik menzilli piyadeleri ifade eden sapancılardı. Sapancı birlikleri Roma’nın Cumhuriyet Dönemi boyunca yardımcı birlikler olarak benimsenmişti ve bu birlikler genellikle ağır taşları ve kurşundan yapılmış misketleri fırlatmakta ünlenmiş olan Balear Adaları’nın halklarından tedarik edilmekteydi. Sapanın Erken İmparatorluk Döneminde popüler bir silah olarak varlığını koruması bir yana, Roma’nın İmparatorluk Döneminde sapancı birliklerinin reformuna ya da kullanımına ilişkin herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Nitekim Balearlı sapancıların kullanımına ilişkin kayıtlar Cumhuriyet Dönemi ile sınırlıdır. Bununla birlikte sapancı birliklerine ilişkin kayıtlar Geç Cumhuriyet Dönemi’nde yoğunlaşmaktadır. Sapancı birlikleri Caesar tarafından İ.Ö. 55 yılında gerçekleştirilen Britanya seferinde kullanılmıştır. Bununla birlikte sapancılar, Birinci

⁵⁹¹Caes. Afr. 72.

⁵⁹²Kistler, **a.g.k.**, 2006, 164.

⁵⁹³App. B Civ. 96.

Triumvirliğe son veren iç savaşta sıklıkla görev almış, özellikle de Pompeius tarafından tercih edilmişlerdir.⁵⁹⁴

Sapancı birlikleri, Thapsus Savaşı öncesinde Scipio'nun komutası altındaki savaş fillerini, kendi birliklerinde tahribata neden olmamaları doğrultusunda eğitmek amacıyla kullanılmış, söz konusu eğitim nihayetinde başarılı sonuç vermiştir.⁵⁹⁵ Öte yandan Ceasar, fillerin, zırh ve teçhizatla donatıldıklarında dahi menzilli silahlar karşısında savunmasız kalan kısımlarını öğrenebilmek amacıyla İtalya'dan bir miktar fil getirtmiş, menzilli kuvvetlerinin ve dolayısıyla sapancılarının eğitiminde de bu hayvanları kullanmıştır.⁵⁹⁶ Romalı sapancıların yüz seksen metrelik menzilde bulunan insan boyutundaki hedefleri vurabildikleri gerçeği göz önüne alındığında, gerek Scipio'nun gerekse Caesar'ın, sapancı birliklerinin kullanımını fillerin eğitiminde ya da fillere karşı bir önlem olarak benimsemeleri sağlam bir temele oturmaktadır.⁵⁹⁷

Nihayetinde iri cüsseleri ve atlara kıyasla ağır hareketleriyle savaş filleri, piyade ya da süvari kuvvetlerine nazaran çok daha kolay hedeflerdir. Her ne kadar filler, menzilli silahlara dayanmak noktasında atlardan çok daha üstün olsalar ve birkaç ok ya da taşla vuruldukları takdirde dahi savaşmaya devam etseler de tekrarlanan menzilli saldırıların neden olacağı yara ve acılar hayvanları nihayetinde kaçmaya zorlayacaktır. Bununla birlikte sapanlarla fırlatılan taş ya da saçmalar, yara dokusunun fırlatılan cismin arkasından hızlı bir şekilde kapanarak cismin vücuttan çıkarılmasını zorlaştırması amacıyla geniş başlı ve dar kuyruklu yapıda şekillendirilmekteydi.⁵⁹⁸

Scipio ve Caesar'ın komutanlık nitelikleri, savaş fillerini anlamak noktasında büyük bir farklılık ortaya koymuştur. Kısa bir süre önce ele geçirilmiş, savaş için tam anlamıyla hazır durumda olmayan savaş fillerine zafer elde etmek noktasında son derece önemli bir rol biçen Scipio'nun aksine Caesar, bu hayvanların, aldıkları tüm eğitimlere rağmen her iki taraf için de son derece tehlikeli olabileceğini öngörmüştür. Bunun sonucunda Ceasar, savaş fillerini birlikleriyle birlikte savaş alanına çıkarmak yerine, bunları yalnızca askerlerini fillere karşı eğitmek noktasında birer model olarak kullanmıştır.

⁵⁹⁴Greep, S.J. (1987). Lead Sling-Shot from Windridge Farm, St Albans and the Use of the Sling by the Roman Army in Britain. *Britannia*, 18, 192.

⁵⁹⁵Caes. Afr. 27.

⁵⁹⁶Caes. Afr. 72.

⁵⁹⁷Greep, a.g.m., 1987, 192.

⁵⁹⁸Kistler, a.g.k., 2006, 163.

Nihayetinde Sicilya'dan yola çıkarılan dört bin lejyoner, dört yüz süvari ve sayıları bini bulan okçu ve sapancıların ulaşmasıyla birlikte Caesar, düşmana son darbeyi vurmak üzere harekete geçti. Stratejik ihtiyatı ve taktiksel becerisi, Caesar'ı bu aşamaya kadar temkinli olmaya mecbur bırakmıştı. Nitekim Caesar'ın piyadesinin, kendisinden sayıca çok daha üstün durumdaki düşman piyadesine üstünlük sağlamasının ve düşman süvarisinin işlevsiz hale getirilmesinin tek yolu, iki ordunun düz bir zemine sahip ve ön cepheden sınırlı bir arazide karşı karşıya gelmesiydi.⁵⁹⁹ Nihayetinde savaş, Caesar'ın, hali hazırda Scipio'nun hâkimiyet alanında bulunan Thapsus kentini kuşatmasıyla, bu şartları yerine getiren bir araziye taşınmış oluyordu. Thapsus kenti Kuzey Afrika'da, doğuya bakan bir sahil yerleşimiydi. Thapsus'un batısında, karanın iç kısmında on bir km genişliğinde, Moknine adında bir göl bulunmaktaydı. Söz konusu göl, kuzeydeki Akdeniz kıyısından ve doğudaki Thapsus kentinden iki buçuk km kadar uzakta, iç kısımda bulunuyordu. Thapsus'a güneyden, Moknine Gölü ile Akdeniz sahili arasındaki kara şeridinden yaklaşan Caesar, söz konusu şeridin ortasında bir savunma kalesi inşa ettirdi ve kuzeye ilerleyerek Thapsus'u tüm kara hattı boyunca çevirecek bir kuşatma başlattı.⁶⁰⁰

Bölgeye ulaştığında, kentin güneyinde bulunan koridorun Caesar tarafından kapatıldığını fark eden Scipio, söz konusu koridoru tutmak üzere Afranius'u ve Kral Juba'yı bir miktar kuvvetle birlikte burada bıraktı. Bunun ardından Moknine Gölü'nün etrafından dolaşarak, göl ile kuzeyindeki Akdeniz sahili arasındaki koridora ilerledi.⁶⁰¹ Nihayetinde Scipio, Thapsus kentine batıdan yaklaştı ve kentin batısında bulunan düşman kampından bir buçuk km kadar uzaklıkta kamp kurdu. Bunun üzerine Caesar, kuşatmayı sürdüren tüm birliklerini geri çağırarak, düşmanla yüzleşmek üzere tüm kuvvetlerini savaş düzeni altına aldı.⁶⁰² Sonuç itibarıyla oluşan bu şartlar, Caesar'ın çok uzun bir süredir elde etmek istediği fırsatı ifade ediyordu. Düşman kuvvetlerinin bir tarafı Akdeniz sahili, diğer tarafı ise Moknine Gölü tarafından sarılmış, güvenli bir geri çekilme imkânsız hale gelmişti.⁶⁰³ Her iki ordunun savaş düzenlerine ilişkin “*De Bello Africo*” şunları aktarmaktadır:

⁵⁹⁹Cook, Adcock and Charlesworth, **a.g.k.**, 1932, 686.

⁶⁰⁰Montagu, **a.g.k.**, 2000, 235.

⁶⁰¹Cook, Adcock and Charlesworth, **a.g.k.**, 1932, 687.

⁶⁰²Montagu, **a.g.k.**, 2000, 235.

⁶⁰³Cook, Adcock and Charlesworth, **a.g.k.**, 1932, 687.

“Caesar kuvvetleriyle birlikte Scipio'nun kampının bulunduğu bölgeye ulaştığında, Scipio'nun kuvvetlerinin kayda değer bir kısmının halen kamp tahkimatlarının inşasıyla meşgul olduğunu ve geri kalan kısmının kamp duvarlarının önünde savaş düzenine geçtiğini gözlemledi. Bununla birlikte Scipio'nun sayıları altmış dördü bulan tam teçhizatlı savaş filleri, ordusunun iki kanadında, lejyonları ise fillerin arasında, merkezde konuşlandırılmıştı. Bunun üzerine Caesar, kuvvetlerini üç hat şeklinde savaş düzeni altına aldı. Onuncu ve Yedinci Lejyonlarını sağ kanadında konuşlandıran Caesar, Sekizinci ve Dokuzuncu Lejyonlarını sol kanadına yerleştirdi. Savaş filleri ile mücadele etmek üzere eğitilmiş olan Beşinci Lejyonun beş kohortu ise Scipio'nun kanatlarındaki filleri karşılayacak şekilde iki kanada dağıtılarak konuşlandırıldı. Bununla birlikte Caesar, her iki kanadına okçularını, sapancılarını ve süvari kuvvetleriyle karışık halde hafif teçhizatlı piyadelerini yerleştirdi. Bunun ardından Caesar, aceleci bir halde, yaya şekilde birliklerinin aralarında dolaşarak, veteranlarına geçmişte kazandıkları görkemli zaferleri hatırlatan, acemilerine ise yaklaşan savaşta büyük bir zafer kazanarak kendi ünlerini yaratmalarını emreden motivasyon konuşmaları gerçekleştirdi.”⁶⁰⁴

Thapsus Savaşı, düşman kuvvetlerinin kargaşa halinde bulunduğunu gözlemleyen Caesar'ın bazı askerlerinin, komutanlarının hücum talimatını beklemeksizin saldırıya geçmesiyle başladı.⁶⁰⁵ Askerlerin başkomutanın emrini beklemeksizin saldırıya geçtiği bu olayın Roma tarihinde bir benzeri daha bulunmamaktadır.⁶⁰⁶ “De Bello Africo”, savaşın seyrini şu şekilde aktarmaktadır:

“Caesar'ın kuvvetleri saldırıya geçtiği sırada, sağ kanatta bulunan okçu ve sapancı yığınları filler üzerine şiddetli bir menzilli saldırı gerçekleştirdiler. Bunun üzerine sapanların çıkardığı uğultulu sestten ürken ve vücutlarına isabet eden taşlarla, kurşun saçmalar nedeniyle dehşete kapılan filler, hızlı bir şekilde geriye yöneldiler. Ardından hemen arkalarında, kendilerini desteklemek amacıyla yakın bir düzende beklemekte olan asker yığınlarını ayakları altında çiğneyerek, henüz yarısı tamamlanabilmiş olan kamp kapılarından içeriye daldılar. Söz konusu fillere aynı kanatta bulunan Afrikalı süvari, kaçmakta olan fillerin oluşturduğu perdelemeyi kullanarak alandan kaçmaya başladı. Böylelikle düşman savaş fillerini hızlı bir şekilde bertaraf eden Caesar'ın lejyonları, düşman kampının tahkimatlarını ele geçirdiler. Caesar'ın kuvvetleri karşısında direnç gösterebilen az miktardaki asker de öldürüldüğünde, Scipio'nun ordusunun geri kalanı, mutlak bir kargaşa halinde bir önceki gün yola çıktıkları, Thapsus'un güneyindeki kampa sığınmak üzere kaçmaya başladılar.”⁶⁰⁷

⁶⁰⁴Caes. Afr. 81.

⁶⁰⁵Caes. Afr. 82.

⁶⁰⁶Flor. Epit. II. 13.

⁶⁰⁷Caes. Afr. 84.

Filolojik eserler Scipio'nun, kanatlarının ön kısmında konuşlandığı altmış dört savaş filinden, sol kanatta bulunanlara yönelik bilgiler sunmaktadır. Buna karşın Thapsus Savaşı'nda Scipio'nun sağ kanadında bulunan fillerin durumuna ilişkin herhangi bir filolojik eser bulunmamaktadır. Bu noktada tezimiz, savaş fillerinin dâhil oldukları önceki savaşlar dikkate alındığında, Scipio'nun sağ kanadında bulunan fillerin, diğer kanatta oluşan kargaşa ve gürültü nedeniyle aynı şekilde kontrolden çıktığı ve kendi birlikleri arasında tahribata neden olduğu yönündedir. Nihayetinde Afrika seferinin başlangıç aşamalarında Caesar'ı, önemli ölçüde sınırlayan ve özel tedbirler almaya mecbur bırakan Kral Juba'nın filleri, seferin sonunda Scipio cephesi için felaketin başlangıcı olmuşlardır.⁶⁰⁸ Florus, bu görüşü destekleyecek şekilde şunları aktarmaktadır:

“Pompeius taraftarlarının aldığı mağlubiyet, Kral Juba'nın kısa bir süre önce Afrika ormanlarından tedarik ettiği, savaş alanlarına alışık olmayan fillerle başlamıştır. Caesar'ın kuvvetlerinin çıkardığı ani gürültü karşısında paniğe kapılan hayvanlar, kendi birlikleri üzerine saldırıya geçerek büyük bir kargaşaya neden olmuşlardır.”⁶⁰⁹

Öte yandan De Bello Africo, Thapsus Savaşı'nda Beşinci Lejyonun emektar lejyonerlerinden birisi ile Scipio'nun savaş fili arasında gerçekleşen ilginç bir mücadeleden bahsetmektedir:

“Scipio'nun sol kanadında bulunan ve aldığı yaralar nedeniyle deliye dönmüş olan bir fil, silahsız bir ikmalciye saldırarak önce ayağının altında sıkıştırmış, sonra da dizleriyle üzerine bastırmıştı. Şimdi ise havaya kaldırarak salladığı hortumuyla korkunç bir ses çıkarmakta olan fil, dizleri altındaki ikmalciyi yavaş yavaş öldürüyordu. Bu kadarı emektar lejyonerin katlanabileceğinden fazlaydı ve tam teçhizatlı şekilde fille yüzleşmekten başka çaresi yoktu. Fil, kendisine saldırmaya hazır bir şekilde, silahıyla yaklaşmakta olan lejyoneri gördüğünde cesedi bıraktı. Ardından lejyoneri hortumuyla kavrayarak havaya kaldırdı. Böylesine çaresiz bir durumda üzerine düşen şeyin cesur bir saldırı gerçekleştirmek olduğunu fark eden lejyoner, toplayabildiği tüm gücüyle, kılıcını tekrar tekrar kendisini saran filin hortumuna sapladı. Bunun sonucunda oluşan acı, filin askeri bırakmasına neden oldu. Nihayetinde hızlıca geri dönerek koşmaya başlayan fil acı içinde çıkardığı tiz seslerle hemcinslerine geri döndü.”⁶¹⁰

Bu noktada tek bir askerin, bahsi geçen manevra ile bir filin hortumunu kesebileceği hususunun belirsizlik yaratması olağandır. Nitekim Plinius'un ifade ettiği

⁶⁰⁸Cook, Adcock and Charlesworth, **a.g.k.**, 1932, 682.

⁶⁰⁹Flor. Epit. II. 13.

⁶¹⁰Caes. Afr. 84.

üzere Romalılar, Epirus Kralı Pyrrhos’a karşı gerçekleştirdikleri mücadelelerde, bir filin hortumunu kesmenin oldukça kolay olduğunu öğrenmişlerdi.⁶¹¹

Savaşın sonucunda düşman ordularına ait üç kampı da ele geçiren Caesar, on bin düşman askerini imha etmiş, daha yüksek miktarda askeri ise dağıtmıştı. Buna karşın kampına elli askerlik kayıpla ve birkaç yaralıyla geri döndü.⁶¹² Scipio ise Afranius ile birlikte tüm ordusunu kaderine terk etmiş ve gemilerle kaçmıştı. Nihayetinde düşman gemileri önünü kestiğinde de intihar etti. Böylelikle oldukça uzun bir eğitim sürecine tabi tutulmuş ve Caesar’a karşı kazanılan önceki muharebelerle cesareti artmış, toplamda seksen bin askerden oluşan devasa ordu Thapsus’ta tamamıyla dağıtılmıştı.⁶¹³

Thapsus Savaşı’nın Caesar’ın zaferiyle sonuçlanmasının iki temel nedeni bulunmaktaydı. Bunlardan ilki, Caesar’ın savaşın gerçekleştiği güne kadar ortaya koyduğu üstün komutanlık vasfıydı. Gerçekleştirdiği askeri manevralarla Caesar, kendi ordusundan sayıca çok daha üstün olan düşman kuvvetlerini, söz konusu sayı üstünlüğünün herhangi bir fayda sağlamayacağı bir savaş alanına çekmeyi başarmıştı. Bununla birlikte düşman kuvvetlerini savaş için tam anlamıyla hazırlanamadan, kargaşa ve panik halinde yakalamayı başaran Caesar, zaferin önemli bir payını savaşın hemen başında elde etmişti. Zafer noktasında bir diğer neden ise Scipio’nun, sayıları altmış dördü bulan savaş filleriyle. Filolojik eserler doğrultusunda savaş eğitimi konusunda yetersiz durumdaki bu hayvanlar için, Scipio’nun savaş öncesi hazırlık sürecinde gerçekleştirdiği eğitim faaliyetleri de yeterli olmamıştı. Nitekim hayvanların Caesar’ın kuvvetleri üzerine saldırıya geçmeleri ve geri püskürtülmeleri halinde, aldıkları eğitim doğrultusunda menzilli bir saldırı başlatarak kendi hatlarına zarar vermesini önlemek üzere hemen arkalarında konuşlandırılan birlikler böylesi bir manevra için şans bulamamışlardı. Nihayetinde Scipio’nun eğitim faaliyetleri hiçbir fayda sağlamamıştı.

Caesar, zaferinin ardından kampına döndükten hemen sonra Thapsus kentinin önüne ilerledi. Bunun ardından, Scipio’dan ele geçirdiği altmış dört savaş filinin tamamını, sırtlarındaki kuleleri, koşumları ve zırhlarıyla tam teçhizatlı halde, geniş bir çizgi halinde kentin önüne konuşlandırdı. Caesar’ın bu hareketle amacı, kuşatma altındaki Vergilius’un ve yandaşlarının, müttefiklerinin başarısızlığı sonrasında inatçı

⁶¹¹Plin. HN. VIII. 7.

⁶¹²Caes. Afr. 86.

⁶¹³App. B Civ. 97.

direnışlerine son verip vermeyeceklerini görmektir.⁶¹⁴ Sonuç itibarıyla Thapsus Savaşı'nda alana çıkarılan savaş fillerinin tamamı p sk rt lmekle birlikte, hayvanlardan hiçbirisi  ld r lmemişti.

Söz konusu girişimden sonuç alamayan Caesar, ablukayı sürdürmeleri amacıyla üç lejyonu Thapsus, iki lejyonu Thysdra önlerinde bırakarak Utica'ya ilerledi.⁶¹⁵ Thapsus Savaşı, Afrika seferinin sonu anlamına geliyordu. Nitekim yalnızca üç hafta içerisinde tüm Roma Afrikası Caesar'ın kontrolü altına girdi. Son olarak Utica'da bulunan Cato'nun, tüm umutların tükenmesinin ardından kendisini  ld rmesi, Caesar'ın kuvvetleri ile Cumhuriyeti geleneğinin kalıntıları arasındaki mücadeleyi ifade eden iç savaşın sonu olarak dikkate alınmaktadır.⁶¹⁶ Bununla birlikte Afrika'daki mağlubiyetin hemen ardından Hispania'ya kaçan, Pompeius'un büyük oğlu Gnaeus Pompeius liderliğinde oluşan son direniş, İ. . 45 yılında Munda yakınlarında Caesar tarafından ortadan kaldırıldı.⁶¹⁷ Söz konusu zaferin ardından Caesar, lejyonlarının, uğrunda oldukça uzun bir süre boyunca mücadele ettikleri zaferi kutlamak üzere Roma'ya ilerledi.⁶¹⁸

Savaş fillerinin Roma ordularındaki varlığına ilişkin bir sonraki filolojik eser, Caesar'ın Roma'da suikasta uğratıldığı İ. . 44 yılına aittir. Caesar'ın öldürülmesinin hemen ardından, aynı yıl Marcus Antonius (İ. . 83-30) ile Octavianus (İ. . 63 - İ.S. 14) arasında savaşın patlak vermesiyle birlikte, her iki taraf da elde edebileceği tüm askeri gücü toplama gayreti içine girmiştir. Söz konusu süreç içerisinde Octavianus, bir miktar süvari kuvvetiyle birlikte yola çıkarılmış olan Marcus Antonius'un tüm savaş fillerini ele geçirmiştir.⁶¹⁹ Marcus Antonius ile Octavianus arasındaki mücadelede savaş fili etkinliğine ilişkin tek bilgi bundan ibarettir. Octavianus'un, savaş fillerini tam olarak nerede ele geçirdiğini bilinmemektedir. Bu noktada kanımız, Octavianus'un söz konusu fillere, Roma'da geekleştirdiği propagandanın ardından hareket ettiği Etruria bölgesinde rastlamış olabileceği ve hayvanların, hali hazırda Brundisium'dan Roma'ya dönmekte olan Marcus Antonius'a doğru yola çıkarılmak üzere olduğu yönündedir.

⁶¹⁴Caes. Afr. 86.

⁶¹⁵Caes. Afr. 86.

⁶¹⁶Cook, Adcock and Charlesworth, **a.g.k.**, 1932, 688.

⁶¹⁷Montagu, **a.g.k.**, 2000, 236.

⁶¹⁸Cook, Adcock and Charlesworth, **a.g.k.**, 1932, 689.

⁶¹⁹Dio Cass. XLV. 12.

4.2.2. İmparatorluk Dönemi ordularında savaş fili kullanımı

İmparatorluk döneminde Romalılar, fillerin askeri birer silah olarak kullanımını terk etmiştir. Bu durum, kanımızca iki temel sebeple açıklanabilmektedir. Bunlardan ilki İmparatorluk döneminde ortaya çıkan “*Pax Romana*” süreciydi. Söz konusu süreç, hali hazırda kayda değer bir düşmanı bulunmadığından, Roma’nın on yıllar süren göreceli huzur ve barış sürecine işaret etmektedir. Bu süreçte savaş alanlarından çekilen filler, Romalı aristokratların propaganda faaliyetleri doğrultusunda, Roma’nın eğlence ve gösteri dünyasında boy gösteren birer gösteri hayvanına dönüşmüşlerdir. Söz konusu değişimin ikinci temel sebebi ise ekonomikti. Hali hazırda ifade edildiği üzere, kayda değer bir düşman tehlikesinden oldukça uzun bir süre boyunca azad edilmiş olan imparatorluk, doğal sınırlarına ulaşmış ve son derece geniş bir coğrafyada hüküm sürer hale gelmiştir. Bu doğrultuda fillerin, imparatorluğun orduları için fayda sağlayabilecekleri yegâne alanlar, olası bir tehdidin varlığını sürdürdüğü sınır bölgeleri olmuştur. Hayvanların bakımları ve naklieleri hususunda ortaya konulması gereken yüksek maliyet ve iş gücü göz önüne alındığında, imparatorluğun iç bölgelerinde kullanımlarına ihtiyaç duyulmayan savaş fillerin, zaman içerisinde savaş alanlarından çekilerek, Roma’nın gösteri ve eğlence dünyasına dâhil oluşları, anlaşılabilir bir hâl alacaktır.

4.2.2.1. İmparator Claudius’un Britanya Seferi (İ.S. 43)

Savaş fillerinin imparatorluk dönemi Roma ordularında, savaş maksadıyla kullanıldığı yegâne olay, İmparator Claudius iktidarında İ.S. 43 yılında gerçekleştirilen Britanya seferi olmuştur. Bu doğrultuda Claudius, Roma ordusunda savaş filleri kullanan ilk ve son imparatorudur. İ.S. 43 yılında Britanya’da baş gösteren isyan sonucunda, savaş fillerinin de dâhil olduğu ordusuyla bölgeye hareket eden imparator, ordusuyla birlikte Thames Nehri’ni geçmiş, karşısına çıkan barbar ordusunu mağlup ederek Kral Cynobellinus’un başkenti Camulodunum’u (Colchester) ele geçirmiştir. Bunun ardından bölgedeki pek çok kabileyi gerek şartlı teslim olmayla gerekse güç kullanarak hâkimiyet almış ve Roma’ya dönmüştür.⁶²⁰ Claudius’un Britanya seferinin tamamına ilişkin ana kaynak olarak kabul edilen eserin, seferden yüz elli yıl kadar sonra

⁶²⁰Dio Cass. LX. 21.

Cassius Dio tarafından kaleme alındığı kabul edilmektedir.⁶²¹ Nitekim Dio'nun, savaş fillerinin seferdeki etkinliğine ilişkin aktardıkları şundan ibarettir:

*“...Hali hazırda Britanya’da mücadele etmekte olan Plautius’un yardım talebi ulaştığında, savaş fillerinin de dâhil olduğu, geniş çaplı teçhizat hali hazırda sefer için hazırlanmış durumdaydı. Claudius, birliklerin komutası da dâhil olmak üzere yönetimi Lucius Vitellius’a bırakarak sefer için hazırlanmış kuvvetlerle birlikte Britanya cephesine yola çıktı.”*⁶²²

Savaş fillerinin Britanya seferindeki etkinliklerine ilişkin tek antik kayıt bundan ibaret olmakla birlikte, hayvanların savaş alanındaki faaliyetlerine ve kullanımlarına ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İmparator Claudius’un söz konusu girişimi, savaş fillerinin Roma ordularının hizmetinde savaş alanına son kez çıkışını ifade etmektedir. Böylelikle ilk kez İ.Ö. 200 yılında Makedonya Kralı Philip üzerine gerçekleştirilen seferde benimsenen savaş fili kullanımı, İ.S. 43 yılında İmparator Claudius tarafından gerçekleştirilen Britanya Seferi ile sonlanmış bulunuyordu.⁶²³ Öte yandan İmparator Claudius’un söz konusu seferi, Romalıların, ordularında savaş filleri kullandıkları son savaşı ifade etmekle birlikte, savaş filleriyle aynı savaş alanını paylaştıkları son mücadele anlamına gelmemektedir.

4.2.2.2. İmparator Alexander Severus’un Doğu Seferi (İ.S. 231-233)

Filleri, savaş alanlarındaki müttefikleri olarak kullanmayı terk ettikten oldukça uzun bir süre sonra Roma orduları, İmparator Alexander Severus (İ.S. 222-235) iktidarında, imparatorluğun doğu sınırlarında, Sasani ordularında konuşlandırılmış olan savaş filleriyle tekrar karşı karşıya geldi. Söz konusu savaşın temel sebebi, Sasani İmparatorluğunun ve hanedanının kurucusu I. Ardeşir’in (İ.S. 224-242), hali hazırda Roma hâkimiyeti altında bulunan Suriye ve Anadolu coğrafyalarının miras yoluyla kendisine ait olduğu gerekçesiyle, Romalıların söz konusu coğrafyalardan derhal çekilmeleri doğrultusundaki talepleri idi. Nihayetinde kayda değer büyüklükte bir ordu

⁶²¹Hind, J.G.F. (1989). The Invasion of Britain in A.D. 43, An Alternative Strategy for Aulus Plautius. *Britannia*, 20, 1.

⁶²²Dio Cass. LX. 21.

⁶²³Livy, Epit. XXXI. 36.

toplayan Severus, 231 yılında Antakya'ya ulaşarak burada imparatorluğun doğu lejyonlarıyla ve Mısır'dan getirilen kuvvetlerle birleşti.⁶²⁴

Sasani ülkesine gerçekleştirilecek seferin planının belirlendiği görüşmenin ardından üç parçaya bölünen devasa büyüklükteki Roma ordusu, kanatlardan ilerleyen kuvvetlerin kazandığı başarılarla rağmen, bizzat imparator tarafından komuta edilen merkez ordunun mücadeleye dâhil olmaması nedeniyle büyük bir yenilgiye uğradı.⁶²⁵ Severus'un 231 ile 233 yılları arasında gerçekleştirdiği doğu seferine ilişkin filolojik eserler mutlak bir farklılığa düşmektedir. İmparator Diocletianus (İ.S. 284-305) iktidarında yaşadığı kabul edilen Aelius Lampridius, sefere ilişkin, Herodianus'un (İ.S. 170-240) aktardıklarından tamamıyla farklı bir şekilde şunları aktarmaktadır:

*“Tüm hazırlıklarını tamamladıktan sonra devasa büyüklükteki ordusuyla Perslerin (Sasanilerin) üzerine harekete geçen imparator, kudretli Pers İmparatoru I. Ardeşir'i büyük bir hezimetle uğrattı. Bu savaşta ordusunun kanatlarına bizzat komuta eden imparator, hattın ön kısmında savaşarak askerlerini sıklıkla teşvik etti, düşmanın fırlattığı çok sayıda ok ve mızrağa maruz kaldı ve bizzat kendi elleriyle pek çok kahramanlık sergiledi. Nihayetinde imparator, yedi yüz savaş fili, bin sekiz yüz tırpanlı savaş arabası ve çok sayıda süvariyle birlikte karşısına çıkan Sasani İmparatoru I. Ardeşir'i mağlup ederek ordusunu dağıttı.”*⁶²⁶

Lampridius'un, İmparator Severus'u yücelten ve Sasani ordusunda konuşlandırılmış fillerin varlığına işaret eden anlatımı, Aurelius Victor⁶²⁷ ve Eutropius⁶²⁸ gibi dördüncü yüzyıl tarihçileri tarafından da desteklenmektedir. Öte yandan söz konusu sefere ilişkin en kapsamlı anlatımı sunan Herodianus, Sasani ordusunda konuşlandırılmış savaş fillerine ya da Severus'un parlak zaferine ilişkin herhangi bir bilgi aktarmamaktadır. Seferin ardından 233 yılında Roma'ya dönen Severus, görkemli bir zafer geçidi tertiplemiş ve kazandığı zaferlere ilişkin senatoda bir konuşma gerçekleştirmiştir. Sasani ordusunda konuşlandırılmış olan savaş fillerine ilişkin önemli detaylar sunmakta olan bu konuşma, Lampridius tarafından şu şekilde aktarılmaktadır:

⁶²⁴G. Rawlinson (1876). *The Seventh Great Oriental Monarchy or the Geography, History and Antiquities of the Sassanian or New Persian Empire*. Londra: Longmans, Green and Co., s. 40-43.

⁶²⁵Hdn. VI. 4.

⁶²⁶SHA. Alex. Sev. 55.

⁶²⁷Aur. Vict. Caes. XXIV.

⁶²⁸Etur. VIII. 23.

*“Roma’nın senatörleri! Perslere karşı zafer kazandık. Uzun bir konuşmaya gerek olmamakla birlikte bilmeniz gereken tek şey düşman ordularının silahları ve savaş düzenleridir. Hepsinden önce düşman kuvvetleri yedi yüz savaş filine sahipti. Bu hayvanlar, sırtlarında kuleler taşımakta, kulelerin içerisinde ise sayısız ok ile saldırmaya hazır okçular bulunmaktaydı. Düşman fillerinin otuzunu ele geçirdik ve iki yüzünü savaş alanında katlettik. Ele geçirdiğimiz fillerin on sekizini ise zafer geçidimizde yürüttük.”*⁶²⁹

Sasani ordusunun bizzat İmparator Severus Alexander tarafından aktarılan tasviri, söz konusu orduyu Doğu’nun tarihinde eşi benzeri görülmemiş büyüklükte bir ordu konumuna yükseltmekle birlikte, büyük oranda abartı unsuruna dayanmaktadır. Bununla birlikte söz konusu tasvirden, Sasani cephesinin yaklaşmakta olan savaş öncesinde büyük çapta hazırlıklara giriştiği ve silahaltına alınan kuvvetlerin sayısının o güne kadarki teamüllerin ötesinde olduğu sonucunu çıkarmak oldukça makuldür.⁶³⁰

Sasani ordusunda konuşlandırılmış olan fillerin kaynağı ise I. Ardeşir’in 227 yılında gerçekleştirdiği doğu seferiydi. Sasani hükümdarı, bu tarihte Hindistan üzerine harekete geçmiş ve Sirhind dolaylarına kadar ulaşmıştır. Fakat bölgedeki Hint hükümdarı Junah, kendisine haraç olarak inciler, mücevherler, altın ve bol miktarda fil tedarik ederek Pers ülkesine geri dönmeye ikna etmiştir.⁶³¹ Söz konusu temas bölgede gün ışığına çıkarılan pirinç bir sikkeyle desteklenmektedir. Sikkenin ön yüzü, bölgedeki Kushan İmparatorluğu’na ait izler taşımaktayken, arka yüzünde I. Ardeşir tarafından bastırılan sikkelerde kullanılan ateş sunağına benzer bir sembol resmedilmiştir. Bu doğrultuda söz konusu sikke, Sasani İmparatorluğu’nun kurucusu I. Ardeşir’in, yalnızca Pers ülkesinin belirli coğrafyalarını fethetmekle kalmayarak, Ahameniş Hanedanına mensup ihtişamlı atalarının ayak izlerini takip ettiğini ve Pencap bölgesini haraca bağladığını kanıtlamaktadır.⁶³²

Pencap coğrafyası üzerinde kurduğu baskıyla birlikte Sasani Hanedanı, tıpkı Hindistan ile kurduğu bağlantı sayesinde diğer Helenistik krallıklara üstünlük sağlayan Seleukos Hanedanı gibi, Roma İmparatorluğu ile girişeceği uzun soluklu mücadelede son derece faydalı olacak bir tekel ele geçirmiştir. Söz konusu tekel, Sasani İmparatorluğunun Roma’ya komşu olan sınırlarında uzunca bir dönem etkinlik gösterecek olan savaş filleridir. Nitekim Roma İmparatorluğu’nun doğu sınırlarında

⁶²⁹SHA. Alex. Sev. 56.

⁶³⁰Rawlinson, **a.g.k.**, 1876, 43.

⁶³¹K. C. Sagar (1992). *Foreign Influence on Ancient India*. Yeni Delhi: Northern Book Centre, s. 192.

⁶³²P. Sykes (1930). *A History Persia, Vol I*. Londra: Macmillan and Co., s. 394.

gerçekleşen bu mücadeleler, Romalı kuvvetlerin savaş fillerine karşı mücadele etmek zorunda kaldığı son sürece işaret etmektedir. Batı Roma İmparatorluğunun yıkıldığı tarihe kadar Roma orduları, yalnızca bu coğrafyada ve yalnızca Sasani ordularında konuşlandırılmış savaş filleriyle mücadele etmiştir.

4.2.2.3. Nisibis Kuşatması (İ.S. 350)

Roma ordularının, savaş filleri karşısında mücadele etmek zorunda kaldığı bir sonraki olay, Sasani İmparatoru II. Şapur (İ.S. 309-379) tarafından İ.S. 350 yılında gerçekleştirilen Nisibis (Nusaybin) Kuşatması olmuştur. Bu süreçte Roma ile Sasani İmparatorluğu arasında gerçekleşen mücadele, Roma'nın Kuzey Mezopotamya'daki güçlü kaleleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu doğrultuda Nisibis, dördüncü yüzyılın ilk yarısı boyunca, Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırlarının bir bütün halinde savunulmasında, stratejik öneme sahip bir kale olarak ön plana çıkmış, her biri İmparator II. Constantius (İ.S. 324-361) iktidarında gerçekleştirilen üç farklı kuşatmaya kahramanca bir mücadeleyle direnmiştir.⁶³³ İ.S. 338 ve 346 yıllarında gerçekleştirilen ilk iki kuşatmaya yönelik mevcut bilgi oldukça sınırlı olmakla birlikte, 350 yılında gerçekleştirilen üçüncü kuşatma hakkında filolojik eserler son derece kapsamlı bilgiler sunmaktadır. İmparator Julianus'un (İ.S. 360-363), 355 yılında Milan'da gerçekleştirdiği konuşma, söz konusu kayıtlar içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu konuşma, imparator tarafından 358/9 yılında, Galya'da yazıya aktarılmıştır.⁶³⁴

Sasani İmparatoru II. Şapur'un Nisibis kenti üzerine gerçekleştirdiği üçüncü saldırıda, devasa boyuttaki Sasani ordusuna, Hintli müttefik kuvvetler de dâhil olmuştu. Anakara üzerinden Tigris Nehrini aşan Sasani imparatoru, kentin etrafını geniş bir hendek halkasıyla çevrelemişti. Ardından akıntı yönünü değiştirdiği Mygdonius (Çağ-Çağ) Deresi'nin bu hendeklere dolmasını sağlayan imparator, Nisibis'in etrafındaki tüm boşluğu yapay bir göle çevirmiş ve kenti bir ada haline getirmişti. Sert mücadelelere sahne olan günlerin ardından, dibindeki su birikintisinin yarattığı baskıya daha fazla dayanamayan kent surlarının bir kısmı çökmüş ve su içeri doğru tüm şiddetiyle akmaya başlamıştı.⁶³⁵ Bunun üzerine Sasani ordusu, kendisine eşlik eden savaş filleriyle birlikte

⁶³³Lightfoot, C.S. (1988). Facts and Fiction: The Third Siege of Nisibis (A.D. 350). *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 37 (1), 106.

⁶³⁴Lightfoot, a.g.m., 1988, 111.

⁶³⁵Julian. Or. II. 62-63.

savaş düzeni aldı. Hindistan'dan getirilmiş olan bu hayvanlar, sırtlarında demir kuleler taşımakta, kulelerin içerisinde ise çok sayıda okçu bulunmaktaydı. Saldırıya zırhlı süvari kuvvetleri ve okçular öncülük edecek, bunları süvari gücünün geri kalan kısmı takip edecekti. Sasani ordusunda kayda değer bir itibara sahip olmayan ve bu kuşatmada işlevsiz bulunan piyade sınıfı, başlangıçta saldırıya dâhil edilmemişti.⁶³⁶

Sasani kuvvetlerinin çamurlu araziye aşmaya çalıştığı sırada Nisibisliler büyük bir kuvvetle karşı saldırıya geçtiler. Bu saldırı, surlarında üzerinden düşman birliklerine başlatılan taş yayılımı ile desteklendi. Pek çok Sasani askeri bu saldırıda öldürüldü ve tüm Sasani süvari gücü kaçmaya başladı. Söz konusu kargaşada, pek çok Sasani askeri, atıyla birlikte düşerek çamura saplandı. Ağır zırhları nedeniyle gittikçe daha da derine saplanan askerlerin maruz kaldıkları katliam, daha önce hiçbir kuşatmada görülen türden değildi.⁶³⁷ Kuşatmanın bu aşamasında ön plana çıkan savaş fillerinin etkinliğine ilişkin Julianus şunları aktarmaktadır:

“Süvarilerinin karşılaştığı bu sonun ardından Parthlar (Sasaniler), alışılmadık savaşma şekilleriyle bizleri yıldırabileceklerine inandıkları savaş fillerini denediler. Nitekim barbarlar, sırtında taşıdığı demir kule ve bu kulenin içerisinde bulunan okçu ve mızrak fırlatıcılarla birlikte bir savaş filinin, bir attan çok daha ağır olduğunu görmeyecek kadar kör değildi. Hayvanların taşımakta olduğu tüm bu ağırlıklar, bilinçli bir şekilde bataklığa dönüştürülen zemin göz önüne alındığında ciddi birer ayak bağıydı. Bu doğrultuda filler, muhtemel bir şekilde bizlerle çarpışmak için değil, bizleri yıldırma amacıyla savaş düzenine sokulmuştu. Birbirlerinden belirli bir mesafe uzaklıkta ilerleyen fillerin aralarındaki boşluklar Parth phalanksı ile doldurulmuş, böylelikle kuleler taşıyan fillerle birlikte ilerlemekte olan bir Parth duvarı ortaya çıkmıştı. Nitekim barbarlara herhangi bir başarı sağlamamakla birlikte bu diziliş, şehrin duvarlarında bulunan savunmacılara keyif ve eğlence sunan bir gösteriden öteye geçememişti. Parth ordusuna mensup görkemli ve maliyetli bir zafer alayı görünümündeki bu kuvvet, şehrin menziline girdiğinde, duvarlarda bulunan savunmacılar, ağır kuşatma silahlarıyla taş ve ok yayılımına başlayarak barbarları şehrin surları için savaşmaya mecbur bıraktılar. Doğaları gereği hiddetli insanlar olan Parthlar, Nisibislilerin alaylarına karşı koymayı ve bu kuvveti herhangi bir saldırıda bulunmadan geri çekmeyi başaramadılar. Nihayetinde II. Şapur'un emriyle söz konusu kuvvet şehrin duvarlarına doğru saldırıya geçti. Şehrin surlarındaki ağır kuşatma silahları ile gerçekleştirilen aralıksız taş ve ok yayılımı, fillerin bir kısmının yaralanmasına bir kısmının da aldığı yaraların etkisiyle bataklığa saplanarak ölmesine

⁶³⁶Julian. Or. II. 63.

⁶³⁷Julian. Or. II. 65.

neden oldu. Bunun üzerine daha fazla kayıp vermekten korkan Parthlar, tekrar kamplarına çekildiler.”⁶³⁸

Çamurlu araziler, savaş filleri için ideal savaş alanlarını ifade etmektedir. Fakat bu durum, savaş fillerin, çamurlu zeminde enerjisi hızla tükenen olan düşman kuvvetleriyle doğrudan temasa geçebileceği mücadeleler için geçerlidir. Nitekim 350 yılında gerçekleşen Üçüncü Nisibis Kuşatması, savaş filleri için bu anlamda bir savaş alanı yaratmamıştır. Kentin önünde oluşan zemin, çamurlu olmanın ötesinde, bataklık bir arazi halini almıştır. Kuşatmaya ilişkin bir diğer antik kayıt, dönemin Cyrrhus (Kilis) kenti piskoposu olan Theodoret’e (İ.S. 393-457) aittir. Theodoret, fillerin kuşatmadaki etkinliğine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...Kuşatma devam ederken Ephraim, Jacobus’a (Aziz James) kentin surları üzerine çıkarak, barbarları görmesi ve üzerlerine lanetler göndermesi için yalvardı. Bunun üzerine Jacobus, surlar üzerindeki kulelerden birisine çıktı. Nitekim sayısız askerden oluşan barbar ordusunu gördüğünde, bunların üzerine sayısız miktarda sivrisinek ve tatarcık gönderdi ki böylelikle barbarlar, Roma’nın koruyucusunun ihtişamını bu hayvanlar aracılığıyla öğrenebilecekti. Jacobus’un duasının ardından sivrisinek ve tatarcık sürülerinden oluşan bulutlar şehrin surları önüne indi. Nihayetinde bu hayvanlar, savaş fillerin hortumlarına, atların ve diğer hayvanların kulaklarına ve burun deliklerine akın ettiler. Söz konusu küçük hayvanların saldırısına katlanamayan Sasani ordusunun hayvanları, derhal koşumlarını ve sürücülerini üzerlerinden atarak, ordunun hatlarında korkunç bir kargaşaya neden oldular. Sasaniler kuşatmayı kaldırdı ve arkalarına bakmadan kaçtılar.”⁶³⁹

Uzun süren yıpratıcı kuşatmadan tüm çabalarına rağmen sonuç alamaması üzerine II. Şapur, ordusuyla birlikte ülkesine geri dönmüştür. Nitekim Sasani hükümdarı, bu tarihten itibaren Roma ile barış ortamını sürdürmekle birlikte herhangi bir antlaşma teklifinde de bulunmamıştır.⁶⁴⁰

4.2.2.4. Amida Kuşatması (İ.S. 359)

Roma ve Sasani İmparatorlukları arasındaki eylemsizlik, II. Şapur’un, Pers ülkesinin yerel kabile liderleri ile birlikte Tigris Nehrini bir kez daha geçerek, Roma’nın Mezopotamya eyaletini işgale giriştiği 359 yılına kadar devam etmiştir. Buna karşın

⁶³⁸Julian. Or. II. 65-66.

⁶³⁹P. Schaff ve H. Wace (1892). *A Select Library of the Nicene and Post-Nicene Fathers of The Christian Church, Second Series, Vol III, Theodoret, Jerome, Gennadius and Rufinus: Historical Writings*. (Çev: B. Jackson), Edinburgh: T&T Clark, s. 207.

⁶⁴⁰Julian. Or. II. 66.

Romalılar, bölgedeki tüm tarım arazilerini ateşe vermiş, köylüleri müstahkem yerleşimlere göndermiş ve Euphrates Nehrinin kıyısını kaleler ve garnizonlarla tahkim etmiştir.⁶⁴¹ Mezopotamya Eyaletinde bulunan Rema ve Busa adlı iki Roma kalesini ele geçirdikten sonra II. Şapur, 359 yılında, Tigris Nehri kıyısındaki Roma kenti Amida (Diyarbakır) üzerine harekete geçmiştir.⁶⁴² Nihayetinde kent, dört tarafından çevrelenecek şekilde kuşatma altına alınmıştır.⁶⁴³ Sasani hükümdarının söz konusu tarihte gerçekleştirdiği kuşatma, filolojik eserler doğrultusunda, Romalıların savaş fillerine karşı mücadele etmek zorunda kaldığı bir sonraki mücadeledir. Amida Kuşatması sırasında bizzat kentte bulunan Ammianus Marcellinus, fillerin kuşatmadaki etkinliğine ilişkin şunları aktarmaktadır:

*“...Şehri kuşatan tüm kuvvetler, dehşet verici buruşuk vücutları ve üzerlerinde taşıdıkları Pers savaşçılarıyla birlikte, yavaş adımlarla, kibirli bir gösteri sunarmışçasına yürümekte savaş filleriyle desteklenmekteydi. Hayvanların ortaya koyduğu dehşet, her türlü korkunun ötesindeydi.”*⁶⁴⁴

Ammianus Marcellinus’un aktardığı söz konusu tasvir, tezimiz açısından son derece önemli bir hususa işaret etmektedir. Roma’nın hizmetinde savaş alanına çıktıkları son tarih olan İ.S. 43 yılının ardından savaş filleri, savaş alanlarındaki hizmetlerinden azat edilerek, Roma’nın eğlence ve gösteri dünyasının, propaganda faaliyetlerinin, ticaretinin ve hatta sanatının önemli birer unsuru haline gelmişlerdi. Nitekim bu hayvanların savaş alanlarında neden olduğu korku ve panik zaman içerisinde unutulmuştu. Marcellinus’un ortaya koyduğu tasvir ise yaklaşık üç asırlık uzun bir sürenin ardından, fillerle savaş alanında tekrar karşılaşan Romalıların, hayvanlar karşısında kapıldığı dehşeti net bir şekilde ortaya koymaktadır. Roma piyadesi oldukça uzun bir zaman önce savaş fillerine karşı koymayı başarmıştı. Nitekim dördüncü yüzyılda filler, Romalılar için tekrar yeni ve korkunç bir savaş silahı haline gelmişlerdi.⁶⁴⁵ Söz konusu düşünce, Marcellinus’un Amida Kuşatmasının son günlerine ilişkin aktardıkları ile desteklenmektedir:

“Pek çok plan üzerinde tartıştıktan sonra, hızlı hareket edilmesini gerektiren bir çözüm üzerinde anlaştık. Bu çözüm, düşmanın kuşatma kuleleri üzerine

⁶⁴¹Amm. Marc. XVIII. 7.

⁶⁴²Amm. Marc. XIX. 1. 1.

⁶⁴³Amm. Marc. XIX. 2. 2-3.

⁶⁴⁴Amm. Marc. XIX. 2. 3.

⁶⁴⁵A. Ferrill (1986). *The Fall of The Roman Empire: The Military Explanation*. Londra: Thames and Hudson, s. 55.

konuşlandığı ağır silahlara karşı koymak üzere, surlarımızın üzerine ağır silahlar konuşlandırmaktı. Bu silahları surlarımıza yerleştirdiğimiz sırada en korkunç gün kapımıza dayandı ve savaş filleri tarafından desteklenen sayısız Pers kuvveti yeniden savaş alanına çıktı. Fillerin gürültüleri ve devasa vücutları ise insan aklının tasavvur edebileceğinden çok daha korkunçtu. Düşman, ağır silahları, kuşatma makinaları ve filleriyle mutlak bir üstünlük elde ettiğinde, kent surlarının mazgallı siperlerine yerleştirdiğimiz ağır silahlarımızla, yuvarlak taşlardan oluşan bir yayılım başlattık. Bu yayılımın sonucunda düşman kuşatma kulelerinin bağlantı noktaları paramparça oldu ve kulelerin tepelerinde bulunan ağır silahlar imha edildi. Söz konusu silahların etrafında mücadeleyi sürdüren Pers askerlerinin bir kısmı yüksek kulelerden aşağıya düşerek, bir kısmı ise kulelerin yıkıntıları altında kalarak can verdiler. Öte yandan düşmanın savaş filleri de büyük bir kargaşa halinde geri çekilmeye zorladık. Dört bir taraftan, şehrin surları üzerinden fırlatılan yanar durumdaki odun parçalarıyla kuşatılmış olan hayvanlar, ateş vücutlarına temas ettiği anda panik halinde kaçmaya başladılar ve sürücülerini bunları kontrol edemedi.”⁶⁴⁶

Marcellinus’un söz konusu tasviri, savaş fillerinin Amida kuşatmasındaki son etkinliğine işaret etmektedir. Nitekim Amida kenti, bu muharebeden kısa bir süre sonra Sasani ordusu tarafından ele geçirilmiş, Marcellinus ise kentin düştüğü gece kaçarak Antioch’a hareket etmiştir.⁶⁴⁷

4.2.2.5. İmparator Julianus’un Doğu Seferi (İ.S. 360-363)

Romalı kuvvetlerin savaş filleriyle mücadele etmek zorunda kaldığı bir sonraki savaş, İmparator Julianus’un (İ.S. 360-363) iktidarında, Sasani İmparatorluğu üzerine düzenlenen doğu seferidir. İmparator Julianus’un komutası altındaki Roma kuvvetleri, Sasani İmparatorluğu’na ait birkaç kaleyi ele geçirdikten sonra Tigris Nehrinin doğu yakasına geçmiştir. Burada iki imparatorluk arasında, 363 yılında gerçekleşen muharebe, Romalıların söz konusu seferde savaş filleri ile ilk temasını ifade etmektedir. Sasani ordusu, Romalı kuvvetleri üç hat şeklinde konuşlanarak karşılaşmıştı. Hattın ön kısmında zırhlı Sasani süvarisi konuşlanmış, bunlar ise arkalarında konuşlanan piyade hattı ile desteklenmişti. En arka kısımda ise devasa vücutlarının hareketleriyle, yanlarına yaklaşan herkeste ölüm korkusu uyandıran ve yürüyen birer tepeyi andıran

⁶⁴⁶Amm. Marc. XIX. 7. 6-7.

⁶⁴⁷Amm. Marc. XIX. 8. 4-5.

savaş filleri bulunmaktaydı.⁶⁴⁸ Tigris Nehrinin doğu yakasında gerçekleşen muharebeyi Roma ordusu kazandı. Dağıtılan Sasani kuvvetleri ise bölgedeki Ctesiphon (Tizpon) kentine sığınarak kurtulabilmişti.⁶⁴⁹

Vakit kaybetmeksizin Ctesiphon'u kuşatmak isteyen imparator, generalleri tarafından bu fikirden vazgeçirildiğinde, derhal Tigris Nehri üzerindeki Roma donanmasının yakılmasını emretti ve büyüklüğüne güvendiği ordusuyla, düşman ülkesinin bereketli arazilerine doğru harekete geçti.⁶⁵⁰ Fakat seferin erken safhalarında ortaya çıkan olumlu hava, Roma ordusunun karşılaştığı bir dizi sorun⁶⁵¹ nedeniyle yerini umutsuzluğa bıraktı. Nihayetinde Julianus, Corduena (Karduya) bölgesi üzerinden geri dönmeye karar verdi ve Roma ordusu 16 Haziran 363 tarihinde geri çekilmek üzere kampını topladı.⁶⁵² Roma ordusunun savaş filleriyle mücadele etmek zorunda kaldığı bir sonraki olay, söz konusu geri çekilme sırasında, Maranga (Samarra) adlı bölgede gerçekleşecekti. Marcellinus, Maranga Muharebesinde Sasani ordusunun arka kısmında konuşlandırılmış olan savaş fillerine ilişkin şunları aktarmaktadır:

*“Sasani kuvvetlerinin arka kısmında korkunç görüntüleri ve vahşilikleri ile savaş filleri bulunuyordu. Hayvanların, ağızlarını açarak ortaya koyduğu görüntü karşısında, cesaretsiz olanlar yerlerini güç bela koruyabilmekteydi. Bununla birlikte hayvanların çıkardıkları ses, yaydıkları koku ve tuhaf görünüşleri, atlarımız üzerinde daha da korkunç bir etki yaratmaktaydı. Hayvanların üzerinde oturmakta olan sürücüler ise sağ ellerine bağladıkları büyük birer bıçak taşımaktaydı. Nisibis kuşatması sırasında karşılaştıkları felaketleri göz önünde bulunduran fil sürücüler, herhangi bir filin kontrol altına alınamayacak derecede vahşileşmesi, kendi müttefiklerine zarar vermesi ve önüne çıkan herkesi ezmesi halinde, hayvanın başını boynundan ayıran omurgayı, ellerine bağladıkları bıçakla kesecek ve hayvanı etkisiz hale getireceklerdi. Oldukça uzun zaman önce, Hannibal'ın kardeşi Hasdrubal, fillerin yarattığı dehşetin bu yöntem vasıtasıyla hızlı bir şekilde sona erdirilebileceğini keşfetmişti.”*⁶⁵³

⁶⁴⁸Amm. Marc. XXIV. 6. 8.

⁶⁴⁹Amm. Marc. XXIV. 6. 12.

⁶⁵⁰Amm. Marc. XXIV. 7. 6.

⁶⁵¹Sasani kuvvetleri, Roma ordusunu açlıkla karşı karşıya bırakmak amacıyla tüm tarım arazilerini ateşe vermişti. Dahası Tigris Nehrinin batı yakasında bulunan Romalı takviye kuvvetler henüz bölgeye ulaşmamış ve İmparator'un ordusuna katılmamıştı. Erimekte olan karlar bölgedeki tüm toprağı çamurlu hale getirmiş, genişleyen ve akıntıları kuvvetlenen nehirler yola devam edebilmeyi imkânsız hale getirmişti. Havaların ısınmasıyla birlikte ortaya çıkan bataklıklar, devasa sinek sürülerini beraberinde getirmişti. (Amm. Marc. XXIV. 8. 3.)

⁶⁵²Amm. Marc. XXIV. 8. 5.

⁶⁵³Amm. Marc. XXV. 1. 14-15.

Maranga’da gerçekleşen muharebeyi, göğüs göğüse mücadeleden ziyade menzilli savaş düzenini benimsemiş olan Sasani kuvvetleri karşısında, savaş dirençleri daha yüksek ve göğüs göğüse savaşta mutlak üstünlük sahibi olan Roma ordusu kazandı.⁶⁵⁴ Roma piyadesi karşısında hali hazırda verdiği ağır kayıplar nedeniyle, doğrudan göğüs göğüse mücadeleye girmekten kaçınan Sasani ordusu, Roma kuvvetlerini yüksek tepelerden izleyerek ani baskınlar gerçekleştirme yolunu benimsedi. Bu doğrultuda Sasani kuvvetleri, Julianus’un, zırhını kuşanmamış halde, Samarra bölgesinde geri çekilmekte olan ordusunun ön kısmında keşifte bulunduğu sırada Roma hattının arka kısmına bir kez daha saldırıya geçti.⁶⁵⁵ Marcellinus söz konusu saldırıya ve savaş fillerinin saldırıdaki etkinliğine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...İmparator Julianus’un, ordusunu düzen altına almak için çabaladığı esnada, ağır zırhlı bir Sasani süvari bölüğü, bir diğer cepheden Roma ordusunun merkezine saldırıya geçti ve Romalı kuvvetler savaş fillerinin seslerine ve kokularına karşı koyamadığından, Sasani kuvvetleri kısa süre içerisinde ordunun sol kanadına üstünlük sağladı. Buna karşın imparatorun, kendi güvenliğini umursamaksızın, Sasani ordusunun en nitelikli birlikleri arasına daldığını gören hafif teçhizatlı Roma piyadeleri, cesur bir şekilde Sasani kuvvetleri üzerine saldırıya geçtiler. Bunun sonucunda Sasani kuvvetleri dağılmaya başladı ve takibe koyulan Romalı piyadeler, gerek Sasani askerlerinin gerekse savaş fillerinin arkalarına ve bacaklarına sayısız kılıç darbesi indirdiler.”⁶⁵⁶

Dağılmış durumdaki Sasani kuvvetlerini takibe koyulan Julianus, kendi güvenliğini umursamaksızın bir kez daha mücadelenin en ön kısmına atıldı. Bu sırada aldığı ağır yara nedeniyle bitkin düşen ve tüm yaşam umudunu yitiren imparator çadırına götürüldüğünde, intikam hırsı ve öfkeyle dolan Romalı askerler, mutlak bir düzensizlik içerisinde derhal düşman kuvvetleri üzerine saldırıya geçtiler. Öte yandan şenlik havasındaki Sasani kuvvetleri, Romalı askerler üzerine son derece yoğun bir ok yayılımı başlattılar. Sasani okçularının önünde ise, korkunç büyüklükteki cüsseleri ve başlıklarıyla çevrelerindeki atlarda ve askerlerde büyük bir dehşet uyandıran savaş filleri, yavaş adımlarla yürümekteydi. İki ordu arasındaki şiddetli mücadele, aldıkları yaralar askerlerin vücutlarını teslim alana ve gece karanlığı çökene kadar devam etti.⁶⁵⁷

⁶⁵⁴Amm. Marc. XXV. 1. 18.

⁶⁵⁵Amm. Marc. XXV. 3. 1-2.

⁶⁵⁶Amm. Marc. XXV. 3. 4-5.

⁶⁵⁷Amm. Marc. XXV. 3. 6-12.

Nihayetinde almış olduğu ağır yaraya daha fazla direnemeyen Julianus, 363 yılında yaşamını yitirdi.⁶⁵⁸

4.2.2.6. İmparator Jovianus'un Doğu Seferi (İ.S. 363)

İmparator Julianus'un ölümünün ardından Romalı askerler, 27 Haziran 363 tarihinde, İmparatorluk muhafızlarının komutanı Jovianus'u (363-364) imparator ilan ettiler.⁶⁵⁹ Öte yandan Roma ordusundan firar eden bir asker, hali hazırda Roma ordusuna yaklaşmakta olan Sasani İmparatoru II. Şapur'a sığınarak, kendisine İmparator Julianus'un öldüğünü, panik halindeki Romalı askerlerin ise merhum imparatorun muhafızlarından birisi olan, miskin ve zayıf karakterli Jovianus'u imparator olarak ilan ettiklerini aktardı. Söz konusu bilgi Sasani ordusunun sürdürdüğü takibe büyük bir ivme kazandırdı. Ordusunun komutasını bizzat üstlenen II. Şapur, hareket halindeki Roma ordusunun arka kısmına esas kuvvetiyle saldırabilmek amacıyla tüm hızıyla yola koyuldu.⁶⁶⁰ Söz konusu esas kuvvetin en önemli unsurlarından birisi de savaş filleri idi. Roma ordusunun, kampını toplayarak yola çıkmasından kısa bir süre sonra, bölgeye ulaşan Sasani kuvvetleri, düşman kuvvetlerinin arka kısmına saldırıya geçti. Marcellinus söz konusu saldırıyı ve fillerin saldırıdaki etkinliğini şu şekilde aktarmaktadır:

“...Kamp alanını terk etmemizden kısa bir süre sonra Sasaniler, birliklerinin önünde bulunan savaş filleriyle üzerimize saldırıya geçtiler. Hayvanların, yanlarına yaklaşılmasını imkânsız hale getiren korkunç kokuları nedeniyle askerlerimiz ve atlarımız başlangıçta büyük bir kargaşaya sürüklendiler. Fakat Joviani ve Herculiani Lejyonları, düşman savaş fillerinin birkaçını öldürdükten sonra, ağır zırhlı Sasani süvarilerine cesurca karşı koydular. Ardından Jovii ve Victores Lejyonları zor durumdaki silah arkadaşlarının yardımına yetişerek çok sayıda Sasani süvarisiyle birlikte iki savaş filini katlettiler.”⁶⁶¹

Söz konusu mücadele, tezimizin zamansal kapsamı içerisinde, savaş fillerinin Roma dünyasında etkinlik gösterdiği son savaşa işaret etmektedir. Geri çekilmekte olan Roma ordusu ile takibi sürdüren Sasani ordusu arasındaki mücadeleler bu savaşın ardından bir süre daha devam etmiştir. Nitekim bu mücadelelerde savaş fillerinin etkinliğine işaret eden herhangi bir filolojik eser bulunmamaktadır. İmparator Julianus

⁶⁵⁸Amm. Marc. XXV. 3. 23.

⁶⁵⁹Amm. Marc. XXV. 5. 4.

⁶⁶⁰Amm. Marc. XXV. 5. 8-9.

⁶⁶¹Amm. Marc. XXV. 6. 2-3.

tarafından 360 yılında başlatılan doğu seferi, onun ölümüyle yerine geçen İmparator Jovianus'un, Sasani İmparatoru II. Şapur ile 363 yılında imzaladığı barışla sona ermiştir. Düşman topraklarındaki Roma ordusunun karşı karşıya kaldığı erzak eksikliği ve Romalı askerlerin ihtiyaçları, İmparator Jovianus'u utanç verici fakat aynı derecede gerekli bir barış imzalamaya mecbur bırakmıştır.⁶⁶² Antlaşmayla birlikte II. Şapur'un büyükbabası, Sasani İmparatoru Narses (İ.S. 293-302) tarafından Roma İmparatorluğu'na teslim edilmiş olan, Tigris Nehrinin doğusundaki beş eyalet, tüm müstahkem yerleşimleri ve halklarıyla birlikte Sasanilere teslim edildi.⁶⁶³

⁶⁶²Amm. Marc. XXV. 7. 11.

⁶⁶³Rawlinson, **a.g.k.**, 1876, 235.

5. ROMALILARIN PROPAGANDA FAALİYETLERİNDE FİLLER

Roma ordularına oldukça uzun bir süre boyunca sundukları askeri hizmetin ardından filler, İmparatorluğun gösteri ve eğlence dünyasında, ticari hayatında ve imar faaliyetlerinde son derece yoğun bir şekilde etkinlik göstermiştir. Dâhil oldukları bu yeni kullanım alanları, Roma uygarlığındaki filler için tamamıyla yeni bir statü ortaya koymuştur. Nihayetinde bu yeni statü, hayvanların savaş işlevinin büsbütün önüne geçmiş, İmparator Claudius'un Britanya seferi sonrasında filler, birer ticari metadan, gösteri aktöründen ve güç ya da kutsiyet sembolünden ibaret hale gelmişlerdir. Fillerin dâhil oldukları yeni kullanım alanlarının ortak çatısı, Romalıların gerçekleştirdikleri propaganda faaliyetleri olduğundan, fillerin tüm bu alanlardaki etkinliği propaganda başlığı altında ele alınacaktır.

5.1. Cumhuriyet Dönemi Propaganda Faaliyetlerinde Filler

İ.Ö. İkinci yüzyılın sonundan Gaius Julius Caesar'ın ölümüne kadarki süreçteki Roma'nın hayvan gösterileri, genişlemekte olan Roma gücünün ve Akdeniz dünyasının Romalılar tarafından kontrol altına alınmasının yansıması niteliğindedir. Nitekim Roma'nın gücünün üst düzeye ulaşmış olması Romalı asiller arasındaki amansız rekabeti ve teamülleri hiçe sayma hevesini beraberinde getirmişti. Söz konusu süreç, öncelikle Pompeius'un büyük bir nüfuz elde etmesiyle ve ardından Julius Caesar'ın diktatörlüğünün zirvesine ulaşmasıyla sonuçlanacaktı.⁶⁶⁴

Romalılar, filleri birer gösteri hayvanı olarak kullanan ilk uygarlıktır.⁶⁶⁵ Nitekim savaş fillerinin dâhil olduğu gösteriler Roma'da, İ.Ö. 99 yılında yerini almıştır.⁶⁶⁶ Bu noktada, fillerin Roma'da düzenlenen gösterilerdeki durumunu ele almadan önce, söz konusu tarihe kadar Roma'ya getirilmiş olan savaş fillerine yönelik yaklaşımı genel hatlarıyla ortaya koymakta fayda bulunmaktadır. Plinius, savaş fillerinin söz konusu süreçteki durumuna ilişkin şunları aktarmaktadır:

“İtalyalı halklar savaş fillerini ilk kez Roma ile Pyrrhos arasında gerçekleşen savaşta, İ.Ö. 280 yılında Lucania'da görmüş bu doğrultuda hayvanları “Lucania Öküzleri” olarak adlandırmıştı. Öte yandan Roma kenti fillerle ilk kez, İtalya'ya ayak basmalarından beş yıl sonra, İ.Ö. 275 yılında Malventum savaşı sonrasında Konsül Manius Curius

⁶⁶⁴Jennison, a.g.k., 1937, 48.

⁶⁶⁵G. Blond (1961). *The Elephants*. New York: The Macmillan Company, s. 73.

⁶⁶⁶Kistler, a.g.k., 2006, 148.

tarafından gerçekleştirilen zafer geçidinde karşılaşmıştı. Bunun ardından İ.Ö. 252 yılında Konsül Lucius Metellus'un Sicilya'da Kartacalılara karşı kazandığı zaferin ardından yüz kırk kadar savaş fili Roma'ya getirilmişti. Versius, söz konusu fillerin Circuslarda dövüştüğünü ve mızraklarla öldürüldüğünü aktarmakta, buna gerekçe olarak da filleri nasıl kullanacaklarını bilmeyen Romalıların, bunları yerel müttefiklere bağışlamaktan ya da bakımlarını sürdürmekten ziyade öldürmeye karar verdiklerini ileri sürmektedir. Öte yandan Lucius Piso, fillerin bir bütün halinde circusa getirildiğini ve hayvanlara duyulan nefretin arttırılması amacıyla, bunların ellerinde mızraklar taşıyan görevliler tarafından yürütüldüğünü aktarmaktadır. Fillerin öldürülmediğini düşünen yazarlar ise hayvanların akıbetiyle ilgili herhangi bir görüş belirtmemektedir. ⁶⁶⁷

Savaş fillerinin halka açık gösterilerde kullanılması, Roma yasalarında gerçekleştirilen bir değişiklikle mümkün olmuştur. Plinius, söz konusu değişikliğe ilişkin şunları aktarmaktadır:

*"Roma senatosunun Afrikalı fillerin İtalyan topraklarına ithalatını yasaklayan eski bir kanunu bulunmaktaydı. Öte yandan İ.Ö. 114 yılında Pleb Tribünü olarak görev yapmış olan Gnaeus Aufidius, söz konusu kanunu fesheden bir yasa tasarısını Halk Meclisine getirerek Afrikalı fillerin circuslardaki gösteriler için İtalya'ya ithalatının serbest kılınmasını sağladı."*⁶⁶⁸

Söz konusu değişiklik savaş fillerinin, savaş alanlarının dışında yeni bir kullanım alanına dâhil olması açısından son derece önemlidir. Nitekim bu yeni mücadele alanı Roma arenalarıdır. Bu tarihten itibaren filler, Roma'da gerçekleştirilen gösterilerde önemli birer aktör haline gelmişlerdir. Fillerin Roma arenalarındaki etkinliklerinin başlangıç aşamasına ilişkin Plinius şunları aktarmaktadır:

*"Fenestella, Roma circusunda gerçekleşen ilk fil savaşının İ.Ö. 99 yılında Marcus Antonius ve Aulus Postuminus'un konsüllüklerinde gerçekleştiğini aktarmaktadır. Bu tarihten yirmi yıl sonra filler, Roma circusunda boğalara karşı dövüştürülmüştür."*⁶⁶⁹

5.1.1. Pompeius'un propaganda faaliyetlerinde filler

Fillerin Roma arenalarındaki etkinlikleri, hayvanların bir diğer önemli kullanım alanını ifade eden propaganda faaliyetleri ile doğrudan ilişkiliydi. Cumhuriyetin son dönemlerinde Romalı generallerin arasındaki rekabetin en üst düzeye çıkması, organize

⁶⁶⁷Plin. HN. VIII. 6.

⁶⁶⁸Plin. HN. VIII. 24.

⁶⁶⁹Plin. HN. VIII. 7.

edilen propaganda faaliyetlerinin ihtişamını ve maliyetini aynı ölçüde arttırmıştı. Bu süreçte savaş filleri, son derece görkemli propaganda malzemeleri olarak ön plana çıktılar. Filleri söz konusu amaçla kullanan ilk Romalı, Cumhuriyetin sürüklendiği ilk iç savaşın taraflarından birisi olan Gnaeus Pompeius Magnus (Büyük Pompeius) olacaktı. Nitekim Pompeius'un İ.Ö. 81 yılında, Roma kentinde gerçekleştirilen bir geçit töreninde, savaş filleri tarafından çekilen bir savaş arabasıyla boy gösterme girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştı.⁶⁷⁰ Diktatör Sulla tarafından İ.Ö. 81 yılında Afrika'ya gönderilene kadar, Pompeius'un savaş fillerine yönelik bir tecrübesi yoktu.⁶⁷¹ Öte yandan Afrika'da kazandığı zaferin ardından, elde ettiği ihtişamı sürdürmek isteyen Pompeius, Numidya ülkesine ilerleyerek önüne çıkan tüm yerleşimleri ele geçirdi. Barbar kavimler arasında neredeyse tamamıyla yok olmuş olan Roma'nın gücünü yeniden tahsis eden Pompeius, Afrika'nın vahşi hayvanlarının Roma'nın ihtişamına ve cesaretine şahit olmaksızın geride bırakılmaması gerektiğini ifade etti ve bu sebeple askerlerine birkaç gün boyunca aslan ve fil avlama izni tanıdı.⁶⁷² Pompeius, savaş fillerine yönelik propaganda girişimini, Afrika'dan zaferle döndükten hemen sonra Roma'da gerçekleştirdiği zafer geçidinde uygulayacaktı. Plutarkhos, söz konusu girişime ilişkin şunları aktarmaktadır:

“Pompeius Roma'da bir zafer geçidi yapmak istediğinde Diktatör Sulla, Roma kanunlarının böylesine bir uygulama için yalnızca Konsüllere ve Praetorlara izin verdiği gerekçesiyle bunu reddetti. Talebinin kesin bir şekilde reddedilmesine rağmen arzusundan vazgeçmeyen Pompeius, kendisine karşı çıkanları daha da öfkelendirmek ve hayrete düşürmek amacıyla, zafer geçidi sırasında bineceği savaş arabasının, Afrikalı krallardan ele geçirilmiş olan birkaç filden seçilecek, dört fil tarafından çekilmesini emretti. Öte yandan Roma şehrinin kapıları dört filin yan yana yürüyebileceği kadar geniş değildi. Dolayısıyla bu planından vazgeçmek zorunda kalan Pompeius, zafer arabasını atların çekmesine razı oldu.”⁶⁷³

Pompeius'un söz konusu girişimi muhtemelen bilinçli bir şekilde, Helenistik dönemde Ptolemaios Krallığı tarafından ortaya konulan, Büyük İskender ve Yunan Tanrısı Dionysus'u, filler tarafından çekilen savaş arabalarında temsil etme pratiğinden esinlenmiştir. I. Ptolemaios Soter iktidarında, Cyrene'de (Kirene) bastırılan ve İ.Ö. 300-298 yıllarına tarihlendirilen altın bir sikkenin arka yüzünde, Zeus görünümündeki

⁶⁷⁰Jennison, **a.g.k.**, 1937, 48.

⁶⁷¹Kistler, **a.g.k.**, 2006, 159.

⁶⁷²Plut. Pomp. 12. 4-5.

⁶⁷³Plut. Pomp. 14. 4.

İskender, dört fil tarafından çekilen savaş arabasında ayakta durur şekilde resmedilmiştir. Söz konusu sikke, klasik dönemde filleri arabalara koşulmuş şekilde resmeden en eski kayıttır.⁶⁷⁴ (Bkz. Görsel 5.1)

Görsel 5.1. Büyük İskender'i dört fil tarafından çekilen arabada tasvir eden sikke.

Kaynak: http://www.wildwinds.com/coins/greece/egypt/ptolemy_I/i.html (Erişim tarihi: 26.05.2019)

Bununla birlikte İ.Ö. 279/278 yılında Alexandria'da düzenlenen, II. Ptolemaios Philadelphus'un meşhur geçit töreninde, Dionysus'un Hindistan'dan zaferle dönüşünü temsil eden bir sahne canlandırılmıştır. Bu sahnede İskender'in altın heykeli dört fil tarafından çekilmekte olan arabada sergilenmiştir.⁶⁷⁵

Nitekim Konsül Marius Curius Dentatus'un İ.Ö. 274 yılında, Pyrrhos'tan ele geçirdiği fillerle, Roma'da gerçekleştirdiği ve daha önce görülmemiş olan bu hayvanların Roma halkına sergilenmesinden öte geçemeyen zafer geçidi bir yana, Pompeius'un fillere yönelik planı farklıydı. Muhtemelen Pompeius, tanrıların ve yarı ilahi hükümdarların arabalarını çektikleri bilinen bu devasa hayvanları, aynı amaca hizmet etmeleri amacıyla kişisel hizmeti için kullanmak istemişti.⁶⁷⁶ İ.Ö. 81 yılında gerçekleştirdiği bu girişim, Pompeius'un, fillerle gerçekleştirdiği son propaganda faaliyeti değildir. Nitekim İ.Ö. 55 yılında, ikinci konsüllüğü sırasında Pompeius, Venüs Victrix Tapınağı'nın halka açılmasına ithafen organize ettiği şöenlerde filleri bir kez daha propaganda amacıyla kullanmıştır. Plinius söz konusu girişime ilişkin şunları aktarmaktadır:

“Pompeius'un, İ.Ö. 55 yılındaki ikinci konsüllüğü sırasında, Venüs Victrix Tapınağı'nın halka tahsis edildiği şöenlerde yirmi, bazı kaynaklara göre ise on yedi fil

⁶⁷⁴Toynbee, a.g.k., 1973, 39.

⁶⁷⁵Toynbee, a.g.k., 1973, 39.

⁶⁷⁶Toynbee, a.g.k., 1973, 39.

Roma circusunda savaştırılmıştı. Söz konusu savaşta mızraklı Gaetulialılarla mücadele eden fillerden birisi hayranlık uyandırıcı bir mücadele ortaya koymuştu. Aldığı yaralar sonucunda bir ayağını kaybeden fil, dizleri üstünde sürünerek düşman kalabalığına ulaşmış, hortumuyla kavradığı kalkanlarını birbiri ardına havaya fırlatmıştı. Aralıksız bir şekilde dönerek yere düşen kalkanlar, kalabalıkların üzerinde öfkeli bir hayvandan ziyade bir akrobat tarafından fırlatılmış hissi yarattılar. Mücadele sürerken, fillerden bir diğerinin uğradığı olağanüstü son, kalabalıklar arasında dehşet uyandırmıştı. Söz konusu fil, gözünün alt kısmına isabet ederek başının kritik noktasına nüfuz eden tek bir mızrak darbesiyle öldürülmüş, bunun üzerine dehşete düşen filler etraflarını saran demir çiti yarararak halk arasında müthiş bir korku yaratmışlardı. Söz konusu olay İ.Ö. 49 yılında Diktatör olacak olan Caesar'ın, benzer şekilde organize ettiği bir gösteride arenanın etrafını su kanallarıyla sarmasına neden olacaktı. Öte yandan Pompeius'un filleri, tüm kaçış umutları tükendiğinde tarifsiz yalvarma hareketleriyle ve çıkardıkları feryat sesleriyle kalabalığın merhametini kazanmaya çalıştılar. Söz konusu olay arenadaki kalabalıkta öylesine büyük bir hüznü yarattı ki Pompeius'un kendileri için ortaya koyduğu cömertliği tamamiyle unutan kalabalık hep birlikte ayağa kalktı ve ona lanetler yağdırdı."⁶⁷⁷

Sonuç itibarıyla Pompeius'un filleri dâhil ederek gerçekleştirdiği iki girişim de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

5.1.2. Caesar'ın propaganda faaliyetlerinde filler

Roma Cumhuriyetinin son yıllarında, filleri etkili birer propaganda malzemesi olarak kullanan bir diğer isim, Pompeius'un sahip olduğu nüfuzun en önemli rakibi olarak görülen Gaius Julius Caesar'dı. Suetonius (İ.S. 69-122), Caesar'ın, kazandığı zafer sonrasında gerçekleştirdiği faaliyetlere ilişkin şunları aktarmaktadır:

"...Böylelikle savaşlara son veren Caesar, Scipio'ya karşı kazandığı zaferin ardından Roma'da, bir ay içerisinde, birkaç günlük aralıklarla dört zafer geçidi gerçekleştirdi. Galya zaferi onuruna düzenlediği zafer geçidinde, Velabrum'a tırmandığı sırada, savaş arabasının dingilinin kırılması üzerine arabadan düşen Caesar, Capitol'ün merdivenlerini meşale ışığında tırmandı. Bu sırada merdivenlerin iki yakasında toplamda kırk savaş fili bulunmakta, filler hortumlarıyla meşaleler tutmaktaydı."⁶⁷⁸

Caesar tarafından benimsenen söz konusu girişimin kökeni, muhtemel bir şekilde fillerin Helenistik dönemdeki etkinliklerine dayanmaktaydı.⁶⁷⁹ Seleukos Kralı

⁶⁷⁷Plin. HN. VIII. 7.

⁶⁷⁸Suet. Iul. XXXVII.

⁶⁷⁹Toynbee, a.g.k., 1973, 47.

VI. Antiokhos Dionysus (İ.Ö. 145/44-142/41) iktidarında, İ.Ö. 145-142 yıllarında darp edilen bakır sikke grubunun ön yüzünde kral, Yunan Tanrısı Dionysus'un suretiyle, sarmaşıktan bir taç giyer şekilde ve ışık saçarken resmedilmiştir. Sikkelerin arka yüzünde ise Hindistan türü bir fil, yanmakta olan bir meşaleyi hortumuyla tutmaktadır.⁶⁸⁰ (Bkz. Görsel 5.2)

Görsel 5.2. VI. Antiokhos'un Dionysus suretinde temsil edildiği sikke.

Kaynak:<https://www.coinarchives.com/a/results.php?search=elephant+torch&s=1&upcoming=0&results=100> (Erişim tarihi: 25.05.2019)

Muhtemelen Caesar, Pompeius'un fillerle gerçekleştirdiği girişimlerde yapmış olduğu hatalardan ders çıkarmıştı. Nitekim Caesar, filleri dâhil ettiği gösterileri, hayvanların usta savaşçılar ya da avcılar tarafından katledildiği vahşi gösterilerden ziyade, bunların da dâhil oldukları kuvvetler arasında gerçekleşen eşit şartlardaki mücadeleler şeklinde tertiplemiştir. Caesar'ın zafer kutlamalarında, Roma Circusunda düzenlenen ve fillerin dâhil oldukları mücadelelere ilişkin üç farklı filolojik eser detaylar sunmaktadır. Bu doğrultuda Suetonius, oyunlara ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...Vahşi hayvanların sergilendiği mücadeleler, birbirini izleyen beş gün boyunca halka sunuldu. Bu mücadelelerin sonuncusunda, her biri beş yüz piyadeden, yirmi savaş filinden ve otuz süvariden oluşan iki ordu arasında bir savaş gerçekleştirildi. Bu savaş için mücadele alanında yer açılarak karşılıklı iki savaş kampı inşa edildi.”⁶⁸¹

Söz konusu organizasyona ilişkin Dio şunları aktarmaktadır:

“...Askerleri, gelenek olduğu üzere Roma forumunda bire bir mücadele ettirmekle kalmayan Caesar, bunları gruplar halinde Circus'ta da savaştırdı. Bununla birlikte

⁶⁸⁰R. S. Poole (1878). *A Catalogue of Greek Coins in British Museum: The Seleucid Kings of Syria*. Londra: Longmans & Co., s. 66-67.

⁶⁸¹Suet. Iul. XXXIX.

*süvarilere karşı süvariler, piyadelere karşı piyadeler, bazen de her iki türden askerler sayıları eşit iki rakip grup olarak birbirleriyle savaştırıldılar. Öte yandan sayıları kırkı bulan fillerin üzerinde oturan askerler arasında dahi bir mücadele gerçekleştirildi.”*⁶⁸²

Plinius, oyunlar hakkında şunları aktarmaktadır:

*“...Filler, Diktatör Caesar’ın üçüncü konsüllüğünde, İ.Ö. 46 yılında Roma Circusunda dövüştüler. Başlangıçta yirmi savaş fili beş yüz piyadeden oluşan kuvvete karşı savaştı. Ardından gerçekleştirilen ikinci mücadelede, sırtlarında kuleler taşıyan ve her biri altmış piyade tarafından savunulan yirmi savaş fili, beş yüz piyade ve aynı sayıda süvariden oluşan büyük bir kuvvetle mücadele etti.”*⁶⁸³

Birtakım farklılıklar göstermekle birlikte bu üç tasvir, söz konusu oyunlarda fillerin vahşi bir katliama maruz bırakılmaktan ziyade, mücadele halindeki iki grup arasında birer askeri güç unsuru olarak konuşlandırıldıklarını ortaya koymaktadır. Juvenal, Caesar’ın fil sürüsüne gerçekleştirdiği atıfta, bu hayvanların satın alınmasının yasak olduğuna ve sürünün Romalı özel bir şahıstan ziyade yalnızca Caesar’a ait olduğuna işaret etmektedir.⁶⁸⁴ Bu atıf, Caesar’ın diktatörlüğünde fillerin, Roma arenasındaki gösterilerde, en azından büsbütün şekilde infaz edilmedikleri düşüncesini destekler niteliktedir.

5.1.3. Romalı asillerin hususi fil kullanımı

Juvenal’ın ortaya koyduğu ifadeye paralel olarak, Roma tarihinde yalnızca iki istisna dışında, bir kişinin hususi fil kullanımına işaret eden herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.⁶⁸⁵ Söz konusu istisnaların ilki, Roma İmparatoru Nero’nun (İ.S. 54-68) üç kuşak önceki büyükbabası, Gnaeus Domitius’a aittir. İ.Ö. 122 yılındaki konsüllüğü sırasında isyancı Allobroges ve Arverni kabilelerine karşı kazandığı zaferin ardından Domitius, çok sayıda askerin kendisine eşlik ettiği bir çeşit zafer geçidi mahiyetinde, bölgede bir filin üzerinde seyahat etmiştir.⁶⁸⁶ Şahsi fil mülkiyetine ilişkin bir diğer istisna ise Caesar’ın Pompeius’a ve taraftarlarına karşı verdiği mücadeledeki generallerinden birisi olan Lucius Cornuficius’a aittir. İ.Ö. 36 yılında, Pompeius’un oğlu Sextus Pompeius’a karşı mücadele ettiği sırada, askerlerini düşman kuvvetleri

⁶⁸²Dio Cass. XLIII. 23.

⁶⁸³Plin. HN. VIII. 7.

⁶⁸⁴Juv. XII. 105.

⁶⁸⁵Toynbee, a.g.k., 1973, 50.

⁶⁸⁶Suet. Ner. II.

karşısında yok olmaktan kurtaran Cornuficius, kazandığı başarının ardından büyük ölçüde gururlanmıştı. Kendisine atfettiği övünç öylesine şiddetliydi ki, Romalı komutan Roma'ya döndüğünde dışarıda yediği tüm yemeklere bir filin sırtında seyahat ederek katılmıştı.⁶⁸⁷

5.2. İmparatorluk Dönemi Propaganda Faaliyetlerinde Filler

5.2.1. Julio-Claudian Hanedanı (İ.Ö. 27 - İ.S. 68)

İlerleyen süreçte, Roma'nın ilk İmparatoru Octavianus'un iktidarında, İtalya'daki fil nüfusu yeni fillerin sürüye dâhil olmasıyla genişlemeye devam etmiştir. Nitekim bu dönemde Roma kenti, uzak coğrafyalardan yola çıkarılmış fillere ev sahipliği yapmıştır. Florus, söz konusu olaya ilişkin şunları aktarmaktadır:

“Nihayetinde tüm Batının ve Güneyin halkları boyunduruk altına alınmış, Kuzeyde, Ren ve Tuna Nehirleri arasında yaşayan halklar ile Doğuda, Kura ve Euphrates Nehirleri arasında yaşayan halklar Roma hâkimiyeti altına girmişti. İmparatorluğun hâkimiyeti altında bulunmayan diğer halklar dahi Roma'nın ihtişamını hissetmiş, insanlarına ise dünyanın fatihleri olarak saygı göstermişti. İskitler, Sarmatlar ve Çinliler (Sêres) dahi dostluk niyetiyle elçiler göndermişlerdi. Bununla birlikte güneşin hemen altında yaşayan Hintliler, değerli taşlar ve incilerle birlikte hediye olarak filler getirmişlerdi. Tarihte bu denli büyük bir hediye sunmamış olan Hintliler, Roma'ya uzanan yolculuklarını tamamlayarak hediyelerini sunmak için dört yıl boyunca seyahat etmişlerdi. Ten renkleri ise gerçekten başka bir gökyüzünün altında yaşadıklarının kanıtıydı.”⁶⁸⁸

Fillerin birer propaganda malzemesi olarak kullanımı, İmparator Octavianus döneminde de benimsenmiştir. İ.Ö. 19 yılında, Roma'da bastırılan bir sikkenin arka yüzünde Octavianus, insanüstü bir durumda betimlenmiştir. Sola doğru ilerlemekte olan iki fil tarafından çekilen bir arabada, ayakta duran Octavianus, sağ elinde bir defne demeti, sol elinde ise bir asa tutmaktadır.⁶⁸⁹ Bununla birlikte sikke üzerinde resmedilen filler, geniş kulaklara ve çukurlu yapıda sırtlara sahip olan Afrika türüdür. Güneşe tapınmak amacıyla hortumlarını havaya kaldırdıkları söylenen filler, imparatora övgü

⁶⁸⁷Dio Cass. XLIX. 7.

⁶⁸⁸Flor. Epit. II. 34.

⁶⁸⁹H. Mattingly (1923). *Coins of the Roman Empire in the British Museum, Vol I, Augustus to Vitellius*. Londra: Longmans & Co., s. 3.

sunmak amacıyla hortumlarını yukarı kaldırır şekilde resmedilmişlerdir.⁶⁹⁰ (Bkz. Görsel 5.3)

Görsel 5.3. *Octavianus'u filler tarafından çekilen arabada tasvir eden gümüş sikke.*

Kaynak:https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=631239001&objectId=3087020&partId=1 (Erişim tarihi: 25.05.2019)

Bununla birlikte, İ.Ö. 18-16 yıllarında basılmış olan bir Roma sikkesinin arka yüzünün kenar hatlarında “QVOD VIAE MVN SVNT” açıklaması bulunmakta, orta kısımda ise bir köprünün üzerine inşa edilmiş ikili kemer resmedilmektedir. Kemerin üzerinde, filler tarafından çekilen bir arabada ayakta duran Octavianus, sağ elinde bir demet tutmaktadır. Octavianus'un hemen arkasında ise kendisine taç giydirerek zaferini kutlayan Zafer Tanrıçası bulunmaktadır.⁶⁹¹ Söz konusu sikkenin arka yüzünde bulunan bu betimleme Octavianus iktidarında İtalya'daki ana yolların onarılmasına atıfta bulunmaktadır.⁶⁹² (Bkz. Görsel 5.4)

Görsel 5.4. *Octavianus'un yol icraatlarına işaret eden altın sikke.*

Kaynak:https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=1216247&partId=1&searchText=elephants&object=23360&page=2 (Erişim tarihi: 25.05.2019)

⁶⁹⁰Toynbee, a.g.k., 1973, 39.

⁶⁹¹Mattingly, a.g.k., 1923, 75.

⁶⁹²Toynbee, a.g.k., 1973, 39-42.

Filler, İmparator Octavianus iktidarında, İ.Ö. 8 yılında düzenlenen gösterilerde de yerlerini almışlardır. Bu dönemde İtalya’da baş gösteren kıtlığın İ.Ö. 8 yılında sona ermesinin ardından Octavianus, Roma Circusunda oyunlar tertiplemiş, bu oyunlarda bir fil, önce bir gergedanı, ardından da Roma’da büyük zenginlik elde etmiş olan bir savaşıyı tek başına mağlup etmiştir.⁶⁹³ Octavianus iktidarında fillerin dâhil oldukları bir sonraki organizasyon İ.S. 12 yılında gerçekleşmiştir. Bu tarihte düzenlenen gösterilerde kullanılan fillerin kaynağına ve bu hayvanların eğitimlerine ilişkin Aelianus, şunları aktarmaktadır:

“...Tiberius’un yeğeni olan Germanicus’un yaşadığı dönemde, Roma’da pek çok yetişkin dişi ve erkek fil bulunmaktaydı. Nitekim bunlar ülke topraklarında pek çok yavru dünyaya getirmişti. Söz konusu yavruların uzuvları belirli bir yetişkinliğe ulaştığında, bu tür hayvanlarla iletişim kurmak konusunda zeki olan bir adam, bunları eğitmiş, olağanüstü ve hayret verici bir ustalıkla yönlendirmişti. Eğitime hayvanlara oldukça nazik ve sakın bir şekilde talimatlar vererek başlayan eğitmen, hayvanların tüm vahşilik eğilimlerinden ya da kaçma içgüdülerinden vazgeçmelerini sağlamak amacıyla, bunlara sıklıkla lezzetli ve iştah açıcı yiyecekler verdi. Bu eğitim sürecinin sonucunda hayvanlar, flüt sesleri karşısında vahşileşmemeyi, davul sesleri karşısında paniğe kapılmamayı, eğitmenlerinin düdükları karşısında itaat etmeyi ve ahenksiz notalara, yürümekte olan ayakların ritmine ya da kalabalıkların hep bir ağızdan şarkı söylemelerine katlanmayı öğrenmişti. Dahası, hayvanlar kalabalık insan topluluklarından korkmamaları noktasında layıkıyla eğitilmişlerdi. Eğitimlerinin ileri aşamalarında ise hayvanlar, bir ceza olarak maruz kaldıkları darbeler karşısında sinirlenmemeyi ve belirli bir uzuvlarını hareket ettirmeye ya da dans ve şarkı zamanlarında sallanmaya zorlandıklarında, yeterli güce ve cesarete sahip olacak yetişkinliğe ulaşmış olsalar dahi vahşileşmemeyi öğrendiler. Eğitimin son aşamasında, huysuzluk etmekten içgüdüsel olarak kaçınmak ve tek bir adam tarafından verilen talimatlara mutlak şekilde uymak, hayvanlar için bir onur ve asalet göstergesi anlamına gelmekteydi.”⁶⁹⁴

Bu noktada, fillere uygulanan yoğun ve karmaşık eğitimin mümkün olamayacağına, bu hayvanların böylesine karmaşık hareketleri, büyük insan kalabalıkları önünde sergilemek noktasında tam anlamıyla eğitilemeyeceğine dair kuşku oluşabilir. Nitekim Aelianus, fillerin uysallığına ve zekâsına ilişkin şunları aktarmaktadır:

⁶⁹³Dio Cass. LV. 33.

⁶⁹⁴Ael. NA. II. 11.

“...Bu noktada fillerin müzik algısına, itaat etme eğilimlerine ve insanlar için dahi zor olan şeyleri öğrenmekteki kabiliyetlerine değinmek niyetindeyim. Filler, bir koronun hareketleri, bir dansın adımları, aynı tempoda yürümek, flütlerin seslerinin keyfini sürmek, farklı notaları ayırt etmek ve belirlenen hıza uyum sağlayarak yavaş ilerlemek ya da hızlanmak gibi pratiklerin hepsini öğrenmişlerdi ve tüm bunları hata yapmaksızın gerçekleştiriyorlardı. Böylelikle doğa, filleri en iri hayvanlar olarak ortaya koyarken, öğrenme yetenekleri bunları en uysal ve nazik hayvanlar haline getiriyordu. Bu noktaya kadar Hindistan’daki, Etiyopya’daki ya da Libya’daki fillerin itaat etme eğilimlerine ve öğrenme yeteneklerine ilişkin bir ifade sunmuş olsaydım, herhangi birisi gösterişli bir hikâye uydurduğumu, tüm bunları aslında fillerin doğasına tamamıyla aykırı bir rivayete dayanarak yazdığımı düşünebilirdi. Bu, gerçek bilginin peşine düşmüş ve gayretli bir doğru aşığı olan birisinin yapmaya hakkı olduğu son şeydir. Bunun yerine ben, bizzat gördüklerimi ve benden öncekilerin Roma’da yaşananlara ilişkin kaydettiklerini aktardım. Bunu yaparken fillerin olağanüstü doğasını yansıtmaya yetecek, pek çok gerçekten yalnızca bir kaçını özetlemek suretiyle ele aldım.”⁶⁹⁵

Aelianus, Tiberius’un yeğeni ya da evlatlığı olduğu farz edilen Germanicus’un, Octavianus iktidarında İ.S. 12 yılında, Romalılar için tertiplediği gösterilerde, fillerin etkinliğine ilişkin şunları aktarmaktadır:

“...Sayıları on ikiyi bulan fil topluluğu, tiyatronun sağ ve sol tarafından iki grup halinde içeri girdi. Edalı bir yürüyüş şekliyle sahneye giren filler, vücutlarını kibar bir şekilde sallıyorlardı ve dansçıların çiçeklerle bezenmiş kıyafetlerine benzer şekilde giyindirilmişlerdi. Terbiyecilerinin tek bir sözülle filler, bunu bir talimat olarak dikkate alıp tek sıra halinde dizildiler. Verilen ikinci komutun ardından bir yuvarlak oluşturan filler, kendilerine talimat verildiği takdirde tekrar alana yayıldılar. Ardından zemini süslemek amacıyla yerlere çiçekler serpen filler, bunu ölçülü ve tutumlu bir şekilde yaptılar. Bunun ardından hayvanlar, müziğe uyum sağlayarak ayaklarını zaman zaman sert bir şekilde yere vurdular ve ritmik bir dans sergilediler... Bunun ardından gerçekleştirilen gösteri, kalabalığı muazzam ölçüde memnun etti. Sahnenin kumlarına alçak sedirler ve döşekler yerleştirilmiş, bunlara sırasıyla minderler konulmuş, minderlerin üzeri ise nakışlı yorgan örtüleriyle örtülmüştü. Tüm bunlar mutlak bir refahın ve atadan gelen zenginliğin göstergesiydi. Bunların yakınlarında altından ve gümüşten yapılma pahalı kadehler ve kâseler, içlerinde ise bol miktarda su bulunuyordu. Bunların yanında ise turuncgil ağacından ve fildişinden yapılan, son derece ihtişamlı masalar yerleştirilmişti. Masaların üzeri bu devasa hayvanların iştahını gidermeye yetecek miktarda etle ve yiyeceklerle doldurulmuştu. Tüm hazırlıklar bolluk içerisinde tamamlandığında, altı erkek ve altı dişi filden oluşan ziyafetin katılımcıları içeri girdiler. Erkek filler, erkeksi örtülerle, dişi filler

⁶⁹⁵Ael. NA. II. 11.

ise kadınsı örtülerle örtülmüştü. Nitekim hayvanlar, bir erkek, bir dişi yan yana oturacak şekilde eşleşerek yerlerine oturdular. İşaretin verilmesiyle hortumlarını, tıpkı bir el gibi, tevazuyla masaya uzatan filler, masadaki yiyecekleri muhteşem bir nezaketle yemeye başladılar. Hayvanlardan birisi dahi obur bir görünüm sergilemedi. Bununla birlikte hiçbir fil, bir diğerini engellemeye çalışmadı ve hiçbirisi aşırıya kaçan miktarda yiyecek kapmaya çalışmadı. Filler su içmek istediklerinde ise, her birinin yanına suyla dolu bir kâse konuldu ve hayvanlar hortumlarıyla çektikleri suyu nazik bir şekilde içtiler. Bunun ardından hayvanlar, hortumlarına aldıkları suyu, hor görme duygusundan ziyade eğlence maksadıyla birbirilerinin üzerine fışkırttılar.”⁶⁹⁶

Aelianus, Romalıların, savaş alanlarında tanıştıkları bu korkunç silahları, gösteri ve eğlence dünyasına ne denli başarılı şekilde dâhil ettiklerinin anlaşılmasını sağlayacak, son derece önemli detaylar sunmaktadır. Bu detaylardan birisi de Aelianus’un bizzat görgü tanığı olduğu olaydır:

“Fillerin sıra dışı marifetlerini gösteren buna benzer pek çok hikâye kaydedilmiştir. Nitekim bir filin, hortumuyla, Romalı harflerini bir tabletin üzerine düz bir çizgi halinde, en ufak bir sapma olmadan yazdığına gözlerimle şahit olmuştum.”⁶⁹⁷

Aelianus’un anlatımına benzer ifadeler Plinius tarafından da aktarılmaktadır:

“Üç kez konsüllük görevinde bulunmuş olan Mucianus, bir filin Yunan harflerini gerçek anlamda öğrendiğini, bu dilde cümleler dahi yazabildiğini aktarmaktadır.”⁶⁹⁸

Caesar’ın, Thapsus Savaşı öncesinde askerlerini fillere karşı eğitebilmek amacıyla İtalya’dan bir miktar fil getirtmiş olduğu filolojik eserlerde ifade edilmektedir. Bu durum ise İtalya’da Thapsus Savaşı öncesinde de bir fil nüfusu bulunduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim söz konusu fil nüfusu, Caesar’ın Thapsus’ta ele geçirdiği filleri Roma’ya getirmesiyle birlikte artmıştır. Aelianus’un, Octavianus’un iktidarında İtalya’da yeni yavrular dünyaya getiren bir fil sürüsüne atıfta bulunması ise, Caesar tarafından genişletilen fil sürüsünün bu dönemde de üremeye devam ettiğine işaret etmektedir. Bu noktada kanımız, söz konusu sürünün, Roma’nın eğlence dünyasında önemli birer aktör haline gelen fillerin esas kaynağı olduğu yönündedir. Bu noktada bir diğer önemli husus ise, bu fil sürüsünün nerede barındığıdır. Juvenal, söz konusu fil sürüsünün nerede bulunduğuyla ilişkin önemli detaylar içeren dizeler aktarmaktadır:

⁶⁹⁶Ael. NA. II. 11.

⁶⁹⁷Ael. NA. II. 11.

⁶⁹⁸Plin. HN. VIII. 3.

*“...Caesar’ın fil sürüsü ne Latium’da ne de gökyüzümüzün altındaki başka bir yerde yetişmektedir. Bu hayvanlar, koyu tenli halkların topraklarından getirilmekte ve Rutulia Ormanları ile Ardea kralı Turnus’un topraklarında beslenmektedirler.”*⁶⁹⁹

Söz konusu dizeler pek çok Latin dili uzmanı tarafından farklı yorumlarla açıklanmakla birlikte, tüm yorumlar yalnızca imparatorlara ait olan fil sürüsünün Ardea Ormanlarında barındığı doğrultusunda birleşmektedir. Bununla birlikte dönemin bazı şairlerinin, parlaklığını kaybeden fildişlerinin, Tibur (Trivoli) bölgesindeki temiz havaya maruz kaldıklarında beyazlığını yeniden kazandıklarını aktardığına dikkat çeken Mayor, burada da bir fil sürüsünün bulundurulmuş olabileceğine ilişkin alternatif bir düşünce ileri sürmüştür.⁷⁰⁰ Nihayetinde fil sürülerine ev sahipliği yaptığı ileri sürülen her iki bölge de, Roma’ya olan ideal yakınlıkları göz önüne alındığında son derece elverişli birer konuma sahiptir. Ardea kenti Roma’nın yaklaşık otuz iki km güneyinde, Tibur kenti ise Roma’nın yaklaşık yirmi beş km doğusunda bulunmaktadır. Söz konusu mesafeler, herhangi bir organizasyon için gerekli olduklarında, fillerin kısa zaman içerisinde Roma’ya ulaştırılabileceği uzaklıkları ifade etmektedir. Bununla birlikte Roma kentinde filler için tahsis edilmiş özel bir alanın ya da fil ahırlarının varlığa işaret eden herhangi bir filolojik eser bulunmamakta, böylesine bir alana ya da yapıya kentin yerleşim planında da rastlanmamaktadır. Bu durum, Akdeniz egemenliği için uzunca bir dönem mücadele etmiş olan Kartaca ve Roma’nın, fillere olan yaklaşımlarındaki farklılığı net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Akdeniz dünyasındaki egemenliğini tesis ettikten ve Pax Romana sürecine girdikten sonra Roma yönetimi, askeri kullanımlarını terk ederek birer ticari metaya dönüştürdüğü filleri, ihtiyaç duyulduğu takdirde başkentte boy göstermeleri doğrultusunda, Roma’ya ideal bir uzaklıkta muhafaza etmiştir. Buna karşın Kartacalılar, orduları içerisinde son derece önemli bir konuma yerleştirdikleri hayvanların bakımını, bizzat başkent surları içerisinde üstlenmişlerdir. Bu noktada fillerin, Kartacalıların sosyal ve ekonomik yaşantısında, Roma’ya nazaran daha ön planda bulunduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Nitekim tek bir filin gün içerisinde tükettiği yiyecek miktarına ve hayvanların mâl oldukları işgücüne önceki bölümlerde değinilmiştir. Appian’ın, Kartaca kenti içerisinde, üç yüz filin barınabileceği büyüklükteki fil ahırlarına ve bunların hemen yanında bulunan yiyecek depolarına yapmış olduğu atıf, hayvanların kentin

⁶⁹⁹Juv. XII. 104-105.

⁷⁰⁰J. E. B. Mayor (1881). *Thirteen Satires of Juvenal, Vol II*. Londra: Macmillan and Co., s. 241.

günlük yaşamında işgal ettiği yerin en önemli kanıtıdır.⁷⁰¹ Buna karşın oldukça muhtemel bir şekilde, fillerin bakımı noktasında Hindistan'da uygulanmakta olan yöntemi benimsemiş olan Roma yönetimi, hayvanların beslenme ihtiyacını İtalyan Yarımadasının Ardea ve Tibur Ormanlarında karşılamıştır. Söz konusu farklılık bu iki güç unsurunun fillere son derece farklı bakış açılarıyla yaklaştığının en önemli kanıtıdır.

Octavianus iktidarında basılmış sikkelerde boy gösteren arabalara koşulmuş fil grupları, elde ettiği başarılar karşısında kendisine atfedilen onuru sembolize etmektedir. Bununla birlikte Octavianus'un ömrü boyunca filler tarafından çekilmekte olan arabalara gerçek anlamda binmiş olması olasılık dışıdır. Octavianus'un, İmparatorluk Kültü doğrultusunda mutlak şekilde tanrılaştırılmasının sikkeler üzerindeki yansıması ise bir sonraki İmparator Tiberius'un iktidarında, İ.S. 34-36 yıllarında basılmış sikkelerde kendisini göstermektedir.⁷⁰² Söz konusu sikkelerin ön yüzünde Octavianus, dört fil tarafından çekilmekte olan arabanın üzerine yerleştirilmiş bir tahtta, ışık saçarak oturmaktadır. Sağ elinde defne demeti tutan Octavianus'un sol elinde ise uzun bir asa bulunmaktadır. Arabayı çekmekte olan her bir filin ensesinde sürücüsü bulunmaktadır. Bununla birlikte arabanın yan kısımları kalkanlarla süslenmiştir.⁷⁰³ (Bkz. Görsel 5.5)

Görsel 5.5. İmparator Tiberius iktidarında basılmış sikke üzerinde Octavianus'un tanrılaştırılması.

Kaynak: https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=636325001&objectId=1202413&partId=1 Erişim tarihi: 25.05.2019)

⁷⁰¹App. Pun. 95.

⁷⁰²Toynbee, a.g.k., 1973, 42.

⁷⁰³Mattingly, a.g.k., 1923, 134.

Filler Roma'nın üçüncü imparatoru, Caligula (İ.S. 37-41) iktidarında da boy göstermişlerdir. İmparator Caligula, İ.S. 39 yılında, kızı Drusilla'nın doğum gününü kutlamak üzere Roma'ya döndüğünde, filler tarafından çekilmekte olan bir arabada taşınan kızının heykelini Roma circusuna getirtmiş ve heykeli iki gün boyunca halka sergilemiştir.⁷⁰⁴ İmparator Caligula'nın İ.S. 41 yılında öldürülmesinin ardından, askerler tarafından imparator ilan edilen Claudius da filleri bir propaganda malzemesi olarak kullanmaktan geri durmamıştır. İktidarının güvenliğini tesis ettikten sonra Claudius, aile sadâkatinin görevlerine yönelmiştir. Büyükannesi Livia'ya kutsal onurlar atfedilmesini sağlayan imparator, Roma circusunda tertiplediği geçitte, büyükannesinin büstünün, tıpkı Octavianus gibi, filler tarafından çekilen bir arabada sergilenmesini sağlamıştır.⁷⁰⁵ Benzer bir gösteri, bir sonraki İmparator Nero tarafından İ.S. 59 yılında benimsenmiştir. İmparatorun emri doğrultusunda, Octavianus'un savaş arabasını çekmekte olan filler, circusa girdiklerinde ve senatörlerin koltuklarının bulunduğu bölgeye geldiklerinde aniden durmuş ve daha fazla ilerlemeyi mutlak şekilde reddetmiştir.⁷⁰⁶

Gerek İmparator Caligula'nın, gerek Claudius'un gerekse Nero'nun, tertitledikleri gösterilerde kullandıkları filler tarafından çekilen arabaların modeli ise muhtemel bir şekilde Tiberius tarafından, Octavianus'un ölümünün ardından basılan sikkelerdeki araba ile aynıydı.⁷⁰⁷ Bununla birlikte ilk kez Pompeius tarafından benimsenen ve temeli Helenistik döneme dayanan, fillerin tanrıların ve yarı ilahi hükümdarların arabalarını çektiği doğrultusundaki anlayışın, Roma'nın diğer hükümdarları tarafından da benimsendiği görünmektedir. Bu anlamda filler Roma'da propaganda faaliyetlerinin ve eğlence dünyasının yanı sıra dini birer aktör olarak da ön plana çıkmışlardır.

İmparator Nero tarafından, kendisinin ve annesi Agrippina'nın onuruna, İ.S. 55 yılında bastırılan sikkeler bu kanıyı desteklemektedir. Söz konusu sikkelerin ön yüzünde İmparator Nero ve annesi Agrippina'nın büstleri bulunmaktadır. Arka kısımda ise dört fil tarafından sola doğru çekilmekte olan bir araba, arabanın üzerindeki tahtta oturan iki erkek figür bulunmaktadır. Bu figürler Divus (ilahi, tanrılaştırılmış) Claudius ve Divus Octavianus'tur. Arka kısımda bulunan figür, ı ışık saçmakta ve sağ elinde kartal

⁷⁰⁴Dio Cass. LIX. 13.

⁷⁰⁵Suet. Claud. XI.

⁷⁰⁶Dio Cass. LXII. 16.

⁷⁰⁷Toynbee, a.g.k., 1973, 42.

başlı asa tutmaktadır. Ön kısımda bulunan ve ışık saçan figür ise sağ elinde hamam taşı, sol elinde ise kraliyet asası tutmaktadır.⁷⁰⁸ (Görsel 5.6)

Görsel 5.6. *İmparator Nero ve annesi Agrippina'nın sikkeler üzerinde tanrılaştırılması.*

Kaynak: https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=1216063&partId=1&searchText=elephants&object=23360&page=2 (Erişim tarihi: 26.05.2019)

Öte yandan filler, Roma'da, gerek İmparator Claudius, gerekse İmparator Nero iktidarlarında mücadele eden gladyatörlerin, kariyerlerindeki son mücadelelerde bire bir rakipleri olmuşlardır.⁷⁰⁹ Bu noktada tek bir gladyatörün, devasa boyutlardaki bir file karşı tek başına zafer kazanmasının olanaksız olduğu düşüncesi oluşabilir. Nitekim Plinius, Hannibal Barka'nın, İkinci Pön Savaşı sırasında ele geçirdiği Romalı esirlerden birisini tek bir filin karşısına çıkardığı olaya ilişkin şunları aktarmaktadır:

“Romalıların, tek başlarına fillerle mücadele ettikleri meşhur bir hikâye bulunmaktadır. Söz konusu hikâye, Hannibal Barka'nın Roma ordusundan ele geçirdiği askerleri birbirleriyle savaşmaya zorladığı günlere aittir. Bu mücadelelerde hayatta kalan Romalı bir asker, zafer kazandığı takdirde özgürlüğünün kendisine verileceği vaadiyle, bir savaş filine karşı tek başına savaşmaya zorlanmıştır. Nitekim Romalı asker, Kartacalıları korkunç bir hüsrana uğratarak savaş filini tek başına öldürmeyi başarmıştır. Öte yandan bu mücadelenin haberlerinin, fillerin büyük ölçüde aşağılanması neden olacağına inanan Hannibal Barka, henüz yeni yola çıkarılmış olan Romalı askerin arkasından süvariler göndererek onu öldürtmüştür.”⁷¹⁰

⁷⁰⁸Mattingly, a.g.k., 1923, 201.

⁷⁰⁹Plin. HN. VIII. 7.

⁷¹⁰Plin. HN. VIII. 7.

Bu anlatım, Thapsus Savaşı sırasında Romalı bir askerin bir fili tek başına mağlup ettiği olayla⁷¹¹ ve Plinius'un, bir filin hortumunu kesmenin ne denli kolay olabileceğine yönelik ortaya koyduğu ifadeyle⁷¹² birleştiğinde, bir filin karşısına çıkarılmış tek bir askerin ya da gladyatörün, bu hayvanı mağlup etmesinin imkânsız olmadığı anlaşılabacaktır. İmparator Nero iktidarında, arenalarda gladyatörlerin nihai mücadelelerindeki rakipleri olarak boy göstermeleri dışında filler, sıra dışı gösterilerde de kullanılmışlardır. Dio, İmparator Nero iktidarında gerçekleştirilen şöenlerde fillerin etkinliğine ilişkin şunları aktarmaktadır:

*“İmparator Nero’nun, annesinin onuruna tertiplediği son derece ihtişamlı ve maliyetli şöende aynı anda beş ya da altı tiyatroda gösteriler organize edildi. Bu gösterilerden birisinde, bir fil tiyatronun en yüksek balkonuna çıkarıldı ve buradan aşağıya ensesindeki sürücüsüyle birlikte, gergin halatların üzerinden yürüyerek indi.”*⁷¹³

5.2.2. Flavius Hanedanı (İ.S. 68-96)

Filler, İmparator Nero’nun ölümüyle birlikte Roma’da yönetimi ele geçiren Flavius Hanedanı döneminde de etkinlik göstermeye devam etmiştir. Hali hazırda, Romalıların propaganda faaliyetlerinde ve Roma’nın eğlence dünyasında önemli birer figür haline gelmekle birlikte, dini birer sembol olarak da ön plana çıkmış olan fillerin, Roma’nın ticari yaşamına da nüfuz ettiğini ortaya koyan sıra dışı bir örnek günümüze ulaşmıştır. İmparator Vespasian’ın (İ.S. 69-79) iktidarının sonunu, İmparator Titus’un (İ.S. 79-81) iktidarının başlangıcını ifade eden 79 yılına tarihlendirilen örnek, Vezüv Dağı’nın patlamasıyla büyük bir felakete uğramış olan Pompeii kentine aittir. Kenti ikiye bölen ana cadde üzerinde bir kumaş dükkânının sahibi olan Vercundus adlı Romalı tüccar, dükkânının ön cephesinde bir tabela görevi görecek şekilde, fillerin de dâhil olduğu bir resim yaptırmıştır.⁷¹⁴ (Bkz. Görsel 5.7)

⁷¹¹Caes. Afr. 84.

⁷¹²Plin. HN. VIII. 7.

⁷¹³Dio Cass. LXII. 17.

⁷¹⁴G. Gassiot-Talabot (1965). *Roman and Palaeochristian Painting*. New York: Funk & Wagnalls, s. 199.

Görsel 5.7. *Venüs Pompeiana'nın filler tarafından çekilen arabadaki tasviri.*

Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pompeii_-_Officina_di_Verecundus_-_Venus_2.jpg

(Erişim tarihi: 26.03.2019)

Söz konusu resimde kentin koruyucu tanrıçası “*Venüs Pompeiana*”nın ihtişamlı figürü, dört fil tarafından çekilmekte olan, kırmızı ve altın renkli bir arabada, cepheden resmedilmiştir. Altın bir taç, gök mavisi bir elbise ve örtü giymekte olan Venüs, ellerinde bir asa ve Roma’nın şans tanrıçası Fortuna’nın dizginlerini tutmaktadır. Öte yandan arabaya koşulmuş olan gri renkli dört Afrika filinin sağ kısımda bulunan ikisi sol tarafa doğru, sol kısımda bulunan ikisi ise sağ tarafa doğru yönelmiştir. Bununla birlikte tüm filler, zemindeki ortak bir noktaya odaklanır şekilde hortumlarını aşağıya eğmiştir. Bahsi geçen çizimin, sanatçının kendi tasarımı olma olasılığı oldukça düşüktür. Bununla birlikte söz konusu çizimin Pompeii’deki kamu binalarından birisinden esinlenerek tasarlanmış olması ya da sanatçının fillere koşulmuş olan bir arabada Tanrıça Venüs’ün heykelinin sergilendiği bir geçit törenine bizzat tanık olmuş olması oldukça muhtemeldir. Sonuç olarak, ironik bir şekilde, uzun ömürleriyle bilinen filler Pompeii kentinin talihini ve sonsuzluğunu sembolize etmekteydiler.⁷¹⁵

İlerleyen süreçte filler, İmparator Titus iktidarının ikinci yılını ifade eden İ.S. 80 yılında ünlü Roma arenası, Colosseum’un açılışına ithafen düzenlenen gösterilerde boy

⁷¹⁵Toynbee, a.g.k., 1973, 43.

göstermiştir. Fillerin söz konusu oyunlardaki etkinliklerine ilişkin Dio, şunları aktarmaktadır:

*“İmparator Titus’un gerçekleştirdiği faaliyetlerin büyük bir kısmı kayda değer birer ilerleme olarak dikkate alınmamıştı. Fakat Amphitheatrum Flavium’un (Colosseum) ve kendi adını taşıyan hamamların halka açılması kapsamında Titus, dikkat çekici pek çok gösteri tertiplemişti. Bu doğrultuda turnalar arasında bir mücadele tertiplenmiş, dört fil birbirine karşı dövüştürülmüştü. Sayıları dokuz bini bulan, evcil ya da vahşi hayvan bu törenlerde katledilmiş, hayvanların öldürülmesinde kadınlar da görev almıştı.”*⁷¹⁶

İmparator Titus döneminin gösteri dünyasındaki etkinliklerinin yanı sıra filler, sikkeler üzerinde de birer propaganda malzemesi olarak yer bulmuştur. İ.S. 80-81 yıllarında, Roma’da basılan bir sikkenin arka yüzünde, Divus Vespasianus, toga giymiş bir ve ışık saçan bir şekilde, enselerindeki sürücüleriyle birlikte dört filin sağa doğru çekmekte olduğu arabada otururken resmedilmiştir. Vespasianus, sağ elinde uzun bir kraliyet asası tutmakta, sol elinde ise Zafer Tanrıçası bulunmaktadır. Fillerin çekmekte olduğu arabanın yan kısmı kalkanlarla ve bazı silahlarla süslenmiştir.⁷¹⁷ Sikke üzerindeki fillerin fiziksel özellikleri, hayvanların Asya türü olduğu izlenimini vermektedir.⁷¹⁸ (Bkz. Görsel 5.8)

Görsel 5.8. İmparator Titus döneminde basılmış sikkelerde Vespasianus’un tanrılaştırılması.

Kaynak: https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=1200950&partId=1&searchText=elephants&object=23360&page=2 (Erişim tarihi: 26.05.2019)

⁷¹⁶Dio Cass. LXVI. 25.

⁷¹⁷H. Mattingly (1930). *Coins of the Roman Empire in the British Museum, Vol II, Vespasian to Domitian*. Londra: Oxford University Press, s. 269.

⁷¹⁸Toynbee, a.g.k., 1973, 42.

İmparator Titus'un yerine İ.S. 81 yılında tahta çıkan kardeşi Domitianus (İ.S. 81-96), Titus'un tek kızı olan Julia'nın İ.S. 91 yılında ölmesinin ardından onu, Roma circusunda filler tarafından çekilen bir arabayla tanrısallaştırmıştır. Bununla birlikte Domitianus, ölümünün ardından Julia'yı, filler tarafından çekilen bir arabada resmeden sikkeler bastırmıştır.⁷¹⁹ Ön yüzünde Julia'nın büstünü resmeden sikkelerin arka yüzünde, enselerindeki sürücülerıyla birlikte iki fil, Julia'nın oturmakta olduğu arabayı sola doğru çekmektedir. Bununla birlikte Julia, sikkelerin bazılarında elinde ekin başağı ve kraliyet asası, bazılarında ise ağaç dalı tutmaktadır.⁷²⁰ (Bkz. Görsel 5.9)

Görsel 5.9. *İmparator Titus'un kızı Julia'nın Domitianus iktidarında basılan sikkeler üzerinde filler tarafından çekilen arabada tanrılaştırılması.*

Kaynak: http://www.wildwinds.com/coins/ric/julia_titi/i.html (Erişim tarihi: 26.05.2019)

İmparator Domitianus iktidarında, fillerin birer propaganda malzemesi olarak kullanımları Roma mimarisinde de yer bulmuştur. Romalı şair Marcus Valerius Martialis (İ.S. 40-104), Domitianus'un, kazandığı zaferlerin onuruna Roma'da bir zafer takı inşa ettirdiğini aktarmaktadır. Söz konusu zafer takının üzerinde iki savaş arabası bulunmaktadır. Altından yapılmış bir heykelle resmedilen imparator ise bu ihtişamlı arabaların sahibidir. Öte yandan arabalar filler tarafından çekilmektedir.⁷²¹ Domitianus'un söz konusu faaliyeti, İ.S. 88, 90-91 ve 95-96 yıllarında Roma'da bastırılan üç sikke grubuyla da desteklenmektedir. Bu sikkelerin ön yüzünde İmparatorun büstü, arka yüzünde ise inşa ettirdiği zafer takı bulunmaktadır. Zafer

⁷¹⁹Toynbee, **a.g.k.**, 1973, 42.

⁷²⁰Mattingly, **a.g.k.**, 1930, 350-351.

⁷²¹Mart. Epig. VIII. 65.

takının üzerinde bulunan, sırt sırta vermiş iki savaş arabası filler tarafından çekilmektedir.⁷²² (Bkz. Görsel 5.10)

Görsel 5.10. *İmparator Domitianus'un zafer takı onuruna darp edilmiş sikke üzerinde fil tasviri.*

Kaynak: <https://www.coinarchives.com/a/results.php?search=Domitian+elephant&s=1&upcoming=0&results=100> (Erişim tarihi: 26.05.2019)

5.2.3. Nerva-Antonin Hanedanı (İ.S. 96-192)

İmparator Hadrianus (İ.S. 117-138) iktidarında filler, Roma'da farklı bir kullanım alanına daha dâhil olmuşlardır. Söz konusu alan, imparator tarafından gerçekleştirilen imar faaliyetleridir. İmparator Nero'nun devasa heykelini, İ.S. 135 yılında, Romalı Mimar Decrianus'un yardımıyla mevcut yerinden kaldırtan Hadrianus, söz konusu heykeli, bulunduğu yerden dikey bir şekilde uzaklaştırmıştır. Devasa boyutlardaki ve ağırlıktaki heykelin uzaklaştırılması sırasında yirmi dört kadar fil kullanılmıştır. Heykelin taşınmasıyla birlikte İmparator Hadrianus, burada Venüs ve Roma Tapınağı'nı inşa ettirmiştir.⁷²³ Öte yandan fillerin Roma'da boy gösterdiği bir sonraki gösteri, İmparator Antoninus Pius'un (İ.S. 138-161) iktidarında, İ.S. 148 yılında düzenlenmiştir. İmparatorun tertiple ettiği oyunlarda fillerle birlikte kaplan, gergedan, su aygırı ve hatta timsah gibi egzotik hayvanlar da sergilenmiştir.⁷²⁴

İlerleyen süreçte İmparator Domitianus, Trajan ve Hadrianus dönemlerinde Alexandria'da darp edilen sikkeler, imparatorları filler tarafından çekilen arabalarda resmetmeye devam etmiştir.⁷²⁵ (Bkz. Görsel 5.11)

⁷²²Mattingly, a.g.k., 1930, 364, 399, 407.

⁷²³SHA. Hadr. 19.

⁷²⁴SHA. Ant. Pius. 10.

⁷²⁵ Toynbee, a.g.k., 1973, 43.

Görsel 5.11. İmparator Trajan ve Hadrianus iktidarlarında Alexandria’da darp edilen sikkeler üzerinde fil tasvirleri.

Kaynak: <https://www.coinarchives.com/a/results.php?search=Trajan+and+Drachm+and+Alexandria>,
<https://www.coinarchives.com/a/results.php?results=100&search=Hadrian+and+Drachm+and+Alexandria> (Erişim tarihi: 28.05.2019)

İmparator Trajan döneminde Alexandria’da bastırılan sikkelerde, Mısır tanrılarında İsis ve Serapis de tıpkı imparatorlar gibi fillerin çekmekte olduğu arabalarda resmedilmiştir. Bununla birlikte Roma sikkeleri üzerinde, fillerin çektikleri arabalarda yalnızca ilahi figürleri betimleme anlayışı birinci yüzyılda olduğu gibi, ikinci yüzyılda da sürdürülmüştür. Romalılar, düzenledikleri geçit törenlerinde ve şöenlerde fillerin yalnızca tanrılaştırılmış imparatorların ya da imparator ailelerinin görsellerini taşımasına yönelik anlayışı, sikkelerinde de aynı şekilde benimsemiştir.⁷²⁶

Bu durumun nedeni kanımızca iki temelde açıklanabilir. Bunlardan ilki, Romalı Şair Juvenal’in aktarımı doğrultusunda, Julius Caesar döneminde benimsenen, fillerin yalnızca Roma’nın hükümdarına ait olduğu anlayışıdır. Bu doğrultuda, Roma İmparatorluğu’nda ilk iki yüzyıl boyunca darp edilen sikkelerde, hayvanlar yalnızca İmparatorlarla ya da aileleriyle bir arada resmedilmiştir. Diğer bir husus ise İmparator Octavianus döneminde ortaya çıkan İmparatorluk Kültü ve imparatorun tanrılaştırılması anlayışıdır. Bu durum Roma’da, Helenistik dönemden beslenen, fillerin yalnızca ilahi varlıkların arabalarını çektiği algısıyla birleşmiş, sonuç olarak Roma sikkelerinde ve törenlerinde fillere bir arada betimlenen karakterler, tanrılaştırılmış imparatorlarla ya da aileleriyle sınırlı kalmıştır.

Söz konusu bakış açısı ikinci yüzyıl boyunca darp edilen Roma sikkeleriyle desteklenmektedir. İmparator Trajan, selefi Nerva ve kız kardeşi Marciana adına iki ayrı sikke bastırmıştır. Adına bastırılan sikkede Nerva, togasını giymiş şekilde, enselerindeki sürücüleriyle birlikte filler tarafından sağa doğru çekilmekte olan arabanın üzerinde

⁷²⁶Toynbee, a.g.k., 1973, 43.

oturmakta, ellerinde ise asa ve ağaç dalı tutmaktadır.⁷²⁷ Marciana ise Roma'nın tarım, bereket ve annelik tanrıçası Ceres figüründe, örtülmüş bir şekilde, iki fil tarafından sola doğru çekilmekte olan arabada oturmaktadır. Marciana, sağ elinde ekin başağı, sol elinde ise dikey ve uzun bir meşale tutmaktadır.⁷²⁸ (Bkz. Görsel 5.12)

Görsel 5.12. *İmparator Trajan iktidarında darp edilmiş sikke üzerinde Marciana'nın filler tarafından çekilen arabadaki tasviri.*

Kaynak: <http://www.wildwinds.com/coins/ric/marciana/i.html> (Erişim tarihi: 28.05.2019)

İlerleyen süreçte İmparator Antoninus Pius'un, eşi Annia Galeria Faustina (Yaşlı Faustina) onuruna bastırıldığı sikkelerde imparatoriçe, Roma Tanrıçası Ceres figüründe, örtülü şekilde resmedilmiştir. Enselerindeki sürücülerıyla birlikte sola doğru ilerlemekte olan iki fil tarafından çekilen arabada, alçak bir iskemlede oturmakta olan imparatoriçe, sağ elinde ekin başağı, sol elinde ise uzun bir asa tutmaktadır.⁷²⁹ (Bkz. Görsel 5.13)

Görsel 5.13. *Yaşlı Faustina'nın Antoninus Pius iktidarında bastırılan sikkeler üzerinde tanrılaştırılması.*

Kaynak: https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=1215217&partId=1&searchText=elephants&object=23360&page=1 (Erişim tarihi: 28.05.2019)

⁷²⁷H. Mattingly (1936). *Coins of the Roman Empire in the British Museum, Vol III, Nerva to Hadrian*. Londra: Oxford University Press, s. 144.

⁷²⁸Mattingly, a.g.k., 1936, 126.

⁷²⁹H. Mattingly (1940). *Coins of the Roman Empire in the British Museum, Vol IV, Antoninus Pius to Commodus*. Londra: Oxford University Press, s. 46.

İmparator Antoninus Pius'un ardından Roma imparatorluğunu birlikte yöneten İmparatorlar Lucius Verus (İ.S. 161-169) ve Marcus Aurelius'un (İ.S. 161-180) ortak iktidarlarında, Antoninus Pius onuruna bastırılan sikkelerde, imparatorun kumaşla örtülü heykeli, dört fil tarafından sol tarafa çekilmekte olan arabanın üzerinde oturur şekilde resmedilmiştir. İmparator, sağ elinde ağaç dalı, sol elinde ise dikey bir asa tutmaktadır. Arabayı çekmekte olan her bir filin ensesinde sürücüsü bulunmaktadır.⁷³⁰ İmparator Lucius Verus'un 169 yılında ölmesinin ardından Marcus Aurelius, Roma'nın tek imparatoru olarak iktidarını sürdürmüştür. Nitekim Marcus Aurelius'un, Lucius Verus onuruna bastırıldığı sikkelerde, merhum imparator, bu doğrultuda bastırılmış önceki sikkelere benzer şekilde filler tarafından çekilmekte olan bir arabada resmedilmiştir.⁷³¹ (Bkz. Görsel 5.14)

Görsel 5.14. İmparator Marcus Aurelius iktidarında darp edilen sikke üzerinde Lucius Verus'un tanrılaştırılması.

Kaynak: http://www.wildwinds.com/coins/ric/lucius_verus/i.html (Erişim tarihi: 29.05.2019)

İmparator Marcus Aurelius'un 180 yılındaki ölümünün ardından iktidarı devralan Commodus (İ.S. 180-192), aynı yıl Marcus Aurelius onuruna sikkeler bastırmıştır. Söz konusu sikkelerde, enselerindeki sürücüleriyle birlikte dört fil tarafından sağ tarafa çekilmekte olan arabanın üzerinde dört sütunlu bir mabet bulunmaktadır. Söz konusu mabedin altına yerleştirilmiş bir koltukta oturan ve örtünmüş şekilde resmedilen Aurelius, ellerinde belirsiz semboller tutmaktadır.⁷³² (Bkz. Görsel 5.15)

⁷³⁰Mattingly, a.g.k., 1940, 528.

⁷³¹Mattingly, a.g.k., 1940, 612.

⁷³²Mattingly, a.g.k., 1940, 763.

Görsel 5.15. Marcus Aurelius'un Commodus iktidarında bastırılan sikkelerde tanrılaştırılması.

Kaynak: https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=1197179&partId=1&searchText=elephants&object=23360&page=1 (Erişim tarihi: 29.05.2019)

Nerva-Antonine Hanedanının son İmparatoru olan Commodus'un iktidarında filler, sikkeler üzerindeki görünümünün yanı sıra Roma'nın eğlence dünyasında da etkinlik göstermeye devam etmiştir. Söz konusu süreçte fillerin dâhil oldukları gösterilere ilişkin filolojik eserler mevcuttur. Bu doğrultuda Dio, Commodus'un, filleri dâhil ettiği gösterilere ilişkin şunları aktarmaktadır:

“İmparator Commodus, hayatının büyük bir kısmını atları sakinleştirmeye, vahşi hayvan dövüşlerine ve gladyatör mücadelelerine adadı. Tüm bunların yanı sıra imparator, birçok gösteride pek çok vahşi hayvanı ve insanı bizzat katletmişti. Örneğin, İ.S. 186 yılında, iki gün içerisinde beş su aygırıyla birlikte iki fili bizzat kendi elleriyle öldürmüş, bunun yanı sıra aynı süreçte birkaç gergedanı ve bir zürafayı katletmişti.”⁷³³

İmparator Commodus, iktidarının ilerleyen döneminde, İ.S. 192 yılında arenadaki yerini terk ederek, mücadele alanına inmiş, burada bir kaplan, bir su aygırı ve bir fil öldürmüştür.⁷³⁴

5.2.4. Severus Hanedanı (İ.S. 193-235)

Fillerin Roma sikkeleri üzerinde, ikinci yüzyıl boyunca kullanımlarının son örneği İ.S. 193 yılına aittir. Söz konusu tarihte Pertinax (İ.S. 193) adına, Bologna'da bastırılmış bronz bir madalyon üzerinde merhum imparator, sürücüleriyle birlikte dört fil tarafından sol tarafa çekilmekte olan bir arabada resmedilmiştir. Söz konusu madalyon, Roma'da ikinci yüzyıl boyunca darp edilen ve tanrılaştırılmış kişilerin

⁷³³Dio Cass. LXXIII. 10.

⁷³⁴Dio Cass. LXXIII. 19.

arabalarını çeken ilahi birer sembol olarak filleri resmeden sikke serisinin son örneğine işaret etmektedir. Nitekim üçüncü yüzyıl boyunca Roma’da darp edilmiş sikkelerde, fillerin bu anlamda kullanımına işaret eden herhangi bir örnek bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Roma sikkeleri üzerindeki arabalara koşulmuş fil gruplarının kullanımı, imparatorluğun hâkimiyeti altındaki Küçük Asya’da, Tiberius, Vespasian, Antoninus Pius ve Commodus gibi imparatorların onuruna bastırılan sikkelerle sınırlı kalmamıştır. Söz konusu tarzda sikkeler, Caracalla (İ.S. 211-217), III. Gordian (İ.S. 238-244) ve Gallienus (İ.S. 253-268) gibi üçüncü yüzyıl Roma imparatorlarının onuruna darp edilmeye devam etmiştir.⁷³⁵ (Bkz. Görsel 5.16)

Görsel 5.16. İmparator Gallienus iktidarında Bithynia, Nicaea’da basılmış sikke üzerindeki fil tasviri.

Kaynak: <https://www.coinarchives.com/a/results.php?search=Gallienus+elephant&s=1&upcoming=0&results=100> (Erişim tarihi: 29.05.2019)

Öte yandan filler, ikinci yüzyılın sonunda, Roma sanatının en çarpıcı örneklerinden birinde yer bulmuşlardır. İ.S. 190 yılı dolaylarına tarihlenen ve sanatçısı bilinmeyen lahit, Romalıların “Bacchus” şeklinde adlandırdıkları Yunan Tanrısı Dionysus’un, Hindistan seferinden zaferle dönüşünü betimlemektedir. Dionysus’un Hindistan toprakları boyunca gerçekleştirdiği zafer yürüyüşü, Roma dünyasında ölülerin ölüme karşı zafer kazanmasıyla denk tutulmuştur. Söz konusu lahitte Dionysus, sol kısımda panterler tarafından çekilmekte olan bir arabada bulunmaktadır. Bununla birlikte yoldaşları ve seferde ele geçirdiği aslan, fil, zürafa, kuş, yılan ve kertenkele gibi egzotik hayvanlar kendisine eşlik etmektedir.⁷³⁶ (Bkz. Görsel 5.17)

⁷³⁵Toynbee, a.g.k., 1973, 43.

⁷³⁶<https://art.thewalters.org/detail/33305/sarcophagus-with-the-triumph-of-dionysus/> (Erişim tarihi: 05.03.2019)

Görsel 5.17. *Dionysus'un Hindistan'dan zaferle dönüşünü tasvir eden lahit.*

Kaynak: <https://art.thewalters.org/detail/33305/sarcophagus-with-the-triumph-of-dionysus/> (Erişim tarihi: 05.03.2019)

193 yılı, Romalıların filleri dâhil ettikleri sıra dışı bir girişime sahne olmuştur. Savaş alanlarındaki kullanımlarına son verilerek, Roma'nın gösteri ve eğlence dünyasında uzunca bir dönem hizmet ettikten sonra filler, bu tarihte yeniden askeri hizmete tabi tutulmuştur. Söz konusu girişim, İmparator Didius Julianus (İ.S. 193) tarafından gerçekleştirilmiştir. Dio, söz konusu olay hakkında şunları aktarmaktadır:

“İmparator Julianus, Septimius Severus'un, Roma'nın, Byzantium dışındaki tüm Avrupa topraklarında kontrolü ele aldığını ve hızla Roma'ya yaklaştığını öğrendiğinde senatonun Severus'u halk düşmanı ilan etmesini sağladı ve derhal hazırlıklara girişti. Şehrin kenar mahallelerinde pek çok kapıyla desteklenen geniş bir sur hattı inşa ettiren Julianus, burada konuşlanmayı ve mücadeleye bu alandan başlamayı amaçlıyordu. Roma kenti bu günlerde, düşman ülkesinde bulunan askeri bir kamptan fazlası ya da azı değildi. Pek çok askerden, attan ve filden oluşan kuvvetlerin içine düştüğü kargaşa da bu kuvvetlerin kendilerine duyduğu nefret doğrultusunda, Romalı vatandaşların duyduğu korku da son derece büyüktü. Yine de zaman zaman kahkahalar korkumuza üstün geliyordu. Çünkü Praetorianlar kaliteli bir hayata alıştıklarından, isimlerinin ve yeminlerinin gerektirdiği hiçbir şeyi yapmıyorlardı. Filodan çağrılan ve Misenium'da konuşlandırılan denizciler talim yapmayı dahi bilmiyorlardı. Sırtlarına yerleştirilen kuleleri birer yük olarak

görmeleri bir yana, filler enselerindeki sürücülerini dahi uzunca bir süre taşımaksızın, üzerlerinden atmaktaydı.”⁷³⁷

Üçüncü Yüzyıl, Roma’da ilk kez İmparator Octavianus’un onuruna benimsenen, merhum imparatorların büstlerinin filler tarafından çekilen arabalarda temsil edilmesi anlayışının yeniden benimsendiği, fakat aynı zamanda imparatorların fillere koşulmuş arabalara gerçek anlamda bindikleri süreci ifade etmektedir.⁷³⁸ Bu anlamda ön plana çıkan ilk örnek, Büyük İskender’e olan hayranlığıyla ve onu taklit etmek noktasında gerçekleştirdiği faaliyetlerle bilinen İmparator Caracalla’nın iktidarına aittir. Bu doğrultuda Dio, İmparator Caracalla’nın, Büyük İskender’i ve belki de Dionysus’u taklit edermişçesine Roma’da yanına çok sayıda fil alarak gezindiğini aktarmaktadır.⁷³⁹ İmparatorların fillere koşulmuş arabaları gerçek anlamda sürmeleri hususunda bir sonraki örnek, İmparator Antoninus Elagabalus (İ.S. 218-222) iktidarına aittir. Dört fil tarafından çekilmekte olan bir arabayla Vatikan Tepesi’nde ilerlediği sırada imparator, talihsiz bir şekilde, yoluna çıkan pek çok mezar taşını yıkmıştır.⁷⁴⁰

İlerleyen süreçte filler, Severus Hanedanı’nın son imparatoru olan Severus Alexander’ın (İ.S. 222-235), Sasani İmparatoru I. Ardeşir’in ordularına karşı elde ettiği zaferin ardından, 233 yılında, Roma’da tertiplendiği zafer geçidinde boy göstermişlerdir. Zafer geçidinde dört fil, saraya yürüyerek çıkan imparatorun arkasından, onun zafer arabasını çekmiştir.⁷⁴¹

5.2.5. İ.S. III. yüzyıl krizi (İ.S. 235-284)

İktidarı boyunca Roma Senatosu için son derece büyük bir tehdit oluşturan İmparator Maximinus Thrax’ın (İ.S. 235-238) öldürülmesi, Roma’da büyük bir zafer şeklinde karşılanmıştı. Söz konusu zaferin onuruna Roma Senatosu, İmparator Balbinus (İ.S. 238) ve İmparator I. Gordian’ın (İ.S. 238) büstlerinin, filler tarafından çekilen zafer arabalarında sergilenmesini sağlamıştır.⁷⁴² Takip eden süreçte Roma Senatosu, İmparator III. Gordian’ın (İ.S. 238-244), Sasanilere karşı kazandığı zaferin onuruna,

⁷³⁷Dio Cass. LXXIV. 16.

⁷³⁸Toynbee, **a.g.k.**, 1973, 44.

⁷³⁹Dio Cass. LXXVIII. 7.

⁷⁴⁰SHA. Heliogab. 23.

⁷⁴¹SHA. Alex. Sev. 57.

⁷⁴²SHA. Max. 26.

Sasani tarzında bir zaferin kutlanması gerektiği anlayışıyla, dört fil tarafından çekilen savaş arabasıyla imparatoru onurlandırmıştır.⁷⁴³

Filler, III. Gordian'ın ölümünün ardından İ.S. 244 yılında tahta çıkan I. Philip (Arap) iktidarında darp edilen sikkeler üzerinde de yer bulmuşlardır. Ön yüzünde, taç giymiş şekilde resmedilen imparatorun büstü bulunan sikkenin arka yüzünde, ensesindeki sürücüsüyle birlikte sola doğru yürümekte olan fil tasvir edilmiştir. Söz konusu filin büyük kulakları ve çukurlu beli, hayvanın Afrika orman türü olduğuna işaret etmektedir. (Bkz. Görsel 5.18)

Görsel 5.18. İmparator Philip (Arap) iktidarında darp edilmiş sikke üzerindeki fil tasviri.

Kaynak: http://www.wildwinds.com/coins/ric/philip_I/i.html (Erişim tarihi: 30.05.2019)

5.2.6. Tetrarşi Dönemi ve Konstantin Hanedanı (İ.S. 284-364)

Fillerin Roma'nın propaganda faaliyetlerinde kullanımını ifade eden bir sonraki örnek üçüncü yüzyılın sonuna aittir. Doğu Roma İmparatoru Diocletianus'un (İ.S. 284-305) üçüncü, Batı Roma Caesar'ı Maximianus'un (İ.S. 286-305) birinci iktidar yılını tamamladıkları 287 yılının kutlanması amacıyla bastırılan gösterişli altın madalyonlarda, filler önemli birer figür olarak kullanılmıştır. Söz konusu madalyonların arka yüzünde iki hükümdar, dört fil tarafından çekilmekte olan bir arabada, cepheden resmedilmiştir. Arabayı çekmekte olan filler, küçük kulak yapıları ve tümsekli belleri ile ön plana çıkan Asya türü hayvanlardır. Hayvanların ikisi sağ kısma, diğer ikisi ise sol kısma doğru ilerlerler şekilde resmedilmiştir.⁷⁴⁴ (Bkz. Görsel 5.19)

⁷⁴³SHA. Gord. 27.

⁷⁴⁴Toynbee, a.g.k., 1973, 44-45.

Görsel 5.19. Diocletianus ve Maximianus'un ortak iktidarında bastırılan altın madalyon.

Kaynak: <https://www.cambridge.org/core/books/performance-memory-and-processions-in-ancient-rome/the-pompa-circensis-in-late-antiquity/60BAD00B2D2AE5FE6C71E5C205DB0567/core-reader>

(Erişim tarihi: 10.04.2019)

Söz konusu fillerin, Roma'nın iki hükümdarını taşıyan bir arabaya gerçek anlamda koşulmuş olabilecekleri olanaksız değildir. Bununla birlikte üzerlerinde herhangi bir darphane damgası bulunmayan bu madalyonların doğal basım şekilleri, bunların Roma kentinde tasarlandığını ve darp edildiğini, tasarımcılarının ise Roma'da gördüğü canlı filleri model aldığını ortaya koymaktadır.⁷⁴⁵ Söz konusu madalyonlar, Roma'daki fil nüfusunun, üçüncü yüzyılın sonunda da varlığını sürdürdüğünü ortaya koyması açısından önemlidir.

Fillerin Roma sikkeleri üzerindeki bir sonraki kullanımı Batı Roma İmparatoru Maxentius'un (İ.S. 306-312) iktidarında gerçekleşmiştir. 310 yılında, Roma'da bastırılan altın sikkenin ön yüzünde imparatorun büstü cepheden resmedilmiştir. Sikkenin arka yüzünde, dört fil tarafından sola doğru çekilmekte olan bir arabada resmedilen Maxentius'un üzerinde Roma'nın Zafer Tanrıçası Victoria uçmaktadır.⁷⁴⁶ (Bkz. Görsel 5.20)

⁷⁴⁵Toynbee, a.g.k., 1973, 45.

⁷⁴⁶C. H. V. Sutherland and D. Litt (1967). *The Roman Imperial Coinage, Vol VI*. Londra: Spink and Son LTD., s. 378.

Görsel 5.20. *İmparator Maxentius'u dört fil tarafından çekilen araba üzerinde tasvir eden Roma sikkesi.*

Kaynak: <http://www.dirtyoldbooks.com/roman/id/Coins-of-Roman-Emperor-Maxentius.htm> (Erişim tarihi: 02.06.2019)

Romalı hükümdarlar Diocletianus ve Maximianus iktidarında, 287 yılında bastırılan ve fillerin birer propaganda figürü olarak kullanıldığı madalyonlara benzer bir girişim, 326 yılında, İmparator I. Constantin (İ.S. 306-337) ve 324 yılında Caesar olarak görevlendirdiği oğlu II. Constantius iktidarında da gerçekleştirilmiştir. Bu hususta, iki hükümdar adına darp edilmiş iki farklı altın madalyon örneği günümüze ulaşmıştır.⁷⁴⁷

Her iki madalyonun ön yüzünde de hükümdarların büstleri bulunmaktadır. Madalyonların arka yüzünde ise İmparator I. Constantin ve oğlu II. Constantius, dört fil tarafından çekilmekte olan arabada, ayakta ve cepheden resmedilmiştir. Madalyonlarda I. Constantin, arabanın sağında bulunmakta ve sağ elini yukarı kaldırmış halde tasvir edilmektedir. Ön yüzünde II. Constantius'un büstü bulunan madalyondan farklı bir şekilde, I. Constantin'in büstüyle darp edilen madalyonun arka kısmında, Zafer Tanrıçası Victoria, elinde palmye dalı tutmakta ve imparatora taç giydirmektedir. Fillerin üzerinde resmedilen insanlar ise tuhaf görünüşleri nedeniyle, fil sürücülerinin yanı sıra, Roma'nın Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerinde üst düzey yöneticileri korumakla görevli olan "Lictorlara" da benzetilmektedir. Öte yandan her iki madalyon da "Percussa Trevis" anlamına gelen "PTR" darphane damgasını taşımaktadır.⁷⁴⁸ Buradan hareketle söz konusu madalyonlar, Roma'nın Alplerin kuzeyindeki kenti Trevis'te (Trier) darp edilmiştir. (Bkz. Görsel 5.21)

⁷⁴⁷Toynbee, a.g.k., 1973, 45.

⁷⁴⁸C. H. V. Sutherland and D. Litt (1966). *The Roman Imperial Coinage, Vol VII*. Londra: Spink and Son LTD., s. 207-208.

Görssel 5.21. *I. Constantin ve II. Constantius'un ortak iktidarında bastırılan altın madalyon.*

Kaynak: J. A. Latham (2016). *Performance, Memory and Processions in Ancient Rome*. New York: Cambridge University Press, s. 199.

Bahsi geçen madalyonlar üzerinde resmedilen filler, önceki Roma sikke ve madalyonlarında resmedilenlere kıyasla son derece tuhaf bir şekilde betimlenmiştir. Söz konusu madalyonların tasarımcısı, Alplerin kuzeyinde bulunan Trevisir'te, canlı bir fili bizzat görmüş olamayacağından, önceki fil çizimlerinin taslaklarından ve hayvanların tariflerinden faydalanmış olması muhtemeldir. Nitekim her iki madalyon örneğinde de Romalı hükümdarların bindiği arabayı çekmekte olan filler, kafalarının üzerinden filizlenmiş görünümdeki devasa kulakları, şişkin gözleri ve insansı suretleriyle tamamıyla gülünç bir görünüm sergilemektedir. Her iki madalyonda da sağ tarafta bulunan iki fil sağ kısma, sol tarafta bulunan iki fil ise sol kısma doğru yönelmiş durumdadır. İmparator I. Constantin'in madalyonunda resmedilen fillerin vücutları ağ ile örtülmüş bir görünüm sergilemekte ve hayvanların hortumları havada sallanmaktadır. II. Constantius'un madalyonunda resmedilen fillerin vücutları ise neredeyse büsbütün şekilde, devasa boyuttaki kafalarının ve birer halatı andıran kalınlıktaki hortumlarının arkasına gizlenmiş durumdadır. Bununla birlikte hayvanların hortumları, zeminin üzerinde birer süpürge görevi görmüşçesine uzun şekilde resmedilmiştir.⁷⁴⁹

Fillerin, Roma İmparatorluğu'ndan günümüze ulaşan kalıntılar üzerindeki son tasviri, üretim yeri bilinmemekle birlikte günümüzde British Museum'da sergilenmekte

⁷⁴⁹Toynbee, a.g.k., 1973, 45.

olan, fildişinden yapılma bir diptiğin⁷⁵⁰ paneli üzerinde yer almaktadır.⁷⁵¹ Söz konusu panelin oyulmuş rölyefleri Romalı bir imparatorun tanrılaştırılma sahnesini yansıtmaktadır. Panelin taban kısmında, ölen imparatorun büyük boyutlardaki heykeli, bir mabedin içinde oturmaktadır. Söz konusu mabet, dört fil tarafından sol tarafa çekilmekte, her bir filin üzerinde sürücüsü bulunmaktadır. Ölen imparatorun çıplak ruhu, mabedin ön kısmında cesedinin yakılması için istiflenmiş odun yığınının üzerinden, dört at tarafından çekilmekte olan bir arabayla birlikte, kasvetli bir şekilde gökyüzüne yükselmektedir. Bu sırada imparatorun ruhuna iki kartal eşlik etmektedir. Panelin üst kısmında imparator, tamamıyla örtünmüş şekilde, kanatlı iki koruyucu melek (Genii) tarafından cennete taşınmakta, kendisini burada dört kişi beklemektedir.⁷⁵² (Bkz. Görsel 5.22)

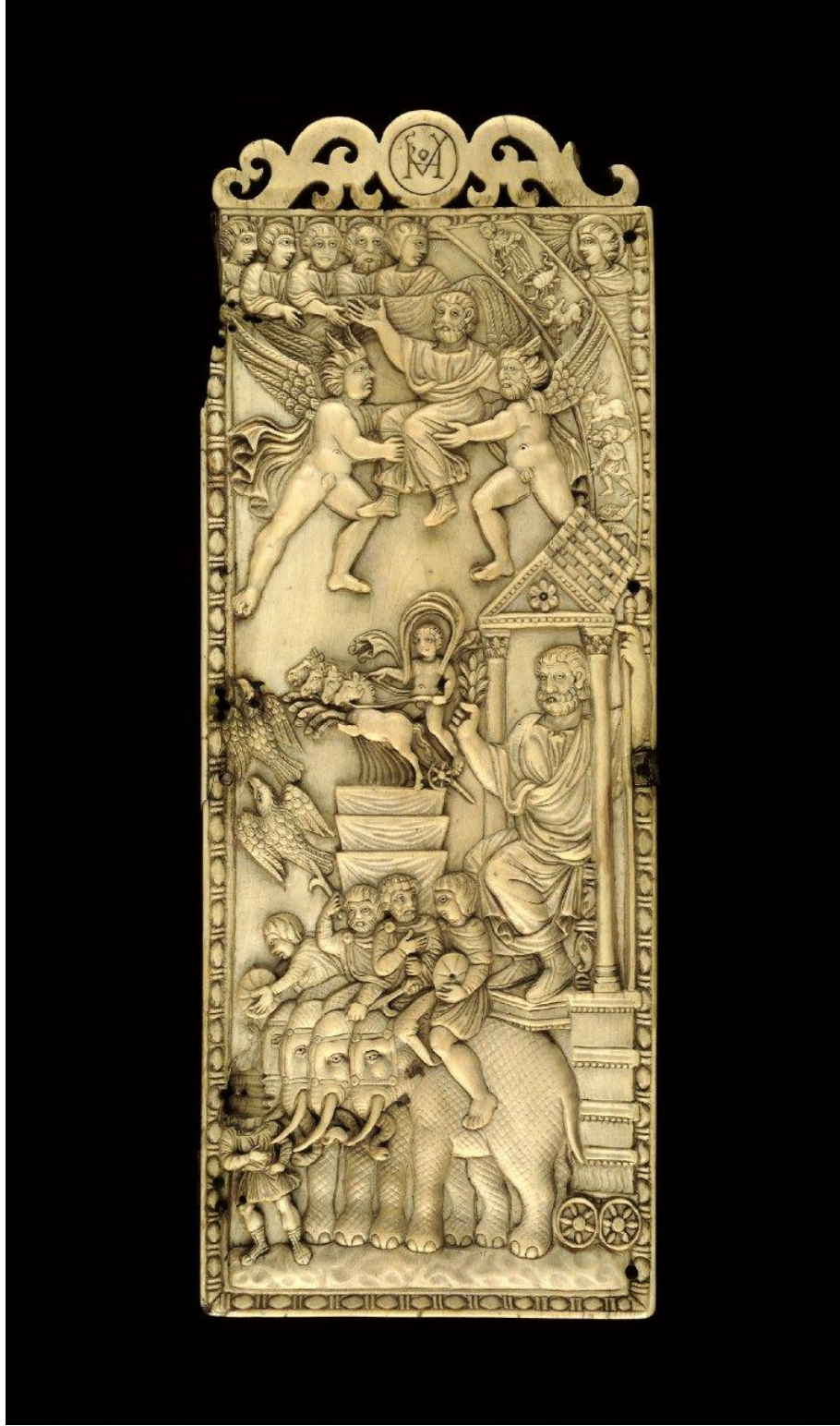
Söz konusu panelde, imparatorun heykelinin bulunduğu mabedi çekmekte olan filler, kuvvetli birer vücuda ve ağımsı birer deriye sahip şekilde tasvir edilmiştir. Tümsekli sırtları hayvanların Asya türü olduğunu ortaya koymaktadır. Tanrılaştırılmakta olan figürün saç şekli ve sakalı göz önüne alındığında, eserin oldukça muhtemel bir şekilde Roma İmparatoru Julianus'a adandığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda eser, İmparator Julianus'un dördüncü yüzyılın ikinci yarısında başlattığı, Pagan dinini yeniden canlandırma sürecine tarihlendirilmektedir.⁷⁵³

⁷⁵⁰Yan yana ve birbiriyle ilişkili iki resmin oluşturduğu pano şeklindeki resimdir. Genellikle pano biçimindeki resimler için kullanılan diptikler antik dönemlerde yoğun olarak kullanılmıştır.

⁷⁵¹Toynbee, **a.g.k.**, 1973, 46.

⁷⁵²J. M. C. Toynbee (1965). *The Art of The Romans*. New York: Frederick A. Praeger, s. 263.

⁷⁵³Toynbee, **a.g.k.**, 1973, 46.

Görsel 5.22. İmparator Julianus'un filler tarafından çekilen arabada tanrılaştırılmasını tasvir eden fildişi diptik.

Kaynak: https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=60464&partId=1 (Erişim tarihi: 17.05.2019)

5.2.7. Roma Uygarlığında fildişi kullanımı ve ticareti

Fildişi, İmparator Octavianus iktidarına kadar Akdeniz dünyasında son derece yaygın bir lüks tüketim malzemesi olarak kullanılagelmişti. Mısırlılar, fildişi kaynağı olarak Afrika filleri benimsenmişti. Öte yandan Fenike ve Mezopotamya bölgelerinde kullanılmış olan fildişinin kaynağı İ.Ö. dokuzuncu yüzyıla kadar fil sürülerine ev sahipliği yapmış olan Suriye coğrafyasıydı. Yunan Uygarlığının klasik çağında gerek Afrika gerekse Hindistan kökenli fildişi kullanılagelmiş, Büyük İskender sonrasında Asya'ya uzanan ticaret yollarında meydana gelen değişim ise Hindistan kökenli fildişinin önemli ölçüde azalmasına neden olmuştu. Buna karşın Afrika kökenli fildişi ticareti, modern Somali bölgesinde sistematik bir fil avlama organizasyonu oluşturan Ptolemaios Hanedanı tarafından büyük ölçüde arttırılmıştı.⁷⁵⁴

Fildişinin eşsiz biyolojik yapısı, Roma uygarlığındaki kullanım alanlarının belirlenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Fildişinin dış kısmında, tıpkı ağaçlarda olduğu gibi, bir kabuk bulunmakta, söz konusu kabuk oymacı tarafından sökülmetedir. Fil dentini⁷⁵⁵ oldukça yoğundur ve hayvanın yaşamı boyunca ardışık katmanların altında muhafaza edilir. Fildişinin içerisinde sarmal şekilde ilerleyen ve ince bir yapıya sahip olan borular, fildişini oldukça esnek hale getirmektedir. Bu boruların arasındaki ince boşluklarda, fildişinin işlenebilmesini ve cilalanabilmesini son derece kolay hale getiren, organik bir madde bulunmaktadır. Nitekim insanlık tarihi boyunca yalnızca altın, işlenebilirlik açısından fildişi ile aynı itibarı görmüştür.⁷⁵⁶

Her ne kadar günümüze somut bir buluntu ulaşmış olmasa da filolojik eserler fildişinin Roma dünyasındaki en erken kullanımını Roma Kralı Lucius Tarquinius Priscus'un (İ.Ö. 616-579) iktidarına tarihlendirmektedir. İktidarı ele geçirmesinin ardından Priscus, kıyafetinde ve hükümdarlık nişanında önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir. Bu değişiklikler, üzerine altın yıldızlar işlenmiş mor bir togayı, değerli taşlarla bezenmiş altından bir tacı ve fildişinden yapılmış bir kraliyet asası ile tahtı ifade etmekteydi. Söz konusu hükümdarlık sembolleri yalnızca Priscus'un halefleri tarafından değil, Roma'ya birer imparator olarak hükmeden hükümdarlar tarafından da tercih edilecekti.⁷⁵⁷ Kral Priscus iktidarına işaret eden söz konusu antik kayıt, fildişinin,

⁷⁵⁴Thorley, J. (1969). The Development of Trade between the Roman Empire and the East under Augustus. *Greece & Rome*, 16 (2), 220.

⁷⁵⁵Dişlerin kemiğe benzer yapıdaki temel tabakasıdır.

⁷⁵⁶P. Jackson (1990). *Endangered Species: Elephants*. New Jersey: Chartwell Books, s. 85.

⁷⁵⁷Zonar. VII. 8.

Roma dünyasına fillerin kendisinden oldukça uzun bir süre önce dâhil olduğunu ortaya koyması açısından son derece önemlidir.

Romalılar, fildişi tedarikini mümkün kılan ticari girişimlerini Cumhuriyet döneminde de sürdürmüştür. Doğu Afrika'ya uzanan ticaret ağıyla birlikte fildişi, bir lüks tüketim malzemesi olarak, pek çok doğulu tüccar tarafından Roma pazarlarına aktarılmaya devam etmiştir.⁷⁵⁸ Galyalı lider Brennus'un Roma kentini ele geçirdiği İ.Ö. 390 yılı dolaylarına işaret etmekte olan filolojik eserler, Roma Cumhuriyeti'nde fildişinin bir lüks tüketim malzemesi olarak kullanılmaya devam ettiğini doğrular niteliktedir. Brennus'un, ordusuyla birlikte Roma'ya yaklaştığını öğrendiklerinde, Romalı din adamları ve yaşlı senatörler kenti terk etmeye tahammül edememiş ve Roma Forumunda fildişinden yapılma sandalyelerde oturarak yaklaşmakta olan tehlikeyi beklemişlerdir.⁷⁵⁹ Öte yandan Roma Cumhuriyeti'nin gerçekleştirdiği fildişi ticareti, zenginliğin sınırlı bir kesimin elinde bulunması ve Doğu Akdeniz'deki uygunsuz koşulların güçlü bir serbest ticaret ağına olanak tanımaması gibi nedenlerden dolayı oldukça küçük ölçekte ilerlemiştir.⁷⁶⁰ Bu doğrultuda fildişi, Roma Cumhuriyeti'nde sıradan halkın elde edebileceği bir malzemeden ziyade, oldukça sınırlı bir kesimi ifade eden büyük servet sahiplerinin tedarik edebileceği bir lüks tüketim malzemesi olarak kullanılmıştı. Roma senatosunun İ.Ö. 45 yılında Julius Caesar'a sunduğu ayrıcalıklara ek olarak, kendisinin fildişinden yapılacak bir heykelinin, tanrıların heykelleri ile birlikte, tamamıyla fildişinden inşa edilecek bir savaş arabasında, Roma circusunda düzenlenecek oyunlarda sergilenmesini teklif etmesi, fildişinin Roma Cumhuriyetindeki konumunu net bir şekilde ortaya koymaktadır.⁷⁶¹ Fildişinin Roma Cumhuriyeti'nde son derece nadir ve değerli bir lüks tüketim malzemesi olduğu düşüncesi, döneme atıfta bulunan pek çok filolojik eser tarafından desteklenmektedir. Bu anlamda en dikkat çekici örneklerden birisi de Julius Caesar'ın cenaze törenine aittir. Suetonius, törene ilişkin şunları aktarmaktadır:

“Cenaze töreni ilan edildiğinde, Campus Martius bölgesinde bulunan Julia'nın mezarının yakınlarında, Caesar'ın bedeninin yakılması amacıyla büyük bir odun yığını istiflendi. Bununla birlikte Roma Forumu'nda bulunan Rostra'ya, Venüs Genetrix Tapınağı model alınmak suretiyle hazırlanan altın kaplamalı bir mabet yerleştirildi. Söz konusu

⁷⁵⁸Thorley, **a.g.m.**, 1969, 209.

⁷⁵⁹Plut. Cam. 21. 2.

⁷⁶⁰Thorley, **a.g.m.**, 1969, 209.

⁷⁶¹Dio Cass. XLIII. 45.

*mabedin içerisine üzerinde mor ve altın renkli yorganlar bulunan, fildişinden yapılma bir divan konuldu. Mabedin baş kısmına yerleştirilen direğe ise Caesar'ın suikasta uğradığı sırada giymekte olduğu elbisesi asıldı.”*⁷⁶²

Krallık döneminden itibaren Roma dünyasında kullanılagelmiş olan fildişinin, suikaste uğradığı günlerde Roma Cumhuriyeti'nin en güçlü ismi olarak anılan Julius Caesar'ın cenaze törenindeki belirgin kullanımı, Roma dünyasında sahip olduğu önemi mutlak şekilde ortaya koyan bir diğer örneği ifade etmektedir. Polybius, söz konusu düşünceyi destekler şekilde, Roma Cumhuriyeti'nde cenaze törenlerine katılanların, fildişinden yapılma sandalyelerde oturduklarına işaret etmektedir.⁷⁶³

Cumhuriyetin önde gelen isimlerinin cenaze törenlerindeki kullanımları bir yana, fildişinden yapılmış sandalyelerin Tribün (Tribunus) ya da Aedilis (Aedes) gibi üst düzey devlet memurları tarafından kullanılması bir gelenek haline gelmiştir.⁷⁶⁴ Bunun yanı sıra fildişi sandalye, Roma Cumhuriyeti'nin diplomatik ilişkilerinde en önemli hediye olma özelliği taşımaktaydı. İ.Ö. 160 yılında Kapadokya Kralı V. Ariarathes tarafından Roma'ya gönderilen elçi heyeti, oldukça yüksek miktarda altını Roma senatosuna sunarak, kralın Roma hakkında benimsediği dostane düşünceyi dile getirmiştir. Söz konusu hediyeyi memnuniyetle kabul eden Romalı senatörler, Ariarathes'in iyi niyetine karşılık, en değerli hediyeler olarak benimsedikleri kraliyet esasını ve fildişinden yapılma sandalyeyi kendisine göndermiştir.⁷⁶⁵

İmparator Octavianus iktidarında Roma İmparatorluğu'nda genel anlamda bir düzen sağlanması ve ticari faaliyetlerin arttırılması, Hindistan'dan gerek kara gerekse deniz yoluyla gerçekleştirilen fildişi ticaretini kısa zaman içerisinde yeniden canlandırmıştır.⁷⁶⁶ Söz konusu gelişmeyi mümkün kılan en önemli olay, Octavianus iktidarında Roma imparatorluğu ile Hindistan arasında ilk elçilik faaliyetlerinin başlangıcı olmuştur. Hintli yerel krallar ve Romalılar arasında ortaya çıkan elçilik faaliyetleri doğu ile batı arasındaki ticareti büyük ölçüde arttırmıştır. Nitekim gerek filolojik eserler gerekse arkeolojik bulgular, baharat, parfüm, sakız, inci, fildişi, ahşap, değerli taş gibi, Arabistan'a, Afrika'ya ya da Hindistan'a özgü pek çok ticari ürünün

⁷⁶²Suet. Iul. LXXXIV.

⁷⁶³Polyb. VI. 53.

⁷⁶⁴Polyb. XXVI. 1.

⁷⁶⁵Polyb. XXXII. 1.

⁷⁶⁶Thorley, a.g.m., 1969, 220.

Akdeniz'e aktarıldığını net bir şekilde ortaya koymaktadır.⁷⁶⁷ Bu noktada Strabo'nun, İmparator Octavianus iktidarında, Roma ile doğu coğrafyası arasındaki ticareti canlandırmak noktasında gerçekleştirilen girişimlere ilişkin aktardıkları önemli bir örnek teşkil etmektedir:

“...Arkadaşım ve yoldaşım Aelius Gallus komutasındaki Roma ordusu kısa süre önce Arabia Felix'i (Güney Arabistan) işgal ettiğinden ve Alexandria tüccarları, sahip oldukları ticaret filolarıyla hali hazırda Nil Nehri ve Arap Körfezi yolları üzerinden Hindistan'a kadar ulaştıklarından bu bölgeler bizlere atalarımıza nazaran çok daha bilinir hale geldi. Nitekim Gallus'un Mısır valisi olduğu yıllarda (İ.Ö. 26-24) kendisine eşlik ederek Nil Nehri boyunca Syene(Asvan) ve Etiyopya sınırlarına kadar seyahat ettim. Burada Myos Hormos Limanı'ndan yola çıkan yüz yirmi kadar geminin ticaret amacıyla Hindistan'a yelken açtığını, böylesine bir girişime Ptolemaioslar döneminde ise yalnızca birkaç geminin cesaret edebildiğini öğrendim.”⁷⁶⁸

Strabon'un işaret ettiği ticari etkileşim, nümizmatik buluntular tarafından da doğrulanmaktadır. İ.Ö. 27 yılında Roma'da darp edilmiş, ön yüzünde imparatorun büstünü, arka yüzünde ise Roma kartalını tasvir etmekte olan altın bir sikke, Hindistan'ın Tamil Nadu eyaletine bağlı Pudukottai'da gün ışığına çıkarılmıştır. (Bkz. Görsel 5.23)

Görsel 5.23. Roma ile Hindistan arasındaki ticari etkileşimi ortaya koyan Octavianus dönemi sikkesi.

Kaynak: https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=1216197&partId=1 (Erişim tarihi: 10.07.2019)

Octavianus iktidarında gerçekleşen ve Roma ticari yaşamında kayda değer ölçekte bir değişimi ifade eden söz konusu gelişmeler, imparatorluktaki fildişi tüketimini de kaçınılmaz bir şekilde arttırmıştır. Nitekim bu durum Roma edebiyatına

⁷⁶⁷M. Cary ve E. H. Warmington (1929). *The Ancient Explorers*. Londra: Methuen & Co. LTD., s. 74.

⁷⁶⁸Strab. II. 5.12.

da yansımış, İmparator Octavianus döneminde eser veren pek çok Romalı şair, eserlerinde fildişine atıfta bulunmuştur. Dönemin en ünlü şairlerinden birisi olan Publius Vergilius Maro (İ.Ö. 70-19), “Catalepton”⁷⁶⁹ ile “Georgicon”⁷⁷⁰ şiirlerinde ve “Aeneid”⁷⁷¹ destanında fildişine atıfta bulunmaktadır. Bununla birlikte dönemin Ovidius⁷⁷² ve Horatius⁷⁷³ gibi ünlü şairleri eserlerinde pek çok kez fildişine yer vermiştir.

Doğu dünyası ile artan ticari etkileşime paralel olarak, Roma dünyasında ortaya çıkan fildişi düşkünlüğü İ.S. birinci yüzyılda Akdeniz Havzasındaki tüm fil nüfusunun ortadan kalkmasına neden olmuştur. Söz konusu düşünce, Plinius’un fildişi tedariki ve tüketimi üzerine aktardığı ifadelerle desteklenmektedir:

“Filler, kendilerinden elde etmek noktasında hevesli olduğumuz tek ganimetin, vücutlarını savunmalarını mümkün kılan silahlar olduğunun farkındadır. Numidyalı Kral Juba tarafından hayvanların boynuzu adı altında tanımlanmakla birlikte, söz konusu silahlar çok daha itibarlı bir tarihçi olan Herodotos tarafından, daha uygun bir şekilde, hayvanların dişleri adı altında tanımlanmıştır. Filler, gerek kaza sonucu gerekse yaşlılık nedeniyle dişlerini düşürdüklerinde, bunları toprağa gömerler. Gerçek fildişi yalnızca bu dişlerden oluşmaktadır. Öte yandan bu dişlerin etle kaplı dış kısımları dahi yalnızca sıradan kemiği ifade etmektedir ve herhangi bir değeri yoktur. Fakat son zamanlarda, yetersiz fildişi tedarikçisinin bir sonucu olarak, tedarikçiler tıpkı fildişi gibi bu kemikleri de ince tabakalar halinde kesmeye başladılar. Lüks talepleri bizim dünyamızdaki filleri tükettiğinden, büyük boyutlarda fildişi bugün Hindistan dışında nadiren bulunabilmektedir.”⁷⁷⁴

Bu durumun temel sebebi ise Romalıların fildişi kullanımı noktasında ortaya koyduğu savurganlıktır. Tahtlar, senatörlerin oturdukları koltuklar, yataklar, at arabaları, çocuk/bebek arabaları, oyuncaklar, (Bkz. Görsel 5.24) kitap kapakları, oyun zarları, (Bkz. Görsel 5.25) kuş kafesleri ve hatta yer döşemeleri Romalıların fildişi kullanımını benimsediği eşyalar olarak sıralanabilir.⁷⁷⁵

⁷⁶⁹Verg. Catal. X. 27.

⁷⁷⁰Verg. G. III. 1-48.

⁷⁷¹Verg. Aen. VI. 627-901.

⁷⁷²Ov. Met. IV. 147-355.

⁷⁷³Hor. Carm. II. 11, 18.

⁷⁷⁴Plin. HN. VIII. 4.

⁷⁷⁵Jackson, a.g.k., 1990, 85.

Görsel 5.24. *İ.S. ikinci yüzyıl ortalarına tarihlenen fildişinden yapılma oyuncak, Palazzo Massimo, Roma.*

Kaynak: <https://www.ancient.eu/image/1187/roman-ivory-doll/> (Erişim tarihi: 05.07.2019)

Görsel 5.25. *Roma'nın İmparatorluk dönemine tarihlenen fildişi oyun zarları, Palazzo Massimo, Roma.*

Kaynak: <http://etc.ancient.eu/photos/ivory-ancient-world/> (Erişim tarihi: 05.07.2019)

Nihayetinde ahşap mobilyalar üzerindeki döşemeler ve heykeltıraşlık faaliyetleri, fildişinin Roma dünyasındaki yaygın kullanım alanlarını oluşturmuştur.⁷⁷⁶ (Bkz. Görsel 5.26)

Görsel 5.26. *İ.S. birinci yüzyıla tarihlendirilen Mısır, Nikopolis'te imal edilmiş fildişi nişan, J. Paul Getty Müzesi, Los Angeles.*

Kaynak: <https://www.ancient.eu/image/9010/ivory-token-depicting-egyptian-obelisk-and-temple/>

(Erişim tarihi: 05.07.2019)

Bu noktada Aelianus'un aktardıkları, yüksek fildişi tüketimine paralel olarak son derece geniş bir ölçeğe ulaşmış olan fil avlarının, Afrika'daki fil sürüleri üzerinde yarattığı sarsıcı etkiyi ortaya koyması açısından son derece önemlidir:

“Libyalılar, komşularına üstünlük sağlamak amacıyla savaşa girmekten çekinmemekle birlikte, bölgedeki fillerle de savaş halindedir. Nitekim filler, bu savaşın amacının yalnızca dişlerinin ele geçirilmesi olduğunun farkındadır. Dişlerinden birisi sakat ya da kırılmış durumdaki filler, tehlikeyi algıladıklarında derhal en ön kısma geçerler. Her iki dişi de sağlam olan sürü üyeleri ise, ön kısımda bulunan fillerin ilk saldırıyı göğüsleyeceklerini hesaba katarak arka kısımda bekler ve bu saldırının ardından ön kısımdaki fillere yardım ederler. Böylelikle filler, dişleri için ölmeyi göze aldıklarını avcılara kanıtlamaya çalışırlar. Dişlerinden birisini silah olarak kullanan ve bu dişi sürekli olarak keskin hale getiren filler, diğer dişlerini ise bir kazma görevi üstlenecek şekilde, toprağı kazmak, ağaç köklerini sökmek ve ağaçları devirmek amacıyla kullanırlar.”⁷⁷⁷

⁷⁷⁶Thorley, **a.g.m.**, 1969, 221.

⁷⁷⁷Ael. NA. VI. 56.

Söz konusu tasvirin yanı sıra Aelianus, oldukça ilginç bir yorum ileri sürerek, Mauretania'daki fillerin her on yılda bir kasten dişlerini düşürdüklerini ve bunları uygun buldukları yerlerde toprağa gömdüklerini aktarmaktadır.⁷⁷⁸ Bu durum, kanımızca, fildişi temin edebilmek amacıyla gerçekleştirilen yoğun av faaliyetleri karşısında, hayvanların ürettikleri doğal bir önleme işaret etmektedir. Roma'nın Krallık ve Cumhuriyet dönemleri boyunca, bir lüks tüketim malzemesi olarak kullanılagelen fildişi, söz konusu niteliğini imparatorluk döneminden de sürdürmüştür. Filolojik eserler doğrultusunda, fildişinin Roma İmparatorluğu'nda ve hatta tüm Roma uygarlığında en sıra dışı kullanımı İmparator Caligula iktidarında gerçekleşmiştir. Suetonius, olaya ilişkin şunları aktarmaktadır:

*“İmparator Caligula, yarış atı Incitatus'un (Çevik) rahatsız edilmesini önleyebilmek amacıyla, Roma'da düzenlenen oyunlardan bir gün önce tüm askerlerini gönderir ve sessizlik sağlanmasını emrederdi. Barınması için tamamıyla mermerden oluşan bir ahır inşa ettiren imparator, Incitatus'a, fildişinden yapılmış bir yem teknesi, mor örtüler ve değerli taşlardan oluşan bir kolye vermişti. Dahası, içinde hizmetine tahsis ettiği köleler bulunan, mobilyalarla döşenmiş bir evi bu ata bağışlamıştı. Tüm bunların yanı sıra Incitatus'u konsül yapmayı planladığı söyleniyordu.”*⁷⁷⁹

İmparatorluk dönemine atıfta bulunan filolojik eserler, fildişinin Roma imparatorları tarafından kullanımına işaret eden pek çok kayıt sunmaktadır. Bu noktada, söz konusu kullanımlar içerisinde ön plana çıkan örnekleri ortaya koymakta fayda bulunmaktadır. Bu doğrultuda imparator Nero tarafından inşa ettirilen “Domus Aurea” (Altın Ev) önemli bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu yapı içerisinde bulunan yemek odalarının tavan kaplamaları fildişi işlemelerle süslenmiştir.⁷⁸⁰ Bununla birlikte imparatorun, gövdesi turuncgil ağacından, ayakları ise fildişinden yapılmış beş yüz sandalyeye sahip olduğu ve bu sandalyeleri, tertiplediği ziyafetlerde kullandığı bilinmektedir.⁷⁸¹ İmparator Titus, çocukluk yıllarında birlikte eğitim aldığı arkadaşı Britannicus'un onuruna, kendisinin fildişinden bir atlı heykelini yaptırmış ve bu heykeli Roma circuslarındaki geçit törenlerinde sergilemiştir.⁷⁸² Julius Caesar'ın cenaze törenindeki fildişi kullanımına benzer bir şekilde, İmparator Septimius Severus (İ.S.

⁷⁷⁸Ael. NA. XIV. 5.

⁷⁷⁹Suet. Calig. LV.

⁷⁸⁰Suet. Ner. XXXI.

⁷⁸¹Dio Cass. LXI. 10.

⁷⁸²Suet. Tit. II.

193-211), merhum İmparator Pertinax'ın onuruna tertiplediği cenaze töreninde fildişi kullanımını benimsemiştir.⁷⁸³

Sahip oldukları değerli dişleriyle, Romalıların gündelik yaşamında önemli bir yer elde etmiş olan filler, dişlerinin ve diğer bazı organlarının sağladığı sıra dışı tıbbi çözümlerle, Roma dünyasında pek çok hastalığa karşı birer tedavi unsuru olarak da kullanılmıştır. Plinius, söz konusu hususta şunları aktarmaktadır:

“Özellikle erkek cinsinin olmak üzere, bir filin kanı, “Rheumaticus” (Romatizma) adıyla anılan tüm iltihapları durdurmaktadır. Talaş haline getirilmiş fildişi, Atina Balı ile karıştırıldığında yüz üzerindeki cilt lekelerini temizlemektedir. Toz halindeki fildişi ise tırnak dibindeki iltihapları tedavi etmektedir. Filin hortumunun teması ile birlikte, baş ağrısı yatışmaktadır ve temas sırasında hayvanın hapşırması bu etkiyi kuvvetlendirmektedir. Filin hortumunun sağ kısmında alınan bir parça, Lemnos (Limni) Adasından getirilen kırmızı toprakla doldurulmuş bir muska olarak kullanıldığında afrodisyak etkisi yaratmaktadır. Filin kanı tüketilebilir ve karaciğeri epilepsi hastalığı için oldukça faydalıdır.”⁷⁸⁴

Sonuç itibarıyla fildişi, Roma dünyasında son derece değerli bir lüks tüketim malzemesi olarak ön plana çıkmaktadır. Romalı zenginlerin evlerini ve mobilyalarını süsleyen fildişi, sahip olduğu işlemeye elverişli yapısıyla, Roma sanatının en önemli malzemelerinden birisi haline gelmiştir. Cumhuriyet döneminin iktisadi şartları doğrultusunda, oldukça sınırlı bir kesimin erişim sağlayabildiği fildişi, başlangıcı İmparator Octavianus iktidarına rastlayan imparatorluk döneminde, doğu coğrafyasıyla artan ticari etkileşime paralel olarak, daha geniş bir kullanım alanına dâhil olmuştur. Bununla birlikte lüks bir tüketim malzemesi olma özelliğini koruyan fildişi, Roma İmparatorluğu'nda imparatorların ve aristokratik kesimin sıra dışı kullanımlarıyla ön plana çıkmaya devam etmiştir.

⁷⁸³Dio Cass. LXXV. 4.

⁷⁸⁴Plin. HN. XXVIII. 24.

6. SONUÇ

Antik çağın savaş düzeni, modern zamanlara kıyasla daha yalın bir sistemi ifade etmekle birlikte tek bir savaş teknolojisinin sonucu doğrudan belirlemesini mümkün kılacak basitlikte değildi. Savaş tarihinin en sıra dışı silahları arasında kabul edilmekle birlikte savaş filleri de bu hususta bir istisna değildi. Antik dönemler boyunca, sonucu mutlak şekilde filler tarafından belirlenen herhangi bir savaş bulunmamaktadır. Bununla birlikte filler, dâhil oldukları pek çok savaşta sonucu belirleyen en önemli faktörler arasında yerlerini almıştır.

Fillerin antik dönem savaşlarındaki başarılarının ölçütü, bunlara komuta edenlerin, hayvanların güçlü ve zayıf yönlerini, mental ve fiziksel kapasitelerini ve ortaya koyabilecekleri riskleri nitelikli bir şekilde anlayabilmeleri olmuştur. Bu doğrultuda filler, yalnızca kaba kuvvetlerine, sıra dışı görüntülerine, seslerine ve kokularına bel bağlayan komutanların hizmetinde çıktıkları savaş alanlarında, zaferi getirmek bir yana, korkunç mağlubiyetlerin temel nedeni olmuşlardır. Tarafımızca hazırlanmış ve ekler bölümünde sunulmuş olan tablo (Tablo 1.) İ.Ö. 331 yılında gerçekleşen Gaugamela Savaşı'ndan Roma İmparatoru Jovianus'un İ.S. 363 yılında gerçekleştirdiği doğu seferine kadarki 694 yıllık süreçte fillerin dâhil oldukları tüm savaşları kronolojik bir şekilde ortaya koymaktadır. Söz konusu tablo, pek çok komutanın, komutası altında savaş filleri bulundurmasına rağmen yenilgiye uğradığı savaşlara işaret etmektedir. Bu bağlamda en çarpıcı örnek, kuşkusuz bir şekilde Epirus Kralı Pyrrhos'tur. Argos kentinin kapılarını hesaba katmamak noktasında yaptığı kritik hata bir yana, son derece ürkek hayvanlar olan filleri, kentin dar sokaklarına sokması ölümüyle sonuçlanan felaketler zincirini başlatmıştır.

Savaş filleriyle karşılaşan ilk batılı komutan olan Büyük İskender, bize göre antik çağda savaş filleri anlayabilmek noktasında en başarılı komutandır. Hydaspes Savaşı öncesinde Porus'un savaş filleri ile mücadele etmek üzere konuşlandığı piyadelerine söyledikleri, hayvanların doğalarını ve kendi orduları için ortaya koyabilecekleri tehlikeleri anlayabilmek noktasında ne denli başarılı olduğunun mutlak kanıtıdır. Bununla birlikte, İskender'in, filleri tamamıyla değersiz silahlar ya da mali yükler olarak gördüğünü ileri sürmek de doğru olmayacaktır. Nitekim Babil'de, fillerin aktif bir şekilde kullanılabilmesi için göğüslenmiş olan iş yükü bu durumun kanıtıdır. Sonuç itibarıyla kanımız, beklenmedik bir şekilde ve oldukça erken bir yaşta ölen

İskender'in gelecekteki savaş planları içerisinde, savaş fillerinin önemli bir yer işgal edeceğinin kuvvetle muhtemel olduğu yönündedir.

İskender'in devasa imparatorluğunu paylaşan komutanları, savaş fillerine olan bakış açılarıyla, ondan tamamıyla farklılık göstermektedir. İskender sonrası dönemde her bir komutan, ortaya çıkan şiddetki silahlanma yarışında, savaş fili elde edebilmek noktasında tüm gayreti göstermiştir. Bu hususta öncül üstünlüğü, fillerin anavatanına komşu durumdaki Seleukos Krallığı elde etmiş, fakat Seleukos ordusunun filleri gerek rakip Helenistik krallıklarla gerekse Roma Cumhuriyetiyle gerçekleştirilen savaşlarda mutlak zaferi getirememiş ve krallığın yıkılışına engel olamamıştır.

Fillerin, uzun bir süre maruz bırakıldıkları kapsamlı eğitimlere rağmen, ürkek doğalarıyla kendi orduları için en az düşman ordular kadar büyük ölçekte tehlike arz ettikleri bir gerçektir. Nitekim bu durum, fillerin kayda değer nitelikten uzak, değersiz silahlar oldukları anlamına da gelmemektedir. Herşeyden önce filler, kendileriyle ilk kez karşılaşan kuvvetler ve bilhassa süvari sınıfına mensup atlar karşısında mutlak şekilde başarılı olmuşlardır. I. Antiokhos Soter'in savaş fillerinin Küçük Asya'da Galyalı istilacılar karşısında, Pyrrhos'un savaş fillerinin Heraclea'da Romalılar karşısında, Caesar'ın savaş fillerinin Britanya'daki barbarlar karşısında, Kartacalıların savaş fillerinin İber Yarımadası ve Galya topraklarındaki yerel unsurlar karşısında elde ettikleri başarılar bu duruma örnek teşkil etmektedir. Sonuç olarak müttefik ordular için ifade ettikleri tüm tehlike potansiyeline rağmen savaş filleri, antik çağın Antigonos Monophtalmos, Seleukos, Pyrrhos, Hannibal Barka ve Caesar gibi en ihtişamlı komutanları tarafından tercih edilmiş ve kayda değer derecede başarılar elde etmişlerdir.

Fakat nihayetinde savaş sanatının doğası, rekabete, ilerlemeye ve karşı önlem geliştirmeye dayalıdır. Tarihteki her silah gibi, savaş filleri de karşı önlemlere mağlup olmuştur. Fillere karşı mücadele eden ordular, zaman içerisinde hayvanların neden olduğu korkuyu ve terörü bertaraf etmeyi başarmış, bunları kendi ordularını yönelmiş silahlar haline getirmişlerdir. Bu hususta en çarpıcı örnek Romalıların Pyrrhos'un savaş filleri karşısında kazandığı mücadeledir. Roma orduları karşısında gerçekleştirilen ilk savaşta Pyrrhos'un zaferinin en önemli faktörlerinden birisi olan filler, Romalıların mücadelenin devamında hayvanların neden olduğu korkuyu bertaraf etmeleri ve etkili karşı önlemler geliştirmeleri sonucunda Pyrrhos'un mağlup edilmesinde belirleyici neden olmuşlardır. Romalıların, savaş filleri karşısında Pön Savaşları boyunca elde

ettikleri benzer başarılar, sonucu itibarıyla Akdeniz dünyasındaki egemen güç unsurunu belirleyen bu mücadelelerde yadsınamaz derecede bir önem ifade etmektedir.

Batı Uygarlığına Büyük İskender ve Helenistik krallıklar aracılığıyla, savaş işleviyle dâhil olan filler, gerek Büyük İskender'in hayatta olduğu dönemin gerekse Helenistik krallıklar döneminin sosyal yaşamında kayda değer bir etkinlik gösterememiştir. Bu durum doğrudan doğruya İskender'in erken yaştaki ölümüyle ve onun ölümünün ardından oluşan şiddetli rekabetin neden olduğu siyasi istikrarsızlıkla ilgilidir. Uzun soluklu ve yıpratıcı mücadelelerin doğal bir sonucu olarak, Helenistik krallıkların hiçbirisi filleri sosyal faaliyetlere ya da eğlence dünyasına dâhil edebilme fırsatı elde edememiştir. Helenistik dönemde fillerin savaş işlevi dışında kullanılma girişimleri, birer istisna olmaktan öteye geçememiş, fakat bu istisnalar yakın gelecekte Roma uygarlığının sosyal yaşamında ve Romalıların propaganda faaliyetlerinde fil kullanımı için önemli birer ilham kaynağı olmuştur.

Fillerin, Romalıların sosyal yaşamında ortaya koydukları etkinlik, en az savaş alanlarında gerçekleştirdikleri askeri hizmet kadar önem arz etmektedir. Devasa vücutları, güçlü sesleri ve değerli dişleriyle fillerin yalnızca tanrılara hizmet ettikleri doğrultusundaki düşünce, bunların Roma dünyasındaki gösteri ve eğlence işlevlerinin yanı sıra dini bir görev üstlenmelerini de beraberinde getirmiştir. Özünde Helenistik dönemden beslenen bu düşünce yapısı zaman içerisinde güçlü temellere oturmuş, filler, yaşamını yitirmiş hanedan üyelerinin tanrılaştırılmaları doğrultusunda gerçekleştirilen faaliyetlerde en önemli dini sembol haline gelmişlerdir.

Ortaya koydukları fiziksel ve mental nitelikleriyle, katıldıkları savaşlarda ortaya koydukları etkinliklerle, kendilerini doğal yaşamlarından koparan insanlara duydukları bağlılıkla ve yakın geçmişte yok oluşun eşiğine gelmelerine neden olan değerli dişleriyle filler, gerek savaş alanlarında gerekse Romalıların sosyal yaşamında antik çağın en sıra dışı hikâyelerinden birisine sahiptir.

KAYNAKÇA

Filolojik Kaynaklar

- I Macc : I. Maccabees. (1973). *The First and Second Books of The Maccabees*. (Çev: J.R. Bartlett). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ael. NA. : Aelianus. (1958-1959). *On the Characteristics of Animals*. (Çev: A.F. Scholfield). Londra: The Loeb Classical Library.
- Amm. Marc. : Ammianus Marcellinus. (1935-1939). *Ammianus Marcellinus*. (Çev: J.C. Rolfe). Londra: The Loeb Classical Library.
- App. B Civ. : Appian. (1899). *The Roman History of Appian of Alexandria, Vol. II, The Civil Wars*. (Çev: H. White). Londra: The Macmillan Company.
- App. Hann. : Appian. (1899). *The Roman History of Appian of Alexandria, Vol. I, The Foreign Wars*. (Çev: H. White). Londra: The Macmillan Company.
- App. Pun. : Appian. (1899). *The Roman History of Appian of Alexandria, Vol. I, The Foreign Wars*. (Çev: H. White). Londra: The Macmillan Company.
- App. Syr. : Appian. (1899). *The Roman History of Appian of Alexandria, Vol. I, The Foreign Wars*. (Çev: H. White). Londra: The Macmillan Company.
- Arist. Hist. An.: Aristotle. (1897). *Aristotle's History of Animals*. (Çev: R. Cresswell). Londra: George Bell and Sons.
- Arr. Anab. : Arrian. (1929-1933). *Anabasis Alexandri (Books I-VII)*. (Çev: E.I. Robson). Londra: The Loeb Classical Library.
- Arr. Ind. : Arrian. (1933). *Indica (Book VIII)*. (Çev: E.I. Robson). Londra: The Loeb Classical Library.

- Ath. : Athenaeus. (1854). *The Deipnosophists or Banquet of the Learned of Athenaeus*. (Çev: C.D. Yonge). Londra: Henry G. Bohn.
- Aur. Vict. Caes.: Aurelius Victor. (1994). *De Caesaribus*. (Çev: H.W. Bird). Liverpool: Liverpool University Press.
- Nep. Han. : Cornelius Nepos. (1929). The Book of the Cornelius Nepos on the Great Generals of Foreign Nations. (Çev: J.C. Rolfe). Londra: The Loeb Classical Library.
- Caes. Afr. : Julius Caesar. (1955). Alexandrian, African and Spanish Wars. (Çev: A.G. Way). Londra: The Loeb Classical Library.
- Curt. : Curtius Rufus. (1809). *The History of the Life and Reign of Alexander the Great*. (Çev: S. Bagster). Londra: James Hoes.
- Dio Cass. : Dio Cassius. (1914-1927). *Roman History*. (Çev: E. Cary). Londra: The Loeb Classical Library.
- Diod. Sic. : Diodorus of Sicily. (1933-1967). *Diodorus Siculus, The Library of History*. (Çev: C.H. Oldfather). Londra: The Loeb Classical Library.
- Dion. Hal. Ant. Rom.: Dionysius of Halicarnassus. (1937-1950). *The Roman Antiquities of Dionysius of Halicarnassus*. (Çev: E. Cary). Londra: The Loeb Classical Library.
- Etur. : Eutropius. (1876). *Justin, Cornelius Nepos and Eutropius*. (Çev: J.S. Watson). Londra: George Bell and Sons.
- Flor. Epit. : Florus. (1929). *Epitome of Roman History*. (Çev: E.S. Forster). Londra: The Loeb Classical Library.
- Frontin. Str. : Frontinus. (1925). *The Stratagems*. (Çev: C.E. Bennett). Londra: The Loeb Classical Library.
- Hdn. : Herodian. (1961). *Herodian of Antioch's History of the Roman Empire from the Death of Marcus Aurelius to the Accession of*

- Gordian III.* (Çev: E.C. Echols). Los Angeles: University of California Press.
- Hor. Carm. : Horatius. (1860). *The Odes of Horace*. (Çev: T. Martin). Londra: John W. Parker and Sons.
- Joseph. AJ. : Josephus. (1930-1965). *Josephus, Jewish Antiquities*. (Çev: R. Marcus). Londra: The Loeb Classical Library.
- Julian. Or. : Julian. (1913-1923). *The Works of The Emperor Julian*. (Çev: W.C. Wright). Londra: The Loeb Classical Library.
- Juv. : Juvenal. (1928). *Juvenal and Persius*. (Çev: G.G. Ramsay). The Loeb Classical Library.
- Kaut. : Kautilya. (1915). *Arthashastra*. (Çev: R. Shamasastri). Bangalore: Government Press.
- Luc. Zeux. : Lucian. (1959). *Lucian, Vol VI*. (Çev: K. Kilburn). Londra: The Loeb Classical Library.
- Mart. Epig. : Martial. (1919-1920). *Epigrams*. (Çev: W.C.A. Ker). Londra: The Loeb Classical Library.
- Ov. Met. : Ovidius. (1916). *Metamorphoses*. (Çev: F.J. Miller). Londra: The Loeb Classical Library.
- Paus. : Pausanias. (1918-1935). *Description of Greece*. (Çev: W.H.S. Jones). Londra: The Loeb Classical Library.
- Philostr. VA. : Philostratus. (2005-2006). *Apollonius of Tyana*. (Çev: C.P. Jones). Londra: The Loeb Classical Library.
- Phot. Bibl. : Photius. (2009). *The Library of Photius*. (Çev: J.H. Freese). İngiltere: BiblioLife.
- Plin. HN. : Plinius. (1938-1962). *Natural History*. (Çev: H. Rackham, W.H. S. Jones, D.E. Eichholz). Londra: The Loeb Classical Library.
- Plut. Alex. : Plutarkhos. (1908). *Plutarch's Lives of Illustrious Men, Vol III*. (Çev: A.H. Clough). Philadelphia: The John C. Winston Co.

- Plut. Cam. : Plutarkhos. (1908). *Plutarch's Lives of Illustrious Men, Vol I.* (Çev: A.H. Clough). Philadelphia: The John C. Winston Co.
- Plut. Demetr. : Plutarkhos. (1908). *Plutarch's Lives of Illustrious Men, Vol IV.* (Çev: A.H. Clough). Philadelphia: The John C. Winston Co.
- Plut. Eum. : Plutarkhos. (1908). *Plutarch's Lives of Illustrious Men, Vol III.* (Çev: A.H. Clough). Philadelphia: The John C. Winston Co.
- Plut. Flam. : Plutarkhos. (1908). *Plutarch's Lives of Illustrious Men, Vol II.* (Çev: A.H. Clough). Philadelphia: The John C. Winston Co.
- Plut. Marc. : Plutarkhos. (1908). *Plutarch's Lives of Illustrious Men, Vol II.* (Çev: A.H. Clough). Philadelphia: The John C. Winston Co.
- Plut. Pomp. : Plutarkhos. (1908). *Plutarch's Lives of Illustrious Men, Vol III.* (Çev: A.H. Clough). Philadelphia: The John C. Winston Co.
- Plut. Pyrrh. : Plutarkhos. (1908). *Plutarch's Lives of Illustrious Men, Vol II.* (Çev: A.H. Clough). Philadelphia: The John C. Winston Co.
- Polyaenus, Strat.: Polyaenus. (1793). *Polyaenus's Stratagems of War.* (Çev: R. Shepherd). Londra: Pall-Mall.
- Polyb. : Polybius. (1922-1927). *The Histories.* (Çev: W.R. Paton). Londra: The Loeb Classical Library.
- Sall. Iug. : Sallust. (1921). *Sallust.* (Çev: J.C. Rolfe). Londra: The Loeb Classical Library.
- SHA. : Spartianus, Capitolinus, Gallicanus, Lampridius, Pollio, Syracusanus. (1921-1932). *Scriptores Historiae Augustae.* (Çev: D. Magie). Londra: The Loeb Classical Library.
- Strab. : Strabon. (1917-1932). *The Geography of Strabo.* (Çev: H.L. Jones). Londra: The Loeb Classical Library.
- Suet. : Suetonius. (1914). *Suetonius.* (Çev: J.C. Rolfe). Londra: The Loeb Classical Library.

- Livy, Epit. : Titus Livius. (1830). *The History of Rome*. (Çev: G. Baker).
Londra: Jones & Co.
- Verg. Aen. : Vergilius. (1907). *The Aeneid of Vergil*. (Çev: J. Rhoades).
Londra: Longmans, Green and Co.
- Verg. Catal. : Vergilius. (1916). *The Minor Poems of Vergil*. (Çev: J.J. Mooney).
Birmingham: Cornish Brothers LTD.
- Verg. G. : Vergilius. (1881). *The Georgics of Vergil*. (Çev: H.W. Preston).
Boston: James R. Osgood and Company.
- Zonar. : Zonaras. (1914). *Dio's Roman History, Vol I-II*. (Çev: E. Cary).

Araştırmalar

Kitaplar

- Anglim, S. (2002). *Fighting Techniques of the Ancient World: 3000 BC-500 AD*.
New York: St. Martin's Press.
- Arslan, M. (2000). *Antikçağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavmi Galatlar*. İstanbul:
Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Bar-Kochva, B. (1976). *The Seleucid Army: Organization and Tactics in the
Great Campaigns*. New York: Cambridge University Press.
- Bevan, E.R. (1902). *The House of Seleucus, Vol I*. Londra: Edward Arnold.
- Bevan, E.R. (1902). *The House of Seleucus, Vol II*. Londra: Edward Arnold.
- Bevan, E.R. (1927). *A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty*. Londra:
Methuen & Co. LTD.
- Blond, G. (1961). *The Elephants*. New York: The Macmillan Company.
- Bosworth, A.B. (2002). *The Legacy of Alexander: Politics, Warfare and
Propaganda under Successors*. New York: Oxford University Press.
- Briant, P. (2002). *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*.
Winona Lake: Eisenbrauns.

- Bury, J.B., Cook, S.A. and Adcock, F.E. (1927). *The Cambridge Ancient History, Vol VI, Macedon 401-301 B.C.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Cary, M. and Warmington, E.H. (1929). *The Ancient Explorers.* Londra: Methuen & Co. LTD.
- Cook, S.A., Adcock, F.E. and Charlesworth, M.P. (1928). *The Cambridge Ancient History, Vol VII, The Hellenistic Monarchies and the Rise of Rome.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Cook, S.A., Adcock, F.E. and Charlesworth, M.P. (1930). *The Cambridge Ancient History, Vol VIII, Rome and the Mediterranean 218-133 B.C.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Cook, S.A., Adcock, F.E. and Charlesworth, M.P. (1932). *The Cambridge Ancient History, Vol IX, The Roman Republic 133- 44 B.C.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Cottrell, L. (1960). *Hannibal: Enemy of Rome.* New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Davies, G. (2002). *A History of Money from Ancient Times to the Present Day.* Cardiff: University of Wales Press.
- Delbrück, H. (1975). *History of the Art of War, Vol I, Warfare in Antiquity.* (Çev: W. J. Renfroe Jr). Londra: University of Nebraska Press.
- Delort, R. (1992). *The Life and Lore of the Elephant.* New York: Harry N. Abrams, Inc., Publishers.
- Dodge, T.A. (1896). *Hannibal: A History of the Art of War Among the Carthaginians and Romans Down to the Battle of Pydna, 168 B.C. with A Detailed Account of the Second Punic War.* Cambridge: The Riverside Press.
- Droysen, G. (2007). *Büyük İskender Tarihi.* (Çev: B.S. Baykal). İstanbul: Dharma Yayınları.

- Dutt, R.C. (1906). *Mahabharata, Condensed in English Verse*. Kalküta: Elm Press.
- Ferrill, A. (1986). *The Fall of The Roman Empire: The Military Explanation*. Londra: Thames and Hudson.
- Fowler, M.E. and Mikota, S.K. (2006). *Biology, Medicine, and Surgery of Elephants*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Gaebel, R.E. (2002). *Cavalry Operations in the Ancient Greek World*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Garstang, M. (2015). *Elephant Sense and Sensebility*. San Diego: Elsevier.
- Gassiot-Talabot, G. (1965). *Roman and Palaeochristian Painting*. New York: Funk & Wagnalls.
- Goldsworthy, A. (2003). *The Fall of Carthage; The Punic Wars 265-146 BC*. Londra: Cassell Military Paperbacks.
- Grueber, H.A. (1910). *Coins of the Roman Republic in the British Museum, Vol II*. Londra: William Clowes and Sons LTD.
- Havell, H.L. (1914). *Republican Rome*. Londra: George G. Harrap & Co. LTD.
- Healy, M. (1994). *Cannae 216 BC.: Hannibal Smashes Rome's Army*. Oxford: Osprey Publishing.
- Heitland, W.E. (1909). *The Roman Republic, Vol. I*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jackson, P. (1990). *Endangered Species: Elephants*. New Jersey: Chartwell Books.
- Jennison, G. (1937). *Animals for Show and Pleasure in Ancient Rome*. Manchester: Manchester University Press.
- Kistler, J.M. (2006). *War Elephants*. Westport: Praeger Publishers.
- Kistler, J.M. (2011). *Animals in the Military; From Hannibal's Elephants to the Dolphins of The U.S. Navy*. California: ABC-CLIO.

- Latham, J.A. (2016). *Performance, Memory and Processions in Ancient Rome*. New York: Cambridge University Press.
- Mattingly, H. (1923). *Coins of the Roman Empire in the British Museum, Vol I, Augustus to Vitellius*. Londra: Longmans & Co.
- Mattingly, H. (1930). *Coins of the Roman Empire in the British Museum, Vol II, Vespasian to Domitian*. Londra: Oxford University Press.
- Mattingly, H. (1936). *Coins of the Roman Empire in the British Museum, Vol III, Nerva to Hadrian*. Londra: Oxford University Press.
- Mattingly, H. (1940). *Coins of the Roman Empire in the British Museum, Vol IV, Antoninus Pius to Commodus*. Londra: Oxford University Press.
- Mayor, J.E.B. (1881). *Thirteen Satires of Juvenal, Vol II*. Londra: Macmillan and Co.
- Montagu, J.D. (2000). *Battles of the Greek and Roman worlds*. Londra: Greenhill Books.
- Nossow, K. (2008). *War Elephants*. Oxford: Osprey Publishing.
- Özüsağlam-Mutlu, Z. (2014). *Marius 'un Ordu Reformu Öncesi ve Sonrasında Legio 'nun Kuruluş ve Muharebe Düzeni*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Payne, R. (1970). *Ancient Rome*. New York: American Heritage Press.
- Peddie, J. (1997). *Hannibal's War*. Hong Kong: Sutton Publishing.
- Poole, R.S. (1878). *A Catalogue of Greek Coins in British Museum: The Seleucid Kings of Syria*. Londra: Longmans & Co.
- Poole, R.S. (1883). *A Catalogue of The Greek Coins in The British Museum: The Ptolemies, Kings of Egypt*. Londra: Longmans & Co.
- Rawlinson, G. (1876). *The Seventh Great Oriental Monarchy or the Geography, History and Antiquities of the Sassanian or New Persian Empire*. Londra: Longmans, Green and Co.
- Robinson, C.A. (1911). *Ancient History From Prehistoric Times to the Death of Justinian*. New York: The Macmillan Company.

- Sagar, K.C. (1992). *Foreign Influence on Ancient India*. Yeni Delhi: Northern Book Centre.
- Saxtorph, N.M. (1972). *Warriors and Weapons: 3000 B.C. to A.D. 1700 in Colour*. Londra: Blandford Press.
- Schaff, P. and Wace, H. (1892). *A Select Library of the Nicene and Post-Nicene Fathers of The Christian Church, Second Series, Vol III, Theodoret, Jerome, Gennadius and Rufinus: Historical Writings*. (Çev: B. Jackson). Edinburgh: T&T Clark.
- Scullard, H.H. (1974). *The Elephant in The Greek and Roman World*. New York: Cornell University Press.
- Seltman, C.T. (1928). *The Cambridge Ancient History, Volume of Plates II*. New York: The Macmillan Company.
- Sukumar, R. (2003). *The Living Elephants: Evolutionary Ecology, Behavior and Conservation*. Oxford: Oxford University Press.
- Sutherland, C.H.V. and Litt, D. (1966). *The Roman Imperial Coinage, Vol VII*. Londra: Spink and Son LTD.
- Sutherland, C.H.V. and Litt, D. (1967). *The Roman Imperial Coinage, Vol VI*. Londra: Spink and Son LTD.
- Sykes, P. (1930). *A History Persia, Vol I*. Londra: Macmillan and Co.
- Tarn, W.W. (1930). *Hellenistic Military & Naval Developments*. Londra: Cambridge University Press.
- Toynbee, J.M.C. (1965). *The Art of The Romans*. New York: Frederick A. Praeger.
- Toynbee, J.M.C. (1973). *Animals in Roman Life and Art*. New York: Cornell University Press.
- Warry, J. (1995). *Warfare in the Classical World*. Oklahoma: University of Oklahoma Press.

Welles, C.B. (1970). *Alexander in The Hellenistic World*. Toronto: A.M. Hakkert LTD.

Wise, T. and Hook, R. (1982). *Armies of the Carthaginian Wars 265-145 BC*. Londra: Osprey Publishing.

Wylie, D. (2008). *Elephant*. Londra: Reaktion Books LTD., s. 130.

Makaleler

Akarsu, R. (2017). Erken Dönemlerde Anadolu'da Ele Geçen Fildişi Eserler Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 38, 131-150.

Blundell, H.W. (1906). Exploration in the Abai Basin, Abyssina. *The Geographical Journal*, 27 (6), 529-551.

Casson, L. (1993). Ptolemy II and the Hunting of African Elephants. *Transactions of the American Philological Association*, 123, 247-260.

Glover, R.F. (1948). The Tactical Handling of the Elephant. *Greece and Rome*, 17 (49), 1-11.

Gowers, W. (1947). The African Elephant in Warfare. *African Affairs*, 46 (182), 42-49.

Greep, S.J. (1987). Lead Sling-Shot from Windridge Farm, St Albans and the Use of the Sling by the Roman Army in Britain. *Britannia*, 18, 183-200.

Hind, J.G.F. (1989). The Invasion of Britain in A. D. 43, An Alternative Strategy for Aulus Plautius. *Britannia*, 20, 1-21.

Lightfoot, C.S. (1988). Facts and Fiction: The Third Siege of Nisibis (A.D. 350). *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 37 (1), 105-125.

Morewood-Dowsett, J. (1939). Supplement: Elephant Past and Present. *Journal of the Royal African Society*, 38 (152), 3-40.

Ramsay, W.M. (1923). Geography and History in a Phrygo-Pisidian Glen. *Geographical Journal*, 61 (4), 279-296.

- Robinson, E.S.G. (1964). Carthaginian and Other South Italian Coinages of The Second Punic War. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society, Seventh Series*, 4, 37-64.
- Tarn, W.W. (1926). The First Syrian War. *The Journal of Hellenic Studies*, 46 (2), 155-162.
- Thorley, J. (1969). The Development of Trade between the Roman Empire and the East under Augustus. *Greece & Rome*, 16 (2), 209-223.
- Yalçinkaya, I., Taşkiran, H., Kartal, M., Özçelik, K., Kösem, M.B., Kartal, G., Aydın, Y., Karakoç, M., Fındık, B., Erbil, E. (2014). 2013 Yılı Karain Mağarası Kazıları. *36. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, 441-458.

İnternet Kaynakları

- www.ancient.eu. (Erişim tarihi: 05.07.2019)
- adiotos.wordpress.com (Erişim tarihi: 13.07.2019)
- www.britishmuseum.org (Erişim tarihi: 20.05.2019)
- www.cambridge.org (Erişim tarihi: 10.04.2019)
- www.coinarchives.com (Erişim tarihi: 22.05.2019)
- www.wikizero.biz (Erişim tarihi: 14.02.2019)
- www.wildwinds.com (Erişim tarihi: 20.04.2019)
- www.flickr.com (Erişim tarihi: 21.05.2019)
- www.wikimedia.org (Erişim tarihi: 23.03.2019)
- art.thewalters.org (Erişim tarihi: 05.03.2019)
- www.romeacrosseurope.com (Erişim tarihi: 20.04.2019)
- www.earlychurchhistory.org (Erişim tarihi: 20.04.2019)
- ntwrong.files.wordpress.com (Erişim tarihi: 12.05.2018)
- www.hermitagemuseum.org (Erişim tarihi: 07.07.2019)

www.deviantart.com (Erişim tarihi: 20.06.2019)

cartelen.louvre.fr (Erişim tarihi: 25.07.2019)

EKLER

Tablo 1. Helenistik ve Roma dönemi savaşlarında fil etkinliği

Tarih	Savaş	Taraflar	Savaş Filine Komuta Eden Taraf	Kazanan Taraf
İ.Ö. 331	Gaugamela Meydan Muharebesi	III. Darius-Büyük İskender	III. Darius	Büyük İskender
İ.Ö. 326	Hydaspes Savaşı	Kral Porus- Büyük İskender	Kral Porus	Büyük İskender
İ.Ö. 321	Develer Kalesi Kuşatması	Perdikkas-I. Ptolemaios Soter	Perdikkas	I. Ptolemaios Soter
İ.Ö. 319	Cretopolis Savaşı	Antigonos Monophtalmos-Alketas	Antigonos Monophtalmos	Antigonos Monophtalmos
İ.Ö. 318	Megalopolis Kuşatması	Polyperchon-Megalapolis kenti	Polyperchon	Megalapolis kenti
İ.Ö. 317	Paraitakene Savaşı	Antigonos Monophtalmos-Eumenes	Her iki taraf	Antigonos Monophtalmos
İ.Ö. 317-316	Gabiene Savaşı	Antigonos Monophtalmos-Eumenes	Her iki taraf	Antigonos Monophtalmos
İ.Ö. 316	Pydna Kuşatması	Olympias-Kassandros	Olympias	Kassandros
İ.Ö. 312	Gaza Savaşı	Demetrius-I. Ptolemaios Soter	Demetrius	I. Ptolemaios Soter
İ.Ö. 302	İpsos Savaşı	Antigonos Monophtalmos-Seleukos, Lysimakhos ve Kassandros ittifakı	Her iki taraf	Seleukos, Lysimakhos ve Kassandros ittifakı

İ.Ö. 285	Kilikia Savaşı	I. Seleukos Nikator-Demetrius	I. Seleukos Nikator	I. Seleukos Nikator
İ.Ö. 280	Heraclea Savaşı	Pyrrhos -Konsül Laevinus	Pyrrhos	Pyrrhos
İ.Ö. 279	Asculum Savaşı	Pyrrhos - Konsül Decius Mus ve Konsül Saverrio	Pyrrhos	Pyrrhos (Pyrrhos Zaferi)
İ.Ö. 275	Beneventum Savaşı	Pyrrhos -Konsül Curius	Pyrrhos	Konsül Curius
İ.Ö. 275	Küçük Asya'daki Galyalı İstilas	Galyalılar-I. Antiochos Soter	I. Antiokhos Soter	I. Antiokhos Soter
İ.Ö. 272	Sparta Kuşatması	Pyrrhos -Sparta kenti	Pyrrhos	Sparta kenti
İ.Ö. 272	Argos Kuşatması	Pyrrhos -Argos kenti ve Antigonos Gonatas	Pyrrhos	Argos kenti ve Antigonos Gonatas
İ.Ö. 262	Agrigentum Muharebesi (I. Pön Savaşı)	Hanno- Konsül Megellus ve Konsül Vitulus	Hanno	Konsül Megellus ve Konsül Vitulus
İ.Ö. 255	Adys Muharebesi (I. Pön Savaşı)	Bostar, Hamilkar ve Hasdrubal- Konsül Regulus	Bostar, Hamilkar ve Hasdrubal	Konsül Regulus
İ.Ö. 255	Bagradas Nehri Muharebesi (I. Pön Savaşı)	Xanthippus-Konsül Regulus	Xanthippus	Xanthippus
İ.Ö. 250	Panormus Muharebesi (I. Pön Savaşı)	Hasdrubal-Konsül Metellus ve Konsül Furius	Hasdrubal	Konsül Metellus ve Konsül Furius

İ.Ö. 240	Utica Muharebesi (Karaca İç Savaşı)	Hano-İsyancı paralı askerler	Hano	İsyancı paralı askerler
İ.Ö. 238	Testere Savaşı (Kartaca İç Savaşı)	Hamilkar Barka- İsyancı paralı askerler	Hamilkar Barka	Hamilkar Barka
İ.Ö. 220	Tagus Nehri Savaşı	Hannibal Barka- Carpetani Kabilesi	Hannibal Barka	Hannibal Barka
İ.Ö. 220	Media Satrapı Molon'un isyanı	III. Antiokhos- Media Satrapı Molon	III. Antiokhos	III. Antiokhos
İ.Ö. 218	Trebia Savaşı (II. Pön Savaşı)	Hannibal Barka- Konsül Sempronius	Hannibal Barka	Hannibal Barka
İ.Ö. 217	Raphia Savaşı	III. Antiokhos- IV. Ptolemaios Philopator	Her iki taraf	IV. Ptolemaios Philopator
İ.Ö. 211	Capua Kuşatması (II. Pön Savaşı)	Capua kenti ve Hannibal Barka- Konsül Flaccus ve Konsül Flavius	Hannibal Barka	Konsül Flaccus ve Konsül Flavius
İ.Ö. 209	Canusium Muharebesi (II. Pön Savaşı)	Hannibal Barka- Prokonsül Marcellus	Hannibal Barka	Prokonsül Metellus
İ.Ö. 208	Baecula Muharebesi (II. Pön Savaşı)	Hasdrubal Barka- Konsül Scipio	Hasdrubal Barka	Konsül Scipio
İ.Ö. 207	Metaurus Nehri Muharebesi (II. Pön Savaşı)	Hasdrubal Barka- Konsül Nero ve Konsül Salinator	Hasdrubal Barka	Konsül Nero ve Konsül Salinator

İ.Ö. 206	İlipa Muharebesi	Hasdrubal-Konsül Scipio	Hasdrubal	Konsül Scipio
İ.Ö. 203	İnsubria Muharebesi (II. Pön Savaşı)	Mago Barka- Konsül Varus ve Konsül Cethegus	Mago Barka	Konsül Varus ve Konsül Cethegus
İ.Ö. 202	Zama Muharebesi (II. Pön Savaşı)	Hannibal Barka- Konsül Scipio	Hannibal Barka	Konsül Scipio
İ.Ö. 200	Panium Savaşı	III. Antiokhos- V. Ptolemaios Epiphanes	Her iki taraf	III. Antiokhos
İ.Ö. 197	Cynoscephalae Muharebesi (II. Makedon Savaşı)	Konsül Flamininus- V. Philippos	Konsül Flamininus	Konsül Flamininus
İ.Ö. 191	Thermopylae Muharebesi (Suriye Savaşı)	Konsül Glabrio-III. Antiokhos	Her iki taraf	Konsül Glabrio
İ.Ö. 190	Magnesia Muharebesi (Suriye Savaşı)	Prokonsül Scipio Africanus-III. Antiokhos	Her iki taraf	Prokonsül Scipio Africanus
İ.Ö. 169	Mısır Seferi	IV. Antiokhos Epiphanes-VI Ptolemaios Philometor	IV. Antiokhos Epiphanes	IV. Antiokhos Epiphanes
İ.Ö. 168	Pydna Muharebesi (III. Makedon Savaşı)	Konsül Aemilius Paulus-Perseus	Konsül Aemilius Paulus	Konsül Aemilius Paulus
İ.Ö. 162	Bethzacharia Savaşı	V. Antiokhos Eupator-Judas Maccabeus	V. Antiokhos Eupator	V. Antiokhos Eupator

İ.Ö. 153	Numantia Kuşatması (Hispania Savaşı)	Konsül Nobilior-İsyancı Keltiberyanlar	Konsül Nobilior	İsyancı Keltiberyanlar
İ.Ö. 147	Nepheris Muharebesi (III. Pön Savaşı)	Konsül Aemilianus ve Numidyalı Kral Gulussa- Kartacalı Diogenes	Konsül Aemilianus ve Numidyalı Kral Gulussa	Konsül Aemilianus ve Numidyalı Kral Gulussa
İ.Ö. 121	Galya Savaşı	Prokonsül Domitius-Allobroges Kabilesi	Prokonsül Domitius	Prokonsül Domitius
İ.Ö. 109	Muthul Nehri Muharebesi (Numidya Savaşı)	Konsül Metellus-Jugurtha	Jugurtha	Konsül Metellus
İ.Ö. 54	Britanya Seferi	Julius Caesar-Cassivellaunus	Julius Caesar	Julius Caesar
İ.Ö. 46	Thapsus Savaşı	Julius Caesar-Pompeius taraftarları	Pompeius taraftarları	Julius Caesar
İ.S. 43	Britanya Seferi	İmparator Claudius-Cynosbellinus	İmparator Claudius	İmparator Claudius
İ.S. 231-233	İmparator Alexander Severus'un Doğu Seferi	İmparator Alexander Severus-I. Ardeşir	I. Ardeşir	I. Ardeşir
İ.S. 350	Nisibis Kuşatması	Nisibis Kenti-Şapur	II. Şapur	Nisibis Kenti
İ.S. 359	Amida Kuşatması	Amida Kenti-II. Şapur	II. Şapur	II. Şapur

İ.S. 363	Tigris Nehri Muharebesi (İmparator Julianus'un Doğu Seferi)	İmparator Julianus- II. Şapur	II. Şapur	İmparator Julianus
İ.S. 363	Maranga Muharebesi (İmparator Julianus'un Doğu Seferi)	İmparator Julianus- II. Şapur	II. Şapur	İmparator Julianus
İ.S. 363	Samarra Muharebesi (İmparator Julianus'un Doğu Seferi)	İmparator Julianus- II. Şapur	II. Şapur	II. Şapur
İ.S. 363	II. Samarra Muharebesi (İmparator Jovianus'un Doğu Seferi)	İmparator Jovianus-II. Şapur	II. Şapur	İmparator Jovianus